

REISESTUDIER

FRA

ÆGYPTEN OG PALÆSTINA.

AF

C. HENRIK SCHARLING,
PROF., DR. THEOL.

MED SEX KORT.

KJØBENHAVN.
FORLAGT AF UNIVERSITETSBOGHANDLER G. E. C. GAD.
TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE.
1892.

FORORD.

Efterat jeg i Foraaret 1861 havde gjennemreist Palæstina, forundtes det mig paa Ny i Foraaret 1889 at gjæste det hellige Land. Da denne Reise blev foretagen med deelvis Understøttelse af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsen, ønskede jeg at forelægge dens Udbytte for Offentligheden, forsaavidt det kunde antages at have Interesse for en større Læserkreds. Da der imidlertid allerede er udgivet en Beskrivelse af min første Reise (»En Pilgrimsfærd i det hellige Land«, 1876), og da der overhovedet ingen Mangel er paa Reisebeskrivelser fra Orienten og Palæstina, maatte der vælges en anden Form forat undgaae unødig Gjentagelse. Jeg besluttede da i en Række Reisestudier, hvoraf hver enkelt danner et lille Hele for sig, at meddele det Vigtigste af, hvad nyere Forskninger i den sidste Menneskealder have bragt for Lyset vedrørende Palæstina, særlig Jerusalems Topographi. Enkelte Gjentagelser lode sig vel ikke undgaae ved denne Fremstillingsmaade, men kunde paa den anden Side hjælpe til en lettere Forstaaelse af de stundom noget indviklede Spørgsmaal. For at give Fremstillingen større Liv og Anskuelighed indflettedes mindre eller større Reiseskildringer. Paa Grund af den store Rolle, som Ægypten spiller i den bibelske Historie, blev ogsaa dette Land draget ind i Fremstillingen. Og da de topographiske og archæo-

logiske Undersøgelser i Palæstina ikke staae isolerede, men danne et betydningsfuldt Led i hele Oldtidsstudiet, er en Studie fra Grækenland bleven medtaget som passende Indledning. Rækken er afsluttet med en Universitetstale, der gjennem en Sammenstilling af Rom og Jerusalem gjør Rede for Forskjellen mellem det romersk-katholske og det evangeliske Livssyn og paaviser den Betydning, som de topographiske Undersøgelser have for Godtgjørelsen af det sidstes historiske Sandhed.

Flere af Æmnerne har jeg behandlet i Foredrag, som ere holdte i det kgl. danske geographiske Selskab, i et Par Præsteconventer og i Studenterforeningen. Enkelte af dem have tidligere været trykte, saaledes »Heliopolis« i »Aaret rundt« (1890) — »Nyere Terræn-Undersøgelser i Jerusalem« har tildeels været meddeelt i »Geographisk Tidsskrift« (1881) — »Zion og Davids Stad« i et Universitetsprogram for 1890 — »Hauran« udkom som en særlig lille Reiseskildring 1889. — Endelig foreligger Universitetstalen »Rom og Jerusalem« i svensk Oversættelse i »Tidsskrift för kristlig tro och bildning«, utgifven af H. Gez. v. Schéele (1891).

ATHEN.

0 100 200 300 400 500 Meter

Central museum
Polytechnicum
Patissia Gade
Enigheds Plads
Sokrates Gade
Euripides Gade
Piræus Gade
Universitets Gade
Stadion Gade
Universitetet
Vidensk. Akademi
Lykabettos

ion
Jernbane Stat
Hermes Gade
Hermes Gade
Constitutions Plads
Orange lund
Slottet
Slotshaven
TheseusT.
Areopagus
AKROPOLIS
Pnyx
Dionysos Theater
Odeon
Zeus Olympios T.

I.

Athen og dets nye Museer.

Athen har i vort Aarhundred deelt Skæbne med og er voxet med det unge Kongerige, hvori det er blevet Hovedstaden. Begge befandt sig i Aarhundredets Begyndelse i en Trællestand under det tyrkiske Aag, hvorunder de havde sukket i halvfjerde Aarhundreder — saa frigjorde de sig i en heltemodig Frihedskamp, hvis Opoffrelse levende kalder Mindet tilbage om Oldtidens Hellener, vandt Uafhængighed ved de europæiske Stormagters Bistand, og ere siden den Tid stadig voxede og forøgede ved en Række af heldige Omstændigheder. Men medens Tilvæxten for Landets Vedkommende næsten er udelukkende rumlig, og Forholdene paa Landet paa Grund af de manglende Samfærdselsmidler ere kun lidet forskjellige fra den tidligere Tid, saa forholder det sig anderledes med Hovedstaden: den er ikke blot voxet i Omfang, men ogsaa i Anseelse og Pragt.

Vi have i vor Literatur forskjellige Beskrivelser over Athen af danske Reisende, som have besøgt Staden til forskjellig Tid og kunne derved følge dens gradvise Væxt. I Aaret 1810 var Brøndsted i Athen og har i

sin fortræffelige Reise i Grækenland i Aarene 1810—13 — et af de bedste Reiseværker, som den danske Literatur eier — skildret os Byen i dens daværende Tilstand. Det var en lille tyrkisk Provindsby med 9000 Indbyggere. Husenes Antal beløb sig til 1200 eller 1300, hvoraf en Trediedel vare tyrkiske. Der fandtes fire tyrkiske Moskeer og en stor Mangfoldighed af meget smaa Kirker i byzantinsk Stil, enkelte af disse havde en meget høi Ælde. Hvad der gav Byen dens største Interesse, vare de pragtfulde Ruiner fra Oldtiden, navnlig Templerne oppe paa Akropolis. Disse skamskændedes dog for en stor Deel ved at være sammenbyggede med eller indbyggede i Fæstningsværker og Bastioner eller tyrkiske Privathuse, saa at man kun tildeels kunde see dem.

Saa udbrød Frihedskrigen, under hviken Athen blev haardt medtagen, saa at den ved Krigens Ende knap talte 300 Huse og et Par Tusind Indbyggere, altsaa af Størrelse som en af vore mindste Kjøbstæder. Alligevel blev den paa Grund af sine store Fortidsminder kaaret til Landets Hovedstad, og fra 1835 havde Regeringen sit Sæde i den. Nu toges der med Kraft fat paa Stadens Gjenopførelse og Udvidelse. Tydske Architekter, som fulgte med Kong Otto, afstak brede og lige Hovedgader for den nye Stad, fornemmelig de to Hovedgader, Æolusgaden og Hermesgaden, der skære hinanden i en ret Vinkel, den sidste gaaer fra Syd (Akropolis) til Nord, den anden fra Øst (Slottet) til Vest. Det kongelige Slot byggedes, ligeledes Universitetet og flere andre offentlige Bygninger, ved hvis Opførelse de to udmærkede danske Architekter, Brødrene

Christian og Theophilus Hansen indlagde sig stor Fortjeneste ved Anvendelse af den rene classiske Stil, hvilket Exempel senere fulgtes af andre Architekter.

Ved Aarhundredets Midte var Athen en smuk og venlig Stad med brede og lyse Gader. I Efteraaret 1860 opholdt jeg mig tre Maaneder i den græske Hovedstad og følte mig meget tiltalt af dens Hyggelighed og Venlighed. Ruinerne oppe paa Akropolis vare blevne befriede for de Bygninger, hvormed de i Tyrketiden vare belemrede; ikkun det store frankiske Taarn, der hidrørte fra den tidligere Middelalder, kneisede endnu deroppe og stak ved sin svære Firskaarenhed underlig af mod de ædle og fine Templer fra Oldtiden. Bagved det kongelige Slot laa den deilige Slotshave med sine henrivende Udsigter: foran Slottet var en stor aaben Plads, paa hvilken Vagtparaden trak op med sin livlige Musik. Det var den eneste offentlige Fornøielse, som havdes i Athen, thi der fandtes den Gang hverken Theater eller Concertsal. Foran denne aabne Plads var der en lille nydelig Lund med en Mængde smaa Orangetræer fulde af gylden Frugt. Et Par Alleer med endnu temmelig smaa Træer vare plantede i enkelte Gader, som strakte sig ud fra Slottet, men iøvrigt savnedes Trævæxt og den dermed følgende Skygge og Friskhed i høi Grad, og Athens Omegn var, med Undtagelse af den store Olivenskov, en aaben og nøgen Slette, hvor Sandet hvirvlede op ved ethvert Vindpust [1]).

Senere har Prof. J. L. Ussing, som allerede 1846

---

[1]) Jfr. Forf.s Grækenland, en Reisebeskrivelse. 1866. S. 47 flg.

havde gjæstet Athen, gjentaget sine Besøg 1872 og 1882 og givet en Skildring af Byen, som viser dens tiltagende Omfang og Anseelse[1]). Ogsaa Vald. Schmidt, Hoskiær og K. Gjellerup have meddeelt mere eller mindre udførlige Beskrivelser af den unge Hovedstad til forskjellige Tider, saa at det nu ikke fattes os paa Meddelelser om dette Æmne. Det er derfor heller ikke min Hensigt paa Ny at give en omfattende Beskrivelse, men kun at fremdrage nogle Hovedpunkter, som særlig tildroge sig min Opmærksomhed under mit andet Besøg i Athen, som faldt i Februar 1889.

— Reisen over Adriaterhavet var stormfuld; den nordiske Vinter var saa høflig at følge os med Hatten i Haanden, det vil sige med Storm, Regn og mørke Skyer lige ned til Grækenland. I den aarle Morgenstund inden Solopgang ankrede vi op for Patras; i Mørke roede vi bort fra Skibet, men Daglyset brød hurtig frem, og da vi naaede Jernbanestationen, var det ganske lyst. Vi toge Billetter til Athen og havde en herlig Fart langs den korinthiske Bugt. Solen steg høiere paa Himmelen og skinnede ind til os, det blev saa deilig sommerligt, Varmen og Lyset gjorde godt ovenpaa Kulden og Mørket og Søreisens Besværligheder. Og nu saae vi blomstrende Mandel- og Ferskentræer, hist og her hang der gule Citroner paa Træerne, medens vi samtidig nøde henrivende Udsigter over den blaa Golf til Bjergene paa den modsatte Side.

Kjørselen paa Jernbanen var just ikke overdreven

[1]) J. L. Ussing, Fra Hellas og Lilleasien i Foraaret 1882.

hurtig, men des bedre Tid fik vi til at see os om. Først Kl. 5 om Eftermiddagen naaede vi Athen, der viste sig for os i et glimrende Sollys. Vi fik et Par Vogne og kjørte med vort Reisegods gjennem de brede lige Gader, der i Øieblikket vare befolkede med mange Spadserende, thi det var netop nu Tid for Eftermiddagspromenaden. Efter at have faaet gode og rummelige Værelser anviste i Hotellet og hvilet os lidt ud, begav jeg mig ned paa den aabne Plads foran Slottet, der var lige i Nærheden.

Slottet laa uforandret, som da jeg for henved tredive Aar siden saae det, men desto større Forandringer var der foregaaet i dets Indre, hvor en ny Herskerslægt var draget ind og allerede havde havt sin Bolig i Fjerdedelen af et Aarhundrede. En af de følgende Dage søgte vi Audients hos Kong Georg, som modtog os med den aabne Ligefremhed, der i saa høi Grad har vundet ham Grækerfolkets Hjerter. Med samme Elskværdighed bleve vi modtagne i den kongelige Familie, da vi et Par Dage senere vare tilsagte til Taffels, hvor Musiken til Ære for os spillede danske Nationalmelodier. Endnu mere glædede det os at blive tiltalt paa Modersmaalet saavel af Kongeparret som af deres Børn, hvad der under disse fremmede Omgivelser saa langt fra Hjemmet var dobbelt frydefuldt.

Det andet Hovedpunkt i Athen, Akropolis med sine herlige Tempelruiner, fandt jeg ogsaa i Hovedtrækkene uforandret. Fra en Terrasse udenfor mit Værelse i Hotellet kunde jeg see over til den kneisende Høiborg og dens Tempelrester. En nærmere Iagttagelse viste mig dog, at heller ikke her var Tiden gaaet sporløs

hen. Det store Frankertaarn fra Middelalderen, som tidligere kneisede paa Vestfronten, var borttaget. En stor og bred Vei er lagt i Svingninger lige op til Indgangen, saa at man i al Magelighed kan kjøre op til denne, om man ønsker det. De Levninger af tyrkiske og nygræske Bastioner og Fæstningsværker, som tidligere skjulte Vestfronten, ere heelt borttagne, saaledes at man nu frit kan see de gamle græske Mure og Klippen, som bærer dem. Gjennem en Indgangsport, ved hvilken et Par Tilsynsmænd holde Vagt, træder man ind og har Propylæerne lige foran sig. Ad Marmortrapper stiger man op gjennem disse og staaer nu paa Høideranden af Akropolis med det vidunderlige Syn af Parthenon og Erechteon umiddelbart for Øie. Til den anden Side har man fra Akropolis Udsigt over Athen, der ligger udstrakt foran Høiborgen. I Oldtiden laa Akropolis i Stadens Centrum, nu ligger den i Syd, saaledes at hele Staden breder sig Nord for den. Og under Akropolis ligger den ældste Deel af Byen, som endnu har bevaret det østerlandske Præg med sine snævre Gader, sine Bazarer og de brogede Skarer, som færdes i disse. Længere ude faaer Byen et europæisk Udseende med sine brede lige Gader, sine Kaféer og Boutikker. Imod Nordvest strækker den nyeste Deel af Athen sig, som paa Grund af den rigelige Anvendelse af Marmor gjerne kan kaldes Marmorbyen. Her findes en Række rigt udstyrede Privathuse og flere offentlige Pragtbygninger. Blandt de sidste maa især nævnes Videnskabernes Akademi, der er opført med stor Pragt efter Tegning af Theophilus Hansen i Nærheden af Universitetet.

Hvor smukt og tiltalende end det nye Athen er blevet i Aarenes Løb, vil dog den Reisendes Interesse væsentlig være knyttet til de herlige Rester fra Oldtiden, som endnu ere bevarede. Over disse have fortsatte Undersøgelser kastet nyt Lys. Paa Akropolis er der i den sidste halve Snes Aar foretaget Udgravninger. som have givet et interessant Udbytte ved at skaffe Kjendskab til Bygningerne heroppe før Perserkrigene. Da Perserne vare trængte frem til Athen, indtoge de Akropolis og satte Ild paa Templerne deroppe, saa at Alt ødelagdes. Efter Perserkrigenes lykkelige Tilendebringelse begyndte Kimon Anlæget af nye Pragtbygninger. idet han lod de forkullede Levninger af de ældre Templer nedbryde og dernæst anlagde svære Fundamenter for de nye Templer. Disse faldt det imidlertid ikke i hans Lod at opføre. Indre politiske Stridigheder, derefter Kimons Landsforvisning og Død standsede Værket, og det blev Perikles. hvem Æren tilfaldt med Phidias' og Iktinos' Hjælp at opføre de skinnende Marmorbygninger, som endnu efter mere end to Aartusinders Forløb vække vor Ærefrygt og Beundring.

De nye Udgravninger, som begyndtes i Aaret 1879 under Ledelse af et Par franske Architekter. have bragt Levninger af hine ældre Templer og Kimons grundlæggende Forarbeider for Dagens Lys. Gjennem planmæssig og methodisk Udgravning søgte man at komme ned til den oprindelige Klippegrund paa lignende Maade. som man i Jerusalem ved at skaffe de her rigtignok mange Gange dybere Lag af Grus og Murstumper til Side søgte at naae ned til Klippegrunden og derefter bestemme Morias og Zions oprindelige

Skikkelse. Udgravningerne paa Athens Akropolis bleve standsede i et Par Aar ved nogle indtrufne Uheld, men bleve dog senere atter satte i Gang. Den mærkeligste Dag blev d. 3. Februar 1886, da man i Nærværelse af Kong Georg drog frem af Gruset en prægtig Kvindestatue, udført i archaisk Stil og derefter sex andre i samme Stil, alle temmelig vel bevarede. De havde ligget gjemte her siden Persernes Erobring af Athen, altsaa i over totusinde Aar. Udgravningerne bleve fortsatte og efterhaanden naaede man til at kunne eftervise hele Grundfladen. Der viste sig her ganske lignende Forhold som paa Tempelbjerget i Jerusalem. Paa begge Høie skraane Klippefladerne jævnt ned fra en skarp Høideryg, og det har derfor begge Steder været nødvendigt at anbringe vældige Fundamenter forat tilveiebringe en jævn Grundflade af tilstrækkeligt Omfang til derpaa at opføre Pragtbygninger. Hvad Salomon og senere Herodes har udført paa Moria, det har Athenienseren Kimon, Miltiades-Søn, udført paa Akropolis. Efter Perserkrigenes heldige Tilendebringelse stod de nedbrændte Tempelruiner endnu paa Akropolis. I sin stolte Seirsrus vilde man dog ikke nøies med at gjenopføre dem i deres tidligere Skikkelse, men krævede en større Pragtudfoldelse. Overfladen af Akropolis maatte da udvides, navnlig mod Sydsiden, hvor Klippen faldt stærkere af end mod Nord. Paa Sydsiden lod Kimon lægge mægtige Fundamenter, og ovenpaa disse opførtes det nye Parthenon. De seneste Udgravninger have eftervist, hvilket betydeligt Arbeide her blev udført, og at Æren herfor tilkommer Kimon, medens det først blev Perikles, der fik Held og Lykke

til at opføre de store Marmortempler, som alt havde staaet for Kimons Tanke[1]).

Ogsaa Sydsiden af Akropolis er bleven udgravet, og de store Theatre, som vare udhuggede i og opførte ved Borgklippen, men tildels laae skjulte under de nedstyrtede Grusmasser, ere komne for Dagens Lys. Dionysostheatret sees nu i sit hele Omfang med alle de mange Trinrækker, hvorpaa Tilskuerne sadde, og nederst en Række Marmorlænestole, i hvilke de fornemste Øvrighedspersoner toge Plads, hvorom endnu Indskrifterne bære Vidnesbyrd. Ligeledes er det saakaldte Orchester, i hvilket Chorene havde Plads, og en Deel af den egentlige Skueplads kommen frem; Fodstykket til det sidste er smykket med Billedværker og knælende Silener. Vestlig for dette Theater har man udgravet Buegange og et Asklepieion eller Helligdom for Asklepios, og længst mod Vest ligger endelig Herodes Atticus' Theater eller Odeon, der ligeledes er blevet frigjort for de Grusmasser, som tidligere dækkede over det.

Blandt andre Udgravninger, som ere gjorte i Athen i den nyeste Tid, maa nævnes Dipylonporten med Gravgaden udenfor samme. Den ligger mod Vest for Enden af den lange Hermesgade, der i lige Retning gennemskærer hele Staden, i Nærheden af Jernbanestationen. Herved er en Del af de gamle Mure, som omgav Oldtidens Athen, kommet frem; Centrum i disse danner Dipylon eller Dobbeltporten, et stærkt Fæstningsanlæg med Porte og Taarne. Gjennem Dipylon gik Vejen til Akademiet, den skjønne Have, i hvilket

[1]) M. Collignon, Les fouilles de l'acropole d'Athènes. (Revue des deux Mondes 1890).

Plato samledes med sine Disciple, og som har givet Navn til den nyere Tids Akademier. Efter Oldtidens Vis var en Række Grave anlagte langs denne Vei, og af disse have Udgravningerne bragt adskillige frem med deres herlige Billedværker fra Kunstens bedste Tid. En Del af dem har man opstillet i det nye Centralmuseum, men enkelte har man ladet blive tilbage og søgt at beskytte dem saavel mod Veirliget som mod Publikum ved at anbringe dem i store Træskabe med Staaltraadsgitter foran. Flere af disse have et høit Kunstværd, hvad enten de nu fremstille Afskedsscener af rørende Vemod mellem den Hensovede og de Efterlevende, eller Kampscener med en ildfuld Energi, som Mindesmærket over Dexileos, en ung Athenienser, der faldt i Slaget ved Korinth 394 f. Chr. Men desforuden frembyde disse Gravmonumenter en høi Grad af Interesse ved Navne og Indskrifter, stundom (f. Ex. ved Dexileos' Monument) ved Tidsangivelser, der have Betydning for Oldtidshistorien [1]). Mindesmærkerne vise en stor Afvexling; de større af dem ere firkantede Bygninger, i hvilke Marmorværkerne ere indsatte, andre ere fritstaaende Søiler, ovenpaa hvilke Figurer sees anbragte, et Sted en legemsstor Tyr, andre Steder Sirener i Fugleskikkelser med Kvindehoveder, Sindbilleder paa Døden, der fanger Alle i sine Garn, stundom Vaser med billedlige Fremstillinger. Monumenterne stod i flere Rækker bag hinanden, imellem dem var der plantet Cypresser, Popler og Plataner, der gav baade Skygge mod Solstraalerne og en

[1]) J. L. Ussing, Gravene ved Athen (Fra en Reise, 1873). — Undset, Fra Akershus til Akropolis, 1888, s. 117 flg.

yndefuld Afvexling. Mange af de navnkundigste Atheniensere vare begravede her. saaledes Perikles. Sokrates: her fandtes de Fællesgrave. i hvilke de faldne Borgere bleve jordede. Kortsagt det er en Slags »Assistents Kirkegaard« i stor Stil uden for Athens Vesterport, hvor man kunde vandre om i stille Betragtninger og læse Navnene paa henfarne Aandens Stormænd eller paa nærstaaende forudgangne Slægtninge og Venner. Af alt dette er jo nu kun nogle Rester tilbage. og det hele henligger i en Tilstand af Uhygge med store Grusdynger og anden Uorden, medens Vinden hvirvler Støvet op, og Solen brænder paa den aabne skyggeløse Plads.

Foruden Akropolis besøgte jeg naturligvis de andre Ruiner i Athen, Theseustemplet, foran hvilket der nu er anbragt en smuk lille Haveplantning, de colossale Søiler af Zeus-Olympiostemplet, Hadriansbuen, Vindenes Taarn og andre Oltidslevninger, som alle stod saa temmelig uforandrede [1]).

Men hvad der dog mest af Alt vakte min Opmærksomhed under dette Besøg, var de Museer og Samlinger, som i de senere Aar ere blevne oprettede i Athen, thi herved var noget absolut Nyt kommet frem. Tidligere var der nemlig ingen saadanne, Alt blev opstillet, hvor man bedst kunde faae Plads til det, stundom under fri Himmel, men særlig blev dog Theseustemplet benyttet som Oplagssted. Der var her meget værdifulde Sager, men de vare opstillede imellem hverandre, Belysningen var slet, og der var ingensomhelst Orden i det. Og siden den Tid er jo ved de fortsatte

[1]) Jvfr. den udførlige Beskrivelse, som er given af dem i Forf.s »Grækenland« 1866.

Udgravninger Gjenstandenes Antal voxet i meget betydelig Grad. Man har derfor begyndt at opføre selvstændige Museer, i hvilke de rige Skatte kunne komme til deres Ret ved en uhindret og opmærksom Beskuelse.

Man maa imidlertid ikke paa nogen Maade sammenstille disse Museer med de rige og pragtfulde Museer i Rom. Man finder i dem Intet af disses skinnende Marmorpragt, korinthiske Søiler og mosaikindlagte Gulve — tværtimod, alt bærer her Præget af stor Tarvelighed. Den græske Regering har ikke havt saadanne Pengesummer til sin Raadighed som de romerske Paver; det har endog kostet Besvær nok med at skaffe Penge til Veie til de blotte Bygninger: om noget overflødigt Kunstudstyr kunde der slet ikke være Tale. Man finder i dem kun store Rum med nøgne hvide Vægge og Lofter samt store Vinduesaabninger til at skaffe fornødent Lys. Der er saaledes Intet, som vil bortdrage Opmærksomheden fra de opstillede Genstande, men de maae udelukkende selv gjøre sig gjældende. Heller ikke maa man vente en saa rig æsthetisk Kunstnydelse som den, der ydes i de vatikanske Samlinger med saa mange glimrende Pragtværker. Af saadanne findes i Athen kun ganske enkelte, som da rigtignok til Gjengæld ere Førsterangs-Værker. Men Interessen ligger her paa et ganske andet Omraade end det æsthetiske, nemlig paa det archæologiske og historiske. Det er den tidligere Kunstudvikling, man her lærer at kende i hele sin Udstrækning fra de første famlende Forsøg op til det fuldendte Mesterskab. Tidligere havde man kun enkelte Stykker, der stode som underlige Særsyn, men efterhaanden er der fundet en saadan Mængde, rigtig-

nok mest i Brudstykker, at man derved kan faae et Overblik over den samlede Rækkefølge. Kommer saa hertil Schliemanns mærkelige Fund fra Troja, Mykenæ og Tiryns, som fører os ind i en ny Culturperiode forud for den hidtil kjendte, saa kan det siges, at Athens Museer i det Store og Hele vel ikke yde nogen særlig æsthetisk Kunstnydelse, men at de derimod fængsle Opmærksomheden ved det Ukjendte og absolut Nye, som de føre frem for Beskuernes undrende Blik.

Paa den østre Del af Akropolis bagved Parthenon har man anlagt Akropolis-Museet, i hvilket man har anbragt alle de nye Fund, som ere gjorte ved Udgravningerne heroppe i det sidste Tiaar, fornemmelig i Aarene 1886-87. Inden Kimon og efter ham Perikles begyndte Opførelsen af de nye Pragtbygninger, bleve alle de gamle Rester af Billedværker og Templer, som stod heroppe, fjernede. Dog bleve de ikke bortførte, som man vel nu vilde gjøre, men efter Oldtidens Skik brugte man dem til at udfylde Huller og Fordybninger med, og ovenover blev saa Grundlaget for de nye Bygninger lagt. Her have de ligget gjemte og uændsede i et Par Aartusinder, indtil man nu i vore Dage har draget dem frem. Det Meste deraf er Stumper og Stykker, som kun har ringe Skjønhedsværd, men frembyder desto større kunsthistorisk Interesse. Det er Tiden før Perikles, altsaa før den classiske græske Kunst, som de føre os ind i, og de kaste et klart Lys over denne og viser os den i dens fulde Eiendommelighed. Vi bemærke først de Grupper, som have udfyldt Tempelgavlene: de ere fundne i mange Stykker, og det har kostet Møie at finde den rette

Sammenstilling, men tildels er det dog lykkedes. Et af disse Brudstykker fremstiller Typhon i Skikkelse af tre Torsoer med Menneskehoveder i gammel archaistisk Stil, Kroppene ende i Slangehaler, der snoe sig om hinanden, og som synes at have udfyldt den spidse Gavlende. Muligvis er det et Brudstykke af en Gruppe, som har fremstillet Herakles' Kamp med Typhon. En anden Gruppe, som rimeligvis har smykket den modsatte Gavlende, forestiller Herakles' Kamp mod Havuhyret Triton, hvilket Heros'en tvinger til Jorden og sætter sit Knæ paa det. Begge Grupper ere udførte i Kalksteen, som er let at tilhugge, og rigelig smykkede med Farver, hvoraf der endnu sees tydelige Levninger. I disse tidlige Arbeider gaaer Billedhuggerkunsten Haand i Haand med Malerkunsten, og der anvendes meget stærke og levende Farver, fornemmelig Rødt og Ultramarinblaat, desforuden Gult, Grønt og Sort. Farverne ere conventionelle og ikke Efterligninger af Naturen, saaledes ere Hovederne røde, Skæg og Haarvæxt blaa. Denne stærke Farvegivning er vistnok overført fra en tidligere Træskærerkunst, og den grovere Kalksten, som anvendes, kunde nok ønskes dækket med Farver. Senere da det finere og ædlere Marmor brugtes, trængtes Farverne tilbage, og en stor Del af Marmoret lodes ufarvet, men helt opgivet blev Malingen aldrig, end ikke i den bedste Periode, og Spørgsmaalet bliver saa, om dette skyldes en konservativ Interesse, der ikke heelt vil opgive de gamle og ærværdige Kunsttraditioner, eller om det skyldes en finere Smag, som fandt det hvide Marmor for ensformigt og abstract. Den nyere Billedhuggerkunst, som ikke har følt sig bunden af nogen ældre Tradition,

har ganske opgivet Farverne, og vistnok med Rette, idet den alene sætter sin Opgave i at gjengive Formerne og forsmaaer anden Hjælp end den, som selve Marmorets ædle Renhed afgiver. De enkelte Forsøg, som ere gjorte paa atter at anvende Farver, have ikke formaaet at trænge igjennem.

Ogsaa Brudstykker af et Par andre Grupper, der synes at have tilhørt et andet ældre Tempel paa Akropolis, ere fundne og opbevares i Museet. Det ene forestiller ligeledes Herakles' Kamp med Triton, det andet hans Kamp med den lernæiske Hydra, hvor da tillige sees hans Vognstyrer Jolas. Ogsaa her ere Farver anvendte, men med større Moderation. Ligeledes ere forskjellige Hoveder og mindre Statuer fundne, nogle udhuggede i Kalksten, andre støbte i Bronze, ved de sidste beundres navnlig den fine Technik, som viser sig i Haarets og Skæggets Behandling. Men overalt bære Hovederne det samme let kjendelige archaistiske Tilsnit: stærkt fremstaaende Kindbeen og Hage, store, skarpt tilskaarne Øine, en eiendommelig kunstmæssig Frisure af Haar og Skæg, og fremfor Alt det stereotype Smil. Navnlig det sidste gjør et næsten idiotisk Indtryk paa Tilskueren, men for hin fjerne Tid har det aabenbart havt en ganske anden Betydning og snarere fremkaldt Indtrykket af det Høitidsfulde. Kunsten var endnu for keitet og ubehjælpsom til at lægge et virkeligt aandeligt Udtryk i Ansigtet; hint Smil er det første Forsøg paa at fremkalde et saadant og maa betragtes som det første frembrydende Glimt af høiere Aandsliv, som Kunsten formaaer at gjengive. Det fastholdes derfor haardnakket, og først efter haarde Kampe og An-

strængelser lykkes det en mere udviklet Kunst at lægge et virkeligt aandeligt Liv ind i Ansigtet. Som særlig interessant kan fremhæves en Statue af blaaligt Marmor fra det sjette Aarhundred f. Chr., som kaldes Hermes Moschophoros (Kalvebæreren). Den fandtes i Brudstykker, som nu ere blevne sammensatte, paa Akropolis' Østende og fremstiller i archaisk Stil en Mand, som bærer en Kalv paa Nakken, rimeligvis til Offring; Navnet er vilkaarlig valgt og neppe rigtigt. Behandlingen er tør og haard med stærk Stræben efter Natursandhed, der særlig er opnaaet i Kalvens Gjengivelse, medens det menneskelige Legem er mindre vel gjennemført. Ligeledes kan nævnes en lille Bronzestatuette af Athene, der blev funden 1887 Nord for Erechtheon og er et ypperligt lille Arbeide; det bærer tydelige Spor af Ild, rimeligvis fra den Gang, da Perserne brændte Templerne paa Akropolis.

I en følgende Sal er det betydeligste Fund, som er gjort ved Udgravningerne paa Akropolis, udstillet, nemlig de ovenfor omtalte archaiske Kvindefigurer, som fandtes i Februar 1886; endnu et Par kom frem i de følgende Aar. De laae i Lag mellem Søilestumper, Marmorstykker med Indskrifter o. Lign., de forskjellige Lag vare alle skilte fra hinanden ved et tyndt Lag af Fliser og Smaasteen. Findestedet for de fleste af dem var mellem Erechteon og Borgens Nordmur, og de ere blevne benyttede som Fyld til at jævne den skraanende Klippeflade og danne Underlag for de senere Fundamenter. Deres Antal er sexten eller atten, Hovederne og fremstaaende Dele vare afslaaede, men de ere atter blevne sammensatte og opstillede paa høie Fodstykker

og afgive ved deres samlede Mængde et overraskende Skue. Fremstillingen er med ringe Afvigelser den samme i alle Figurerne. De vise os en staaende Kvindeskikkelse, i den fremstrakte høire Haand holdes et Æble, Blomst ell. Lign., medens den venstre Arm hænger ned og samler Klædefolderne. De bære den lange fodside Kjole og over den en kort ulden Trøie, Chiton, samt endelig over Hoved og Skulder et Slør, Peplos, endelig paa Hovedet et Diadem, smykket med Palmetter og Lotusblomster. Store tykke Haarfletninger falde ned over Brystet. Ansigtstrækkene ere omtrent de samme i archaisk Stil. De bære endnu tydelige Spor af rig Farvepragt, hvorfor der ikke maa tages Afstøbninger af dem.

Indtrykket er fremmedartet og i første Øieblik ikke heelt frit forat fremkalde et let Smil. Den uldne Overkjortel og især Ansigtet med de fremstaaende Kindbeen, de lidt skraat liggende Øine og det tvungne Smil bragte mig til at tænke paa Grønlænderinder, og det var mig unægtelig overraskende at see unge attiske Jomfruer fremstillede i saadan Skikkelse. Seer man imidlertid nærmere paa dem og vinder større Fortrolighed med denne for os noget fremmede Kunst, faaer man efterhaanden et andet og mere løftende Indtryk. Man maa for det første drage den rige Farvepragt, hvoraf der nu kun findes ringe Rester, ind med i Betragtningen. Den røde, grønne og blaa Farve er fremherskende i Klædedragten, Borderne paa Overstykket og den lange Kjole have været udførte i fine Farvetegninger, ligeledes Hovedsmykkerne. Haaret og de lange Fletninger har været rødligt, Ansigterne synes

ikke at have været malede, kun Øinene og Læberne have været farvede, man har her altsaa ikke tilstræbt en ligefrem Efterligning af Naturen. Tænker man sig dem nu opstillede paa høie Fodstykker eller Søiler i Rækker foran de gamle Templer under aaben Himmel i det stærke og kraftige Sollys, maae de vel have afgivet et farverigt og pragtfuldt Skue.

Hvad disse Statuer fremstille, er uvist og har fremkaldt megen Strid blandt de Lærde. Nogle holde for, at det er Gudebilleder, som fremstille Pallas Athene. Herimod er med Rette gjort gjældende, at de mangle ethvert Attribut, og at netop Athene selv i meget gamle Fremstillinger er afbildet med Hjælm og Ægide. Andre formode derfor, at det er Portrætstatuer af de fornemste Præstinder ved Athenetemplet, men de frembyde kun lidet Portrætagtigt, ere tværtimod meget stiliserede, og den samme Grundtype gaaer igjennem dem alle. Rimeligst bliver det da at antage, at de have været Tempelgaver, Anathemata, som ere blevne skænkede af rige og fornemme Giverinder som Udtryk for deres Ærefrygt og Taknemlighed mod Gudinden. Det tør vel antages, at Perserne have omstyrtet og sønderslaaet dem, da de ødelagde og brændte Templerne; man har senere ikke villet eller kunnet reise dem paa Ny, men foretrukket at henlægge dem alle paa et fælles Sted, hvor de vare skærmede mod yderligere Vanhelligelse og tillige tjente som Underlag for de nye Helligdomme, som bleve opførte.

Den omhyggelig udførte Klædedragt giver disse Statuer en stor Interesse, idet de vise os den Dragt, som fornemme Kvinder bare i Athen i det 6. Aarh.

f. Chr., og vi erfare heraf, at denne har været langt mere broget og farverig, end vi vilde være tilbøielige til at antage. Netop fra denne Side have derfor disse Statuer været underkastede omhyggelige Undersøgelser, som give værdifulde Bidrag til vort Kjendskab til hin Oldtidscultur.[1]) Men desforuden frembyde de en overordentlig høi kunsthistorisk Interesse, idet de udfylde et Hul i den græske Kunsthistorie og danne et Overgangsled mellem den ældre ubehjælpsomme og stive Kunst og den senere Tids udviklede Kunstformer.

I det inderste Værelse i Museet findes Parthenonsagerne opstillede, deels Afstøbninger over Gavlfigurerne, hvilke Lord Elgin førte til London, deels de tilbageblevne Originaler, fornemmelig af Parthenonsfrisen, hvilke man har ladet nedtage og opstille herinde. Herved bydes fortræffelig Leilighed til at beskue disse Kunstens ypperste Mesterværker i umiddelbar Nærhed. Ligeledes ere herinde opstillede Basreliefs fra Balustraden om Niketemplet, der forestille vingede Seirsgudinder, som føre Oxer frem til Offring, ligeledes tilhørende den ædleste classiske Kunst, samt Brudstykker af Erechteonsfrisen, de sidste desværre meget sønderbrudte, saa at man ikke kan faae noget klart Indtryk af, hvad de forestille.

Man vil heraf see, hvilke vigtige Bidrag Akropolismuseet giver til Akropolis' Historie og dermed til selve Hovedpunktet i Athens Historie. Idet vi gjennemvandre Museets Sale, gjennemgaae vi til samme Tid den

---

[1]) C. Jørgensen, Kvindefigurer i den archaiske græske Kunst med særligt Hensyn til de paa Athens Akropolis fundne Figurer. Kjøbenhavn. 1888.

græske Kunstudvikling fra dens første usikkre og famlende Forsøg til dens fulde Mesterskab i den ideale Kunst.

Medens Akropolismuseet kun optager Oldsager fra et enkelt Sted, men ogsaa det vigtigste Sted i Hellas' Historie, saa er derimod det nye Centralmuseum eller Nationalmuseum bestemt til at optage Kunstsager og Oldsager fra alle Landets forskjellige Dele. Dette Museum, som væsentlig skyldes en rig Grækers Rundhaandethed, er anlagt i Byens nordligste Del i Enden af Patissiagaden paa en fri aaben Plads, saaledes at her i kommende Tider vil være rigelig Rum til Udvidelse. Dette storartede Museum var endnu under Opførelse, paa den frie Plads foran laae Masser af store Steenblokke, Kapitæler, Søilestykker henslængte, derimellem antike Billedværker fra Grave og Templer, som endnu ikke vare blevne opstillede i Museet. Gaaer man saa opad den høie Trappe ind i Vestibulen, da har man herfra et herligt Skue over de skjønt formede Bjerge om Athen. Inde i Museets rummelige og luftige Sale ere de mange Oldtidsfund fra nyere og nyeste Tid opstillede.

Atter her har man rig Leilighed til Studier over den mærkelige archaiske Kunst. Denne, som tidligere kun kjendtes gjennem enkelte Exemplarer, er nu repræsenteret af en Række Kunstværker, der give et samlet Indtryk af dens fremskridende Udvikling. Den græske archaiske Kunst, der omfatter de nærmest liggende Aarhundreder før det femte Aarhundred f. Chr., viser os Overgangen fra den ægyptiske og assyriske til den græske Kunst. Den er let at kjende paa sin stive Bundenhed, Armene tæt sluttende til Kroppen,

Benene tæt sammensluttede eller det ene sat foran det andet i stiv Fremadskriden, iøvrigt ere Legemsformerne rigtig behandlede, men savne det indre Liv. Klædedragten er ikke Udtryk for Legemets Bevægelser, men er lagt i skarpe og kantede Folder og seer snarest ud, som om den var paaklæbet. Hovedet er især mærkeligt med de store Øine, det stereotype Smil samt Haar og Skæg lagt i zirlige Krøller og Fletninger rimeligvis efter den Tids gjældende Mode. I alt dette Stive og Conventionelle findes Meget, der minder om den assyriske og den ægyptiske Kunst, og som muligvis ogsaa skyldes Paavirkning af denne, men alligevel er der, trods al ydre Lighed, et afgjort Grændseskjel sat mellem den græske og den assyrisk-ægyptiske Kunst. Den sidste afslutter nemlig trods en fortrinlig Technik indenfor en bestemt Grændse og kommer aldrig udover den; i den græske archaiske Kunst mærkes en stadig Higen og Stræben efter at komme udover denne Grændse, den har sit Ideal svævende over sig, som den dunkelt aner, men endnu ikke evner at give Udtryk: Tanken om det frie, sædelig skjønne Aandsliv, som finder sit høieste Udtryk i Menneskeskikkelsen, fornemmelig i Ansigtet. Det er denne Fremadstræben, der giver den archaiske Kunst sin eiendommelige Interesse, og netop nu saameget stærkere, som man kan følge den fra dens første svage Rørelser under dens stadige Kamp og Fremadstræben. Det er noget Lignende som de første Foraarsfornemmelser i Naturlivet, naar de grønne Spirer og milde Luftninge varsle om det nye Liv, som er i Vente. Den græske archaiske Kunst danner et Sidestykke til Italiens præraphaelitiske Malerkunst: i begge

er et rigt Aandsindhold i Færd med at arbeide sig frem under en haard Kamp med Materialet, gjennem hvilket det skal fremstilles. Begge i Forening kunne afgive en god og sund Lærdom for vor egen Tid, der befinder sig ved den modsatte Ende af Kunstens Udviklingsbane og raader over et stort Mesterskab i Techniken, men er paafaldende fattig paa Idee og Aandsindhold. Hin ubehjælpsomme gamle Kunst vil kunne belære os om, at en Kunst, der har Noget at sige og fortælle, men er tung og keitet i sin Udførelse, i Virkeligheden interesserer langt mere end en Kunst, der raader over en mesterlig Technik, men Intet har at fortælle os og ikke har andre Krav at stille end det, at man skal beundre dens virtuosmæssige Mesterskab.

Centralmuseet i Athen faaer ved sin store Rigdom paa archaiske Kunstværker en enestaaende Interesse, thi intet andet Museum giver os i den Grad Midlerne i Hænde til at følge Plastikens Udvikling. Vi møde først et Par meget primitive Gudebilleder, saakaldte Xoana, oprindelig vel udskaarne i Træ, men her udførte i Kalksten eller Marmor, de antages at fremstille Artemis og at hidrøre fra det syvende Aarhundred f. Chr. Forskjellige Friser og Hoveder fra en noget senere Tid vise allerede betydelig Fremgang. Saa kommer en Række Ynglingeskikkelser, nogle med, andre uden Hoved, der alle vise den samme archaiske Behandling og gjerne gaae under Benævnelsen Apollo. Imidlertid er det meget omtvistet, hvorvidt de alle forestille Apollo; flere af dem ere muligvis Billeder af Athleter eller Ynglinge og have tjent som Gravmonumenter. Legemet er gjerne udført med en vis realistisk Fylde, men uden anatomisk

Forstaaelse og med kun lidet indgaaende Behandling af de enkelte Legemsformer. Ansigterne vise det godmodige joviale Udtryk med det staaende Smil, hvorom ovenfor er talt, og Haaret er lagt i zirlige regelmæssige Krøller over Panden og Tindingerne. En opmærksom Betragtning af de enkelte Figurer vil imidlertid vise Fremskridt i Retning af Legemets Behandling. I Række hermed kan nævnes flere Gravsteler, meget lange og meget smalle, den Afdøde er her fremstillet i fuld Legemsskikkelse, udført i meget fladt Relief, med en rig Anvendelse af Maling. En af disse, som allerede er funden for længere Tid tilbage, og som tidligere var opstillet i Theseustemplet, viser os en fuldtrustet Kriger fra det sjette Aarhundred, bærende Navnet Aristion. Dette Billed giver os en anskuelig Fremstilling af, hvorledes Heltene fra Marathon vare rustede. De stærkt udviklede Muskler i Arme og Been, de zirligt ordnede Lokker i Haar og Skæg minde stærkt om de assyriske Billedværker. Et Modstykke til denne Krigerskikkelse danner en anden Gravstele omtrent fra samme Tid og udført i lignende Stil, den viser os en Mand i en lang Kappe, støttet til sin Stav, han leger med sin Hund, som springer op ad ham. Gjennem de ubehjælpsomme Former aander en frisk Naturfølelse, og den Maade, hvorpaa Hunden er anbragt, viser Sands for Rummets Behandling indenfor de snævert afstukne Grændser.

Efter at have gjennemvandret den archaiske Kunst kommer man i de følgende Sale til den classiske Kunsts Frembringelser. Her møder os et righoldigt og forskjelligt Materiale, bestaaende af Hoveder, Torso'er,

Brudstykker af Statuer og Reliefer. Den ypperste Plads herimellem indtager den saakaldte Hermes fra Andros. en Statue af parisk Marmor fra den bedste Kunstperiode, som blev funden paa Øen Andros 1833. I Holdning og Stilling minder den i høi Grad om den belvederiske Hermes i Vatikanet og hører i hvert Fald til samme Art Fremstillinger. Tidligere betragtede man disse som Guden Hermes eller Merkur (deraf Navnet), nuomstunder er man mere tilbøielig til deri at see et Gravmonument, forestillende den Afdøde som Hermes, ligesom man i den ældre Tid fremstillede den Afdøde som Apollo. Den omtalte Hermes viser os da det kunstneriske Ideal opnaaet. hvortil hine archaiske Apollofigurer møisommelig arbeidede sig frem: her er Stillingen fri og utvungen, Legemets enkelte Dele i fuld Harmoni og indre organisk Sammenhæng. Ansigtet viser Aand og Tanke, kort sagt hele Skikkelsen et Udtryk for ædel mandig Skjønhed. Med Rette betragtes derfor denne Marmorstatue ved Siden af Parthenonskulpturerne som det ypperste Kunstværk, Athens Museer have i Eie.

Ikke mindre Interesse. men af noget anden Art. frembyder en lille Marmorcopi af Phidias' Guldelfenbeensstatue i Parthenon. Det er et romersk Arbeide og ikke videre godt udført, men det har det store Værd at give os en i Hovedtrækkene paalidelig Fremstilling af hint berømte Kunstværk, som desværre alt for lange Tider siden er sporløst forsvundet. Vel havde man allerede 1859 funden en mere flygtig udført Copi: denne derimod gjengiver alle Enkeltheder (med Undtagelse af Reliefeme paa Fodstykket og paa Skjoldet) med

større Troskab. Den blev funden ved Udgravninger til en Bygning i Athen Nytaarsdag 1880 og hilset med umaadelig Jubel af Grækerne, der betragtede dette Fund som et lykkeligt Nytaars-Varsel om Grækenlands glimrende Fremtid. Skikkelsen støtter den venstre Haand paa Skjoldet og bærer i den høire den unge Seirsgudinde; denne Haand støttes af en Søile paa Grund af Seirsgudindens Vægt. Paafaldende er især Ansigtets runde Form (i Modsætning til den aflange ideale Typus) samt de vældige Prydelser paa Hjælmen — ved de sidste maa bemærkes, at da de sadde høit oppe, vare de beregnede paa at sees i nogen Afstand.

Det store Relief fra Eleusis, som blev fundet 1859, har nu faaet en bedre Opstilling end tidligere, saa at det nu kan nydes i sin fulde Skjønhed. Det forestiller en Yngling (Triptolemos?), som indvies i Mysterierne af de tvende Gudinder Demeter og Persephone, som staae hver paa sin Side af ham. Hvad der særlig udmærker dette herlige Kunstværk fra det femte Aarhundrede, er den Høitidsfuldhed og religiøse Alvor, som hviler over det.

I nær kunstnerisk Tilslutning til dette Arbeide staaer en Række attiske Gravmonumenter, udførte i den ædleste Stil fra det femte og fjerde Aarhundred. En Deel af disse hidrøre fra den ovenfor omtalte Begravelsesplads udenfor Dipylonporten, andre ere hidførte fra forskjellige Steder i Attika og de nærmeste Øer. Medens den ældre Tid fremstillede en enkelt Figur i Skikkelse af Apollo eller Hermes, blev det senere Brug at fremstille Grupper, bestaaende af to eller flere Personer.

det er idealiserede Familiegrupper, Scener af det daglige Liv: unge Kvinder, som tage Smykker ud af et Skrin, Børn, som lege med en Fugl eller en Blomst, Ynglinge med en Hund o. Lign. Men den Scene, som hyppigst fremstilles, er Afskeden ved en forestaaende lang Reise som Sindbilled paa den lange Reise i det Ubekjendte, Døden. Vennerne eller de nære Slægtninge skilles med et trofast Haandtryk, medens de for sidste Gang see hverandre i Øinene[1]. Hyppigt fremstilles den ene Figur siddende, og man har da meent, at dette skulde være den Afdøde, dog synes det, som om her ingen bestemt Regel er bleven gjort gjældende, men at den Afdøde snart er bleven fremstillet siddende, snart staaende, i Begreb med at drage bort. Overhovedet have vi her neppe egentlige Portrætfigurer for os, men snarere idealiserede Fremstillinger, ja den hyppige Gjengivelse af det samme Motiv synes at tyde paa, at disse Billedværker have været den almeen yndede Form, som blev leveret efter Bestilling. De frembyde da en overordentlig Interesse ved at vise os den Maade, hvorpaa det hellenske Folk i sin høieste Kunstperiode opfattede Døden. Her er ingen vild Smerte eller sønderrivende Klage, Alt er roligt, dæmpet, mildt. Men netop i denne ædle Simpelhed og Ro ligger disse Gravmonumenters gribende Skjønhed. Fra et æsthetisk Standpunkt kan der ikke tænkes nogen ædlere og skjønnere Maade at fremstille Døden paa, og Modsætningen er slaaende til den senere christne Tids ofte barokke Behandling af det samme Æmne, fremfor Alt

[1] Afstøbninger af flere af disse Gravmonumenter findes i Skulptursamlingen paa Charlottenborg.

Fremstillingen af Døden som Knokkelmanden med Leen. Men for den religiøse Betragtning stiller Sagen sig anderledes. Under disse grelle Fremstillinger, som ganske vist ofte ere i høi Grad smagløse, skjuler sig paa den ene Side Tanken om Synd og Skyld og Døden som fortjent Straf herfor, paa den anden Side Haabet om Livets og Opstandelsens Herlighed, som ved Guds Naade skænkes de fromme Christne. Bag hine ædle og skjønne græske Gravmonumenter derimod dølger sig ingen saadan skjult Modsætning, der udtales intet Haab om et Gjensyn, om en kommende Livets Herlighed, men ene og alene et dybt Vemod over det jordiske Livs Forgængelighed, en stille Resignation under en ubøielig Skæbne.

Centralmuseet og Akropolismuseet give os saaledes et samlet Overblik over den græske Plastiks Udvikling fra dens første elementære Udvikling til dens høieste Blomstring i ideal Skjønhed. Men foruden disse Museer træffe vi endnu en Art Samlinger i Athen, som føre os mindst et halvt Aartusend høiere op i Tiden end de ældste Kunstværker, som findes i de førstnævnte Museer, og stille os Ansigt til Ansigt med en ældgammel, hidtil ganske ukjendt Cultur: det er de Schliemannske Fund. Inden jeg omtaler disse, vilde det være rigtigt at give nogle Meddelelser om denne mærkelige Mand, støttede til den Autobiographi, han har givet i sit store Værk om Ilios (1881). I vore Dage, da Barbariet atter trænger sig frem, og man vil give den studerende Ungdom Stene for Brød, mathematiske Formler istedetfor græsk Sprog og Aandsliv, vil det have sin Interesse at høre om en Mand, der

brændte af den høieste Begeistring for Hellas, uagtet hans Livsvilkaar i en lang Aarrække stillede ham udenfor den Kreds, hvor de classiske Studier drives. Og ikke nok hermed, offrede han store Pengesummer og betydelige Kræfter paa Foretagender, som syntes Alle æventyrlige og phantastiske, men som ikke desmindre ved hans Ihærdighed og geniale Begavelse have bragt overordentlige og aldeles uventede Resultater til Veie.

Heinrich Schliemann er født d. 6. Januar 1822 i en lille By i Mecklenburg-Schwerin. Faderen var en evangelisk Præst, som uden at være særlig Philolog eller Archæolog besad en levende Kjærlighed til den classiske Oldtid. Ofte fortalte han sin lille Søn om Herculanum og Pompeji samt om Troja, og den sidstnævnte Stad, der paa saa forunderlig Maade skulde blive Centrum i Heinrichs Livsvirksomhed, lysner frem i hans tidligste Barndomsminder. Det voldte ham stor Sorg at erfare, at Troja var aldeles forsvundet, men da han engang i en illustreret Verdenshistorie fik see et Billed af Troja, erklærede han, at saa stærke Mure og Taarne kunde umulig være heelt forsvundne; naar han blev stor, vilde han drage ud og finde Troja. Fra nu af dreiede alle hans Tanker sig herom; til sine Kammerater talte han om Troja aarle og silde, og de lo ham naturligvis ud. Kun to Smaapiger hørte opmærksomt paa ham, og de bleve nu hans stadige Tilhørerinder, for hvem han atter og atter udmalede sine Fremtidsplaner om at drage ud og finde Troja. Den ene af dem hed Minna, hun var jævnaldrende med ham, og de bleve da snart enige om, at naar de bleve store, vilde de være Mand og Kone og saa drage ud i

Forening forat udgrave Trojas Ruiner. Begge Børnene vare dengang otte Aar gamle.

Af disse gyldne Barnedrømme skulde dog kun Halvdelen, men rigtignok den vigtigste og mærkeligste, gaae i Opfyldelse. Heinrich skulde virkelig finde Troja, men ikke i Selskab med sin Minna. Hans Moder døde og en huslig Ulykke, for hvilken han ikke nærmere gjør Rede, førte ham bort fra Barndomshjemmet og skilte ham fra Minna. Han glemte hende dog ikke, lange Aaringer igjennem sled og stræbte han i det haardeste Arbeide, men altid stod Minna og Troja for hans Tanker som tvende Haabets gyldne Stjerner, der lyste med overjordisk Glands over det daglige Arbeides Slid og Besvær. Og da endelig Lykken begyndte at tilsmile ham, og han langt borte i det fremmede Land blev en rig Mand, saa skrev han hjem til Minna, at nu var endelig den lykkelige Stund kommen, da han kunde indtræde i Ægteskab med hende. Nogen Tid efter kom hendes Svar: hun var et Par Uger i Forveien bleven gift med en Anden. I lange Tider havde hun Intet hørt eller seet til ham, og det tidligere Forhold, der var blevet afbrudt omtrent med det tiende Aar, kunde hun med god Føie betragte som en Barndomsforelskelse. Men saaledes kunde Schliemann ikke see Sagen; i de mørkeste og trangeste Tider, som han havde gjennemlevet, havde dette Ægteskab staaet for ham som hans lykkeligste Fremtidshaab, nu følte han sig til Mode, som om Alt pludselig var styrtet sammen over ham, og som om Livet for ham havde mistet alt Solskin og Glæde. En Tid lang laa han syg, og der gik lange Tider, inden hans lidenskabelige og phantasi-

fulde Sjæl atter kom saa meget til Ro, at han paa Ny kunde tage fat paa Livets praktiske Organer.

Havde Schliemann i sin Barndom og Ungdom smagt de gyldne Drømmes Sødme, saa havde han ogsaa i fuldt Maal faaet Kjendskab til Livets haarde Virkelighed. Hans Fader kom i stor Fattigdom, selv blev han som Følge deraf taget ud af Skolen og anbragt i Handelen. I fem og et halvt Aar stod han i en ussel lille Krambod, afveiede Kaffe og Sukker, solgte Sild og Smør, feiede Gulvet og var sysselsat paa denne Vis fra Kl. Fem om Morgenen til Elleve om Aftenen; om at studere eller blot læse Noget kunde der ikke være Tale. En Gang hændtes det, at en fordrukken Student, som førte et omflakkende Vagabondliv, kom ind i Boden og sagtens for at vise sin Lærdom fremsagde 100 græske Vers af Homer, hvilke han scanderede med fuld Pathos. Heinrich forstod ikke et Ord deraf, men blev saa greben af Sprogets melodiske Velklang, at han udgød Taarer og fik Studenten til at fremsige de græske Vers tre Gange, idet han for hver Gang betalte ham med et Glas Brændevin. For at komme ud af al sin Elendighed tog han Tjeneste som Skibsdreng paa et Skib fra Hamborg til Sydamerika, led Skibbrud under Holland, svævede i flere Timer i Livsfare i en lille aaben Baad, blev endelig reddet og kom til Amsterdam. Her lykkedes det ham at faae en lille Ansættelse paa et Handelscontor; sin Fritid benyttede han til at lære forskjellige Sprog, bl. A. Russisk. Dette gav Anledning til, at hans Principaler sendte ham til St. Petersborg. Og fra nu af tilsmilede Lykken ham uophørlig, han etablerede sig selvstændig, førte navnlig Handel

med Indigo; heldige Speculationer og gode Conjuncturer (det var under Krimkrigen) bragte ham hurtig i Veiret, og tilsidst stod den fattige Krambodgut og Skibsdreng som Millionær. Og nu skulde han endelig til at leve, det vil sige, lære Græsk, thi dette stod for ham som Livet, og under sine mange Omtumlinger havde han aldrig tabt dette Formaal af Sigte[1]). Han var nu 34 Aar gammel, men hans Begeistring for Hellas og Troja var i ingen Henseende kjølnet. Inden han tog fat paa sin Livsopgave, vilde han dog see sig om i Verden og blev nu Tourist i stor Stil. I Aarene 1858—59 besøgte han Sverrig, Danmark, Tydskland, Italien, Grækenland og Orienten. Et Par Aar senere gjorde han en endnu større Reise over Nordafrika, hvor han besaae Karthagos Ruiner, til Indien, Java, China og Japan, derfra til Kalifornien og Nordamerika og tog endelig i Foraaret 1866 Bolig i Paris. Og nu først gav han sig for Alvor til at studere Archæologi, og tog saa i Aaret 1868, 46 Aar gammel, fat paa Virkeliggjørelsen af sin Barndomsdrøm, at finde det berømmelige Troja og udgrave dets Ruiner.

Den trojanske Slette med sine store Kæmpehøie

---

[1]) Schliemann benytter Leiligheden til en skarp Polemik mod den sædvanlige Maade at lære Græsk paa i de lærde Skoler og betragter den stadige Udenadslæren af de grammatiske Former og Regler som ganske forfeilet og tidsspildende. Han vil, at Grammatiken skal læres gjennem Praxis ved en omhyggelig Læsning af Prosaforfatterne og ved at lære udvalgte Stykker af disse udenad (Ilios, 1881. S. 18). Om end Schliemann som Autodidakt taler med nogen Ensidighed, fortjene hans Udtalelser dog Opmærksomhed, thi det nuværende Stormløb mod det græske Sprog er dog i mange Maader fremkaldt ved en upraktisk og uheldig Læremethode.

ligger paa den asiatiske Kyst af Dardanellerne, omgivet af forskjellige større og mindre Bjerghøider. Paa hvilken af disse det homeriske Ilion havde staaet, derom vidste man Intet, ethvert Spor af den gamle Kongestad var forsvundet, og man var kun henvist til usikkre Formodninger. Det almindelig Antagne var, at Høien Bunarbaschi i omtrent halvanden Mils, tolv Kilometres, Afstand fra Kysten skulde være Sædet for det gamle Ilion, det homeriske Troja, medens derimod det senere Troja, som bl. A. omtales i det nye Testamente (Ap. Gj. 16, 8: 20, 6: 2 Tim. 4, 13) skulde være flyttet længere ned mod Kysten. Paa en foreløbig Recognoseringsreise, som Schliemann gjorde derover, kom han snart til det Resultat, at det homeriske Troja kunde umulig have ligget paa Bunarbaschi, som ligger altfor langt borte fra Kysten, heller ikke fandt han ved Udgravninger her Levninger af nogen større Stad. Derimod bestemte han sig for Hissarlik, en lille, isoleret Høi af henved 150 Fods Høide, som ligger en god halv Mil, omtrent fem Kilometre, fra Kysten, og som i alle Maader forekom ham at stemme med Homers Stedangivelser. Skotske og tydske Lærde havde tidligere udtalt den samme Opfattelse, men Udgravninger, som kunde godtgjøre Rigtigheden heraf, vare ikke blevne foretagne. Det var saadanne, som Schliemann satte i Værk, idet han for egen Bekostning begyndte en Række Udgravninger i Aarene 1870—73, senere fortsatte 1878, endelig de mest afgjørende 1882. Høien Hissarlik blev gjennemskaaren af dybe Grave i forskjellig Retning, og efterhaanden kom man til Erkjendelse af, at paa dette Sted havde der ikke blot ligget een By i Oldtiden, men

hele syv, hvoraf Ruinerne fandtes liggende lagvis over hinanden, saaledes at den ældste By laa nederst, de andre sex have været byggede ovenover, idet man stadig byggede en ny Stad paa Ruinerne af en ældre. Den tredie nederste (eller som det ved senere Undersøgelser blev oplyst: den næstnederste) Stad var bleven ødelagt af en mægtig Ildebrand, hvoraf Sporene tydelig kunne sees, og denne erklærede Schliemann for det gamle Troja. Gjennem fortsatte Udgravninger bragte han Fundamenterne af Byens store Porte, de omgivende Mure og Husrækker for Dagens Lys. Det var selvfølgelig kun den nederste Del af Murene, der endnu var bleven staaende i en Høide fra 3 til 10 Fod. Overalt saae man Sporene af den uhyre Brand, der havde ødelagt Staden. Desforuden fandtes mangfoldige mindre og større Gjenstande, der kundgjorde det Culturtrin, hvorpaa hin fjerne Oldtid havde staaet. Mærkeligst var en stor Samling af kostbare Guld- og Sølvsmykker, som fandtes i umiddelbar Nærhed af det kongelige Palads, hvorfor Schliemann tilkjendte den Navnet »Kong Priamus' Skat.« Og saaledes var da Schliemanns Barndomsdrøm, som han trofast havde fastholdt under alle Livets Omskiftelser i henved fyrretyve Aar, gaaet i Opfyldelse: han havde fundet og udgravet Murene af det berømmelige Troja. Men nu opstod en heftig Strid om, hvorvidt dette ogsaa var det virkelige Troja. I sin Hjertensglæde kundgjorde Schliemann, at han havde fundet Troja, Kong Priamus' Palads, den skæiske Port, det store Taarn, hvorfra Helene saae paa Kampen omkring Troja — Alt ganske saaledes, som Homer har beskrevet det! Det manglede ikke paa Modstandere, som spottede

ham. thi der var jo ikke givet et eneste Bevis for Rigtigheden af disse Paastande: Schliemann havde fundet Levningerne af en gammel Stad — alt det Andet var blot Phantasteri. Det kan ikke nægtes, at Schliemanns Naivitet, hans Kritikløshed og Mangel paa videnskabelig Methode gave Angrebene en vis Berettigelse.

Imidlertid havde Schliemann ved Udgravninger i Grækenland gjort nye yderst værdifulde Fund. I Mykenæ, Agamemnons gamle Kongeborg, havde han 1876 oppe paa Stadens Akropolis i Nærheden af den bekjendte Løveport fundet fem (sex) store Grave udhuggede i Klippen, hvori foruden Skeletterne af de deri nedlagte Lig fandtes kostbare Guldsmykker, prægtige Vaaben og Klædedragter, Alt bærende Præget af en hidtil ukjendt Oldtidscultur. I det nærliggende Tiryns udgravede han Levningerne af en ældgammel Kongebolig. Atter blussede Striden op: Schliemann mente, at han havde fundet Kong Agamemnons og hans Ledsageres Grave, medens hans Modstandere paastode, at det kunde Altsammen hidrøre fra meget senere Tider, ja en af dem, en russisk Lærd, gik endog saa vidt, at han erklærede, at Mykenæfundene havde Intet med den græske Oldtid at gjøre, de hidrørte fra Folkevandringens Tid, altsaa flere Aarhundreder efter Chr., og det var rimeligvis keltiske eller germanske Høvdinge, som vare blevne begravede i al deres barbariske Pragt.

I Aaret 1870 havde Schliemann ægtet en Dame fra Athen og fandt i hende, hvad han havde drømt om Minna. Hun skildres som meget begavet, var adskillige Aar yngre end ham og delte fuldelig hans Begeistring

for Homer, og hun har trofast staaet ham bi ved alle hans mærkelige Udgravninger. Blandt Andet hjalp hun ham, da han gjorde det rige Fund af Guld- og Sølvsager, som han gav Navn af Kong Priamus' Skat, med i al Hemmelighed at bringe det i Sikkerhed.

I de senere Aar levede Schliemann som en rig, lykkelig og anseet Mand i Athen. Han har bygget sig et prægtigt Hus i Universitetsgaden, paa hvis Tag kneise hvide marmorlignende Figurer af de homeriske Helte. Husets Indre er smykket med Mosaiker og Malerier, som fremstille Scener af de homeriske Sange. Han førte et lykkeligt Familieliv med sin høit elskede Hustru og sine to Børn, en Datter ved Navn Andromache, og en lille Søn, som hedder Agamemnon. Angrebene mod ham ere efterhaanden forstummede, man erkjender, at han har i hvert Fald gjort nogle af de største og mærkeligste græske Oldtidsfund, og at disse skyldes hans fremragende Dygtighed, Offerberedvillighed og fremfor Alt hans brændende Begeistring for Homer og Hellas. I Efteraaret 1890 maatte Schliemann paa Grund af en Øresygdom underkaste sig en Operation i Tydskland. Den lykkedes, og han vilde over Italien begive sig hjem til Athen, men blev pludselig syg i Neapel og døde d. 26. Dec. 1890. Hans Lig førtes til Athen og jordfæstedes paa Kolonoshøien.

I den nederste Etage i Schliemanns Hus er opstillet en Deel af Fundene fra Hissarlik, for det Meste en Mængde Lerkar i forskjellig Form. Det er Dubletter, thi selve Fundene fra Troja med de kostbare Guld- og Sølvsager bleve bragte til Berlin og ere opstillede i de derværende Museer.

Derimod er det høist interessante Mykenæfund blevet bevaret i Athen: man har foreløbig opstillet det i en stor Sal i den polytechniske Læreanstalt, men senere vil det blive overført til Centralmuseet. Det er et overraskende Syn, som modtager En ved Indtrædelsen i denne Sal: fra Skabe og Borde straale metalskinnende Gjenstande i Møde, som bære Præget af en fremmedartet, hidtil ukjendt Cultur. Midt i Salen har man henlagt et af Skeletterne, som det fandtes i Graven, liggende paa et Lag af Kiselsteen. Rundt om staae en Mængde Kostbarheder opstillede, hidrørende fra de forskjellige Gravfund. Schliemann fandt, som ovenfor fortalt, fem Grave, dybt indskaarne i Klippen paa Mykenæs Akropolis (senere fandtes en sjette), i hver af Gravene fandtes Benene af et, to eller flere Lig: et af de rigest udstyrede gav Schlieman med sin sædvanlige Naivitet Navn af Agamemnons Lig, uagtet der ikke fandtes Spor af Indskrift af nogensomhelst Art. Paa flere af Ligene (som det senere viste sig, Mændenes) vare Ansigterne dækkede med Masker af tyndt Guldblik, der fandtes liggende over dem, ligeledes fandtes en stor Mængde tynde runde Plader af Guldblik, prægede med allehaande geometriske og vegetative Ornamenter. Disse maa antages at have været anbragte paa Klæderne, hvilke nu ere forsvundne; disse rigt udsmykkede Dragter have dog neppe været baarne i det daglige Liv, men rimeligvis ved særegne Leiligheder, hvorpaa ogsaa de gyldne Masker tyde. De mange runde Guldblikstykker have været anbragte i lange Rækker eller Bræmmer paa Klæderne, der vel maa tænkes at have været tilskaarne efter orientalsk Til-

snit. Rundt om Ligene fandtes opstillede en Mængde Vaaben, lange Sværdklinger og Landser og Pilespidse, desforuden talrige Guldkar, Vaser af Sølv og Kobberkjedler i forskjellig Form. Alle disse mærkelige Gjenstande ere opstillede i Skabe og Montrer, hvor man har rig Leilighed til en mere indgaaende Betragtning og til at beundre den overraskende Technik, hvormed Ornamenterne ere udførte. Særlig maa fremhæves nogle Bronzedolke med indlagte Jagtscener og Dyrebilleder, ligeledes de gyldne Haarsmykker eller Diademer, samt de mangfoldige Ornamenter, blandt hvilke fornemmelig Polyper og Sommerfugle ere anvendte. Langs Salens Vægge findes Gravstenene opstillede med temmelig raat udhuggede Relieffremstillinger af Kampe og Jagtscener, som noget minde om de bekjendte assyriske Fremstillinger. I det Hele modtager man et stærkt Indtryk af orientalsk Indflydelse, og paa høi Ælde tyder den Omstændighed, at Jern fattes og ligeledes enhver Anvendelse af Bogstavskrift[1]).

Men fra hvilken Tid skrive disse sjældne og mærkelige Gravfund sig? Schliemanns Paastand, at det skulde være Ligene af Kong Agamemnon og hans Kampfæller, er greben ud af Luften og har intet Paalideligt at støtte sig til. Endnu mere uholdbar er dog den Gisning, som blev fremsat i Modsætning hertil, at det nemlig slet ikke skulde være oldgræske Fund, men derimod Begravelser for barbariske Høvdinge fra Folkevandrin-

---

[1]) En omhyggelig Beskrivelse af Mykenæ-Fundene, oplyste ved en Række smukke Afbildninger, findes i det paa Dansk udgivne Værk: »Schliemanns Udgravninger efter Dr. C. Schuchardts Fremstilling. 1891.«

gens Tid. En omhyggelig Undersøgelse af Gjenstandene og Sammenligning med andre Fund, som ere komne for Dagen i de senere Aar, har mere og mere skaffet den Anskuelse Indgang, at vi her ligesom paa Hissarlik (Troja) møde en græsk Oldcultur, der ligger forud for Alt, hvad der hidtil har været kjendt af hellensk Cultur. Dens Periode antages at ligge et Par Aarhundreder forud for de homeriske Digte og kan muligvis sættes imellem 1400 og 1200 f. Chr. Den har staaet under en stærk orientalsk Paavirkning, men mangler dog heller ikke eiendommelige Elementer; de gamle græske Sagn og Myther om en Indvandring fra Ægypten og Phønicien faae herved en historisk Bekræftelse. Den kan maaske betegnes som en eiendommelig akhæisk Cultur, der ligger forud for Dorernes Indvandring i Peloponnes, og som muligvis er bleven ganske tilbagetrængt af denne doriske Cultur. Hvad endelig Forholdet mellem denne gamle akhæiske Cultur og de homeriske Digte angaaer, da gaaer det ikke an med Schliemann i disse at see en direkte Afspeiling af hin. Ganske vist kan der i Enkeltheder paavises Overensstemmelse, saaledes mellem de homeriske Skildringer af pragtfulde Kongeborge og de udgravede Paladser i Troja og Mykenæ eller mellem Beskrivelsen af kunstig indlagte Værker (Achilles' Skjold) og de fundne Dolke og Sværdklinger. Saadant, der tidligere ansaaes for frie Phantasibilleder af Digteren, viser sig nu efter de Schliemannske Fund at have havt nøie Tilknytning til Virkeligheden. Men i det Store og Hele vil man vistnok ikke kunne bringe denne gamle Cultur i Samklang med de homeriske Digte uden at gjøre Vold paa disse.

Sammenhængen maa snarere bestemmes saaledes, at de Begivenheder og Kampe, som Homer besynger, have deres historiske Tilknytning i hint gamle Culturfolk, men den udmalende Skildring af Dragter, Sædvaner og Levevis er tagen fra Digterens egen Samtid, der ligger et Par Aarhundreder senere, og i hvilken en betydelig Culturændring har fundet Sted. Endelig bør det ikke oversees, at det ideale Skjønhedspræg, som hviler over den homeriske Digtning, skyldes den digteriske Phantasi; netop denne Omstændighed giver disse vidunderlige Digtninge deres blivende Værd for alle Tider og hæver dem op over enhver enkelt Tidsalders individuelle Culturpræg. Dette er egentlig Schliemanns store Grundvildfarelse, at han har troet at kunne finde den homeriske Digtning som haandgribelig Virkelighed i gamle Gravfund og Ruinhobe. Men her paa Digtningens og Phantasiens Omraade gjælder Sandheden af Schillers Ord, som vor Tids naturalistiske Kunst og Literatur (thi man kan vel ikke kalde den Poesi) kunde have godt af at lægge sig paa Sinde:

»Was sich nie und nirgends hat begeben,
Das allein veraltet nie.«

Hvad der endnu den Dag idag og til alle Tider giver Homers Digte deres umistelige Værd, er ikke den nøiagtige Udmaling af en enkelt Tids stærkt begrændsede Cultur, men netop det Almeen-Menneskelige, som ikke er indskrænket til nogen enkelt Tid, men har Gyldighed for alle Tider. —

Tage vi nu et samlet Overblik over Indholdet af Athens nye Museer, vil det sees, at dette i betydelig Grad udvider vor Synskreds navnlig i tilbagegaaende

Retning over en ældre Tids Kunst- og Culturudvikling. Gjøre Akropolis- og Centralmuseet os bekjendt med den græske Kunst, som ligger forud for den ideale classiske Kunst, saa føre Mykenæ- og Hissarlikfundene en endnu ældre Cultur frem for vore Øine, som viser os den gradvise Overgang fra den orientalske til den græske Kultur. Og det tør ventes, at disse Samlinger ville voxe hurtig i en nær Fremtid: i Hissarlik (Troja) foretages nye Udgravninger, og Udbyttet af disse skal føres til Athen. Ligeledes maa det ventes, at der saavel i Athen som rundt omkring i Grækenland vil kunne gjøres rige Fund saavel fra den classiske som den førclassiske Oldtid og dermed de nye Museers Rigdomme end mere forøges. —

— Det Spørgsmaal opstod hos mig og sysselsatte mig under mit Besøg i Athen: kunde det ikke tænkes, at Athen ved sin voxende Betydning for Kunstens og Culturens Historie kunde faae en lignende Stilling som Rom, ja maaskee endog fortrænge Rom fra den Plads, som det har indtaget i det sidste Aarhundrede for Kunstnere og Videnskabsmænd samt alle Yndere af Kunst og Videnskab? Alle gamle »Romafarere« ere enige om, at Rom ved at blive ophøiet til Italiens Hovedstad har tabt Meget af sin tidligere Tiltrækning. Nye Gader bygges med himmelhøie Huse, hist og her borttages gamle Oldtidsruiner ja selv Villaer med deres skjønne Haver forat skaffe Plads, Folkemængden tiltager og med den Larmen og Uroen: kort sagt, Rom har tabt Meget af sin tidligere Stilhed og Skjønhed og er ifærd med at blive en moderniseret Hovedstad efter parisisk Forbilled. Kunde da ikke Athen tænkes at

blive Roms Stedfortræder? Ved de stigende Samfærselsmidler er den kommen os betydelig nærmere. snart vil man kunne tilbagelægge hele Reisen paa Jernbane uden at være udsat for Søreisens Ubehageligheder. den ligger i skjønne Naturomgivelser i et sydlandsk Klima, har rige Minder og nogle af de skjønneste Mindesmærker fra Oldtiden. og har ved sine nys oprettede Museer vundet forøget Tiltrækning: for os Danske vil Staden ved sit nuværende Dynasti af dansk Oprindelse ovenikjøbet faae et vist hyggeligt og hjemligt Præg. Og dog alligevel, trods alle disse gunstige Betingelser vil Athen neppe være istand til at træde istedenfor Rom. Det savner hertil den Mangfoldighed af betydelige og stærke Aandsindtryk i forskjellig Retning. som Rom besidder, og som vedblivende ville give denne Stad trods alle Ulæmper, som det moderne Hovedstadsliv medfører, sin enestaaende Betydning. Ganske vist har Athen sine uovertrufne og uovertræffelige Glandspunkter. fremfor Alt Akropolis med sine Marmortempler og sin lysnende Udsigt over det klare Hav og de græske Øer og Bjerge. men Alt ligger her indenfor den samme Udviklingslinie, det er Altsammen græsk Kunst og græsk Cultur. Rom derimod frembyder rige Minder ikke blot fra Oldtiden, men ogsaa fra Middelalderen. fra hvilken Tid Athen næsten Intet har. Rom har endvidere Renaissancen med dens herlige Kunstværker. de store Gallerier med Plastikens og Malerkunstens Mesterværker. de gamle Basilikaer med deres rige Stemningsfuldhed. Katakomberne med deres Vidnesbyrd om den ældste christelige Kunst — her ere saa forskjellige Udviklingslinier paa saa forskjellige Omraader. at Opmærksomheden

idelig fængsles og vækkes paa Ny. Hertil kommer forskjellige ydre Fordele, som Rom har fremfor Athen: Klimaet er, naar undtages de usunde Sommermaaneder, i hvilke alle Reisende skye Rom, behageligere; skjøndt Athen ligger sydligere, er Luften mere skarp og tør, hyppig er det stærk Blæst og deraf følgende bratte Omslag i Veirliget. Endvidere er Athen træløst; naar undtages den kongelige Slotshave, er her Intet, som kan stilles ved Siden af Roms deilige skyggefulde Villahaver, og heller Intet, som kan sammenlignes med de maleriske og hyggelige Smaabyer i Albaner- og Sabinerbjergene. i hvilke den Reisende søger Friskhed og Naturskjønhed, naar det begynder at blive ham for varmt og trykkende i Roms lumre Gader. Hvormeget derfor end Rom har tabt af sin tidligere stille og skjønne Storhed ved at blive en larmende Hovedstad, vil dog Overvægten vedblivende være paa dets Side, hvor Talen er om et længere Ophold i Syden, som agtes anvendt til Studium og videre Uddannelse ved Beskuelsen af en stor og herlig Kunst eller til Udhvilen i Sydens milde Klima og en storartet og skjøn Natur. Hvor det derimod dreier sig om et kortere Ophold paa et Par Uger eller en Maaneds Tid, vil et Besøg i Athen give rigt Udbyttte. Man vil her modtage nye og uforglemmelige Skjønhedsindtryk og vinde en Forstaaelse af den græske Oldtid, som man ikke før har havt, og derigjennem atter et nøiere og dybere Indblik i Menneskeslægtens aandelige Udvikling.

II.

Heliopolis.

(Flugten til Ægypten).

I en glødende Hede kom vi til Kairo Torsdagen den 28. Februar. Chamsinen, den hede Ørkenvind, blæste med al sin Magt. Ude paa Jernbanen mellem Alexandria og Kairo gik det endda an, her var Luften lettere at indaande henover de store Sletter langs Nilflodens Arme, men i Kairo, hvor man var stængt inde mellem Huse og Mure, var der utaaleligt. Da vi vare ankomne til vort Logis og havde udhvilet os noget, prøvede jeg en lille Vandring rundt om *Esbekieh*-Pladsen. Men jeg kom snart hjem fra den, det var som en glødende Bagerovn, Thermometret viste paa henved 30° R., og man tabte hurtig al Lyst til at røre sig.

Næste Morgen var Luften friskere, og man indaandede nu med Behag Ægyptens milde Solluft paa en tidlig Foraarsdag. Min første Gang var til en kjær Frænde, en dansk Maler, som i nogle Maaneder havde opholdt sig i Kairo, og om hvem det var blevet mig fortalt, at han malede et bibelsk Æmne. Jeg var længselsfuld efter at gjensee Maleren under disse fremmede Omgivelser og spændt paa at see hans nye Arbeide.

Efter at være bleven vist rundt gjennem nogle snævre og krogede Gader, i hvilke det vrimlede med Kameler, Æsler og turbanklædte Arabere, fandt jeg omsider op til hans Værelse paa anden Sal i et stort og rummeligt Hus. Maleriet stod paa Staffeliet lige indenfor Døren, saa det kunde strax tages i Øiesyn.

Billedet var i høi Grad eiendommeligt. En Deel af det golde og nøgne Mokattambjerg ved Kairo saaes i et glimrende Lys fra den nedgaaende Sol; paa dets Top laa en faldefærdig Moskee, ovenover hvælvede en dunkelblaa Himmel sig. I Forgrunden var en lille nydelig udført Gruppe af Arabere, en Mand, der trak et Æsel, hvorpaa sad en Kvinde med et lille Barn, længer tilbage saaes enkelte spredte Figurer.

»Ja det skal vel være »Flugten til Ægypten«?« spurgte jeg efter en Stund at have betragtet det.

»Ja,« lød Svaret.

Men jeg maatte tilstaae, at Billedet tiltalte mig ikke ret. En Madonna, der rider overskrævs paa et Æsel, saaledes som Araberinderne gjøre i vore Dage, vilde slet ikke smage mig. Maleren paaberaabte sig, at man skulde netop male de bibelske Æmner udaf vore Dages østerlandske Folkeliv, thi dette bevæger sig i uforandrede Former fra Oldtiden af. Jeg bestred dog dette og meente, at saa maatte man i hvert Fald gjøre Skridtet fuldt ud og lade Konen baade bære Barnet og trække Æslet, medens det var Manden, som fri og frank red derpaa, thi saaledes pleie vor Tids Arabere at ordne Forholdet. Og hvorledes der allerede paa Christi Tid kunde have ligget en Moskee oppe paa Mokattambjerget, det kunde jeg aldeles ikke for-

staae. Min Ven meente imidlertid, at den Slags smaa Anachronismer kunde man nok tillade sig.

Discussionen var varm og fortsattes ved følgende Besøg. Den endte dog tilsidst med et Forlig, idet det bibelske Navn blev slettet, og Stykket kom til at hedde »Solnedgang ved Kairo«. Hermed var jeg veltilfreds: Stykkets maleriske Fortrin anerkjendte jeg gjerne, særlig glædede jeg mig over den Finhed og Ynde, hvormed den omtalte lille Gruppe var udført.

Men nu var der et andet Æmne, som fremkaldte en ny Menings-Udvexling mellem os: det var det vilde Ørkenlandskab, som var fremstillet paa Billedet. Det førte vore Tanker hen paa det Dobbeltsidige, som der er i Ægyptens Natur: paa den ene Side det Vilde, Golde og Nøgne, som navnlig Landets Ørkener og Klipper frembyde, paa den anden Side det overordentlig frugtbare, næsten Yppige, som viser sig langs Nilflodens Bredder, og som, seet i det klare og deilige Sollys, kan have en forunderlig, Sind og Hjerte betagende Magt. Vor Samtale dreiede sig da om, hvilket af disse to saa vidt forskjellige Landskaber, der bedst vilde egne sig til en malerisk Fremstilling af »Flugten til Ægypten«. Det var tydeligt, at Maleren vilde foretrække den vilde og golde Ørken, jeg den rige, skjønne og idylliske Natur.

»Men sig mig engang, har Du været i Heliopolis?« afbrød jeg Samtalen.

»Nei, endnu ikke.«

»Saa lad os tage derud sammen. Der skal Du faae en frodig, næsten dansk Sommernatur at see. Desuden veed Du vel, at Heliopolis er Stedet, hvortil den

kirkelige Tradition henlægger den hellige Families Hvile under Flugten til Ægypten, saa det kan jo være meget passende at tage i Øiesyn.«

Han var strax villig dertil, og vi aftalte at gjøre Touren en Eftermiddag i Forening med nogle Landsmænd, med hvilke vi vare trufne sammen i Kairo. —

— Heliopolis eller Solstaden laa en Mils Vei Nord for Kairo. Dens ægyptiske Navn var An, og som On nævnes den oftere i det gamle Testamente. Dens Navn og dens Glands række op i en fjærn Oldtid; den var helliget Soldyrkelsen og særlig bekjendt for sine mange Obelisker, der reiste sig parvis udenfor de mægtige Pyloner, som førte ind til Templerne, og vare Symboler paa Solstraalerne. Den nævnes i Patriarchernes Historie, thi her opholdt Joseph sig og erholdt Asnath til Ægte, en Datter af den ægyptiske Solpræst Potiphera, og med hende fik han Sønnerne Manasse og Ephraim (1 Moseb. 46, 20). Men allerede længe før dette skete, var On en stor og glandsfuld Stad, i hvilken Konger af det tolvte Dynasti henved tre tusind Aar før Christus havde grundlagt det navnkundige Soltempel. Staden var dog ikke alene berømt for sine pragtfulde Templer, men nød stort Ry for sin Lærdom; den var, om man saa tør sige, en Slags Universitetsby for det gamle Ægypten, hvor navnlig det medicinske Studium dyrkedes med Iver efter hine Tiders Kaar. Endnu i langt senere Tider bevarede Staden sit gamle Lærdomsry, de videbegærlige Grækere besøgte den og indsamlede med Ærefrygt den ægyptiske Visdom. Baade Pythagoras og Plato skal have studeret her, og Herodot erholdt mange Oplysninger om Ægypten hos Præsterne i Heliopolis.

Endnu paa Christi Tid stod Staden i fuld Glands med sine Templer og Obelisker, men de sidste vakte Romernes Begjær, og de lode flere af dem føre over Middelhavet for at smykke Verdensstaden ved Tiberfloden, paa hvis Torve og offentlige Pladser de kneise endnu den Dag idag. Først i det tiende Aarhundrede efter Chr., da Araberne anlagde Kairo, gik Heliopolis heelt til Grunde, thi den benyttedes som Stenbrud for den nye arabiske Hovedstad, idet man brød de gamle Templer og Paladser ned for at benytte Materialet til Opførelse af nye Bygninger i Kairo. Og saa grundigt er dette Nedbrydningsarbeide blevet besørget, at der af Oldtidens Herlighed nu kun er een eneste Obelisk tilbage, der kneiser i ensom Majestæt paa de øde Marker.

Hvor den pragtfulde »Solstad« før stod, staaer nu en lille arabisk Landsby, *Matarieh*, med venlige Haver. Men til en af disse knytter den fromme Legende et Minde, der ganske har fordunklet Ægyptens gamle Herlighed. Her skal nemlig efter Sagnet den hellige Familie have taget en kort Hvile, da Joseph og Maria maatte flygte til Ægypten for at unddrage Jesusbarnet Kong Herodes' grumme Efterstræbelser. Denne Tradition er sagtens som saa mange ligeartede i Palæstina først opkommen paa Korstogenes Tid, da den fromme Phantasi var i en særdeles livlig Bevægelse for til Punkt og Prikke at kunne eftervise hvert enkelt Sted, hvor Frelseren havde sat sin Fod. Men »Marietræet« har nu ligefuldt vundet Hævd som et af Traditionens hellige Steder. —

— Efter Aftale samledes vi en Eftermiddag paa en

Plads, hvor der holdt baade Kjøretøier og Rideæsler. Saadanne Æsler staae opsadlede rundt om paa alle Kairos Gadehjørner og benyttes som almindeligt Befordringsmiddel. Med dem følger en stor eller lille Æselsdreng, der afgiver den bevægende Kraft — det vil sige, sørger for, at Æslet uafbrudt holdes i muntert Trav eller lystig Galop. Disse Drenges Udholdenhed er aldeles utrolig: de kunne løbe i Timevis under stadige Tilraab til Dyrene, uden at deres Lunger eller Been trættes. Ogsaa Æslerne ere iøvrigt af et livligere Naturel og kunne slet ikke sammenlignes med deres træge og dorske Kolleger, som vi kjende hos os. Æslet er et Sydens Dyr, der trænger til stærk Sol og stærk Varme for at blive livligt og muntert.

Deels kjørende, deels ridende droge vi ud af Byen gjennem den lange *Route de l'Abbasieh*, hvis Huse ligesom dens Navn ere en underlig Blanding af fransk og ægyptisk Byggestil. Derefter gik vor Vei ud i det Frie forbi Haver og veldyrkede Marker, saa kom vi forbi et stort ægyptisk Slot, der nu benyttes som Kaserne, udenfor hvilken Soldaterne marscherede i snorlige Rækker. Dette militære Skue passede vel som Forberedelse til den store Valplads, som vi snart efter droge henover, og paa hvilken den franske Tapperhed og Krigskunst viste sig i det mest glimrende Lys overfor Østens sammenløbne Skarer. Her, i Nærheden af Heliopolis, slog Marschal Kléber i Aaret 1800 en tyrkisk-ægyptisk Hær, der var fem Gange saa stor som hans egen.

Efter henved to Timers Fart naaede vi frem til Landsbyen Matarieh. Vi standsede og gik ind i en

stor Have, hvor det gik overmaade lystigt og fornøieligt til. Det var Grækere, som feirede en af deres mange Kirkefester med Sang og Dands. De havde smykket sig med Krandse af duftende Orangeblomster og opførte Runddandse i store Kredse under muntre Tilraab til hinanden. Et saare livligt Skue afgav disse mange glade og bekrandsede Mennesker, Mænd og unge Kvinder og Børn mellem hverandre; det var som et Stykke Grækenland, der pludselig var blevet flyttet ned under Ægyptens Palmer og Sykomorer.

Midt i Haven staaer »Marietræet«, en prægtig Sykomore med en tyk Stamme, hvorfra adskillige Grene skyde ud. Da Keiserinde Eugenie i Aaret 1869 besøgte Ægypten for at overvære Festlighederne ved Suez-Kanalens Aabning, var den daværende Khediv, Ismail Pascha, saa galant at foræere hende Haven og det af Traditionen helligede Træ. Den ivrig katholske Fyrstinde har utvivlsomt sat høi Pris paa Gaven og lod det gamle Træ sikkre ved at anbringe et Rækværk udenom det, hvad der nok kunde gjøres Behov, efterdi Englændere og andre driftige Reisende havde begyndt at skrælle Barken af for at medbringe Erindringer derfra. Træet er et Par hundrede Aar gammelt og skal have afløst et andet gammelt Træ, til hvilket Traditionen knyttede sig. Kan der nu end næppe tillægges denne synderlig historisk Paalidelighed, saa har den dog her som saa ofte i Palæstina viist stor digterisk Skjønsomhed ved Valget af Stedet. Det hellige Træ giver Skygge og Læ og indbyder til Hvile under sine løvrige Grene, og Haven, som omgiver det, er gjennemstrømmet af et Kildevæld og rigt bevoxet med allehaande Planter.

Stedet i sin nuværende Skikkelse afgiver en fredsæl Idyl, og Phantasien udmaler sig gjerne i disse Omgivelser Billedet af den hellige Familie, som her finder Fred og Hvile efter den besværlige og angstfulde Reise gjennem Ørkenen.

Fra »Marietræet« gik vi hen for at see Obelisken, det Eneste, som endnu er tilbage af »Solstadens« fordums Herlighed. Efter et lille Kvarteers Gang kom vi hen til den: der stod den og kneisede i ensom Majestæt. Den er af rød Granit og fortræffelig bevaret, alle fire Sider ere dækkede med Hieroglypher, skarpt indhuggede og tydelige at see, kun noget forulæmpede ved, at vilde Bier have bygget Celler i en Deel af dem. Indskriften meddeler med sædvanlig ægyptisk Pomp, at Usurtesen »elsket af Aanderne, Solens Søn, Hersker over Øvre- og Nedre-Ægypten, den evigt Levende etc.« har reist denne Sten. Denne Pharao er en af Kongerne af det 12te Dynasti, og hans Levetid sættes til omtrent 2800 Aar f. Chr.

Hvilken fjern Oldtid føres vi tilbage til! Da »Flugten til Ægypten« fandt Sted, stod Obelisken der allerede som Vidne fra en Tid, der var endnu fjærnere fra hin Begivenhed end denne er fra os! Den stod der allerede, da Moses førte Israels Børn ud af Ægyptens Land — den stod der, da Joseph kom som Fremmed til Ægypten og ægtede Solpræstens Datter i On — ja fra Joseph skulle vi gaae endnu et Aartusind tilbage i Tiden, altsaa til et Tidspunkt, der laa ligesaa fjernt fra Joseph, som Gorm den Gamle og Jellingehøiene ligger fra os! —

Den nedgaaende Sol kastede sine Straaler over Obelisken og viste den i et gyldent Lys. Vi vandrede

stille omkring den, medens vore Tanker søgte tilbage til de længst henfarne Tider, Menneskeslægtens Barndomsperiode, der, seet i Lyset af de bibelske Fortællinger, for vor Bevidsthed smælter underlig sammen med Stemninger og Anelser fra vor egen Barndom.

Og saa droge vi atter tilbage til Kairo. Solen gik ned, og Skyggerne lagde sig over Markerne. Lette Taager hævede sig; Luften var mild og frisk, og paa Himlen stode gyldenrøde Skyer, det var som en deilig Juniaften hjemme hos os. Jeg henvendte mig til Maleren og spurgte: »Er Du tilfreds med Udflugten og hvad siger Du til denne ægyptiske Idyl? Kunde den ikke være en ypperlig Staffage for »Flugten til Ægypten?«

Han rystede paa Hovedet og sagde: »Den er altfor dansk.« Nu ja, det var netop det Samme, som jeg følte. Men netop fordi Stemningen var saa dansk, netop derfor forekom den mig at passe saa godt til hint Æmne. Thi ligesom der er noget Almeen-menneskeligt, som træder os i Møde selv i de os fjernest staaende Racer og Folkestammer, og lader os fornemme det fælles Broderskab, som sammenknytter hele Menneskeslægten — paa samme Maade kan der maaske opstilles noget Almeen-Naturligt, der paatrykker de fjerneste Landskaber et Fællespræg og lader os smage Hjemmets Sødme selv i Egne, der ligge langt borte fra Fædrelandet. Dette Almeen-Naturlige vil da kunne gjøre ypperlig Fyldest som malerisk Indklædning for saa almeen-menneskelige Æmner, som de bibelske ere.

Nogle Dage senere aflagde jeg et Besøg i den koptiske Mariekirke i Gammel-Kairo. Den ligger

midt inde i Kopterkvarteret, og Adgangen til den er ikke let at finde. Gjennem meget trange Gyder føres man til den gamle, smudsige og brøstfældige Kirke, der antages at være fra det niende Aarhundrede. Atter her mindes vi om Flugten til Ægypten; thi her i denne Kirke var efter den koptiske Legende det Hus, hvor Joseph og Maria boede med Jesusbarnet under deres Ophold i Ægypten. I Kirken fandtes adskillige Billeder, deriblandt et Par, som fremstillede Flugten til Ægypten. De vare udførte i den byzantinske Stil med de bekjendte stive Figurer med keitede Bevægelser og kantede Foldekast i Klædningen — i dem var Stemningen ikke dansk. Ei heller kunde man med Føie reise den Beskyldning mod dem, at de gik Naturen og Virkeligheden for nær ind paa Livet, saaledes som ofte er Tilfældet med den moderne Kunst. Men derfor afgive de jo rigtignok ikke et Exempel til Efterlignelse. Begge Retninger betegne de to Yderpoler, mellem hvilke den sande Kunst bevæger sig. Hin gamle byzantinske Kunst giver os et Ideal uden Liv, den moderne Kunst vil give os Livet uden Ideal, men den sande Kunst maa dog utvivlsomt være den, som formaaer at give os Livet og Idealet i uadskillelig Enhed.

III.

Mariettes Udgravninger i Ægypten.

I Bulak, Forstaden til Kairo, lige ved Nilens Bredder ligger det store Museum for de ægyptiske Oldsager, en af de største Skatte, hvoraf Kairo for Tiden er i Besiddelse. Man har et godt Stykke Vei derud, men der findes baade Æsler og Kjøretøier nok, hvis arabiske Førere ere parate til at fare afsted med En, saasnart man blot har tilkjendegivet sit Ønske. Det varer ikke længe, før man er befordret derud og bliver sat af foran en lav Mur med en lukket Port. Man ringer paa en Klokke, Porten aabner sig, man betaler sin Entree, træder indenfor og er i samme Nu hensat i ganske andre Omgivelser. Istedenfor den høie Larmen og Skrigen, de mange brogede Skikkelser stærkt bevægede i Døgnlivets Uro, hersker her dyb Stilhed, og man hensættes som ved et Trylleri tre eller fire Aartusinder tilbage i Tiden, medens ganske andre Former træde frem for Øiet og aande ligesom et Pust af Evighedens Alvor hen over Beskueren. En nydelig lille Have med Palmer og andre tropiske Planter ligger foran Museet, og i den staaer opstillet Statuer af gamle Pharaoner, Sphinxer og Gravsteler med Hieroglyphernes underlige Tegn.

Af og til træffer man en gammel Bekjendt, saaledes Usurtesen I, der regerede omtrent 2800 Aar f. Chr., byggede Soltemplet i Heliopolis og reiste »de store Sten« d. e. Obelisker, hvoraf een endnu staaer og er det Eneste, som er tilovers af Solstadens Herlighed. Gaaer man lidt længere frem i den lille Have, træffer man en Forhøining, paa hvilken man stiger op og har da en vid Udsigt over den prægtige Nilflod, som løber lige nedenunder, og paa hvilken en Mangfoldighed af Nilbarker og Fartøier færdes. Længere nede mod Syd seer man den store, henved 1000 Fod lange Bro, som fører over Nilen, og ligeoverfor paa den modsatte Bred sees Grupper af Palmetræer. Det nære Naboskab til den mægtige Flod er ikke uden Fare for Museet, idet Nilen ved sine aarlige Oversvømmelser er steget op og har sendt sine Vande ind i dets Sale, hvilke man da hurtigst mulig har maattet rømme for deres Kostbarheder.

Hvad der i særlig Grad vækker Opmærksomhed ude i Haven, er en colossal glat poleret Sarkophag af sort Marmor, ganske i Lighed med dem, hvori Apistyrene og Pharaonerne ere blevne hensatte. Det er imidlertid ingen af disse Majestæter fra Oldtiden, men en Nutids Franskmand, som her har fundet sin sidste Hvile. Det er Mariette, Grundlæggeren af det store Museum, Udgraveren af Serapeet med Apisgravene, af den store Sphinx, af Ruinerne i Tanis, af mangfoldige Grave og Templer i Nildalen, den store Forsker, der i saa høi Grad har fremmet det oldægyptiske Studium. Foran Marmorsarkophagen staae fire smaa Sphinxer af Kalksteen, de samme, som engang ledede

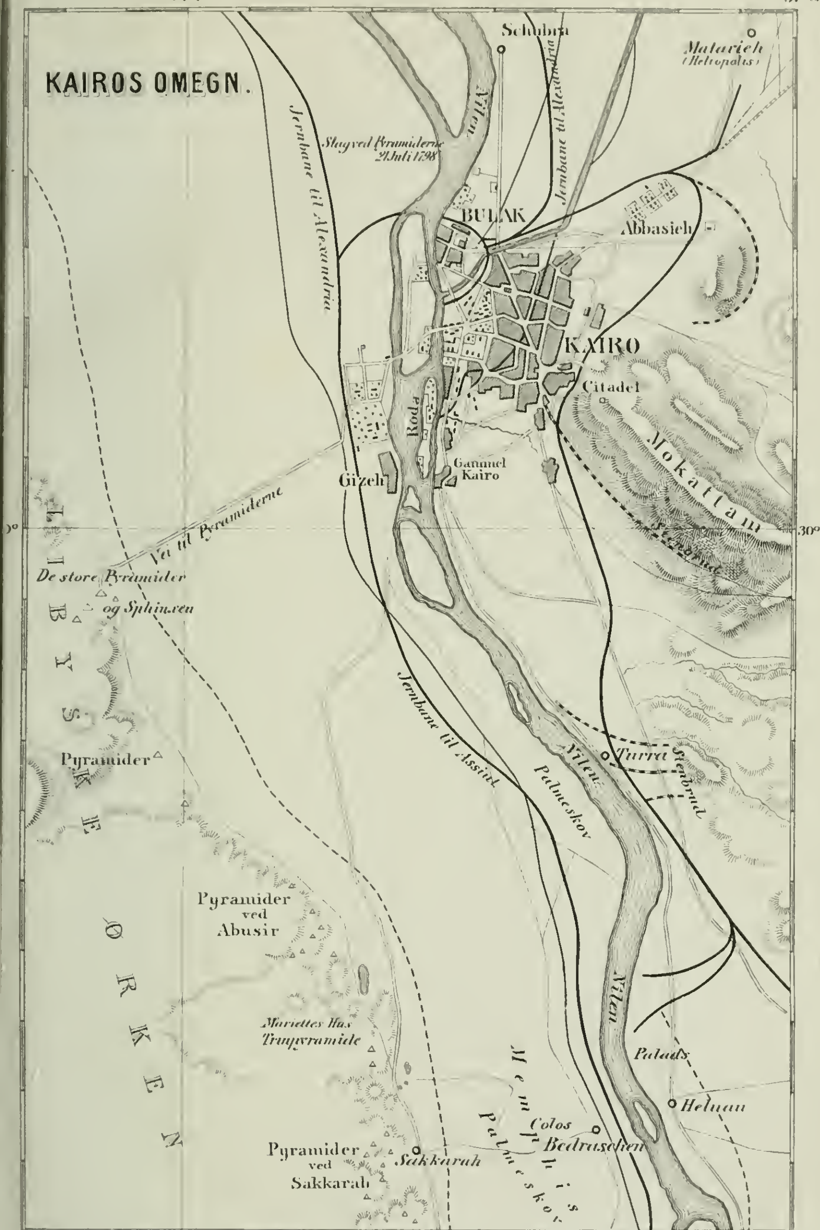
ham til hans store Fund af Serapeum — bagved kneiser en Colossalstatue i rød Granit af Ramses II, som er blevet fundet i Tanis. Man har tilvisse hædret den utrættelige Opdager med et i høi Grad imponerende Gravmonument, men det var dog ønskeligt, om det var blevet udført i en lidt mere christelig Stil.

Det var lige i Aarhundredets Midte, at Mariette første Gang kom til Ægypten, nemlig i Aaret 1850. Studiet af det gamle Ægyptens Sprog og Cultur stod den Gang i fuld Blomstring, Lepsius havde gjennemreist hele Ægypten og Nubien, undersøgt alle Templerne og udgivet sit store Pragtværk i sex Bind over Ægyptens og Æthiopiens Monumenter — og Brusch havde begyndt sine Studier over Ægyptens gamle Historie og sine rige Samlinger af Indskrifter fra Templernes og Kongeborgenes vidtstrakte Mure. Mariette, der er født i Boulogne 1821, var paa den Tid ansat i en meget beskeden Stilling som Assistent ved det ægyptiske Museum i Louvre, og blev af Museets Direction sendt til Ægypten for at erhverve koptiske og syriske Manuskripter i de derværende Klostre. I Alexandria og senere i Kairo fik han nogle Sphinxer at see, som man havde fundet nede ved Sakkarah, en Landsby et Par Mil Syd for Kairo paa den anden Side af Nilen, paa Stedet, hvor det gamle Memphis' Nekropolis havde staaet. Han kom herved til at tænke paa et Sted hos Strabo, hvor der fortælles om en Række Sphinxer, der førte fra det græske til det ægyptiske Serapeum med de gamle og berømte Apisgrave, og som allerede den Gang vare halvt begravede i Ørkensandet. Skulde de Sphinxer, han havde seet, være fra hin Række? og

kunde man ikke ved at følge det givne Spor og grave videre gjøre sig Haab om at naae frem til de mærkelige Apisgrave? Det var den Gang den almindelige Mening blandt Ægyptologerne, at saavel Apisgravene som Serapeum forlængst vare ødelagte og sporløst forsvundne. Men nu lysnede den Tanke frem for Mariette, at de muligvis endnu kunde være til, begravne under Sandmasserne, og denne Tanke gav hans Studier og Virksomhed en heel ny Retning.

Apistyren betragtedes i det gamle Ægypten som Incarnationen af den høieste Guddom, den evigt virkende og evigt skabende, altsaa denne selv i synlig Skikkelse. Det antoges, at den fremkom ved, at en af Maanestraalerne befrugtede en Ko, hvis guddommelige Kalv da kjendtes paa visse synlige Mærker. Den opdrættedes i et Tempel og var, saalænge den levede, Gjenstand for guddommelig Hyldest og Æresbevisninger. Dens Død fremkaldte almindelig Landesorg, og man maatte da give Tid og bie, indtil en ny Apis kom til Verden. Efter Døden indgik Apis en Forening med Osiris, Herskeren i de Dødes Rige, og blev til Osiris-Apis, hvilket Navn Grækerne omdannede til Serapis, hvem de holdt for en særlig ægyptisk Gud. Heraf dannedes atter Navnet *Serapeum*, Benævnelse for Templet, under hvilket den lange Række af kostbare Apisgrave fandtes.

I over et Aartusind havde disse Grave været skjulte under et tykt Sandlag, idet Ørkenen havde ført sit gule Sand henover den. Mariette drog i November 1850 ned til Sakkarah, opslog et Telt i Ørkenens dybe Ensomhed og lod det franske Flag vaie over det: det var

KAIROS OMEGN.
31° 10'
31° 20'
30°
Schubra
Matarieh
(Heliopolis)
Nilen
Jernbane til Alexandria
Slag ved Pyramiderne
21 Juli 1798
BULAK
Abbasieh
KAIRO
Citadel
Mokattam
Roda
Gammel
Kairo
Gizeh
Vei til Pyramiderne
De store Pyramider
og Sphinxen
Pyramider
Jernbane til Assiut
Turra
Palmeskov
Pyramider
ved
Abusir
Mariettes Hus
Trinpyramide
Palads
Helnan
Colos
Bedraschen
Memphis
Palmeskov
Pyramider
ved
Sakkarah
Sakkarah
ØRKEN
31° 10'
31° 20'

hans eneste Beskyttelse ude mellem Beduinerne, thi han havde hverken Ordre eller Anbefaling til Consulerne at støtte sig til. Snart fik han samlet en Snes Arabere og begyndte sine Udgravninger. Han havde Held til at finde et Par Sphinxer af Kalksten, svarende til dem, som han havde seet i Alexandria og Kairo, fortsatte Udgravningen og fandt stedse flere, indtil han tilsidst havde et Antal af henved halvandet hundred. Men nu blev han pludselig standset af en Mur, han var kommen til det græske Serapeum fra Ptolomæernes Tid. Foran Muren fandtes i en Halvkreds elleve Statuer af græske Digtere og Philosopher, hvilke senere ere bragte til Louvre-Museet i Paris. Ved fortsatte Udgravninger fandtes det oldægyptiske Serapeum og de store Apisgrave under samme. Uforglemmeligt var Indtrykket, da det omsider lykkedes Mariette at arbeide sig ind i det første Gravkammer, som ikke tidligere havde været aabnet, og i hvilket fandtes en colossal Apiskiste med Ramses II's Kongemærke. Han stod nu i et Rum, der i over tre Aartusinder ikke havde været betraadt af noget Menneske, medens han endnu tydelig i Sandet kunde see Fodspor af de ægyptiske Præster og Arbeidere, der havde betraadt det for saa lange Tider siden. Senere fandt han flere Gravkamre, de ældste vare fra det 18. Dynasti (1700 f. Chr.), og hver Apiskiste stod i sit Gravrum — senere anlagde man lange Gange, og paa hver Side af disse udhuggedes Gravkamrene, i hvilke de colossale Stenkister hensattes. Disse ere af rødt eller sort Granit, de største af dem have en Længde af sex Alen og en Høide af fire Alen, Bredden er henved tre Alen. Deres Vægt har man beregnet at være

60,000 Kilogram, saa man kan forstaae, hvilket Arbeide det har været at føre dem herned. Uheldigvis var Mariette dog ikke den første, som havde besøgt dem — Araberne have tidligere været paa Færde her og søgt efter skjulte Skatte. De store Stenlaag vare skudte tilbage, og i Kisterne fandtes kun nogle Oxeknokler, omsvøbte med halvfortærede Linnedstykker og Harpix, medens de kostbare Smykker, der havde været nedlagde i dem, vare borttagne. Kun to Kister vare undgaaede Plyndring (den ene fandtes i det først aabnede Gravkammer), dem fandt Mariette i uskadt Stand og med deres Kostbarheder og Smykker. Alligevel var Fundet af den største Betydning, dels ved selve de mærkelige Grave og deres Granitkister, dels ved deres chronologiske Angivelser. I Gravkamrene eller paa Kisterne vare nemlig anførte Navnene paa de Pharaoner, under hvilke vedkommende Apistyr havde levet, og hermed var givet en værdifuld Hjælp til Fastsættelsen af de ægyptiske Kongerække r.

Med dette mærkelige Fund var Mariettes Ry grundlagt. Den store Gravmark ved Sakkarah blev efterhaanden undersøgt, og i mange af Gravene gjordes høist interessante Fund. De fleste af dem vare ganske vist allerede tidligere undersøgte eller plyndrede, men der var alligevel endnu en rig Høst tilbage. Blandt Andet gjorde Mariette her en mærkelig Opdagelse, at der nemlig i Gravene var et tilmuret Rum, i hvilket fandtes en Statuette af den Afdøde, herved bragtes mange saadanne i aldeles uskadt Stand frem af det Indelukke, hvori de havde staaet hermetisk tillukkede i tre eller fire Aartusinder.

Senere foretog Mariette Udgravninger af forskjellige Gravsteder omkring de store Pyramider ved Gizeh, der hidrøre fra det fjerde Dynasti (omkring 4000 Aar f. Chr.). Atter her gjordes mange værdifulde Fund, blandt hvilke kan nævnes den siddende Statuette af en ægyptisk Skriver, hvilken Mariette skænkede til Museet i Louvre, hvor den i særdeles Grad tildrager sig de Reisendes Opmærksomhed ved det overordentlig levende og intelligente Udtryk i Ansigtet. Envidere fik Mariette den bekjendte store Sphinx udgravet af de Sandmasser, som i Aartusinder havde dækket over den, saaledes at kun det kæmpemæssige Hoved ragede i Veiret og vakte Beskuerens studsende Ærefrygt. I 1817 havde Captain Caviglia, en italiensk Sømand med levende Interesse for Oldtidsvidenskaben, forsøgt en Udgravning, han havde en Arbeidsstyrke paa hundrede Mand, men dog kostede det ham det største Besvær, thi Vindstød blæste ofte Sandet tilbage over Sphinxen. Tilsidst blev han angreben af Øiensyge ude i den brændende Ørken, hvor der hverken var Skygge eller Læ, og maatte opgive Arbeidet. Dog lykkedes det Caviglia at udgrave hele Forsiden, saaledes at man fik Hoved, Bryst og de vældige fremstrakte Løvefødder at see. Senere var Alt paa Ny blevet tilføget og dækket af Sand. Mariette gjorde nu atter Forsøget, og det lykkedes ham, efter et uafbrudt Arbeide Dag og Nat i 19 Døgn, at faae hele Sphinxen efter dens fulde Længde og Høide lagt blot, saa at man nu ganske kunde overskue dette ældgamle Mindesmærke, i hvilket Natur og menneskelig Kunst have samvirket paa en saa mærkelig Maade. Endelig var Mariette saa heldig i nogen

Afstand fra Sphinxen at finde og udgrave et ægyptisk Tempel, hvis Existents Ingen anede, da det var ganske skjult under Ørkensandet, som her ligger mange Favne høit. Saavel Bygningens Bestemmelse (Tempel eller Gravsted?) som dens Ælde er usikker og omstridt af Archæologerne, dog taler meget for, at den skriver sig fra Pyramidekongernes Tid og altsaa er en af de ældste Bygninger i Verden.

I Aaret 1858 overgav Vicekongen af Ægypten hele Nildalen med alle dens Templer og Grotter til Mariette, som herved fik en uindskrænket Tilsynsret med alle de gamle Mindesmærker, Ret til at jage alle Uvedkommende bort, og dermed Ret til at uddrive Fellaherne af de gamle Templer og Grave, i hvilke de have opslaaet deres Boliger, ligesom Mariette ogsaa herved fik Ret til at anstille nye Udgravninger og Eftersøgninger. Den ivrige Forsker, der fik Titel af Bey, senere af Pascha, satte nu Spaden og Hakken i Gang forskjellige Steder, hvor det tykke Sand dækkede over Oldtidsresterne. Efter at have ladet udgrave over 300 Grave fra den fjerneste ægyptiske Oldtid paa den store Nekropolis omkring Memphis, lod han anstille nye Udgravninger i *San* i Nedreægypten, det gamle Zan, i Bibelen kaldet *Zoan* (4. Mos. 13, 22, Es. 19, 11, Ez. 30, 14), af Grækerne *Tanis*. Denne Stad har særlig tiltrukket sig Ægyptologernes Opmærksomhed, thi den var Hovedsædet i Hyksosriget. I det tredie Aartusind før Christus trængte semitiske Stammer ind fra Asien, satte sig fast i Nedreægypten og underkastede sig herfra en stor Del af Ægypten, idet det nationale Dynasti trængtes langt mod Syd. De kaldtes Hyksos, d. e.

Hyrdekonger med Hensyn til deres tidligere Nomadeliv. De dyrkede Guden Sutech eller Set, identisk med Kananiternes Baal, og foragtede de ægyptiske Nationalguder. Men efterhaanden antoge de ægyptisk Sprog, Sæder og Skikke; ligeledes antoge deres Konger Pharaotitlen og det stive Hofceremoniel. I 400 Aar varede dette Hyksosregimente: da mandede det nationale ægyptiske Dynasti sig op, begyndte en Befrielseskamp, som varede i 80 Aar og endte med Hyksos' Fordrivelse. De bleve trængte ud af Ægypten og bosatte sig i Palæstina og Syrien. Og nu vender Bladet sig, thi nu optræde de store ægyptiske Pharaoner af det attende og nittende Dynasti, blandt hvilke Ramses II har vundet det største Navn. Deres lange Erobringstog strækker sig over Palæstina og Syrien dybt ind i Asien indtil Tigrisfloden. Deres Seirvindinger og Indtagelse af mangfoldige Fæstninger findes beskrevne og udførte i Billedværk paa de vidtstrakte Murflader i de store Templer og Kongeborge i Theben.

Hint fremmede Hyksosregimente i Nedre-Ægypten tildrager sig i høieste Grad vor Opmærksomhed, fordi det efter al Sandsynlighed var under dette, at de israelitiske Patriarker, først Abraham, senere Joseph og Jakob kom til Ægypten. Den gode Modtagelse, de fik, finder sin naturlige Forklaring i, at det var stammebeslægtede Fyrster, om de end nu havde antaget det ægyptiske Pharaonavn og ægyptiske Sæder og Skikke, der bl. A. ikke tillod dem at spise sammen med deres Stammefrænder.

Og naar der senere tales om en ny Konge over Ægypten, som ikke kjendte Joseph (2. Mos. 1, 8), da maa herved tænkes paa det national-ægyptiske Dynasti,

som uddrev Hyksos og selvfølgelig ikke vilde kjendes ved disses Stammefrænder. »Den nye Konge over Ægypten« nævnes ikke i Mosebøgerne, men den nyere Forskning har gjort det utvivlsomt, at det har været den store Erobrer, hvis Krigstog strakte sig langt ind i Asien, hvem Grækerne kaldte Sesostris, hans virkelige Navn er Ramses II. Om ham vides det, at han en Tid lang holdt Residents i Zoan, smykkede Staden med pragtfulde Bygninger og mange Billedstøtter af sig selv. Hans Efterfølger var Menephta, og det bliver da den Pharao, »hvis Hjerte Herren forhærdede«, og som efter sin forgæves Trods mod Israels Gud tilsidst omkom i det røde Havs Bølger.

Der er da al Rimelighed for, at Zoan er Stedet, hvor Moses henlevede sine Barndoms- og Ungdomsaar. Det laa ved den tanitiske Nilarm, som nu taber sig i Sumpe og Ødestrækninger, men den Gang flød som en bred Strøm, bærende mangfoldige Handelsskibe. I Sivene ved denne var det da, at Mosesbarnet blev udsat for at optages af Pharaos Datter og senere opdrages ved det rige og mægtige Kongehof. Og i Zoan er det, at han senere som Guds Udsending optræder for den følgende Pharao, Menephta, og gjør sine Tegn og Undergjerninger, hvorom det hedder i Ps. 78, 12: »Herren gjorde underlige Tegn i Ægyptens Land, paa Zoans Mark«[1]).

Allerede Lepsius havde ladet foretage Udgravninger i San, der nuomstunder er et usselt Fiskerleie med fattige Indbyggere, som ernære sig af Fiskeri i Menzalehsøen. Disse Udgravninger fortsattes af Mariette. Ruin-

[1]) Andre Ægyptologer, f. Ex. H. Brugsch, mene, at de nævnte Begivenheder forefaldt i Staden Ramses.

høiene strække sig over en Mark af en Fjerdingveis Længde og tilsvarende Bredde. En stor Mængde Brudstykker og architektoniske Fragmenter ere spredte over dette Fladerum: sønderslagne Obelisker, hvoraf der i Zoan fandtes en stor Mængde, Statuer af ægyptiske Pharaoner, colossale Byggestene, Kapitæler og Søilestumper, Alt findes her kastet mellem hinanden i vild Uorden[1]). Et af de vigtigste Fund, som Mariette gjorde her, vare fire store Hyksos-Sphinxer, der afgive et høist mærkeligt Vidnesbyrd om den blandede Cultur, som herskede her under hin asiatiske Stammes Fremmedherredømme, idet Sphinxernes Kroppe ere udførte i sædvanlig ægyptisk Stil, derimod Hovederne, der vistnok tør antages at være Portræter, vise en fremmed Typus, ganske forskjellig fra den, som ellers findes i ægyptiske Portrætfigurer.

Ogsaa i Denderah, Abydus, Edfu og Theben lod Mariette foretage store Udgravninger. I Edfu havde de ægyptiske Fellaher bygget en heel Landsby af Leerhytter ovenpaa det colossale Tempel: den lod Mariette flytte ned paa Sletten og fik det store, prægtige Tempel renset for de Grusdynger, som opfyldte det. Paa lignende Maade blev det pragtfulde Tempel i Denderah frigjort for de vældige Grusdynger, som halvveis dækkede det. I Abydus og Theben bleve store Templer og Pragtbygninger fra de gamle Pharaoner, fornemmelig Seti I's og Ramses II's Tid, afdækkede. Ved Siden af disse fortsatte Udgravninger var Mariette stadig sysselsat med at udgive lærde Afhandlinger samt store Pragt-

---

[1]) Jfr. Prof. J. L. Ussings Skildring i hans »Nedreægypten«, 1889. S. 190.

værker over sine nye Fund. Hans stadige Ophold var i Ægypten, men han gjorde jævnlige Reiser til Paris forat faae sine Pragtværker udgivne, hvad der kun deelvis lykkedes ham, da han gjerne anlagde dem efter altfor storartet en Maalestok. Frankrigs ulykkelige Krig 1870 var ham en stor Sorg og berøvede ham tillige en Deel af de Midler, som han behøvede til sin omfattende Virksomhed. Hertil kom huslige Sorger, han mistede sin Hustru og flere af sine Børn, og hans Helbred blev nedbrudt og svækket som Følge af de store Strabadser, hvorfor han havde været udsat i Ægyptens hede og tørre Klima. Alligevel fortsatte han sine Udgravninger og sine lærde Studier, indtil Døden borttog ham i Januar 1881.

Store Rigdomme af Oldtidsskatte, der i Aartusinder havde ligget skjult under Ørkenens tykke Sandlag, havde Mariette atter ført frem for Dagens Lys. Foruden Templerne, Statuerne og Gravene, der vare blevne afdækkede, var der en Mangfoldigked af mindre Gjenstande, fornemmelig Smykker og Husgeraad samt mindre Billedværker; deres Antal løb op til mange Tusinder. Tidligere havde man i rigt Maal udført disse til de forskjellige Museer i Europa, ogsaa vort archæologiske Museum i Kjøbenhavn har jo faaet sin lille Andel deraf, for ikke at tale om, hvad der var kommet i Privatmænds Besiddelse. Men efterat den ægyptiske Regering havde faaet Øinene op for disse Oldsagers Værd, ønskede den at bevare de nye Fund i Landet selv, og der udstedtes Forbud mod Udførsel af ægyptiske Oldsager og Antikviteter. Det blev da nødvendigt at have et Samlingssted for dem, og i dette

Øiemed oprettedes 1858 Museet for ægyptiske Oldsager i Kairo. Det blev henlagt i Forstaden Bulak ved Nilens Bred, og Mariette blev valgt til Direktør for det. Pladsen var dog ikke heldig valgt, ogsaa ere Rummene utilstrækkelige, mangfoldige Gjenstande kunne af Mangel paa Plads ikke opstilles, men maa opbevares i Kister og Pakker. Man har derfor i længere Tid tænkt paa at flytte det og begyndt at opføre et stort Museum paa den modsatte Bred af Nilen, hvor det er sikkret mod Oversvømmelser, og hvor der er tilstrækkelig Plads til fremtidig Udvidelse[1]).

Museet bestaaer af en Række større og mindre Sale, der ere fyldte med ægyptiske Oldsager. Midt paa Gulvet staae de store Statuer, Mumiekister og Billedværker opstillede, uden om disse findes en Række Glasskabe, fyldte med kostbare Smykker og zirligt udarbeidede Redskaber. Det er med en egen høitidelig Følelse, man vandrer rundt mellem disse gaadefulde Skikkelser, dækkede med Hieroglypher og Billedskrifter, fra hvilke, forat minde om den store Napoleons bekjendte Parole, fire Aartusinder skue ned paa os. Alt, hvad man nys færdedes og levede i, synes paa een Gang saa forunderlig smaat, forgængeligt og hurtig henfarende i Sammenligning med disse Billedstøtter, over hvilke Aartusinder ere farne hen med al deres vexlende brogede Fylde uden at efterlade sig Spor af Svækkelse eller Alderdom.

Det vil erindres, at Ægyptens gamle nationale Herskere falder i en Række Dynastier, hvoraf der tælles

[1]) Denne Flytning har senere fundet Sted. jfr. en Meddelelse i Dagbladet for 13. Januar 1890.

26, indtil Rigets Uafhængighed gaaer tabt, først under det persiske, senere under det macedoniske og det romerske Verdensherredømme. Den gamle nationale Historie deles i tre store Tidsperioder, hvoraf den ældste, der omfatter de elleve første Dynastier og gaaer fra c. 4000 til 3000 f. Chr. (de chronologiske Beregninger ere her meget usikkre), kaldes Gammelriget, derefter kommer Mellemriget, som omfatter det tolvte indtil det attende Dynasti (c. 3000—1400 f. Chr.), endelig Nyriget fra 1400—525 f. Chr., det nittende indtil det sexogtyvende Dynasti.

Størst Interesse frembyde naturligvis Statuerne og Oldsagerne fra Gammelriget med de ældste Dynastier. De hidrøre for største Delen fra Mariettes Fund ved Sakkarah og omkring Pyramiderne ved Gizeh. Det forholder sig nemlig ingenlunde saa, som man tidligere troede og Mange maaskee endnu holde for, at jo høiere man kommer op i Nildalen, des ældre bliver Mindesmærkerne. Tværtimod, den ældste ægyptiske Cultur findes i Memphis og dens Nekropolis, medens Grave og Templer opad Nilfloden tilhøre en yngre Periode, ja nogle af dem endog en forholdsvis sen Tid, saaledes de pragtfulde Templer i Denderah, Edfu og Esra, der skrive sig fra Ptolemæertiden og maa nærmest betragtes som Efterligninger af den gamle ægyptiske Stil. De store Pyramider og Gravene omkring dem i Forening med Sakkarahgravene føre os længst tilbage i Tiden. Med hvilken Interesse betragter man ikke en siddende Pharaostatue af mørk Granit, der er opstillet i den store Centrumssal — det er ingen Ringere end Kong Chephren, som har bygget den ene af de to

største Pyramider, og hvis Regeringstid falder omkring 4000 f. Chr. Den mægtige Hersker er afbildet i siddende Stilling i Legemsstørrelse paa en Thronstol, hvis Arme ende i Løvehoveder, medens Thronstolens Sider ere smykkede med Papyrus- og Lotusplanter. Den kraftige Muskulatur, navnlig i Arme og Ben, er udarbejdet med stor Dygtighed i den haarde Sten; i Ansigtet er et virkningsfuldt Udtryk af Majestæt og Ro. Denne Statue blev tilligemed flere andre af samme Pharao funden i en dyb Brønd i det mærkelige Tempelanlæg tæt ved den store Sphinx, hvilket Mariette lod udgrave i Aaret 1853. Med ikke mindre Interesse vil man betragte den store Hyksossphinx, som er opstillet i Salen ved Siden af og er en af dem, som Mariette udgravede i San, det gamle Zoan. Hovedet fremstiller en af Hyksos-Pharaonerne fra Abrahams eller Josephs Tid. Det er af en høist eiendommelig Form, ganske forskjellig fra de national-ægyptiske Pharaoner. Medens disse gjerne have regelmæssige, noget afrundede Træk, en krum Næse, i det Hele et majestætisk Udtryk af Høihed og Ro med et let Smil om Munden, saa have Hyksossphinxens Ansigtstræk et ganske andet Præg. Kinderne og Hagen staae stærkt frem. Øinene ere smaa, det stærke Haar staaer næsten som en Manke om Hovedet, det fremherskende Udtryk er krigerisk Vildhed og Kraft. Paa en mærkelig og enestaaende Maade giver denne Sphinx os en Forestilling om den blandede, halvt ægyptiske, halvt asiatiske Cultur, som vistnok har hersket under Hyksosregimentet, altsaa paa den Tid, da Joseph kom til Ægypten og Israels Børn toge Gosen i Besiddelse.

En hel Række af Gudebilleder, Pharaoner og høitstaaende Hofpersoner ere opstillede i disse Sale. De fleste ere fundne i Gravene omkring Pyramiderne eller ved Sakkarah; de ere altsaa fra Ægyptens ældste Tid. Som oftest ere de udhuggede i den haarde Granit eller Diorit eller i Kalkstenen, som er lettere at bearbeide. Den tekniske Behandling er glimrende, man forbauses over den Sikkerhed, hvormed Graniten er sleben speilblank. Hertil kommer den stærkt naturalistiske Behandling, der giver de tusindaarige Statuer et overraskende Udtryk af Liv. Exempelvis kan anføres en Statue af Træ, som Mariette har fundet i en Grav ved Sakkarah. Den benævnes *Schech-el-Beled* (d. e. Sognefogeden), et Navn, som de arabiske Fellaher gave den ved Udgravningen paa Grund af den overraskende Lighed med En at deres egne Scheiker. Den hidrører fra det fjerde Dynasti, altsaa omtrent 4000 f. Chr. Fødderne manglede og ere senere blevne tilføiede, men iøvrigt var hele Statuen vel bevaret. Figuren er henved to Alen høi, fremstillet i staaende, fremadskridende Stilling og danner et Sidestykke til den siddende Skriver i Louvre-Museet. Kun et kort Skjørt dækker om Lænderne, ellers er Figuren nøgen og lader see saavel det hvælvede Bryst som de muskelstærke Arme og Ben. Ogsaa her er Arbeidet fortrinligt, og navnlig har Ansigtet et yderst levende Udtryk, som tildels fremkaldes ved, at Øinene ere dannede af gjennemsigtig Kvarts. Oprindelig har Statuen været malet, nu er Farven forsvunden og kun det haarde, mørke Træ sees, hvori den er udarbejdet. Et lignende Præg af Portrætlighed og individuelt Ydre

har et Gravmonument over Prins Rahotep og hans Søster (?), Prindsesse Nefert. Det er udhugget i Kalksten, Farverne ere velbevarede, efter ægyptisk Skik har Prindsen mørk, Prindsessen lys Hudfarve, Dragten er hin Tids Hofdragt, for Prindsens Vedkommens bestaar den kun af et kort Skjørt over Lænderne og et Halsbaand, Prindsessen bærer derimod en hvid Kjortel, der slutter tæt om Bryst og Lemmer, om Halsen et prægtigt Halssmykke, paa Hovedet en ægyptisk Paryk. Atter her give Øinene, der ere indsatte af forskjelligfarvet Kvarts, et eget Udtryk af Liv. En Indskrift i Hieroglypher meddeler, at Fyrsteparret levede under Kong Snefru, Forgænger for de pyramidebyggende Pharaoner, Cheops og Chefren. Dette Statuepar betragtes derfor af Mange som det ældste Billedværk, hvoraf vi ere i Besiddelse. Andre vilde dog sætte Monumentet et Aartusinde længere ned i Tiden til det tredie Aartusind. Et Aartusind mer eller mindre har nu ikke saa Meget at sige i Ægypten som i andre Lande, og Dobbelt-Statuen vil i hvert Fald høre til det gamle Rige og dermed til den ældste ægyptiske Kunst. Og mærkeligt er det, at netop de ældste Statuer ere de bedste. I saa Henseende gjør Museet i Bulak lige det omvendte Indtryk af de nye Museer i Athen: medens disse vise os Kunsten i stadig Udvikling fra de første famlende halvkomiske Forsøg til det høieste ideale Mesterskab, saa viser Bulakmuseet os netop den ældste ægyptiske Kunst som staaende paa Toppunktet med et technisk Mesterskab og en naturalistisk Sandhed, hvilket den følgende Tid ikke naaer, idet den i det Hele bevæger sig i mattere og mere conventionelle

Former. Det kan ikke nægtes, at de moderne Udviklingstheorier faae et stærkt Stød her, og meget ivrige Evolutionsmænd ville næppe føle sig ganske vel tilpas i dette Museum, som paa en saa haandgribelig Maade endevender deres skjønne Systemer ved at gjøre de første Led i Udviklingsrækken til de bedste og mest fuldendte. Hermed skal dog ikke være sagt, at den ægyptiske Kunst ligestrax er begyndt som fuldstændig Kunst, thi vi kjende ikke dens første Begyndelse, men kun, at man maa være varsom med at anvende Evolutionstheorien, fordi vi kjende Lidet eller Intet til Tingenes første Begyndelse. Den ukritiske Maade, hvorpaa denne Theori anvendes i vore Dage, fører ofte til urigtige Resultater og bringer os længere bort fra Sandheden.

I en følgende Sal er en Mængde Mumiekister opstillede, de fleste af Træ, pragtfuldt dekorerede med Forgyldning og farvede Hieroglypher. Lignende Kister kunne sees i de europæiske Museer, men de findes her i usædvanligt stort Antal og frembyde et værdifuldt Stof for Ægyptologernes Granskninger. Rundt om ere anbragte Stole, Skamler og andet Bohave, som har været opstillet i Gravene, og i Glasskabene en Mængde Smykker, Halsbaand, Ringe, ligeledes Gravfund. Atter her faaer man et stærkt og farverigt Indtryk af en ældgammel Cultur, der naaer op til den fjerneste Oldtid, vi kjende. Smykkerne, som ere forfærdigede af Guld og Sølv, hyppig med indlagt Emailarbejde, vidne om en høi Grad af teknisk Færdighed. Heller ikke her ville de moderne Evolutionstheorier slaae til, ifølge hvilke Menneskeslægten skulde have udviklet sig gjen-

nem lange Aartusinder fra en oprindelig dyrisk Raahed, inden der kan tales om en begyndende Cultur. Tværtimod paatrænger den Tanke sig her, at Slægtens tidligste Culturudvikling maa være gaaet forholdsvis hurtig, og at den i Løbet af nogle faa Aarhundreder er naaet frem til stor teknisk Færdighed og en tilsvarende Cultur. Dette stemmer da ogsaa med den bibelske Opfattele (jvfr. hvad der fortælles i 1. Moseb. 4, 20 flg. om Jabal, Jubal og Tubalkain og deres Opfindelser). De raa og plumpt forarbeidede Stensager, som findes rundt om i Landene, bevise Intet herimod thi dels kan fra dem Intet sluttes med Hensyn til Udviklingshastigheden, da vi savne alle chronologiske Data, dels ere disse Sager i mange Tilfælde ikke Udtryk for et primitivt Standpunkt, men for en Tilbagegang og begyndende Raahed, fremkaldt ved, at enkelte Familier og Stammer ere sprængte bort fra Menneskehedens samlede Helhed, have forvildet sig bort i Udørkener og i Kampen mod en overmægtig Natur meget hurtig have glemt den Cultur, hvoraf de vare i Besiddelse, saalænge de levede i uforstyrret Samfund med den store Menneskeslægt. De saakaldte Vilde — hvilke snarere bør kaldes Halvvilde, thi fuldstændig vilde Mennesker findes ingensteds — i deres ynkelige Fattigdom og dybt sunkne Raahed afgive den Dag idag det slaaende Udtryk for et saadant dybt Fald, fremkaldt ved, at de ere blevne sprængte bort fra den samlede Culturverden, og i deres Forladthed samt under en haard Kamp med Naturmagterne ganske have glemt de Fortrin og Færdigheder, hvoraf tidligere Slægtled, der levede under gunstigere Livsforhold, have været i Besiddelse.

— Fortsætter man fra Salen med Mumiekister sin Vandring gjennem Museet kommer man ind i en ny Sal, hvor endnu større Overraskelser vente. Her ere nemlig selve Mumierne udstillede i Kister, dækkede med Glaslaag. Og det er ikke Smaafolk, som paa denne Vis beskues, men det er nogle af de største og meest berømte Pharaoner. Disse hidrøre fra et høist mærkeligt Gravfund ved Theben i Sommeren 1881, et halvt Aars Tid efter Mariettes Død. Den franske Ægyptolog Maspero var bleven Direkteur for Museet og fortsatte med Iver sin Forgængers Undersøgelser og Udgravninger. Man havde faaet Vished om, at der i Nærheden af den saakaldte Kongedal ved Theben maatte findes høist interessante Grave, som Araberne imidlertid holdt skjulte. De solgte af og til Papyrusruller, smaa Statuetter og lignende Gjenstande, men vilde ikke sige, hvorfra de havde dem. Maspero reiste selv til Theben, lod et Par Scheiker arrestere og sætte under Tiltale, fordi de havde solgt Oldsager, hvad der er forbudt. Men de fulgte et haardnakket Benægtelsessystem, man kom ingen Vegne med dem, og tilsidst maatte Øvrigheden atter sætte dem i Frihed. Imidlertid havde de faaet en Skræk i Blodet ved to Maaneders Arrest og Forhører; de følte sig ikke sikkre for, at Sagen jo kunde blive optagen paa Ny og volde dem flere Ubehageligheder, og besluttede derfor heller godvilig at aabenbare deres Hemmelighed. De gave Anvisning paa Stedet, og en videnskabelig methodisk Udgravning blev strax sat i Værk. Gjennem Anlæg af en Skakt naaede man til en Gang, der førte dybt ind i Bjerget og efter et Par Vendinger

endte i et stort firkantet Rum, omtrent tolv Alen langt. Her fandtes store Mumiekister opstillede, Statuetter, Krukker og Vaser i Uorden spredte om paa Gulvet. I tilstødende Gange og Rum fandtes nye Mumiekister. man maatte kravle frem og ved det usikkre Skin af et Par brændende Lys læste man Hieroglyphernes Kongenavne. Og hvilke Kongenavne! nogle af de mest berømte Pharaoner — Ahmes I, Thutmes III, Seti I, Ramses II, netop de store Erobrere, under hvilke Ægypten naaede sin høieste Glands og Vælde. Det tør vel antages, at de i usikkre Tider ere blevne flyttede fra deres oprindelige Grave herhen forat skærme dem mod Udplyndring. Efter at have sikkret sig det kostbare Fund gjaldt det om at bringe det i Sikkerhed. Trehundrede Fellaher bleve satte i Arbeide; det var ingen let Sag at faae de tunge Kister og de andre Oldtidsskatte bragte ud af Bjerghulens Indre og opstillede under sikker Bevogtning udenfor. Men dernæst gjaldt det at faae dem transporterede ned over Sletten til Dampbaaden, der skulde føre dem op til Kairo. Det var i Juli Maaned i en brændende Solhede. tykke Støvskyer reiste sig, og de tunge Kister kunde neppe løftes i Veiret af tolv eller sexten Mand. Det lykkedes dog omsider at faae Alt indskibet, og Dampskibet satte sig i Bevægelse. Men paa begge Sider af Floden stode Skarer af Kvinder med udslagne Haar og hylede, medens Mændene fyrede Bøsseskud af, og under disse Æresbevisninger foregik denne besynderlige Ligfærd af ægyptiske Pharaoner tre- eller firetusind Aar, efterat de havde levet[1].

---

[1]) Maspero, Musée de Boulaq. 1884, p. 319.

Og nu ere disse Fortidens Herskere opstillede i Museets Sale, hvor de sees under Glaslaag. De ere brune eller næsten sorte. ganske indskrumpede og visne, omviklede med Baand og Linstykker, der ligeledes have mistet al Farve, men de skarpt udhævede Ansigtstræk kunde dog tydelig kjendes. Det er med eiendommelige Følelser, man betragter disse vældige Fyrster, navnlig Ramses II, den Pharao, under hvem Moses' Barndom og Ungdom falder. Men man vil dog ikke kunne tilbageholde en Følelse af Uvillie over denne Krænkelse af Gravfreden: det havde været bedre, om man havde optaget omhyggelige Tegninger og Photographier og dernæst atter overgivet dem til den stille Taushed. i hvilken de have hvilet i Aartusinder, istedenfor paa denne Vis at stille dem til Skue, ofte for en tom Nysgjerrighed.

— De sidste Værelser i Museet indeholde Oldsager fra den græsk-romerske Periode, som imidlertid ikke frembyde synderlig Interesse efter alle de Vidunderligheder, som man har seet i de foregaaende Sale. Dog kan her mærkes Kanopusdecretet, en Kalkstøtte, som danner et Sidestykke til den berømte Rosettesten, ved hvis Hjælp man i sin Tid fandt Nøglen til Hieroglyphskriften. Ogsaa Kanopusstenen, der blev udgravet i Tanis, indeholder en Indskrift i tre Sprog. Den hidrører fra Ptolomæus Euergetes i tredie Aarhundred f. Chr. Indholdet er Taksigelse og religiøs Smiger fra Præsteskabet i Kanopus for Kongefamilien, Landets guddommelige Velgjørere.

Bulakmuseet i Kairo skyldes Mariettes Anstrængelser og Arbejde, det tæller henved 30,000 Gjenstande og

er rigere end alle ægyptiske Museer i Europa tilsammen. Det danner et Sidestykke til Museo Reale i Neapel. Begge vise os Rester af svundne Culturperioder, som i lange Tider have været dækkede under et tykt Lag af Sand eller Aske, og fører os paa en forunderlig levende Maade tilbage til en fjern Oldtid i dens daglige Livsførelse. Den græsk-romerske Cultur i Pompeji har paa mange Maader tjent til Grundlag for vor egen og træder os i Møde som en gammel Bekjendt – derimod har den pharaoniske Cultur, som møder os i Bulakmuseet, et i mange Henseender fremmedartet Præg, som den jo ogsaa baade i Rum og Tid er os betydelig fjernere. Begge træde os i Møde som Afslutning paa en høit udviklet Cultur og frembyde herved interessante Paraleller med den Culturperiode, i hvilken vi selv leve. Endelig er der den Lighed mellem Museerne i Neapel og i Kairo, at de begge befinde sig i Centrum af den Oldtids-Cultur, som de repræsentere, og at man ved korte Reiser kan naae ud til den Skueplads, hvorpaa de have havt deres Tilværelse, og herved give Billedet den rette Fylde og Afslutning. Ganske vist hører der for Bulakmuseets Vedkommende hertil en Rejse opad Nilen til Nubiens Grænse. Til at gjøre en saadan vare Vilkaarene under vort Ophold ikke gunstige: Aarstiden var for langt fremskreden, den hede Chamsin havde alt begyndt at indfinde sig, og endelig var Nilens Vandstand nu saa lav, at man kun med Besvær kunde komme op ad Floden. For mig var der saameget mindre Grund til at gjøre denne yderst interessante, men ogsaa kostbare Reise, som jeg alt havde gjort den i Vinteren 1861. Dengang

havde nuværende Professor Valdemar Schmidt og jeg opholdt os i to Maaneder paa Nilen, paa en ægyptisk Dahabieh, bemandet med arabiske Søfolk, og havde faaet rundelig Tid og Lejlighed til at besøge de prægtige Templer og Kongeborge i Theben og andre ægyptiske Stæder helt op til Nubiens Grænse*).

Der tilbødes os imidlertid en let og bekvem Leilighed til en saadan Udflugt, som vilde føre os over til Hovedstedet for Mariettes Udgravninger. Det Cookske Reiseselskab indbød til en Fællestour paa et af dets Dampskibe til Sakkarah og dets Monumenter Lørdagen 9. Marts. Vi indtegnede os til denne Lystseiltour, betalte hver et Pund Sterling og fik derved Adgang til en meget behagelig og meget interessant Udflugt.

Et talrigt Reiseselskab havde samlet sig ombord paa Nildamperen, da vi til bestemt Tid indfandt os paa den. De fleste vare Englændere og Amerikanere, andre Nationer vare kun svagt repræsenterede. Hvor var det velgjørende at komme ud paa den majestætiske Flod i den friske Morgenstund, medens Kairos Paladser og Huse langsomt glede forbi os, og hvilken Glæde var det for mig at fornye nogle af mine skjønneste Ungdomsminder, da vi kom længere frem og saae Palmeskovene langs Nilens Bredder! De store Pyramider viste sig i et vexlende Spil af Sollys og Skygge og i forskjellige Sammenstillinger, alt som vi fulgte Flodens Bøininger. Nilens Vandstand var kun lav, og vi maatte jævnlig bøie af snart til Høire og snart til Venstre forat undgaae Sandbankerne. Efter et Par Timers Seilads lagde vi

*) Beskrivelsen af denne Nilfart findes i Vald. Schmidts »Reise i Grækenland, Ægypten og det hellige Land« (1863).

til ved Landsbyen *Bedraschên* ved den venstre Nilbred og gik i Land. Under Palmetræerne vare en Mængde Æsler med tilhørende Æselsdrenge og Førere samlede, der skulde bringe Selskabet op til Sakkarah, omtrent en Times Ridt. Dette kunde nu ikke ordnes uden behørig Støi og Stim og Skrig, thi Araberdrengene ynde meget paa een Gang at skyde en halv Snes Æsler frem; neppe har man faaet Foden sat i Stigbøilen, før et Par andre Æsler skydes frem som Stormbukke og kun ved en rask Vending undgaaer man at blive kastet til Jorden. Saa maa der skældes og smældes, af og til et Rap af Stokken og endelig efter en halv Times øredøvende Spektakel kommer man afsted. Det er et stort og broget Reiseselskab, mangfoldige baade unge og ældre Damer ere med; en af de sidste, der ikke har havt Mod til at betroe sig til et Æsel, har taget Plads i en Lænestol, hvilken fire Arabere have løftet op paa deres Skuldre og føre afsted i et kort Travløb — hun afgiver et høist majestætisk Skue, thronende over hele den øvrige Skare. Iøvrigt gaaer det ved slig en Æsels-Cavalcade mere efter Æslernes end efter Rytternes Hoveder, og man maa tage Reiseselskabet, eftersom det behager hines Lunefuldhed — stundom bliver man hensat midt i en tæt Flok af ivrig talende Damer og maa holde Trit med dem, indtil det behager de langørede Graabeen atter at sprede sig og derved bringe nye Combinationer istand.

Vi rede gjennem en stor Palmeskov, der af og til aabnede sig for Durra- og Hvedemarker, som vare omgivne af Palmetræer. Himlen var dækket med et let Skyslør, som dæmpede det stærke Sollys, Luften var

overordentlig frisk og foraarsagtig. Inde under Palmetræerne blev der gjort Holdt ved den store Kolossalstatue af Ramses II. Tidligere laa den i et Hul med Næsen nedefter, nu havde man faaet den løftet op og lagt paa et Stillads, udenom var opført et Bræddeskur forat beskytte den mod Uvedkommende. Benene mangle, men Kroppen, Hovedet med Kongesmykket og de tætsluttende Arme ere bevarede. Den fulde Længde har været henved 40 Fod, den er udhugget i meget haard Kalksten, og navnlig er Ansigtet fortræffelig bevaret med den krumme Ørnenæse, det rolige majestætiske Udtryk i Øinene og et fint Smil om Munden, den hele Ansigtsform viser Lighed med den jødisk-arabiske Typus. Vi krøbe om paa Stilladset forat tage den i Øiesyn og følte os som Lilliputter overfor denne Kæmpe. Den har været den ene af de to Kolossalstatuer, der vare opstillede foran det store og vidtberømte Ptah-Tempel i Memphis. Den blev funden 1820 af den ovenfor nævnte Captain Caviglia og skænket til det britiske Museum i London, men paa Grund af de store Vanskeligheder og Bekostninger ved dens Flytning er den bleven liggende paa sin Plads indtil Videre.

I Nærheden findes Fragmenter af en anden Kolossalstatue og nogle Murlevninger, som antages at hidrøre fra Ptah-Templet. Og dette er omtrent Alt, hvad der endnu er tilbage af det store og vidtberømte Memphis. Thi her, hvor nu Hvedemarkerne og Palmeskovene vifte let i Foraarsvinden, her stod hin vældige Stad, den fjerne Oldtids London eller Paris. Paa hine faa Levninger nær er iøvrigt Alt forsvundet. Memphis og Theben, Ægyptens to pragtfulde Hovedstæder, ere i

Aarhundreders lange Rækker lidt efter lidt blevne bortførte og tilintetgjorte af Landets Velgjører, Nilfloden. I Oldtiden vare de skærmede mod dens Oversvømmelser ved Dæmninger og Kanaler, men da disse ikke længer vedligeholdtes, satte Floden ved sine aarlige Oversvømmelser Alt under Vand; endnu danne begge de fordums Hovedstæder under Nilens aarlige Oversvømmelser to store speilklare Søer. Den mylrende Husmængde var opbygget af Mursten, formede af brunt Nilleer, der ikke kunde holde Stand mod Flodens stigende Vande og efterhaanden sank sammen og forsvandt. I Theben bleve de store Templer og Kongeborge, som ere opførte af tilhugne Sten, staaende, og ere endnu den Dag idag en Gjenstand for de Reisendes studsende Undren: men ligeoverfor Memphis paa den modsatte Nilbred blev der i det tiende Aarhundred opført en ny og pragtfuld Hovedstad, nemlig Kairo. Og nu gik det Memphis paa samme Maade som det gik Heliopolis, dens Pragtbygninger benyttedes som Stenbrud, hvorfra man hentede Byggemateriale til den nye Stad. Saa stort var deres Antal, at man i flere Aarhundreder forsynede sig herfra, endnu i det tolvte Aarhundred have vi gjennem arabiske Forfattere Skildringer, som omtale mange Oldtidsmonumenter i Memphis. Nu ere disse efterhaanden forsvundne til den sidste Rest, og Palmetræerne kneise nu, hvor før de pragtfulde Templer stode. Dog er det sandsynligt, at man ved methodiske Udgravninger vil kunne gjøre betydelige Fund, hvad der vil være en kommende Tid forbeholdt.

Vor Karavane fortsatte sit Ridt; da vi kom op paa et mere aabent Sted med friere Udsigt, saae vi i

Horizonten forskjellige Pyramidetoppe, Mærker af den store Nekropolis eller Gravby, der strakte sig i en Halvkreds af et Par Mils Længde Vesten for Memphis. Disse Pyramider, hvis Antal beløber sig til omtremt 70, ligge i Grupper, som føre Navn efter de arabiske Landsbyer, der ere opførte i deres Nærhed, saaledes de store Pyramider ved Gizeh, dernæst ved Abusir, Sakkarah o. s. fr. Vi kom forbi Landsbyen Sakkarah, der ikke frembyder nogetsomhelst Mærkeligt, svingede af til Høire i Udkanten af en Skov af Daddelpalmer, i nogen Afstand til Venstre saaes en prægtig skyggefuld Sykomore over et arabisk Gravsted; kortefter vare vi paa Randen af den store gule Gravørken.

Her, som andensteds i Ægypten, er Grænsen mellem grønne veldyrkede Marker og det golde Ørkensand dragen med overordentlig Skarphed. Her er ingen Overgang, det Ene slutter tæt umiddelbart til det Andet. Og Ørkenen er her det rene gulhvide Sand, ikke et Græsstraa, ikke den ringeste Plante. I Aarhundreder er dette Sand hvirvlet ind fra den tilstødende libyske Ørken og har gjemt Alt under et tykt Dække.

Og saa ride vi ud i Ørkenen. Umiddelbart foran os reiser den mærkelige Trinpyramide sig op af tætte Sanddynger, klart beskinnet af Solen, thi Skydækket er langsomt draget bort, og aftegnende sig skarpt mod den klare blaa Himmel. Den har en høist eiendommelig Form, idet den reiser sig i sex store Trin eller Terrasser af aftagende Høide, den nederste er tildeels skjult af Sandet, de fem andre have hver en Høide fra c. 33 til 25 Fod — hele Pyramidens Høide bliver henved 180 Fod (altsaa en halv Gang saa høi som Rundetaarn).

I det Indre er den gjennemskaaret af forskjellige Gange og Gravkamre. Om dens Alder herske meget forskjellige Meninger, idet nogle henføre den til det første Dynasti — i saa Fald vilde den være den ældste af alle Pyramiderne og overhovedet det ældste Monument, vi kjende ved Siden af Sphinxen og dennes Tempel (se det følgende Afsnit) — Andre derimod til det femte Dynasti. Den er opført af en temmelig skrøbelig Kalksten, der let gaaer i Stykker, naar man tager haardt paa den, hvorfor den ikke uden Fare kan bestiges.

Vi svinge rundt om Trinpyramiden og ride dybere ind i Ørkenen. Midt imellem Sanddyngerne ligger et Hus ganske ensomt, det er Mariettes Hus, hvor han har boet i en Række Aar, medens han ledede Udgravningerne i Sandørkenen rundt omkring. Vi gaae ind og tage et Rundskue fra Terrassen foran Huset. Hvilken forunderlig Udsigt over det bølgende Sandhav til alle Sider — dyb Ensomhed og Stilhed over Gravstaden, som ligger skjult under Sanddækket. Paa mange forskjellige Steder har Mariette anstillet sine Boringer og Gravninger og draget Oldtidens i Aartusinder skjulte Skatte frem for Dagens Lys. Næsten halvandet hundrede Grave fra det gamle Riges Tid (4—3000 f. Chr.) ere her bleven aabnede, dog vare mange af dem tildeels ødelagte, andre ere atter blevne tildækkede, efterat man har taget omhyggelige Tegninger af deres rige Billedindhold. Masser af Ibis- og Kattemumier ere blevne fundne her. Ikke uden Fare bevæger man sig i denne vidtstrakte Gravby og maa helst være ledsaget af en med Stedet velkjendt Fører, da man ellers udsætter sig forat styrte ned i en af de mange skjulte Grave

eller Mumiebrønde, der kunne være 20—30 Fod dybe. Hele Gravbyen strækker sig i henved to Mils Længde og en halv Fjerdingveis Bredde Vesten for det gamle Memphis, hist og her rager en enkelt Pyramide op, men ellers er Alt skjult af Sandet. Atter og atter er den blevet eftergravet og undersøgt i Haab om at finde skjulte Skatte, i Oldtiden af de Christne, senere af Araberne — først vort Aarhundrede tilkommer Æren for at have givet disse Udgravninger et høiere ideelt Formaal. Og trods Alt, hvad her i Løbet af Aarhundreder er fundet og bragt bort, er her vistnok endnu et rigt Materiale skjult, som vil kunne tilfredsstille de kommende Slægters Videlyst.

Nogle faa Skridt fra Mariettes Hus i Ørkenen ligger Stedet for hans store Triumph: Apisgravene. Det ægyptiske Tempel med Søilerækker, Forgaarde og Pyloner, som tidligere stod over Jorden, er forsvundet, kun de underjordiske Katakomber, der nu dækkes af Sandmasserne, ere blevne tilbage. Den større Deel af dem ere utilgængelige og afspærrede formedelst den usikkre Tilstand, hvori de befinde sig. Kun de fra den nyere Tid, fra Psammetich I indtil den romerske Keiserperiode, kunne besøges, i dem findes de største Kister. Man skrider nedad imellem de høie Sandbanker til begge Sider, indtil man naaer frem til en Gitterdør. Den lukkes op, man gaaer atter lidt frem og befinder sig snart efter i et dybt Mørke under Jorden. De medbragte Lys tændes, Hver faaer sit Lys i Haanden, og med Føreren i Spidsen vandrer den lange Lysrække frem. Vi gaae først gjennem en Gang mellem Kalkstensvægge uden Prydelser. Snart

efter dreie vi om et Hjørne og staae nu i den lange Hovedgang, der løber i Retningen fra Vest til Øst. Loftet er hvælvet, til begge Sider ere stærke Sidegange huggede ind i Klippen, det er Gravkamrene, i hvilke de colossale Stenkister ere opstillede. Kun usikkert formaae vi at see dem ved det flimrende Lys, de ere udhuggede af Granit eller Kalksten og glat afslebne. De svære Stenlaag ere skudte noget tilbage, saa at man kan see lidt ned i Kisterne, de fleste af dem ere fyldte med Sten. I en egen høitidsfuld Stemning gaaer man frem i det bløde Sand og beskuer disse mærkelige Oldtidsmonumenter saa godt, det lader sig gjøre i Halvmørket. I disse underjordiske Rum, der ere afspærrede fra Forbindelse med den ydre Luft, hersker altid den samme Varmegrad, 20° R. Naar man atter kommer ud i den friske Luft, er dennes Kjølighed ikke mindre følelig end det skarpe skinnende Sollys.

Rundt omkring paa den store Sandmark ere mangfoldige Grave blevne aabnede, og deres Skatte ere blevne førte til Museet i Bulak. De fleste af dem ere atter blevne tilkastede forat skærme dem, eller Sandflugten har af sig selv dækket over dem. En af de mærkeligste ved sin rige Billedpragt er den saakaldte *Mastaba Ti*. De ægyptiske Grave ere enten som Fjeldgrotter udhuggede i Væggen, eller de ere fritstaaende Bygninger med pyramidalt skraanende Vægge, disse sidste benævnes *Mastaba*. En af disse blev Gjenstand for vort Besøg, den var imidlertid saa tildækket og overfløiet med Sand, at den snarere gjorde Indtryk af en underjordisk Fjeldgrotte, hvorfor vi ogsaa her maatte

6*

have Lys tændt forat see de mærkelige Billeder, hvormed Væggene ere smykkede.

Atter her komme vi til at staae Ansigt til Ansigt med den oldægyptiske Cultur, thi Graven og dens Billeder hidrøre fra det femte Dynasti, d. e. omtrent 3000 Aar f. Chr. *Ti*, som blev jordet her, og til hvis Ære Graven blev reist, var, efter hvad de hieroglyphiske Indskrifter paa Væggene meddele, en ægyptisk Stormand, som besad Godser baade i Øvre- og Nedre-Ægypten og tillige bar en Række høie Hoftitler. Han benævnes som »den, der throner i sin Herres Hjerte« (= os elskelige) »Hemmelighedens Herre« (= Geheimeconferentsraad) o. lign., og har dertil indtaget en meget høi Rang blandt Geistligheden. Gravbygningen bestaaer af en lille Forgaard med to firkantede Piller i Midten, derefter et større Rum, hvis Loft bæres af tolv Piller. En lang Corridor fører herfra ind til to mindre Gravkamre. Overalt ere Væggene bedækkede med flere Rækker af Billeder, udhuggede i fladt Relief og udførte med stor technisk Dygtighed. Oprindelig have de alle været malede, nu ere kun svage Spor af Farverne tilbage. Det er disse Billeder, som give Graven dens høie Interesse, fordi de om end udførte med den ægyptiske Kunsts bekjendte Stivhed, dog føre os lige ind i det ægyptiske Landliv, som det førtes for halvfemte Aartusind siden. Mest fremtrædende er Stormanden *Ti*, han afbildes altid dobbelt saa stor som alle Andre, bærer det stive hvide Skjørt om Livet, og paa Hovedet den mægtige ægyptiske Allongeparyk, som alt har været i Brug i hin fjerne Oldtid, i Haanden har han en lang Stav. Dernæst fremstilles forskjellige Offer-

scener, hvor lange Rækker af Kvinder frembære Gaver til Guderne. Endelig en Mangfoldighed af Scener fra Markarbeidet og den daglige Dont, Pløiescener, Fiskefangst, Slagtning af Kvæg, Gæs, som fedes, og Traner, som fodres. Alt er fremstillet med stort Liv og en nøiagtig Iagttagelse og Efterligning af Naturen, navnlig hvor Dyr og Fugle fremstilles. Kun Størrelsen er angiven med en Vilkaarlighed, der stundom svækker den pompøse Virkning, saaledes i en Scene, hvor Stormanden *Ti* er ude i en Baad paa Jagt efter Flodheste: medens *Ti* rager op som en Kæmpe, ere Flodhestene fremstillede i Størrelse som Smaagrise, hvorved Jagten paa dem just ikke faaer noget meget faretruende Udseende.

Denne Mangfoldighed af Scener fra det daglige Liv og dets Gjerning, som med mærkeligt Liv ere fremstillede ikke blot i denne Grav, men i en Mængde andre, navnlig i Gravene i Øvreægypten, i hvilke de livlige Farver ere ypperlig bevarede, gjør et forunderligt Indtryk paa Tilskueren. Synet af dem henflytter os til en Oldtid, som ligger ved den yderste Grænse af den af os kjendte Historie. Overalt møder os et kraftigt og arbeidsomt Folkeliv i Forening med en rigt udviklet Cultur, medens vi efter Nutidens gængse Yndlingstheorier skulde vente at finde nogle fattige halvnøgne Vilde under elendige halvt dyriske Livsvilkaar. Det gaaer os da her som i Bulakmuseet: Tanken om en langsom Udvikling gjennem Aartusinder fra en dyrisk raa Begyndelse, som Menneskeslægten skal have gjennemlevet, kan tage sig fortræffelig ud som et abstract Postulat, men viser sig ikke længer saa holdbar, naar

man bringer den i umiddelbar Berøring med Menneskeslægtens Historie, og navnlig ikke, naar man betragter den i Lyset af den ældgamle Cultur, der i vore Dage er blevet gravet op af Ørkenens Sandhøie og stilles os for Øie i saa mærkelig levende Farver og Former. —

— Det begyndte at lakke ud paa Eftermiddagen, Solstraalerne faldt mere skraat henover Ørkensandet. Vort Reisetog tiltraadte atter Hjemreisen, idet det samledes i forskjellige Smaagrupper. I lystigt Trav og Galop gik det over de grønne Hvedemarker og gjennem Palmeskovene ned til Dampskibet, som laa med Dampen oppe og ventede. Da vi kom ombord, blev der paa engelsk Vis budt The rundt, hvad der var meget forfriskende efter alt det tørre Ørkensand, hvori vi havde travet om. Hjemfarten gik betydelig hurtigere, thi nu havde vi Strømmen med os. Den majestætiske Flod bar os frem paa sin stærke Arm, indtil vi atter naaede Kairo, hvis Paladser og Huse viste sig for os i et prægtigt Eftermiddagssolskin.

IV.

Pyramiderne og den store Sphinx.

De lette og hurtige Samfærselsmidler har i vore Dage i høi Grad forøget Reiselysten og dermed Antallet af de Reisende. Ganske vist er Middelhavet ikke saa overmaade hyggeligt at fare over om Vinteren: har man ikke ligefrem Storm, saa har man dog ofte de lange Dønninger, som følge efter Storm — og særlig er Adriaterhavet endnu ligesaa stormfuldt og uroligt, som det allerede i Oldtiden havde Ord for: men den store Lethed, hvormed man nu gjennemfarer Europa til Italiens sydlige Egne, ja om ønskes lige til Konstantinopel, har gjort, at i de senere Aar ere de østlige Lande omkring Middelhavet med deres Levninger af en længst forsvunden overvættes rig og mægtig Oldtidscultur bleven dragne ind med i den store Touristroute. Navnlig i Vinter- og Foraarsmaanederne vil man forbauses over den Strøm af Reisende, der i enkelte Smaagrupper eller sammensluttede i store Reisekaravaner gjennemstreife disse Lande. Det Cook'ske Reiseselskab, der spænder sine Touristrouter over hele Jorden, har da ogsaa draget Orientens gamle Culturlande omkring Middelhavet ind under sit Omraade. Alt bliver

omhyggelig lagt til Rette for de Reisende: mod Erlæggelse af et bestemt Honorar vil man finde Bordet dækket og Sengen redt, Skib, Vogn eller Hest er stillet til Raadighed, overalt hvor man kommer frem — den Reisende fritages for al Uleilighed, bl. A. ogsaa for at tænke. Det Sidste turde maaskee være det Farligste ved Sagen.

Hovedopgaven for disse moderne Reisetoure er at komme saa hurtig frem som mulig, og i den kortest mulige Tid see det mest Mulige. At der ligesaavel kræves Tid til den aandelige som til den legemlige Fordøielse, synes man aldeles ikke at bryde sig om. Da jeg i Efteraaret 1881 opholdt mig et Par Uger i Florents, indfandt der sig en Dag ved Middagsbordet en Schweizer-Kjøbmand med sin Datter. Han fortalte, at de vilde ogsaa til Rom. »Hvor længe bliver Opholdet saa der?« spurgte jeg. »Tre eller fire Dage«, lød Svaret. »Men det er jo umuligt at see noget Ordentligt af Rom i saa kort Tid«, indvendte jeg. »Ja, men vi har været der før«, lød det beroligende Svar. »Ja det forandrer jo Sagen. Hvorlænge var De da i Rom den første Gang?« »To Dage«, svarede den brave Schweizer til megen Moro for Bordselskabet. Men vi Danske behøve saamænd ikke at stikke op for Schweizerne i dette Stykke. Netop samme Aar var en ung Dansk i Rom, som kun havde Tid at blive der fem Dage. Han var dog meget tilfreds med sit Ophold og erklærede fornøiet ved Afreisen, at han havde »seet Alt i Rom, det Vigtigste endog to Gange.« — Hvilken Modsætning mellem denne Expedithed og Thorvaldsens Svar til en Nysankommen, der spurgte ham, hvor lang

Tid man vel behøvede forat see Roms Mærkværdigheder grundig igjennem —: »ja det maa de spørge Folk om, som har opholdt sig længere i Rom end jeg, for jeg har kun været her i otteogtyve Aar.«

Med denne Modsætning er da ogsaa Forskjellen mellem den ældre Tids og den moderne Reisemaade træffende betegnet. Den Gang tog man sig god Tid, tilbragte stundom adskillige Aar paa Udenlandsreiser, opholdt sig flere Maaneder, ofte halve eller hele Aar paa det samme Sted, læste, studerede, stiftede Bekjendtskaber, undertiden Venskaber, levede sig ind i Forholdene og modnedes langsomt, men sikkert. Nuomstunder anvendes der ligesaa mange Dage som tidligere Maaneder paa at lære et Sted at kjende, det eneste Studium helliges den uundgaaelige Bädeker, der giver den Reisende Besked om alt Muligt, saa han kan spare sig alle selvstændige Undersøgelser. Gamle Culturlande, der hver for sig repræsentere rigt udviklede Culturformer, gjøres færdige paa nogle Dage, i det Høieste et Par Uger. Heldigvis er den ældre Tids langsommere, men solidere Reisemaade dog endnu ikke heelt opgivet, og man vil endnu stedse finde Reisende, der forstaae at forbinde vidtstrakte Reiser med omfattende Studier.

Som tidligere Schweiz og Italien, saaledes gjennemstrømmes nu Grækenland, Ægypten og Palæstina af en let bevægelig Touristskare, der uden Ophold iler fra Sted til Sted. Hovedstammen dannes af Englændere og Amerikanere, deriblandt en Mangfoldighed af Damer, hvortil slutte sig nogle Tydskere, Franskmænd og Russere, yderst faa Skandinaver og næsten ingen Danske — for

disse sidste vedbliver Italien endnu stedse at være Kunstens og Skjønhedens forjættede Land. Englænderne og Amerikanerne synes at opfatte disse østerlandske Toure som en Art storartet *steeplechase*, hvor det fremfor Alt gjælder om at komme saa hurtig afsted som mulig og see saa Meget og saa Forskjelligartet som mulig. Det techniske Udtryk for denne Art Hurtigreiser er *to do Egypte, to do Palestine* etc.

Hvormeget Udbytte der kan vindes ved slig hurtig Gjennemreise af Grækenland, Ægypten og Palæstina (de Allerivrigste tage endog Italien med i denne Galopade) faaer nu blive Vedkommendes egen Sag, men vist er det, at dem, som foretrække en ældre Tids langsomme Reisemaade, volder denne rastløse Touristskare en Deel Besvær. Allerførst fornemmer man dette paa de store Middelhavsdampere, som i Februar, Marts og April ere saa overfyldte, at man maa bestille Plads flere Uger i Forveien. Ogsaa paa Landet kan det hændes, om man er saa uheldig at træffe sammen med en af de store Cookske Reisekaravaner, at baade Pakdyr og Ridedyr samt Hoteller ere optagne, og selv hvor dette ikke er Tilfældet, ville gjerne Priserne skrues i Veiret. Og endelig er det just ikke altid saa behageligt, naar man ønsker at færdes i Ensomhed og Ro paa hine minderige Steder, da at blive overrasket af et larmende Selskab, som løber rundt med deres røde Reisebøger under høirøstet Tale.

Imidlertid blæser der, som Ordsproget siger, ingen Vind saa slem, at den jo altid blæser noget Godt med sig, og dette er da ogsaa Tilfældet her. Man kan i den store Reisesværm have Held til at træffe behagelige og

elskværdige Reisefæller og muligen følges et Stykke Vei med dem — ogsaa kan det have sin Betydning, at man kan komme hurtig afsted: i Palæstina og tildeels Grækenland behøver man nu ikke at frygte for overdreven Hastighed, thi vil man see sig om i disse Lande, gives der endnu stedse ingen anden Befordring end den middelalderlige paa Hesteryggen. Endelig kan man paa enkelte Steder blive behagelig overrasket ved at træffe Indretninger, som i høi Grad lette Reisens Besværligheder. Dette sidste var Tilfældet med et Besøg, som vi fra Kairo aflagde ved de store Pyramider og Sphinxen.

Allerede i Vinteren 1861 havde jeg gjort en Udflugt til disse mærkelige Monumenter. Den var temmelig besværlig: vi maatte bryde op fra Kairo før Daggry for saa meget som mulig at undgaae det brændende Solskin, satte i en Færge over Nilfloden og derefter red vi lange Strækninger over bare Marker og Sandsletter. Ved Pyramiderne selv var der intetsteds Læ for Vinden eller Solen, vi travede rundt i det dybe Ørkensand, udsatte baade for den brændende Sol og den stikkende Vind, af Skygge fandtes kun en smal Stribe ved Pyramidernes Fod. Nu derimod var Alt ganske anderledes. Over Nilfloden er der bygget en pragtfuld Jernbro, omtrent 1000 Fod lang, og fra Flodens Bredder er der lige ud til Pyramiderne plantet en deilig skyggefuld Allee. Endelig, hvad der er det Vigtigste, have driftige Englændere anlagt et comfortabelt lille Hotel lige ved Siden af Pyramiderne. Det havde været vort Ønske at overnatte derude og have den sjældne Nydelse at tilbringe en Maaneskinsnat og see en Solopgang i Pyra-

midernes umiddelbare Nærhed, men her kom nu den store Touristsværm i Veien: Hotellet var overfyldt af engelske Herrer og Damer, som ynde »at ligge paa Landet« herude, og vi maatte altsaa inden Aften igjen være tilbage i Kairo.

Der er maaskee ingen monumentale Bygninger, som i den Grad tage Phantasien fangen som Pyramiderne og den store Sphinx. Deres høie Ælde, den Fasthed, hvormed de have trodset Aartusinders Løb, den Tanke, at de bringe os Hilsen fra Historiens første Begyndelse og som uhyre Tempelpyloner holde Vagt ved Indgangen til Verdenshistorien, endelig deres gaadefulde Bestemmelse fylder Sindet med Ærefrygt. Mange Hypotheser ere blevne fremsatte om deres Bestemmelse, snart at de skulde være Dæmninger mod Ørkenens Sandflugt, snart at de vare beregnede paa mathematiske og astronomiske Observationer. Først vort Aarhundred har løst Gaaden og sat det udenfor al Tvivl, at de vare Gravkamre for de ældste Pharaoner. Deres uhyre Bygningsmasse forklares af den eiendommelige ægyptiske Udødelighedstro. Denne var nemlig ikke, som man længe antog, en ubetinget og ophøiet Tro, hvilken man endog sammenstillede med den christelige Tro paa Legemets Opstandelse. De nyeste ægyptologiske Undersøgelser have viist, at den ægyptiske Tro paa Sjælens Udødelighed nøie var knyttet til Legemets Bevarelse[1]. Derfor balsamerede man Liget, hvorved det unddroges Forraadnelsen, derfor byggede man de faste Grave,

[1] V. Schmidt, Assyriens og Ægyptens gamle Historie. 1877. II. S. 1108.

hvilke man tillagde Navnet »de evige Boliger«. Pyramidernes colossale Stenmasse har til Formaal at skærme om Gravkamret, som findes dybt i deres Indre, og til hvilket Adgangen var gjort saa vanskelig som mulig. Dette Formaal er da ogsaa blevet naaet gjennem et Tidsrum af fire eller fem Aartusinder. Men da Ægypten var kommen under Arabernes Herredømme, fremmanede disses livlige Phantasi Billedet af store Skatte, som skulde være skjulte i disse Kæmpebygninger. Gjennem uhyre Anstrængelser lykkedes det at bryde Vei til Pyramidens Inderste, hvor man dog blev yderlig skuffet ved kun at finde et Gravkammer med en Sarkophag. Det fortælles endog, at Chalifen hemmelig lod lægge en betydelig Pengesum ind i Pyramiden, forat det ikke skulde hedde sig, at det strænge Arbeide havde været forgæves. Efter denne voldelige Opbrydning blev Adgangen atter tilspærret, og de store Pyramider stode atter som tillukkede Gaader i et Aartusind. Da forsøgte man paa Ny at trænge ind i dem, dog var det denne Gang ikke grisk Havesyge, men videnskabelig Granskningsiver, der var Drivfjederen.

I Aaret 1818 lykkedes det Ægyptologen *Belzoni* at bryde Vei ind i den næststørste af Pyramiderne. Han var den første Europæer, som trængte ind i disse Oldtidens Kæmpegrave. Ved stor Sindrighed, Opfindsomhed og en aldrig trættet Udholdenhed lykkedes det ham at naae gjennem den 158 Fod lange Gang indtil Gravkamret, der ligger næsten i Pyramidens Centrum. Herinde fandt han en Sarkophag, der var fyldt med Sten, medens Laaget var slaaet i Stykker. En arabisk Indskrift paa Væggen meddelte, at arabiske Sultaner

tidligere havde ladet Gravkammeret aabne. Ogsaa et Par andre Kamre fandtes inde i Pyramiden, men uden Indskrifter. Pyramiden selv gav altsaa ingen Oplysning om dens Ophavsmand. Men i en af Gravene omkring Pyramiden fandtes Kongenavnet Chafra med Tilføielse »som byggede Pyramiden«, og Herodots Beretning, at Chefren havde bygget den anden Pyramide, bekræftedes herved. Hans Portrætstatue fandtes senere i Nærheden og er nu opstillet i Bulakmuseet (s. ovenfor S. 67).

Den største af Pyramiderne var flere Gange bleven opmaalt og undersøgt i forrige Aarhundrede, særlig ved den franske Expedition 1799—1801 under Bonaparte. I Aarene 1837—39 lykkedes det to Englændere, *Howard Vyse* og *Perring*, at trænge ind i den; de anvendte store Pengesummer og overordentligt Arbeide paa dette Værk. Ogsaa her fandtes Gravkamret omtrent i Pyramidens Midte, og inde i dette en Sarkophag af rød Granit, som var tom og Laaget aftaget. Hverken paa Granitkisten eller Kamrets Vægge fandtes Indskrifter. Men i et høiere liggende Kammer lykkedes det Vyse gjennem opmærksom Undersøgelse at finde Stenhuggermærker, og mellem disse to Kongecartoucher[1]), som i Hieroglypher havde Chufus Navn. Dette, som svarer til Herodots Cheops, er altsaa Navnet paa den Pharao, som lod Pyramiden opføre.

Ogsaa den tredie, meget mindre Pyramide, blev aabnet og atter her fandt man et Gravkammer, og i

---

[1]) Hermed forstaaes Ringe af oval Form, i hvilke Kongens Navn er skrevet med Hieroglypher. Det var denne eiendommelige Maade at skrive Kongenavnene paa, som først gav Nøglen i Hænde til at løse Hieroglypfskriftens Gaader.

dette et Stykke af en Kiste af Sykomoretræ samt nogle Mumierester indviklet i harpixet Linned. En arabisk Historieskriver meddeler, at denne Pyramide var bleven aabnet i det trettende Aarhundrede, men at man kun havde fundet et Stykke af en Kiste med nogle Bogstaver, som Ingen kunde læse, samt nogle Rester af en menneskelig Mumie. Nedenunder dette Kammer fandt Vyse et andet, i hvilket der fandtes en tom Sarkophag af Basalt. Med overordentlig Besvær fik Vyse denne baaret ud af Pyramiden og bragt ombord i et engelsk Skib. Ulykkeligvis forliste dette under Spaniens Kyst og Basalt-Kisten gik til Bunds i Middelhavet. Derimod kom Levningerne af Trækisten heldigere til England og opbevares i det brittiske Museum. Paa Laaget findes en Hieroglyphindskrift, som i Cartouchen bærer Kongenavnet Menkara, Herodots Mykerinus[1]).

Disse ihærdige Undersøgelser have bragt fuld Klarhed over Pyramidernes Bestemmelse ligesom ogsaa om deres Ophavsmænd og derigjennem om Tiden for deres Opførelse, c. 4000 Aar f. Chr. Endelig er der ved dem vundet et meget interessant Indblik i deres Bygningsmaade. En lang Gang fører i skraa opadgaaende Retning ind i Pyramidens Centrum til Gravkammeret, som benævnes Kongekammeret. Fra dette fører to opadskraaende Gange atter ud til Pyramidens Ydersider; disses Bestemmelse er ikke ganske klar, muligvis de have tjent til at føre Luft ind til Arbeiderne. Noget under dette findes et andet Kammer, Dronningens Kammer, til hvilket ligeledes en Gang fører hen. Men

[1]) M. A. Matthey, Explorations modernes in Egypte. 1869.

forat ikke den uhyre Vægt af hele den Stenmasse, som er over Kongekamret, skulde knuse det, har man ovenover det anbragt fire mindre Kamre. Naar det kongelige Lig var bisat, blev den lange Gang, som førte derind, tillukket og spærret. Det vil saaledes sees, at med Undtagelse af hine smaa Gravkamre dannede hele Pyramiden en compact Stenmasse. Denne er saa stor, at man efter en fransk Lærds Beregning alene af Cheops-Pyramidens Sten vilde kunne bygge en Mur om det nuværende Frankrig af sex Fods Høide og en Fods Tykkelse. Materialet er Kalksten fra Mokattambjerget paa den anden Side af Floden. Det blev tilhugget som mægtige Kvadersten paa to eller tre Fods Høide og henved den dobbelte Længde. De bleve lagte lagvis over hinanden uden Anvendelse af Kalk og omhyggelig sammenpassede, Pyramidens yderste Rand dannede en opadstigende Trappe i skraa Retning lige til Spidsen: naar Pyramiden havde naaet sin fulde Størrelse, blev dens yderste Trinrække dækket med en Række glat tilhuggede Granit- eller Sandsten fra oven af nedefter, saaledes at Pyramidens Yderside kom til at danne en glat Flade fra Toppen til Foden. Pyramiden opførtes fra inden af, idet man om en liden fast Kjærne lagde en Omgang Sten og fortsatte hermed, saaledes at Omgangene bleve større og større. Pyramidens endelige Størrelse afhang af Længden for vedkommende Pharaos Regeringstid, idet det blev hans Eftermands Sag at give Pyramiden dens Afslutning ved at afglatte Ydersiderne[1]). De to store

[1]) Mod denne Opfattelse, som navnlig Lepsius gjorde gjældende, har dog Maspero og andre nyere Forskere nedlagt Indsi-

Pyramider have hver en Høide af over 400 Fod, med en oprindelig Grundlinie paa henved 700 Fod; den tredie har ikke den halve Størrelse.

Disse ældgamle Bygninger have vakt alle Tiders Beundring og Studsen. Ved deres uhyre Stenmasse, den fortrinlige Technik, den store Regelmæssighed og faste Afslutning staae de som talende Udtryk for den pharaonisk-ægyptiske vældige Trods og titaniske Higen — den samme Aand, der paa heel anden Vis har skaffet sig et ligesaa talende Udtryk i hin Pharao, om hvem der fortælles, at han forhærdede sit Hjerte og i dumdristigt Hovmod indlod sig i Strid med selve den almægtige Gud. De Pharaoner, som opførte Pyramiderne, tilsigtede herved at bygge sig »evige Boliger«, ikke af den Art, som Apostelen Paulus omtaler, hvilke ikke ere ere gjorte med Hænder og evigt i Himlen (2. Kor. 5, 1) — men tværtimod saadanne, som bygges med Hænder her paa Jorden. Dette Maal er blevet naaet gjennem en overordentlig technisk Dygtighed og en uhyre Villiestyrke, forsaavidt man overhovedet kan bygge »evige Boliger« paa denne Jord, hvor Alt er Foranderlighed underkastet. Pyramiderne have virkelig trodset Aartusinder, men Pharaonernes Lig have de rigtignok ikke kunnet skærme mod rovgriske Skattesøgeres Angreb. Heller ikke have Pyramiderne staaet ganske urørte af Tidens Tand. Af den store Cheops-Pyramide er den øverste Spids bleven brudt af, saa-

gelse. De gjøre gjældende, at Pyramidens indre Anlæg med Gange og Kamre maa have været paatænkt fra først af, samt at der intet Forhold er mellem Pyramidernes Størrelse og vedkommende Pharaoners Regeringstid.

ledes at Toppen danner en Flade paa flere Kvadratalens Størrelse. Ligeledes er hele den ydre Beklædning borttagen, saa at nu hele Pyramiden danner en opadstigende Trinrække, ad hvilken man med nogen Besvær kan bestige den. Det Samme gjælder om den anden store Pyramide, dog er her den øverste Deel af Beklædningen og den øverste Spids blevet bevaret. Mest medtagen er den tredie Pyramide, Menkara-Pyramiden, thi den forsøgte en ægyptisk Sultan i det trettende Aarhundrede at benytte til Stenbrud. De store Kvadersten vare imidlertid saa fast sammenføiede, at han efter otte Maaneders haarde Anstrængelser maatte opgive Forsøget og lade Pyramiden blive staaende. Den samme frugtbare Tanke at benytte Pyramiderne til Stenbrud havde i vort Aarhundred Mehemed Ali. Ved Hjælp af Krudt og den moderne Techniks Hjælpemidler kunde dette vel have ladet sig gjøre, men heldigvis lykkedes det det europæiske Diplomati i Kairo at faae ham til at opgive denne herostratiske Plan[1]).

Foruden de tre store Pyramider, hvoraf Menkara-Pyramiden dog neppe har den halve Høide af de to andre, findes der nogle smaa Pyramider. Alle disse danne i Forening en Gruppe, som udgjøre et Led i den lange Række Pyramider, der i henved to Mils Længde

---

[1]) Endnu i October 1890 meddeler en Indsender i *Times* fra Kairo, at et Par Scheiker med en ret betydelig Arbeidsstyrke ere ifærd med at bryde Stenblokke fra de underste Lag af de to store Pyramider. Stenblokkene hugges itu paa Stedet og skulle anvendes til Bygningsmateriale. Indsenderen udtaler sin Harme over, at Sligt kan finde Sted i et Land, som staaer under engelsk Administration (Berl. Tid. f. 20. October 1890).

strækker sig langs den libyske Ørken Vesten for det gamle Memphis. Deres samlede Antal er henved 70, dog kan ingen af de Andre i Størrelse maale sig med de to omtalte. Alle høre til den vidtstrakte Nekropolis omkring Memphis, der nu ligger skjult under Ørkensandet, af hvilket kun den lange Række Pyramider rage op. Næsten alle disse ere Kongegrave for et Tidsrum af et Aartusind: da Residentsen blev forlagt fra Memphis til Theben i Øvreægypten, ophørte Pyramidebygningen, og man valgte andre Former for Kongegravene.

I umiddelbar Nærhed af de store Pyramider findes et andet Monument, der i ikke mindre Grad ved sin høie Ælde og sin Kæmpemæssighed fængsler Opmærksomheden, det er den store Sphinx. For det Meste er hele Ryggen dækket af Ørkensandet, som stadig hvirvler hen over den, og kun Hovedet rager majestætisk op og seer ud, som om det var umiddelbart voxet op af Ørkenen. I den nyere Tid er den flere Gange med stort Besvær og Bekostning bleven udgravet af Sandet, bl. A. af Caviglia (se ovenfor S. 59). Herved er man kommen til Kundskab om dens Formation og Tilblivelse. Den er nemlig bleven dannet af en naturlig Klippe, der maa have havt nogen Lighed med en liggende Løve, idet man deels har hugget Klippen til, deels har føiet Bygningsværk til og udfyldt Revner og Huller. Kroppen er kun i ringe Grad blevet formet, derimod er Hals og Hoved ypperlig dannede. Det Udtryk af ophøiet Majestæt og mild Ro, som hviler over det mod Østen vendte Ansigt, har til alle Tider vakt de Reisendes Beundring. Desværre have Araberne, der som alle Muhamedanere

afskye Fremstillinger af Menneskeskikkelser, handlet ilde med den, idet de have slaaet en Deel af Næsen af og beskadiget Læberne, hvorved Ansigtets Form har faaet noget Negeragtigt. De store Talstørrelser i Maalene ville kunne give en Forestilling om det colossale Monument: den fulde Høide af den liggende Figur fra Fodstykket til Hovedissen er 60 Fod; af Ansigtets enkelte Dele er Næsen 5 Fod høi, Øret 4 Fod, og Munden 7 Fod lang. Om en Mand vilde kravle op og staae paa den øverste Rand af Øret, vilde han dog ikke være istand til at naae op til Issen.

Som Pyramiderne naaer ogsaa dette Kæmpeværk op til den fjerneste Oldtid. En Indskrift, som man fandt paa en Tavle ved Sphinxens Fødder, nævner Thutmes III af det 18. Dynasti (omtrent 1700 f. Chr.). Men det er dog neppe rimeligt, at denne store Erobrings-Pharao, som havde sin Residents i Theben, skulde have ladet et saadant Kæmpeværk opføre i Memphis, som den Gang ikke længer var Hovedstad. Rimeligere er det, at Thutmes III kun har ladet foretage en nødvendig Restauration. Dette bekræftes ved en anden Indskrift, som Mariette fandt, og som nævner Chufu (Cheops) og omtaler Sphinxen alt existerende paa hans Tid. Heraf følger, at Sphinxen er endnu ældre end den største af Pyramiderne og herved avancerer den op til noget nær at blive det ældste Menneskeværk, som vi overhovedet kjende paa Jorden, hvad der i ikke ringe Grad forøger vor Interesse for den.

Da Sphinxen, den bekjendte Sammenstilling af en Løvekrop og et Menneskehoved, jævnlig brugtes til Portrætstatue af Pharao, har man troet, at dette ogsaa

var Tilfældet med den store Sphinx og nærmest gjættet paa Thutmes III. Men ogsaa herom har Mariettes Udgravning bragt Oplysning ved at finde dens Navn Har-em-Khu d. e. Horus (Solguden) i sin Opgang, hvoraf Grækerne dannede Navnet Harmachis. Sphinxen er altsaa et Billed af Solguden og har som saadan været Gjenstand for Tilbedelse. Hermed stemmer en Tavle. man fandt ved Sphinxens Fod, hvilken viser Sphinxen med den vingede Solskive paa Hovedet, liggende paa et Alter, samt en Indskrift af Bønner. henvendte til den. I Hovedet paa den store Sphinx findes et Hul. henved tre Fod dybt, og Mariette antager, at deri har ved de aarlige Fester til Ære for Sphinxen været anbragt en gylden vinget Solskive. Dette forklarer os ogsaa, at dens Aasyn er vendt mod Øst, lige mod den opgaaende Sol.

Ved fortsatte Udgravninger i Sandet omkring Sphinxen gjorde Mariette et nyt mærkeligt Fund, nemlig et hidtil ukjendt Tempel. Det er bygget af Granitblokke, Væggene ere dækkede med Alabasterplader, som ere speilglat polerede, atter her finder man den fortrinlige techniske Behandling. Indskrifter og Billedværk mangler ganske. hvorfor der hersker Uenighed om Bygningens Bestemmelse, idet Nogle holde den for et Tempel og sætte den i Forbindelse med Sphinxdyrkelsen. Andre derimod for et stort Gravanlæg. En desværre sønderslaaet Votivtavle bar i Hieroglypher Chafras (Chefrens) Navn. og i en dyb Brønd, der var fyldt af Sand, fandt Mariette flere Statuer af denne Pharao. Formodentlig vare de styrtede herned forat bevares under et pludseligt fjendtligt Overfald. To af disse Statuer. udhuggede i den

haarde Diorit og vel bevarede, bleve opstillede i Bulakmuseet (jvfr. ovenfor S. 67). Disse Fund tyde paa, at Bygningen er af høi Ælde, samtidig med eller maaskee ældre end de store Pyramider, i hvert Fald foruden disse den eneste Bygning, som vi kjende fra de første Dynastier.

Rundt om Pyramiderne og Sphinxen findes en Mængde Grave, fritstaaende eller udhuggede i Fjeldet, nu for største Delen dækkede af Sand. I dem ere Præster og Rigets Stormænd begravede, alle fra det fjerde og femte Dynasti. De have afgivet en rig Fundgrube for ægyptiske Oldsager, som herfra ere blevne førte til Bulakmuseet. —

— Af alle Kairos Mærkværdigheder er der ingen, som i den Grad er Gjenstand for Skuelysten, som Pyramiderne hinsides Floden. Kommer man med Jernbanen fra Alexandria, er det Første, man speider efter, Pyramiderne — og seiler man opad Nilfloden, bliver Øiet ligeledes med næsten magisk Kraft draget hen imod dem. Kommer man op paa Citadellet, hvor man har Staden med dens Moskeer og Minareter udbredt for sine Fødder, eller hvilkensomhelst anden Plads, hvorfra haves en vid og fri Udsigt — altid søger Øiet uvilkaarlig i sydvestlig Retning forat see de solbelyste Pyramider hæve sig som Spidser i Horizonten. Neppe er der nogen europæisk Reisende, som tilbringer blot et Par Dage i Kairo, uden at han jo anvender i det Mindste en af dem paa en Udflugt til Pyramiderne. Efter at der er anlagt et Hotel derude og plantet en skyggefuld Allee, kan denne Udflugt gjøres uden mindste Besvær. Mine Reisefæller vare meget ivrige forat komme

derud, og jeg var med al Fornøielse rede til at følge med for endnu engang efter saa mange Aars Forløb at hilse paa de gamle Stenkæmper.

Vor eneste Frygt var Chamsinen. Denne hede Ørkenvind, der i Lighed med vor Paaske-Østen blæser i Løbet af halvhundred Dage (deraf Navnet) i Foraarsmaaderne, gjerne to à tre Dage ad Gangen, optraadte netop i Foraaret 1889 med stor Heftighed i Ægypten og Palæstina og var os ofte til stor Plage. D. 8. Marts havde vi en usædvanlig voldsom Chamsin, Himlen var dækket af et tæt Slør, hvorigjennem Solen saaes som en matglødende Kugle — dog var det ikke Skyer, men det fine Ørkensand, som i store Masser hvirvledes henover Byen. Selv gjennem de lukkede Vinduer trængte det ind i Værelserne, og fra en Vandring, som vi foretoge i Bazarerne, kom vi hjem med et tykt Lag Støv og Sand over vore Klæder. Bleve vi overraskede af en saadan Chamsin ved Pyramiderne, vilde vi aldeles Intet kunde see derude.

Heldigvis var vor Frygt ugrundet. Ganske vist laa der atter tæt Taage over Kairo, da vi om Morgenen d. 12. Marts kom ned paa Torvet og bestege vore Æsler, men dette viste sig snart at være en almindelig Taage af Dunst og Damp, der nærmest maatte antages at bebude godt Veir. Da vi rede over den store Nilbro, laa den rigtignok over Floden saa tæt som en Londonertaage og ligeledes paa den anden Side, hvor en Mængde Landboere strømmede os i Møde, som paa deres Æsler og Kameler bragte Grøntsager til Staden. Vi rede forbi store Haver, som ligge omkring et af Khedivens Paladser og bøiede efter et Par Svingninger

ind i en prægtig Allee af Akazietræer. som i lige Linie fører ud til Pyramiderne. Nu begyndte Taagen at lette og Solen at bryde frem. Vi gjorde en Bøining ud af den snorlige Allee forat speide efter Pyramiderne — jo ganske rigtig, der laa de lige foran os i et deiligt rosenrødt Lys — tilvisse et vidunderligt Skue! Alt som vi kom længere frem, gjorde vi af og til paa Ny en Svingning ud af Alleen for at see efter Pyramiderne, og hver Gang vare de voxede betydelig. Nu kunde vi tydelig adskille Enkeltheder og speidede efter den store Sphinx, som imidlertid fra denne Side ligger dækket og ikke kan sees.

Vi stege af vore Æsler ved Foden af den store Pyramide. Mærkelig nok gjør den seet i umiddelbar Nærhed ikke saa grandiost et Indtryk som i nogen Afstand: det er ligesom om Øiet maa være noget borte fra det colossale Object for tilfulde at kunne fatte dets uhyre Rumfang. Hertil kommer, at Virkningerne af Tidens Tand, der gnaver paa Alt, selv paa Pyramider, tydeligere sees i den umiddelbare Nærhed. Yderbeklædningen er revet af, og de store Kvadersten ere paa enkelte Steder blevne stærkt molestrerede — den skjønne Regelmæssighed, som er saa virkningsfuld i nogen Afstand, gaaer tildels tabt i Pyramidens umiddelbare Nærhed.

Hvad der nok saa meget som selve Pyramiden fængslede vor Opmærksomhed, var det brogede Liv, som rørte sig ved dens Fod. Det nærliggende Hotel, som var fuldt af Gjæster, der gjøre et kortere eller længere Ophold, har selvfølgelig draget en Mængde Arabere hertil, som speculere i at tjene en Bakschisch.

Nydeligt opsadlede Rideæsler, deilige arabiske Heste, Dromedarer med skinnende rødt Seletøi føres omkring og tilbydes til et Ridt omkring Pyramiderne, dertil de brune og sorte Mennesker i skinnende hvide eller blaa Kjortler med Turbaner eller brune Fellahhuer paa Hovedet — Alt dette bevægede sig frem og tilbage under lystig Talen og Støien. Det stemmede ganske vist kun lidet med Ørkenens Ensomhed og Pyramidernes dybe Alvor og fremkaldte for min Tanke et Billed af ganske anden Art, nemlig af vor hjemlige Dyrehavsbakke ved Midsommertide, der her syntes at have givet Møde i østerlandsk Forklædning.

Efter at have hvilet os lidt og moret os over det brogede Skue gjorde vi os rede til at bestige Pyramiden. Dette er et yderst besværligt Stykke Arbeide, da hvert af Kæmpetrinene er to eller tre Fod høit, men Araberne yde beredvillig Hjælp, og Opstigningen gaaer for sig under den største arabiske Lystighed. To Mand, smidige som Katte, tage En under hver Arm, medens en tredie skyder bag paa, og desuden følges man af en lille ligesaa tjenstvillig som overflødig Skare. En bærer en Krukke med Nilvand, hvoraf han idelig tilbyder en styrkende Drik, en Anden har bemægtiget sig Stokken eller Ridepidsken og bærer den med stor Iver op til Pyramidens Top, hvor man aldeles ingen Brug har for den, en Tredie, der af Araberne kaldes *il Dottore*, gnider af og til den Reisendes Ben, for at de ikke skulde blive altfor stive — og saa endnu to eller tre Stykker, som opmuntre ved deres Tilraab. Saa begynder Opstigningen eller rettere Ophalingen, hvor man i rivende Fart bliver slæbt op

ad Kæmpetrinene, medens hele Skaren istemmer en skingrende Arabersang, hvis stadige Omkvæd er

Colossal — pyramidal!
Bakschisch — bakschisch!

Af og til gjøres der Holdt, hvad der nok kan være nødvendigt forat faae Veiret, man tager Plads paa et af Trinene, omgivet af den larmende Araberskare, stirrer ned i den svimlende Afgrund foran sig, idet man med Gysen tænker paa, hvordan man skal komme vel ned igjen uden at brække Halsen. Disse melancholske Betragtninger afbrydes ved et nyt Opbrud, og saaledes vedbliver det, indtil man har naaet Toppen. *Here we are*!

Heroppe er en Flade paa femten eller sexten Kvadratalen. Naar man nu blot kunde faae Lov at nyde den storartede Udsigt i Ro! Men herpaa er der ikke at tænke, thi Araberne trænge sig sammen om En og begynde en levende og yderst paatrængende Handelsforretning med Skarabæer, Glasstumper, Mumieben og andre Rarieteter. Forgæves paabyder man Taushed — skænder — truer — ja tilsidst endog tordner — Alt dette gjør lige den modsatte Virkning og ægger kun Araberne til at skrige saa meget høiere. Endelig faaer man den heldige Idee at lade, som om man pludselig var bleven stokdøv, og stirrer ud i det tomme Rum uden at give en Lyd fra sig. Det hjælper — Araberne trække hen til en anden af Selskabet, og man faaer nogle Minutters Frist til at see sig om fra det høie Stade. Skjøndt det er klart Solskin, er Horizonten dog taaget og diset og svømmer ud i det Ubestemmelige. Men de nærmere Omgivelser ligge udstrakt for Ens Fødder i et tydeligt Fugleperspektiv. Allerførst hele

Pyramidesamlingen med de omkring samme liggende Grave. Alt liggende i det hvide Ørkensand. Med Kikkerten speide vi efter den store Sphinx — endelig faae vi Øie paa den, men seet oppe fra denne Høide (tre og en halv Gang saa høi som Rundetaarn) seer den vældige Stenkolos ud som et Stykke Legetøi, der er stukket ned i Sandet. Øiet søger videre frem og overskuer den store Flade, hvor forhen det folkevrimlende Memphis stod med sine straalende Paladser og Tempel-Pyloner — nu er Alt borte, og man seer kun den vidtstrakte Palmeskov som en dunkel Skygge over Stedet. Mod Vest strækker den uhyre Sandørken sig, og heroppe fra kan man ret see de skarpe Grænser imellem de grønne Marker og Skove og den golde, ufrugtbare Ørken — den skarpeste Modsætning mellem Livet og Døden, der støde umiddelbart op til hinanden. Mod Øst sees Nilens blanke Strøm og hinsides den, i nordvestlig Retning, skinner Kairo med sine Minareter og det lysgule Mokattambjerg.

Nedstigningen er endnu besværligere end Opstigningen. Under den sidste har man dog altid Noget at holde sig til, nemlig Pyramiden selv, opad hvis Kæmpelegem man kravler til Veirs. Men ved Nedstigningen har man intet Andet end den tomme Luft — de høiere liggende Trin skjule nemlig de lavere liggende, saa at man hele Tiden stirrer ned i det svimlende Dyb, hvis man da ikke foretrækker at fæste Blikket stivt paa sine egne Fødder. Heldigvis ere Araberne ved Haanden, de springe idelig i Forveien forat fange En op. Efterhaanden som man kommer længere ned, og Dybden aftager foran En, beroliges

Sindet, og omsider naaer man Pyramidens Fod. Her kommer nu det sidste store Spektakelnummer, idet Araberne skulle have den lovede Betaling med tilhørende Bakschischer, og Alle møde op med de samme Krav, baade de, som have hjulpet og de, som Intet have gjort. Efter nogen Tids heftige Strid og Mundhuggeri slipper man bort, efterat man saa nogenlunde har tilfredsstillet deres Krav, thi om en fuldkommen Tilfredsstillelse kan der ikke være Tale, med mindre man da vilde spadsere aldeles afklædt og nøgen derfra.

Pyramidernes Indre havde jeg alt tidligere beseet og ønskede ikke at gjentage Besøget, da der ingen Billeder eller Fremstillinger ere at see, men kun de glatte Vægge og den beundringsværdige Technik, med hvilken de uhyre Stenblokke ere sammenpassede og afglattede. I det bælmørke Indre hersker som i Apisgravene altid den samme trykkende Lummerhede af 21 ° R. Indstigningen er tilmed yderst besværlig, da man maa gaae bøiet og idelig staaer Fare for at rutsche ned i Dybet ad de glatte skraanende Gange. Men ogsaa her følge Araberne med og have godt Tag i En, hvorved mulige Ulykkestilfælde forhindres.

Vi tyede derefter ind i Mena-Hotellet, der har Navn efter den første ægyptiske Pharao *Mena*, der skal have anlagt Memphis og bygget det store Ptah-Tempel sammesteds. I Hotellet indtoge vi et Maaltid og hvilede derefter ud i de luftige Værelser. Det er indrettet med engelsk Comfort; særlig morede det mig at betragte den lille Have udenfor, der bestaaer af det bare Sand, i hvilket det dog med Flid og Kunst er lykkedes at fremdrive nogle enkelte Planter. Fra en Veranda havde

man Udsigt til Cheops-Pyramiden, der skinnende i Sollyset reiste sig ligeoverfor.

Efterat have udhvilet os bestege vi atter vore Æsler forat gjøre en Tour rundt om Pyramiderne og Gravene omkring dem. I de sidste har man gjort rige Fund, som tildels opbevares i Bulakmuseet, men iøvrigt ere de fleste af dem i temmelig ødelagt Stand og frembyde langt fra saa rig en Billedpragt som Gravene ved Sakkarah og ved Øvre-Nilen.

Tilsidst gjorde vi Holdt foran den store Sphinx forat tage den i Øjesyn. Som ovenfor fortalt, havde Mariette faaet den udgravet 1853, senere er den atter tilsandet, men netop i de sidste Aar paa Ny bleven udgravet af et fransk Selskab. Vi kunde altsaa nu beskue Kolossen efter dens fulde Høide, som den laa dernede i sin dybe Sandhule. Men jeg tilstaaer, at den gjorde et stærkere og mere imponerende Indtryk paa mig, da jeg første Gang saa den, hvor kun det uhyre Hoved saaes rage op over Sandet. Det virkede den Gang mere som en sluttet Totalitet og saae næsten ud, som om det umiddelbart var skudt op af Ørkenen. Noget forstyrrede ogsaa de mange Turister, som færdedes her. Netop ligeoverfor havde en Englænder taget Plads, ridende paa en Dromedar og iført en lys Reisedragt med en mægtig grøn Solskjærm over Hovedet, medens et Par Damer stode ved hans Side. Denne besynderlige vis-a-vis Gruppe til den store Sphinx fremkaldte hos mig Fornemmelser, der rigtignok gik mere i Retning af det Komiske end af det Ophøiede.

Fra Sphinxen begave vi os til hin ældgamle Bygning, være sig Tempel eller Gravbygning, som Mariette

har udgravet og bragt for Dagens Lys efter en tusindaarig Glemsel. Ad en Trappe stiger man ned mellem de høie Sandvolde og kommer ind i en lang Gang, der fører til en stor Hal med firkantede Granitpiller; de store Overliggere, som hvile ovenpaa dem, ere endnu bevarede.

Derefter endnu et lille Hvil i Mena-Hotellet og et Blik paa det brogede Liv, som rørte sig omkring det, og saa tiltraadte vi Hjemtouren. I den lange Akazie-Allee vendte vi os mere end een Gang om forat sende vor Afskedshilsen til de gamle Bygninger. Og saa gik det tilbage til Nilen i rask Trav. Det var atter en deilig Aften; et gyldent Sollys lagde sig over Markerne, medens Luften var fuld af kvægende Friskhed. Vi kom forbi et Vandløb, Markerne derom vare saa friske, at vi uvilkaarlig udbrøde: »Det seer jo ud som Ribe Aa!« Men naar vi saa lod Blikket svæve længer ud og i Horizonten saae svaiende Palmetræer og Spidser af fjerne Pyramider — ja da mindedes vi om, at vi vare »fremmede i Ægyptens Land«. I Løbet af halvanden Time naaede vi ned til den store Nilbro, hvor en travl Menneskemasse mylrede frem og tilbage. Aftenens dæmrende Skygger lagde sig over Floden og over Kalifstaden, som nu er blevet Landets Hovedstad istedetfor Oldtidens pharaoniske Residents paa den modsatte Nilbred.

V.

Nyere Terræn-Undersogelser i Jerusalem.

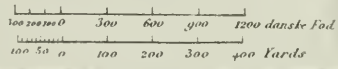
Blandt alle topographiske Æmner er neppe noget paa een Gang saa interessant og saa vanskeligt at behandle som Jerusalem. Interessant er det paa Grund af den store Betydning, som der tilkommer denne Stad i Menneskeslægtens religiøse Udviklingshistorie, og det eiendommelige Skær, som derved falder over de forskjellige Localiteter i samme. Zion, Moria, Oliebjerget ere for os hellige og dyrebare Barndomsminder, ja de ere mere end dette, thi disse Navne indeslutte tillige en høiere Symbolik, de blive for os Udtryk for en kommende Aandens Herlighed, der skal aabenbares paa os, naar den nærværende Forkrænkelighed, under hvilken vi nu sukke, er bleven afløst af Uforkrænkelighed. Intet Under, at disse Navne, allerede naar vi see dem paa Kortet, kunne vække anelsesfulde Stemninger i os, men end mere gjælder det, naar vi see dem i deres Virkelighed, vandre frem og tilbage over dem, betragte dem i deres indbyrdes Beliggenhed og nøie undersøge deres Udstrækning og Grændser. Men frembyder saaledes Jerusalems Topographi sin særegne Interesse for os, saa frembyder dette Studium ogsaa

store eiendommelige Vanskeligheder. Thi kun faa Steder er der, hvor »Ødelæggelsens Vederstyggelighed« har hærget saaledes som her, og maaskee neppe nogen By, der saa hyppig har maattet friste Beleiringens og Erobringens haarde Lod. Uagtet Jerusalem efter sit Navn betyder »Fredens Stad«, har den dog atter og atter været udsat for Krigslykkens Omskiftelser. Man tæller i dens Historie 35 Beleiringer og 26 Erobringer[1]) og deriblandt mindst tre totale Ødelæggelser, hvor Staden ødelagdes i Bund og Grund. Navnlig var Ødelæggelsen i Aaret 70 ved Romerne under Titus saa forfærdelig, at det samtidige Øienvidne Flavius Josephus, der har givet os en yderst malende Beskrivelse af Jødefolkets fortvivlede Dødskamp overfor de grusomme Romere, siger: »Staden blev saaledes ødelagt og sløifet, at hvem der kom dertil, skulde neppe troe, at der havde været en Stad«[2]). Havde Jerusalem nu havt en Beliggenhed som Kjøbenhavn, liggende paa en stor og flad Slette, da vilde en saa total Ødelæggelse for saa mange Aarhundreder siden have umuliggjort alle topographiske Undersøgelser paa selve Stedet, og vi maatte da indskrænke os til at sammenstille de faa og sparsomme Optegnelser, som vi kunne finde i de gamle Skrifter, navnlig hos den omtalte Historieskriver Josephus. Men hvad der har gjort det muligt for os endnu trods al Jerusalems Forstyrrelse at kunne anstille Efterforskninger paa selve Stedet, er de særegne Terrainforhold. Jerusalem er nemlig en Bjergstad, liggende paa Bjerge og mellem Bjerge. Her-

[1]) De findes anførte i Vollrath Vogt. Det hellige Land, 1879. S. 336.

[2]) De bello Judaico VII. I.

S C O P U S
J O S A P H A T S D A L
Til Nablus
Kongernes Grave
Forfaldne Grave
Til Dommernes Grave
Gamle Cisterner
Jeremias Grotte
Herodes Porten
Arab. protest. Kirke
Cisterne
Damascus Porten
Jomfru Marias Bads Dam
Stephanus Porten
Jomfru Marias Grav
Bro
Gethsemane
Himmelfarts Kirke
Haram
Antonia
Serail
Cathedral
Russiske Bygninger
Til Ramleh
Sande Nord
Comp. Nord

PLAN
AF
JERUSALEM
1 Josaphats Grav
2 Absalons Grav
3 Jacobs Grav
4 Zacharias Grav
5 Græsk Hovedkloster
6 Koptisk Kloster
7 Syrisk Kloster
8 Armenisk Nonnekloster
9 Tyrkiske Caserner
10 Synagoge
11 Jödernes Klageplads
12 Kirken St Johannes
13 Mehkemeh (Cadiens Domstol)
100 200 100 0 300 600 900 1200 danske Fod
100 50 0 100 200 300 400 Yards
Sletten
Rephaim
Til St Johannes i Ørkenen
Jaffa Porten
Citadellet
Evangelisk Kirke
Jødernes Quarteer
Moskeens Have
St Jacobs Kirke Kloster
Have
Armenisk Kloster
Zions Porten
Øvre Dam Gihon
Davids Grav
Siloams Dam
HINNOMS DAL
Hakeldama
Klippegrave
Kongehaverne
Siloams Kilde og Dam
Underjordisk Canal
Jomfru Marias Kilde
De Spedalskes
Kedrons Bæk
Landsbyen Siloam
Hiobs Brønd En Rogel
Forargelsens Bjerg
Det onde Raads Bjerg
Til Bethlehem
Til Mar Saba
Propheternes Grave
Vei til Bethanien

KIØBENHAVN

ved har, hvad vi kunne kalde Stadens Natur-Physiognomi faaet en saa energisk Udprægning, at ingen Ødelæggelse har formaaet heelt at tilintetgjøre den. Mod Vest, Syd og Øst var Staden ved dybe Dale skilt fra de omliggende Bjerge og herved, i Forening med en stærk Fæstningsmur, saa godt befæstet, at intet Angreb nogensinde har fundet Sted fra nogen af disse tre Sider. Dens svage Side var derimod mod Nord, hvor Plateauet mere umærkelig glider over i den bredere Høideryg. Her var derfor Staden allerede tidlig beskyttet ved to, senere ved tre stærke Mure, forsynede med Taarne. Fra denne Side ere derfor alle Angreb blevne rettede mod Staden, saaledes Assyrerne under Sancherib — Chaldæerne under Nebukadnesar — Romerne under Pompejus, senere under Titus — i Middelalderen Korsfarerne — alle disse rettede deres Angreb og Stormløb mod Nordsiden.

Staden selv var, efter Josephus, bygget paa to Høie, der adskiltes ved en Dal, Tyropöondalen, som var tæt bebygget med Huse[1]). Den vestre af disse Høie var langt bredere og høiere end den østre, paa hin laa efter Josephus Overstaden og den antages almindelig for at være Zion, hvilket Navn mærkelig nok slet ikke forekommer hos Josephus. Den østre Høi var smallere og lavere, Josephus' Beskrivelse er her noget uklar, men synes at gaae ud paa, at den østre Høi ved Indsænkninger og Dale var deelt i tre Høie, nemlig Moria, paa hvilket Templet laa, Akra (Ophel) og Bezetha — (jvfr. det medfølgende Kort over Jerusalem). Alle fire Høie vare i Oldtiden ved Indsænkninger og Kløfter

[1]) Flavius Josephus. De Bello Judaico V. 4.

skilte fra hinanden, men disse ere i Tidens Løb blevne udfyldte ved nedstyrtede Ruinmasser og Grushobe. Efter Stadens gjentagne Ødelæggelser tænkte man nemlig ikke paa at fjerne de tilbagestaaende Bygningsrester eller Murmasser, men deels væltedes Saadant ned i Dalen, deels jævnede man Jorden over det og opførte nye Bygninger ovenpaa. Naar da ny Brand og Ødelæggelse hjemsøgte disse, bar man sig ad paa lignende Vis, og saaledes har der over største Delen af det gamle Jerusalem efterhaanden leiret sig et Gruslag fra tyve indtil hundrede Fods Høide, ovenpaa hvilket den nuværende Stad er opført. Herved er det oprindelige stærkt profilerede Grundpræg af Byen bleven udvisket, den danner nu en jævn Skraaning fra Vest mod Øst, og Oldtidens dybt furede Kløfter kunne nu ofte neppe kjendes gjennem umærkelige Indsænkninger.

Byens Udstrækning har i Oldtiden ikke været meget større end i vore Dage: i Vest og Øst er Grænsen angivet ved de dybe Dale; mod Syd har den strakt sig noget længere, idet Halvdelen af Zions Bjerg nu ligger ubeboet udenfor Murene, ligesom ogsaa Høien Ophel, Syd for Moria, tidligere laa indenfor Murene. Mod Nord er Grændsen meget omtvistet, idet ingen Kløft eller Dal afgiver nogen virkelig Grændse. Mange holde for, at den yderste af de tre Mure fandtes, hvor den nuværende nordlige Stadmur findes; Andre derimod søge den yderste (saakaldte tredie) Mur meget længere ude, og derved drage de et betydelig større Terræn indenfor de gamle Stadmure.

Den Høide, i hvilken Jerusalem er beliggende, er mellem 2000 og 2600 Fod. Det høieste Punkt indenfor

Murene ligger mod Nordvest. hvor nu det latinske Kloster er. det er 2580 Fod — Zions Bjerg er 2530 Fod høit. Moria 2430 Fod — det laveste Punkt er Kilden Eu Rogel. hvor de tvende Dale. Hinnoms Dal og Kedronsdal støde sammen. det er 1950 Fod: nedimod dette Punkt sænker hele Terrænet sig. Oliebjerget er 2650 Fod høit og rager altsaa henved 150 Fod op over Byen: fra dets Høider haves en fortrinlig Udsigt over hele Jerusalem. navnlig over Omarmoskeen og den omgivende Haramplads (Oldtidens Tempelplads). medens der til den modsatte Side. mod Øst. haves et herligt Skue over det døde Hav og de hinsides dette liggende Moabs Bjerge. som ved Solnedgang lysne i det deiligste rødlige eller violette Farvespil. der alt som Solen synker. gjennemløber en heel Scala af vexlende Farvenuancer. indtil omsider Alt forsvinder i Aftenens og Nattens dæmrende Skygger. — Jerusalems høie Beliggenhed udøver en kjendelig Indflydelse paa Klimaet. der om Vinteren trods den sydlige Beliggenhed hyppig kan være barskt og strængt. Sne er ikke ualmindelig. ja endnu langt ud paa Foraaret. saaledes ved Paasketid. kan Veiret være koldt og regnfuldt. saa at Thermometret kun naaer op til 8 Grader R. Skjøndt Paasken falder umiddelbart efter Fuldmaane. kunne Nætterne dog være baade mørke og kolde. naar Stormen jager Uveirskyerne hen over Himlen. Den Nat. »i hvilken Herren blev forraadt«. har neppe været nogen tropisk Maaneskinsnat. som det ofte fremstilles i phantasifulde Beskrivelser af Jesu Liv [1]. men synes efter Evangeliernes

[1]) Saaledes t. Ex. i F. C. Farrar's meget læste *The Life of Christ*, som er udkommen i en Række Oplag. og hvoraf der ogsaa foreligger en dansk Oversættelse.

Beretninger meget snarere trods Fuldmaanen at have været en mørk og kold Nat med drivende Uveirsskyer (jvfr. Joh. 13, 30: det var Nat — 18, 3: de komme med Blus og Fakler og søge efter Jesus — 18, 18: de havde tændt en Kulild, thi det var koldt).

Jerusalems Bjerge afgive saaledes det første og nærmeste Holdepunkt for Topographien. Hertil kommer da Bygningslevninger fra Oldtiden. Men i denne Henseende viser sig en afgjørende Forskjel mellem Jerusalem og andre Oldtidsbyer. Medens der i Rom, Athen, Theben i Ægypten endnu findes herlige Templer og Søilerækker, der sætte Phantasien i livlig Bevægelse, findes intet Saadant i Jerusalem. Christi Ord til hans Disciple: »der skal ikke lades Sten paa Sten tilbage af Alt dette« (Luk. 19, 44), ere gaaede i bogstavelig Opfyldelse. De prægtige Marmorhaller, de himmelhøie Taarne, som Josephus beskriver os, ere sunkne i Grus, og Øiet leder forgæves efter dem. Salomos og Herodes' pragtfulde Tempelbygning, der var et af Oldtidens Underværker, er saa sporløst forsvundet, at de Lærde tvistes om Stedet, hvor det har staaet. Af Alt, hvad der for Tiden rager op over Jorden, er kun Lidet ældre end Korstogene, og næsten Intet kan føres tilbage til Christi Tid. De Mure, som nu omgive Staden, ere opførte af Sultan Soliman d. 2den omtrent 1540 og ere for Intet at regne mod Oldtidens stolte og faste Murmasser. Alt, hvad der nu er tilbage fra den fjerne Oldtid, kan mere eller mindre henregnes til det underjordiske Jerusalem. Vi kunne inddele disse Oldtidslevninger i tre Klasser. a) Fundamenter af Murene. Her findes mægtige Stenblokke paa 20 til

24 Fods Længde og 6 Fods Høide, den yderste Rand i to eller tre Tommers Bredde er omhyggelig afglattet, medens den midterste Sten hæver sig frem derover i utilhugget Raahed. Disse colossale Stene ere deels fra Herodes' Tid, deels kunne de vistnok føres heelt op til Kong Salomo. Saadanne vældige Stenblokke findes saavel paa den østlige som den vestlige Side af Haramsmuren, paa sidstnævnte Sted er Jødernes Grædeplads, hvor de hver Fredag Aften samles under Bønner og Veklager og paakalde Messias, at han vil komme og staae dem bi til at opføre deres Tempel paa Ny. Hertil høre ogsaa Levningerne af det gamle Taarn Phasael, som findes i det nuværende Kastel, og hvor lignende colossale Stenblokke sees i den nederste Deel. b. Vanddamme, Kanalanlæg og Brønde. Jerusalem var i Oldtiden ypperlig forsynet med Vand, saaledes at i Beleiringstilfælde Staden var forsynet med godt og rigeligt Drikkevand, medens Beleirerne lede Tørst. Dette beroede paa, at man skjulte Kilderne udenfor Byen og ledede Vandet ved kunstige Ledninger ind i Byen. Saadant fortælles f. Ex. om Kong Ezechias, da han skulde forsvare Byen mod Assyrernes Angreb (2. Krønn. 32, 30 jvfr. Es. 36, 2). Disse Kanaler og Vanddamme vare huggede ud gjennem Klipperne og kunne sees endnu den Dag idag, skjøndt i en yderst forsømt Tilstand, mange af dem ere uden Vand. Mest bekjendt er vel Siloams Dam, til hvilken Jesus henviser den Blindfødte, at han skal toe sig (Joh. 9); den sees endnu ved Udløbet af Tyropöondalen, hvor Josephus angiver os dens Beliggenhed. Bethesda Dam har man villet eftervise i en stor Vand-

beholder Nord for Jerusalem. Alle disse Vanddamme og Brønde staae i Forbindelse med hinanden gjennem et underjordisk Kanalsystem. Men Nøglen til dette har man hidtil forgæves søgt efter, muligvis findes den oprindelige Kilde skjult under Harampladsen og vil blive funden ved kommende Udgravninger. c) Klippegravene i og omkring Byen. Disse maa ikke tænkes som vore Grave, der ere gravede i løs Muldjord og hurtig forsvinde, naar de ikke idelig vedligeholdes, men de ere huggede ind i Bjergene som større eller mindre firkantede Rum og lukkedes med en Sten, der væltedes for (jvfr. Matth. 27, 60). I en stor Kreds rundt om Byen ligge disse Grave, hvoraf mange utvivlsomt ere fra en fjern Oldtid, men da de ere uden Indskrifter, kan Intet fastsættes herom. Særlig Interesse frembyder den saakaldte Davids Grav, der holdes gjemt under en tyrkisk Moskee. Det er muligt, at virkelig Davids og de følgende Kongers Grave kunne findes her i Klippegrotter under Jorden, og at Udgravninger kunne bringe dem for Dagens Lys, men Tyrkerne forbyde strængt alle saadanne og tillade ikke engang de Christne at komme ind og see Gravene. Ikkun Prindsen af Wales fik paa sin Reise i Palæstina 1862 Tilladelse til at komme derned med sit Følge, men Besøget var for kortvarigt, til at der kunde vindes nøiere Kjendskab, og det er et Spørgsmaal, om Prindsen virkelig blev ført ned til de egentlige Gravhvælvinger.

Til disse faa tiloversblevne Levninger af Jerusalems fordums Herlighed med samt Bjergene og Dalene er det altsaa, at de topographiske Undersøgelser over Jerusalem ere henviste. Nærmere Anvisning faaes der-

næst i den hellige Skrift og hos den jødiske Historieskriver Flavius Josephus. Biblens Angivelser ere af største Betydning, men de ere saa faa og spredte, at der af dem kun vindes et meget ringe topographisk Udbytte, hvad Enhver, der er nogenlunde bevandret i den hellige Skrift, selv vil kunne overtyde sig om. En udførligere Beskrivelse af Jerusalem, som det var paa Christi Tid, har Flavius Josephus givet os [1]), og vi have her et malende Billed af den pragtfulde Stad med de vældige Mure og himmelhøie Taarne, med de kneisende Marmorpaladser, omgiven af Haver og Lunde, og fremfor Alt Templet, et af Verdens største architektoniske Underværker. Men uheldigvis har Josephus mere lagt an paa digterisk Anskuelighed end paa topographisk Nøiagtighed. Hans Beskrivelse er i væsentlige Punkter meget uklar, er derfor bleven Gjenstand for høist forskjellige Udlægninger og endnu bestandig et Tvistens Æble blandt de Lærde.

Endelig kommer hertil den mundtlige Tradition og Legendedigtning, der har vævet et tæt Slør af from Poesi og dækket dermed over Jerusalems faldne Mure og store Grusdynger paa samme Maade, som den friske Vedbend med sit grønne Løv dækker over de gamle Borgruiner. I det fjerde Aarhundred begynde Pilgrimsfarterne, hvis første Begyndelse vistnok allerede kan føres tilbage til det andet Aarhundred, at tage et fornyet Opsving med den gamle Keiserinde Helenes Besøg paa de hellige Steder, hvortil knytter sig hendes og hendes Søns, Keiser Constantins, pragt-

[1]) De bello Judaico V, 4.

fulde Kirkebygninger i Bethlehem og Jerusalem. Samtidig bosatte mangfoldige Eneboere sig over hele Landet, og der bygges efterhaanden talrige Klostre. Hermed uddanner Munketraditionen sig, der gjennem mange Aarhundreder voxer en frodig Væxt. Af det mere end tusindaarige Tidsrum, over hvilket Jerusalems Historie strækker sig, og som afslutter med Stadens Ødelæggelse i Aaret 70 eft. Chr., udskærer Munketraditionen et meget lidet Tidsrum, nemlig to eller tre Aar, ja man kan sige et endnu kortere, et Tidsrum af otte Dage. Det er Jesu offentlige Optræden som Prophet og Messias, og fornemmelig den sidste Uge af hans Liv, Lidelsesugen, om hvilken Evangelierne have givet os de udførligste Optegnelser. Dette bliver nu Hovedæmnet for Traditionen, over hvilket den søger at lægge et fuldt Daglys, medens de virkelige Ruiner af Jerusalem med de dertil sig knyttende gammeltestamentlige Erindringer træde tilbage i Glemselens Skygge. Man vilde ikke nøies med i Almindelighed at vide, at paa disse Bjerge og i disse Gader vandrede Jesus om med sine Disciple, nei man vilde eftervise Alt til Punkt og Prikke, navnlig hele Lidelsesveien, *via dolorosa*, fra Pilati Domhus til Golgatha, standse paa hvert Gadehjørne, hvor Frelseren havde standset, mindes hvert af hans hellige Ord — selv de mindste Enkeltheder bleve dyrebare, man paaviste endog den Sten, hvorpaa Hanen sad og galede, da Peter fornægtede sin Herre — ja selv den rige Mands Hus i Parablen (Luk. 16) kan man endnu den Dag idag faae at see. At de Gader, i hvilke Jesus vandrede, forlængst vare sunkne sammen og dækkede med et favnedybt Gruslag, derpaa tænkte Ingen. Den

fromme Phantasi begjærede at see det Altsammen haandgribeligt, at kunne tage og føle paa de hellige Steder med Hænderne, kysse Stenene og væde dem med sine Taarer. Munkene, hvis Klostre modtoge Gaver af de fromme Pilgrimme, havde en let forstaaelig Interesse af at paavise saa mange hellige Steder som mulig, thi desto flere Besøg og Gaver fik de. Det var fra deres Side intet Bedrag, thi de troede fuldt og fast selv paa, hvad de fortalte. En kritisk Prøvelse fandt intet Menneske paa at anstille, en saadan laa ganske udenfor Tidens Aand. Med hvert Aarhundred voxede Traditionen og dækkede aandeligt over den sande Historie, som de vældige Grusmasser dækkede over det gamle Jerusalems Gader og Fundamenter.

Først i vort Aarhundred er der skeet en Forandring heri. Kritiken er paa een Gang det nittende Aarhundredes Styrke og Svaghed. Dets Styrke — forsaavidt ved Kritikens Hjælp mange gamle Fordomme og urigtige Anskuelser ere blevne henveirede og have givet Plads for en sundere og rigtigere Opfattelse — dets Svaghed, fordi Kritiken ofte anvendes paa urigtig Maade og forhindrer fra at indtage et afgjørende Standpunkt, hvor et saadant er absolut nødvendigt, navnlig paa det moralske og religiøse Omraade. Kritiken har kun Betydning, hvor den har et givet Grundlag at arbeide paa: hvor et saadant mangler, kommer Kritiken til at svæve i Luften og medfører Holdningsløshed og Usikkerhed. Som nu den lærde Granskning drog den øvrige Orient ind under sine Undersøgelser, først Ægypten, senere Babylon og Ninive, og her bragte hidtil ukjendte Skatte frem for Dagens Lys, saaledes ogsaa Palæstina.

Den Mand, som her har virket banebrydende og givet Stødet til en heel ny Opfattelse af Palæstinas Geographi, er den theologiske Professor Robinson i New-York. Først med ham begynder en egentlig Palæstina-Videnskab, thi han er den første, som gjør en prøvende Kritik gjældende, og uden en saadan kan der vel findes megen Lærdom og Kundskab, men ingen Videnskab i Ordets strængere Forstand. I femten Aar syslede Robinson med Studiet af Palæstinas Geographi og læste Alt, hvad han kunde overkomme, som vedrørte dette Æmne, fornemmelig alle gamle Pilgrimsbeskrivelser. I Aaret 1838 reiste han over til det hellige Land, ledsaget af sin lærde Landsmand Dr. Eli Smith, der navnlig besad omfattende Kjendskab til det arabiske Sprog. De tvende Amerikanere kunde nu selv med deres egne Øine see og prøve Alt og raadede dertil over en Skat af lærd Materiale, som neppe nogen Anden. Robinsons store Fortjeneste er den at have opstillet et videnskabeligt Princip og tillige at have besiddet tilstrækkelig Lærdom og Grundighed for at gjennemføre det med Held. Støvet fra Munketraditionen blæste han bort og saae med klart og uhildet Blik paa Steder og Localiteter. Den hellige Skrift og Flavius Josephus opstillede han som eneste prøvende Norm for Alt, hvad der angaaer Palæstinas og Jerusalems Topographi. Hvad der ikke kan bringes i Overensstemmelse hermed, forkastede han som Digtning. Med sin store Belæsthed efterviste han, hvorledes flere af de vigtigste Traditioner have dannet sig langt ned i Middelalderen, saaledes f. Ex. at via dolorosa først skriver sig fra Korstogenes Tid. Et Sted var der, som dannede et

Brændpunkt i hans Undersøgelser, det var Golgatha og den hellige Grav. Begge havde i halvandet Aartusinde været Gjenstand for fromme Christnes Ærefrygt og tilbedende Andagt. Robinson kom til det Resultat, at begge vare uægte. Herimod reiste sig heftig Modsigelse, der fik saameget større Vægt, som den kom fra Mænd, der i Aaringer havde opholdt sig i Jerusalem, saaledes den lærde Englænder George Williams, der var Capellan hos den protestantiske Biskop Alexander i Jerusalem, og den preussiske Consul E. G. Schultz sammesteds. Til disse sluttede sig mange, saavel katholske som protestantiske Forskere. Det var et nyt Korstog, hvor der kæmpedes for og imod den hellige Grav, ikke med de blanke Vaaben, men med Lærdom, Skarpsindighed og Kritik. I Begyndelsen saae det ud, som om Robinson skulde blive beseiret, dog trængte hans Opfattelse, om end langsomt, igjennem, og vægtige Stemmer udtalte sig til Gunst for ham, blandt hvilke i forreste Række maa nævnes den schweizerske Læge Titus Tobler, der har gjort fire Reiser til Palæstina og raadede over en eminent Lærdom og Sagkundskab. Ganske vist ere Robinsons Paastande ved senere Undersøgelser i mange Henseender blevne berigtigede; i flere Punkter er han gaaet for vidt, i andre har han, uden selv at vide det, været for stærkt bunden af den kirkelige Tradition, men dog ville hans Undersøgelser for lange Tider have blivende Værd.

Havde man før viist altfor stor Sikkerhed i Jerusalems Topographi, saa gik man nu til den modsatte Yderlighed, og Alt syntes at skulle opløse sig i lutter Usikkerhed og Tvivl. Der var snart neppe noget Punkt,

hvorom der herskede Enighed blandt de Lærde, og hver ny Forsker tegnede et nyt Kort over det gamle Jerusalem, afvigende fra sine Forgængere. Exempelvis kan anføres, at man har sammenstillet sexten forskjellige Udkast til Planer over Jerusalem, udførte af lærde og dygtige Granskere. Som de mest omstridte Punkter maa nævnes Tyropöondalen og Akra, hvilke allerede Robinson havde betegnet som Fundamenter for Jerusalems Topographi, thi af deres Beliggenhed er en Række andre topographiske Bestemmelser afhængig. Dernæst Murenes Løb, hvoraf atter Spørgsmaalet om Gravens og Golgathas Ægthed er afhængig — ja selv om Zions Beliggenhed tvistedes der, thi hidtil havde man almindelig holdt den vestre Høi for at være Zions Bjerg, nu var der dem, som i Henhold til Biblens Udtalelser og Vidnesbyrd af ældre Pilgrimme mente, at Zion maatte henlægges til den østre Høi. Aldeles nye Hypotheser fremsattes, der vendte op og ned paa alt det hidtil Vedtagne, saaledes af Englænderen Fergusson, der fremsatte den dristige Paastand, at Jesu Grav ikke skulde søges under Gravkirken, men under Omars Moskee paa Moria Bjerg, om hvilken Alle hidtil havde meent, at den stod paa det gamle Tempels Plads.

Skjøndt det saaledes for Lægmænd maatte tage sig ud, som om hele Jerusalems Topographi opløste sig i lutter Splid og Forvirring, saa stiller det sig dog anderledes for den Sagkyndige. Fraregnet enkelte meget dristige Hypotheser, som den nysnævnte af Fergusson, er der dog alligevel visse Hovedtræk, hvorom man mere og mere samlede sig. Hvad der bidrog væsentlig hertil, er selve Terrænbeskaffenheden, der

med sine Høie og Dale og Kløfter frembyder naturlige Holdepunkter. Af stor Betydning vilde det her være, om man kunde trænge ned gjennem de store Grusmasser til den oprindelige Klippegrund og skaffe sig nøie Kjendskab til den, thi herved maatte adskillige nu omtvistede Problemer finde deres Løsning. Det er netop herpaa, at Forskningen i nyeste Tid har rettet sine Bestræbelser. Vanskeligheden er, at den nuværende By er bygget ovenover den gamle, og den lader sig ikke fjerne, for ikke at tale om de mange hellige Steder, fremfor Alt den store Haramplads, hvor den religiøse Fanatisme umuliggjør al Gravning. Imidlertid kan der dog ved Boringer samt Anlæg af Skakter og Miner skaffes en Deel Kundskab til Veie, og her er det, at Englænderne have taget fat. Disses store Ærefrygt for Bibelen i Forening med deres Handledygtighed og praktiske Sands have bragt betydelige Ofre af Penge, Tid og Kræfter forat skaffe Oplysninger om det hellige Land og de til dette knyttede klimatiske og physiske Eiendommeligheder. Mange Reiser ere foretagne did, store og kostbare Værker ere blevne udgivne. I Aaret 1865 dannede sig et Selskab under Dronning Victorias Patronat med Navnet *The Palestine exploration fund*, hvis Formaal er at udsende videnskabelige Expeditioner forat foretage Undersøgelser, Opmaalinger og Udgravninger i det hellige Land, fornemmelig i Jerusalem. Et lignende Selskab har 1872 dannet sig i Amerika, men forat der ikke skal opstaae Collision, har det amerikanske Selskab valgt Landet Øst for Jordan til Gjenstand for sine Undersøgelser.

Allerede en Deel Aar forinden havde en Tydsker

ved Navn Conrad Schick, der siden 1846 er bosat i Jerusalem, anstillet Undersøgelser med Hensyn til de oprindelige Terrainforhold i Jerusalem. Hans Stilling som Forstander for et derværende Industrihus og som Bygmester for den engelske Mission have i Forening med hans personlige Elskværdighed og Intelligents aabnet ham Adgang til en Række Forbindelser og derved givet ham Leilighed til at anstille topographiske Undersøgelser rundt om i Staden. Ved Anlæg af nye Bygninger eller Istandsættelse af ældre undersøgte han ombyggelig Grunden forat komme efter, hvor dyb Grusmassen var, som dækkede over den oprindelige Klippegrund, samt hvilken Formation den sidste havde. I Henhold hertil udarbeidede han Terrainkort, som kunde vise den oprindelige Klippegrund samt Dybden af de samme dækkende Grusmasser.

Disse Undersøgelser fik betydeligt Fremme ved det ovennævnte engelske Selskabs Udgravninger. I Spidsen for disse stode dygtige Ingeniørofficerer, og Mænd som Warren, Wilson, Stuart og Conder have indlagt sig et Navn ved disse Undersøgelser. Den første af disse Expeditioner ledes af Captain Warren, der opholdt sig i Jerusalem fra Februar 1867 til 1870. I Constantinopel havde han erholdt Tilladelse til at foretage Udgravninger overalt i Jerusalem undtagen paa Steder, som vare hellige for Muhamedanere eller Christne. Ved denne Bestemmelse vare rigtignok de vigtigste Steder udelukkede. Det var fornemmelig Murene omkring Harampladsen, der bleve undersøgte. Paa selve Harampladsen kunde ingen Udgravninger finde Sted, da denne, som bærer Omarmoskeen, er hellig for

Muhamedanerne. Denne Omstændighed benyttedes af Paschaen i Jerusalem til at lægge mangfoldige Hindringer i Veien for Captain Warren, idet han idelig paastod, at han med sine Udgravninger kom den hellige Plads for nær og derfor skulde holde inde med dem.

Captain Warren lod grave Skakter ned gjennem Grusmasserne i en Dybde af 30, 40, stundom 80 eller henved 100 Fod. Stor Forsigtighed maatte anvendes herved, thi Grusmasserne vare ofte bevægelige som Vand, og naar de kom i Strømning, førte de Alt bort med sig. Stundom bleve store Stene eller Klippestykker, der laa indesluttede i Gruset, løsnede fra deres Leie og knuste da, hvad de traf paa. Om et saadant Uheld, der indtraf i October 1867, fortæller Captain Warren, at hans Arbeidere vare naaede ned til en Dybde af 79 Fod, hvor de traf en stor Sten, som de søgte at løsne med Hakker og Spader. Pludselig gav Grunden efter, Stenen foer bort med samt Redskaberne, og Arbeiderne frelste med Nød Livet. Forfærdede søgte de op igjen og meddeelte Captain Warren, at de vare naaede ned til »den bundløse Afgrund«. Warren steg nu selv ned i Skakten ved Hjælp af Stiger og Reb, og fandt, at »den bundløse Afgrund« var en underjordisk Gang af 6 Fods Høide, rimeligvis en gammel Vandledning ind til Tempelpladsen. — Til andre Tider sloge pludselig giftige Dunster dem i Møde, hidrørende fra den gjennem mange Aarhundreder stillestaaende Luft i de underjordiske Kamre og Hvælvinger. Det taler til megen Ære for Captain Warrens Dygtighed og Omhu, at trods disse mangehaande Farer af forskjellig Art dog intet Menneskeliv gik tabt.

Mærkeligt nok var det, at der ingen archæologiske Fund gjordes af Betydning. Man havde ventet saadanne, men blev skuffet. Vaaben fandtes slet ikke, heller ingen Kostbarheder eller Skatte. Nogle Bronzelamper, en Deel Potte- og Glasstykker, Stenvægte og et Par Signeter var hele Udbyttet. Det Meste heraf syntes at være af phønizisk eller græsk Oprindelse og rimeligvis fra en senere Tid. Langt større Interesse frembød Fundamenterne af de gamle Mure om Tempelpladsen i deres faste Murværk af de store fugerandede Blokke, som laae skjulte dybt under Ruin- og Grusmasserne. Ligeledes fandtes gamle Vandledninger og underjordiske Gange samt Levninger af de store Viadukter, der førte fra Tempelpladsen over Tyropöondalen til Overstaden[1]).

Ogsaa andre Steder i Staden anstilledes Eftergravninger, saaledes paa Ophel, ved Damaskusporten, Zionsbjerget o. s. v. Det er herved lykkedes at vinde Kjendskab til de oprindelige Fordybninger og Dalsænkninger, som nu ere udfyldte af Ruinmasser, og flere meget omstridte Localiteter ere blevne fastsatte. Saaledes i Særdeleshed Tyropöondalen, hvis Løb er af saa stor Betydning for Jerusalems Topographi. Det tør nu ansees for sikkert, at den løber i temmelig lige Linie fra Damaskusgaden i sydlig Retning til ned mod Siloahs Kilde, men afsender en vestlig Udløber henimod Jaffaporten, hvilken af Robinson feilagtig blev tagen for den egentlige Tyropöondal. Templets Beliggenhed tør vist-

[1]) Den nærmere Beskrivelse heraf findes i *The recovery of Jerusalem* (1871) samt *Our work in Palestine* (1874), begge udgivne af *The Palestine exploration fund.*

nok antages at have været der, hvor nu Omars Moskee staaer, saaledes at »den hellige Klippe«, som rager op indenfor denne, er Morias oprindelige Bjergspids og betegner Stedet, hvor Brændofferalteret stod. Ogsaa det gamle Jerusalems Begrænsning mod Nord turde finde sin Afgjørelse ved de stedfundne Eftergravninger, idet det har viist sig, at Gruslaget, der strækker sig over det Indre af Byen og varierer mellem tyve indtil henved hundrede Fods Dybde, ophører ved den nuværende nordre Stadsmur. Heri har man vistnok med Rette troet at finde Bevis for, at den nuværende Mur svarer til Josephus' tredie Mur, og at denne følgelig ikke, som Robinson og flere af hans Efterfølgere holde for, tør sættes i en vidtstrakt Bue længere mod Nord. Med Hensyn til Bækken Kedron har man gjort den mærkelige Opdagelse, at denne i Oldtiden havde sit Løb 90 Fod længer mod Vest, altsaa nærmere inde under Stadens Mure, samt 40 Fod dybere end nu er Tilfældet. Allerede Pilgrimme fra Middelalderen tale om, at Kedron et Stykke har et underjordisk Løb og derpaa atter kommer frem. Captain Wilson har undersøgt Sagen og er kommen efter, at dette virkelig forholder sig saa: de uhyre Ruinmasser, som efter Byens Ødelæggelse ere blevne væltede ned, have opfyldt Kedrons oprindelige Leie samt ført den et Stykke længer over mod Øst. Endnu kan det stundom hænde ved stærke Regnskyl, at Bækken søger ned til sit gamle Leie under Gruset og derpaa kommer frem paa Ny.

Paa denne Vis er det lykkedes at udarbeide Terrænkort over det gamle Jerusalem, der vise de oprinde-

lige Høide- og Dybdeforhold[1]). Tilsvarende Profilkort vise med forskjelligt Farvetryk de store Grusmasser i deres forskjellige Udstrækning, som nu dække over det oprindelige Terræn. Er først dette bragt til klar Erkjendelse, da tilbydes herved Holdepunkter for andre topografiske Æmner, fremfor Alt den meget omstridte anden og tredie Mur, thi disses Løb har naturligvis været bestemt ved Forhøininger og Fordybninger i Terrænet, som have kunnet understøtte Befæstningen. Saaledes vil man da atter i Tanken kunne opbygge det gamle Jerusalem fra Grunden af, ei blot støttende sig til de gamle Skrifter, men til selve de naturlige Terrænforhold. Imidlertid tør det ikke dølges, at om nogle af de vigtigste Punkter ville vi endnu i lange Tider savne Oplysninger. Dette skyldes den Omstændighed, at de for Muhamedanere eller Christne hellige Steder udtrykkelig ere unddragne Eftergravning. I første Række maa her nævnes Harampladsen d. e. den tidligere Tempelplads. Templet og alle de pragtfulde Buegange, som omgave det, ere sporløst forsvundne, men selve Pladsen er endnu tilbage i sin fulde Udstrækning. Den er 1500 Fod lang og 900 Fod bred, indtager henved en Sjettedel af det nuværende Jerusalem. Da imidlertid Omarmoskeen er opført her, betragtes den som hellig, og de Christne er Adgangen til den forbudt. Tidligere bleve de hilsede med Stenkast, naar de nærmede sig den, og dræbte

[1]) Jvfr. Zimmermann, Karten und Pläne zur Topographie des alten Jerusalem, Basel 1876, hvortil slutter sig en »Plan des heutigen Jerusalem mit Umgebungen«, ligeledes udgivet af Zimmermann 1880.

om de bleve fundne paa den. Krimkrigen har bragt en Forandring heri. Prindsen af Wales fik Tilladelse til at besøge den 1862, efterdi England havde været Tyrkiets Bundsfælle, og senere er denne Tilladelse oftere meddeelt, saa at man nu mod at erlægge en større Bakschisch kan komme derind. De engelske Ingenieurofficerer have benyttet sig heraf til at optage omhyggelige Planer af den med alle dens Vanddamme og nuværende Bygninger. Men det er paa ingen Maade blevet dem tilladt at sætte Spaden eller Hakken i Jorden og anstille Eftergravninger. Og det Interessanteste findes netop i Jorden, de mange underjordiske Gange og Vandledninger, der upaatvivlelig indeholde Nøglen til Jerusalems meget kunstige Vandbygningssystem, som endnu er en uløst Gaade, efterdi man ikke veed, hvorfra Vandet kommer, og der er Grund til at antage, at Hovedkilden, som forsyner alle de andre, er skjult under Harampladsen. — Dernæst er der Jesu Grav og Golgatha. Striden om disses Ægthed er endnu uafgjort og vil muligvis blive det til alle Tider, saaledes at den sidste Afgjørelse beroer paa et subjectivt Skjøn, om man vil skænke Traditionen Tillid eller ikke. Men en Eftergravning kunde dog muligvis bringe mere Lys i Sagen, idet den kunde vise, om vi her have med virkelige Klippedannelser at gjøre, eller om det Hele er kunstig opsat Murværk, hvad det nu rigtignok seer stærkt ud til. Endelig er der Davids Grav paa Zions Bjerg, som nu dækkes af en Moskee og derfor regnes for et af Muhamedanernes hellige Steder. Det er muligt, at dette kun er Sagn og Legende som saameget Andet i Jerusalem, og at Ind-

gangen til Davids tillige med de andre israelitiske Kongers Grave skal søges i Tyropöondalen, hvor den ligger gjemt under de store nedvæltede Grusmasser. I begge Tilfælde ville kun Udgravninger kunne skaffe fornøden Oplysning.

I Sommeren 1880 gjordes et høist mærkeligt Fund i Jerusalem, nemlig en gammel hebraisk Indskrift, der utvivlsomt var fra de israelitiske Kongers Tid, muligvis endog fra Kong Salomo. Da der næsten ingen Indskrifter findes i Jerusalem fra Oldtiden, var dette Fund af den største Betydning. Nogle Drenge, som efter Arabernes vanlige Skik badede sig i Siloah Kilden, opdagede bogstavlignende Tegn i Indgangen til den lange Tunnel, som fører Vandet fra Mariakilden til Siloah. De meddeelte det strax til Schick, som ikke var seen til at indfinde sig og, saa godt det lod sig gjøre, tog et Aftryk af Indskriften. Da Schick imidlertid ikke selv er kyndig i Oldtidssprogene, og da Bogstavtegnene i de forløbne Aartusinder vare stærkt forvitrede, var der Ingen, som kunde tyde disse Runer. Saa kom den sproglærde Professor Sayce fra Oxford forat tage en Afskrift, som vel i Hovedsagen var rigtig, men dog usikker i Tolkningen af flere Bogstavtegn. Disse vare nemlig paa Grund af Vandets stadige Stigen og Falden blevne udfyldte af et Bundfald af Kalk, som først maatte fjernes, hvilket krævede længere Tid. Dette gav Anledning til, at Prof. Hermann Guthe sendtes til Jerusalem fra Leipzig forat tyde den gamle Indskrift.

Det var det tyske Palæstina-Selskab, som ydede H. Guthe de fornødne Hjælpemidler til Reisen; det var blevet stiftet i Aaret 1877 og havde begyndt Udgivelsen af et videnskabeligt Tidsskrift for Undersøgelserne i Palæstina. Dette Tidsskrift havde gjennem forskjellige Afhandlinger gjort sig til Organ for den nye Zionhypothese. Medens man hidtil, støttende sig til Naturforholdene og de gamle Forfatteres Vidnesbyrd, holdt for, at den gamle Jebusiterborg Zion, som erobredes af David og fik Navn af Davids Stad, havde ligget paa den høie og anselige Sydvesthøi, saa havde nu forskjellige tydske Lærde fremsat den Paastand, at man her befandt sig i en Vildfarelse, og at Zion skulde søges paa den mindre og lavere Sydosthøi, hvilken i Regelen betegnes med Navnet Ophel. Denne nye Paastand savnede et sikkert historisk Fundament, men man søgte at støtte den ved en Række kunstige og temmelig indviklede Fortolkninger af forskjellige Steder i det gamle Testamente. Man ønskede nu at give disse Undersøgelser, som hidtil havde været af literær Art, en fastere Støtte ved Udgravninger paa selve Stedet, som antoges at kunne bringe Bygningsfundamenter og Murlevninger for Dagens Lys, der vilde stille Rigtighed af den nye Zionhypothese udenfor al Tvivl.

Hermann Guthe fik saaledes et dobbelt Hverv for sin Palæstinareise, nemlig deels at skaffe en tydelig og sikker Gjengivelse af Siloah-Indskriften, deels at foretage Udgravninger paa Sydosthøien for at finde Levninger af det gamle Zion eller Davids Stad, som antoges at ligge her, Han begyndte disse Udgravninger i Marts 1881 og fortsatte dem i den paafølgende Sommer ind-

til Slutningen af August. Guthe havde langt fra saa store Pengemidler til sin Raadighed som Englænderne, men havde til Gjengjæld den Fordeel, at Sydosthøien nuomstunder ligger udenfor Murene, og at den som Følge deraf er ubeboet, opdyrket i smaa Have- og Marklodder, som ved Hegn, opførte af løse Stene, ere skilte fra hinanden. Efterat Guthe havde opnaaet den nødvendige Tilladelse af den tyrkiske Regering til at anstille Eftergravninger, maatte han underhandle med de enkelte Privateiere af Jordstykkerne forat faae Tilladelse til at grave, hvilket voldte ham adskilligt Bryderi, da Araberne naturligvis benyttede den gode Leilighed til alle Slags Prellerier og Pengeudpresninger.

Udgravningerne foretoges paa samme Maade som Englændernes, nemlig ved at grave Skakter ned i Jorden og derefter anlægge Gange i forskjellig Retning. Naturligvis maatte disse Gange og Skakter tilbørlig støttes og afstives ved Hjælp af Trærammer, og der maatte vises stor Forsigtighed forat undgaae Jordskred eller pludselige Nedstyrtninger af store Sten, men Arbeidet gjennemførtes ogsaa uden Indtrædelse af større Ulykkestilfælde.

Guthe begyndte først at søge efter den gamle Østmur. Af denne havde allerede Capitain Warren udgravet et betydeligt Stykke, der fortsattes fra Harampladsens sydøstlige Hjørne lige mod Syd, senere imod Sydvest. I henved 800 Fods Længde havde Warren udgravet den gamle Mur, som laa skjult under Grus- og Stenmasser, og paa dette Stykke havde han eftervist fire mindre og et større Taarn, hvilke i flere Fods Bredde sprang frem foran Murfronten. Saa hørte Muren

pludselig op. Guthe tog nu atter fat for at finde dens Fortsættelse. Han lod først anlægge to parallelle Grave fra Ryggen af Sydosthøien ned til Kedronsdalen saa dybt, at han stødte paa den egentlige Klippegrund. Efter nogen Tids Søgen lykkedes det ham i en Afstand af c. 300 Fod længere mod Syd atter at finde Fortsættelsen af Østmuren. Han fandt forskjellige Brudstykker, og da de alle laa langs Høiens Rand, kunde man uden Vanskelighed eftervise Murens Løb heelt ned til Høiens Sydspids. Længere fremme fandtes atter Fundamenterne af et Stykke Mur, som gik tværsover Tyropøondalen og altsaa har ført Befæstningen over paa Sydvesthøiden. Paa denne sidste lykkedes det ikke at finde Murrester, formodentlig ere disse i Tidernes Løb blevne benyttede til andre Bygninger eller væltede ned i Dalen ad de steile Skrænter. Imidlertid kan det ved andre Kjendetegn eftervises, hvad der ogsaa er rimeligt nok, at Muren har været opført langs den sydlige Klipperand.

De af Guthe udgravede Murlevninger tilhøre forskjellige Tider. Nogle af dem hidrøre fra Makkabæertiden, andre gaae muligvis høiere op i Tiden til Nehemias, maaskee endnu længere tilbage. Guthe mener endog, at enkelte sværere Stenrækker høre til det allerældste Jerusalem, ja muligvis kunne have været Grundsten til den gamle Jebusiterborg Zion, som David erobrede [1]). Dette er imidlertid ikke andet end Gisninger, endog meget phantasirige Gisninger, men der lader sig intetsombelst fremføre som sikkert Bevis.

---

[1]) H. Guthe, Ausgrabungen bei Jerusalem. 1883, S. 248.

Noget længere inde paa Høien fandt Guthe forskjellige gamle Vandbeholdere udhuggede i Klippen. deriblandt to større, af hvilke han søger at identificere den ene med den i Neh. 3, 16 omtalte Kunstdam, den anden med den af Josephus (de bello judaico V, 4, 2) omtalte Salomodam. Dog er ogsaa dette høist usikkert. da ogsaa her afgjørende Beviser fattes. Endvidere fandtes mange Cisterner, som vidne om, at Høien i Oldtiden har været stærkt bebygget, og at her fandtes et folkerigt Bykvarteer. Ligeledes fandtes Stykker af Vandledninger, som dog ikke stode i sammenhængende Forbindelse, men tyde paa en tidligere stærk Bebyggelse af Høien. Af egentlige Huse og Bygninger fandtes kun meget sparsomme Rester, da Alt her forlængst er sløifet og jævnet med Jorden, dog fandtes hist og her Rum udhuggede i Klippegrunden, som muligvis have tjent til Opbevaringsrum, Gravkamre el. Lign. Enkelte Levninger af Mosaikgulve maa vel henføres til den græsk-romerske Periode. Med Hensyn til Fund af Bohave, Husgeraad, Vaaben blev man skuffet her som tidligere ved de engelske Udgravninger; det var kun overmaade Lidet, som fandtes heraf og mest værdiløse Sager, Potteskaar, Broncelamper samt enkelte Mønter, hvoraf en enkelt lod sig føre tilbage til Agrippa I's Tid, de andre vare fra en senere Tid, for det Meste saa udslettede og forrustede, at der ikke lod sig udsige Nogetsomhelst om dem.

Stor Betydning tillagde Guthe nogle Trappetrin, som han et Par Steder fandt udhuggede i Klippen. Han meente i disse at have fundet »Trapperne til Davidstad«, som omtales af Nehemias, og dermed at have godtgjort,

at Davidsstaden eller det gamle Zion virkelig havde ligget paa Sydosthøien. Imidlertid findes saadanne Trappetrin ogsaa andre Steder, ikke alene paa Sydosthøien, men ogsaa paa Sydvesthøien. Paa den sidstnævnte sees nedenfor Zellers engelsk-arabiske Skole en lang Række Trin udhuggede i Klippen, utvivlsomt af høi Ælde. I det Hele have Guthes Udgravninger paa Sydosthøien ikke fremsat Nogetsomhelst, der kunde tjene til Bevis for Rigtigheden af den nye Zionhypothese. Ganske vist udfører hans livlige Phantasi et meget malerisk Billede af Sydosthøiens Udseende paa Davids Tid med talrige Grotte- og Hulebeboere[1], men da ogsaa her alle historiske Vidnesbyrd fattes, kan det vel betragtes som henhørende til Digtningens Verden.

Ulige større Betydning have Guthes Udgravninger foran Siloahkilden og hans Tydning af den ovenfor omtalte Indskrift. Denne sidste giver Meddelelse om Udhugningen af den 1757 engelske Fod lange Klippetunnel, som leder Vandet fra Mariakilden til Siloahkilden. Den findes noget indenfor Siloahkilden, paa Væggen til Venstre i Mørke, hvad der vel har bidraget til, at den ikke tidligere er bleven bemærket. En Deel af den var dækket med Vand, der havde afsat Kalk i de udhuggede Bogstavtegn. Kalken maatte opløses ved Syre, og saaledes fik man efterhaanden Indskriften frem. Den bestaar af sex Linier, Bogstaverne have meget gammel Form, Sproget er rent hebraisk. Oversættelsen lyder saaledes[2]: »— — — Gjennembrydningen.

---

[1]) H. Guthe, Ausgrabungen bei Jerusalem 1883. pag. 270.
[2]) Jvfr. F. Buhl, Jerusalem paa Christi og Apostlenes Tid. 1886. S. 37.

Saaledes foregik Gjennembrydningen: da Hakkerne endnu hævedes mod hverandre, og da der endnu var tre Alen tilbage — — — lød den Enes Stemme til den Andens, thi der var en Spalte (eller Sidegang?) i Klippen fra Høire. — — — Da Gjennembruddet skete, sloge Arbeidernes Hakker mod hinanden, og Vandet flød fra Kilden til Dammen i en Længde af 1200 Alen, og 100 Alen var Klippens Høide over Arbeidernes Hoved.«

Denne mærkelige gamle Indskrift giver altsaa en Beskrivelse af, hvorledes Tunnelen er bleven udført: man er begyndt fra begge Sider, saavel fra Mariakilden som fra Siloahkilden, har boret og hugget sig ind i Klippen, indtil man var kommen saa langt frem, at man kun skiltes ved en Mellemvæg, gjennem hvilken man fra begge Sider kunde høre hinandens Raab, saa blev denne Mellemvæg gjennembrudt, og nu var Kanalen færdig. Men det er et stort Savn, at Indskriften ikke indeholder nogensomhelst chronologisk Angivelse, som kunde veilede os med Hensyn til Tiden for dette Arbeides Udførelse. Vi ere nu henviste til blotte Gisninger: Bogstavernes Form saavel som det Ubehjælpsomme i hele Anlægget tyder paa en høi Ælde, det hidrører utvivlsomt fra Israels gamle Konger, maaskee endog fra Kong Salomo. Desværre er denne ældgamle Indskrift senere bleven behandlet paa en uforsvarlig Maade. En fornem Mand i Jerusalem fik Lyst til at tilegne sig denne Antikvitet og lod i Juli 1890 uden Videre Stenen med Indskriften udhugge af sin Plads og bringe til sit Hjem. Han lod dette Arbeide udføre ved nogle ukyndige Fellaher paa saadan Maade, at Stenen blev sønderslaaet i flere Stykker.

Senere har den tyrkiske Regering ladet Stykkerne samle i en Kasse og føre til Museet i Konstantinopel. Beklageligt er det, at slig Vandalisme kan uhindret gaae for sig. Et Aftryk i Gibs, som Guthe lod tage i 1881 af Stenen, opbevares i Schnellers syriske Waisenhus ved Jerusalem[1]).

Den lange Tunnel er flere Gange bleven gjenemvandret, allerede af Robinson 1838, senere af de engelske Ingeniører Wilson, Warren og Conder. Denne Gjennemvandring er yderst besværlig, da man maa vade gjennem Vandet og enkelte Steder krybe paa alle Fire; den er heller ikke ganske uden Fare, idet nemlig Vandet pludselig kan stige og fylde det meste af Tunnelen. Ogsaa Guthe foretog sig en saadan Gjennemvandring, men dog nærmest for at undersøge, om der ikke muligvis skulde findes endnu en Indskrift, der kunde give nye Oplysninger. En saadan fandtes vel ikke, derimod opnaaede Guthe ved denne Gjennemvandring, hvortil anvendtes to Timer, et nøie Kjendskab til hele Anlæget. Han gik med sine Ledsagere og forsynet med de nødvendige Lys ind ved Siloahkilden, det første Stykke voldte ingen Vanskeligheder, men efterhaanden blev Tunnelen lavere, man maatte gaae i en bøiet Stilling, tilsidst endog krybe. Underveis fandtes to Skakter, som førte op til Klippens Overflade: Guthe anseer dem for naturlige Spalter i Klippen, som ere blevne udvidede ved Kunst. Man har fra først af hugget Kanalen i østlig Retning fra Siloahkilden, i vestlig Retning fra Mariakilden, indtil man kunde antage at være lige Nord og Syd for hinanden,

[1]) Deutsche Palæstina-Zeitschrift 1891, p. 286.

og derefter har man boret Kanalen i lige Retning fra Nord til Syd, idet man huggede sig frem fra begge Sider forat mødes i Midten. Det sidste Stykke Arbeide har naturligvis været det vanskeligste, og det kan endnu tydelig sees, navnlig henimod Midten, hvorledes man fra begge Sider har følt og famlet sig frem, et Par Steder endog hugget blinde Sidegange, indtil man endelig lykkelig mødtes i Midten, ganske som Indskriften fortæller det.

Forat kunne læse denne Indskrift, hvis nederste Deel var dækket af Vandet i Kanalen, havde det været nødvendigt for Guthe at bortlede Vandet i Kanalen. Dette gav Anledning til Udgravninger foran Siloahkilden, hvorved mærkelige Fund gjordes af ældre Ledninger og Vanddamme. Hidtil har man almindelig antaget, at den Vanddam, i hvilket Siloahkildens Vand opsamles, er den samme som omtales i Joh. Ev. 9, 7, i hvilken den Blindfødte, som af Jesus har faaet sit Syn igjen, faaer Befaling at bade sig. Men Guthe fandt nu, at der østlig for denne Dam var udhugget en Vandbeholder i Klippen, som nu var heelt skjult af Jord og Gruslag. Denne antager han at være den i Neh. 2, 14 omtalte Kongedam. Denne gamle Dam er senere bleven udvidet og omgivet med Haller, hvad der eftervistes ved Udgravningerne, og det har rimeligvis været den i Joh. 9 omtalte Siloah Dam. Senere, i den christne Tid blev der bygget en Kirke over den; der tillagdes Vandet en helbredende Kraft, og der byggedes to ved en Mellemvæg adskilte Badebassiner, et for Mænd og et for Kvinder. Ogsaa fandtes i Klippen udhuggede Ledninger og Kanaler for Vandet, hvorved det kunde føres i forskjellige Retninger. Den nuværende Dam, til hvilken Vandet

føres fra Siloahkilden gjennem en Ledning, er da rimeligvis først af senere christelig Oprindelse, og de Søilestumper, der kunne sees i Bunden af den, hidrøre fra de senere Bygningsanlæg.

Men fra hvilken Tid hidrører den lange i Klippen udhugne Tunnel, som endnu stedse fører Vandet fra Mariakilden til Siloahkilden? Da der i Siloah-Indskriften nævnes »Dammen«, sees deraf, at der allerede tidligere har været et Vandanlæg her, og at Tunnelen blev udhugget forat føre Vandet fra den rigelige Mariakilde til dette Anlæg. Da der nu i 2. Krønn. 32, 30 fortælles, at Kong Ezechias tillukkede Gihonkilden og førte Vandet til Vestsiden af Davidsstaden — og da det videre i Sir. 48, 23 fortælles, at Kong Ezechias lod Klippen gjennemhugge med Jern og anlægge Brønde til Vand — saa har man meent, at det var netop denne Klippetunnel, som Ezechias lod anlægge, og at Mariakilden er den gamle, saa meget eftersøgte Gihonkilde, ja man har endog meent at kunne fastslaae dette som urokkelige Kjendsgjerninger. Herved er man imidlertid gaaet meget for vidt, og disse Slutninger ere altfor forhastede. Der findes i Jerusalem altfor mange Vandledninger, som ere udhuggede gjennem Klippen, og som endnu ikke ere tilstrækkelig undersøgte, til at man med Bestemthed kan sige, at den foreliggende Tunnel netop er den af Kong Ezechias udhuggede. Men dernæst har Siloahkanalen utvivlsomt havt et ganske andet Formaal. Kong Ezechias's Kanalanlæg stod i nøie Forbindelse med Stadens Befæstning: han vilde skjule Gihonkilden, der laa udenfor Murene og derfor let kunde afskæres af Fjenden, og lede Vandet gjennem en under-

jordisk Kanal ind i Staden, saaledes at man herved kunde faae uhindret Adgang til Kildevandet. Men dette Øiemed er slet ikke opnaaet med Siloahtunnelen. Denne fører Vandet fra Mariakilden, som laa udenfor Muren, over til Siloahdammen, som ogsaa laa udenfor Muren, thi dette meddeler Josephus*). Men saa blev jo det store kostbare Arbeide med at hugge en Kanal gjennem Klippen ikke til nogensomhelst Nytte. Betragte vi de store omhyggelig udførte Vandanlæg foran Siloahkilden, som Guthes Udgravninger have bragt for Lyset, da komme vi til et andet Resultat. Vandet førtes nemlig fra disse Damme videre mod Syd nedover de store pragtfulde Haveanlæg, som her fandtes, og den lange Tunnel gjennem Klippen er vistnok bleven anlagt forat føre Vandet fra den rigelig strømmende Mariakilde ned til disse Haver og saaledes sikkre dem en stadig Tilførsel af Vand, uden hvilken de slet ikke kunde bestaae i den hede og regnløse Sommer. Kedrons Bæk, der ogsaa løber her forbi, er nemlig kun en Vinterbæk (Joh. Ev. 18, 1) og udtørres som oftest ganske om Sommeren. Ved at anlægge de store Damme lige udenfor Siloahkilden skaffede man tillige den omliggende Deel af Staden en bedre Vandforsyning. Denne Opfattelse bestyrkes ved, at endnu den Dag idag tjener Vandet fra Siloahkanalen væsentlig til at vande Haverne og Markerne nedenfor Sydosthøien. Guthe fortæller i sine Meddelelser om Udgravningerne om de jævnlige Sammenstød, han havde med Eierne af hine Haver og Marker,

*) De bello Jud. V, 9: »Siloah og alle Vanddammene udenfor Byen vare fulde af Vand.« — saa at Romerne og deres Lastdyr havde rigeligt at drikke.

idet de beskyldte ham for at tilstoppe Kilden og derved hindre den nødvendige Vanding af deres Jordstykker. Som dette forholder sig den Dag idag, saaledes rimeligvis ogsaa i Oldtiden, kun selvfølgelig under langt større og mere glimrende Forhold[1]). Med dette for Øie holde vi det ingenlunde for usandsynligt, at selve Kong Salomo har ladet Tunnelen udhugge forat skaffe Vandtilførsel til sine kostbare Haveanlæg Syd for Byen, og at den omtalte Indskrift hidrører fra ham; den Omstændighed, at den ikke indeholder nogensomhelst chronologisk Bestemmelse, synes ogsaa at tyde paa meget høi Ælde. Hertil kommer endelig, at Navnet Siloah, der betyder »Udsending« (jvf. Joh. 9, 7) og peger hen paa Klippetunnelen, som fører eller »udsender« Vandet fra Mariakilden om paa Høiens Vestside, er ældre end Ezechias' Tid, idet der allerede i Es. 8, 6 tales om »Siloahs sagte rislende Vande«. Ogsaa herved ledes man til den Antagelse, at Tunnelens Anlæg skyldes Kong Salomo og har staaet i Forbindelse med hans kostbare Anlæg Syd for Byen.

Anderledes forholder det sig med det Tunnelanlæg, som Captain Warren opdagede ligeledes ved Mariakilden. Det bestaaer i en Gang, som er gravet 70 Fod ind i Høien, hvor det mødes med en lodret Skakt, som fra Høiens Overflade er ført ned i en Dybde af 50 Fod, hvorfra en Række Trin, udhuggede i Klippen, fører ned til et hvælvet Kammer, hvortil Vandet førtes fra hin førstnævte Gang[2]). Dette Anlæg har aabenbart

[1]) Jvf. De bello Jud. V, 9, hvor det fortælles, at Siloah og de andre Vanddamme havde rigeligt Vand ikke alene til at forsyne den romerske Hær, men ogsaa til at vande Haverne.
[2]) Recovery of Jerusalem p. 214 sq.

havt til Formaal at skaffe en lettere Adgang til Mariakildens Vand fra det Indre af Staden. Men hele dette Anlæg skriver sig utvivlsomt fra en langt senere Tid, ja muligvis endog først fra Herodes' Tid: derpaa tyder Arbeidets Fortrinlighed, der vidner om en langt større teknisk Færdighed end hin usikre Famlen i den gamle Klippetunnel.

Den 12. August 1881 sluttede Guthe sine Udgravninger. Han havde i alt ladet anlægge 19 Skakter og 22 Grave. Alle disse bleve imidlertid atter tilkastede og dækkede efter de Contracter, som han forinden havde indgaaet med Eierne af Jordstykkerne. Høien indtraadte derved atter i den Tilstand, hvori den tidligere havde været, og af de gjorte Udgravninger saaes intet Spor mere. Men Guthe har ladet optage omhyggelige Kort og Planer og til disse føiet en udførlig Beskrivelse, og endelig udgivet det i en samlet Fremstilling under Titelen »Ausgrabungen bei Jerusalem« (1883). Han har ved disse Udgravninger havt den Fortjeneste at kaste Lys over den sydøstre Deel af Jerusalem, som tidligere kun i ringe Grad har været Gjenstand for Undersøgelse, men hans Forventninger om herved at eftervise Beliggenheden af det gamle Zion ere ikke gaaede i Opfyldelse.

VI.

Jerusalem.

1861 og 1889.

En Reise til Palæstina er nuomstunder langtfra saa lang og besværlig som i tidligere Dage. Jernbanerne have forkortet den lange Reise gjennem Europa til nogle faa Dage, og over det urolige Middelhav føre store og velindrettede Dampskibe de Reisende i Løbet af fem eller sex Dage. Reisen, som før krævede Uger og Maaneder, kan nu gjøres i tolv eller fjorten Dage. Men et Punkt i Reisen er der dog, som endnu stedse har beholdt sin tidligere besværlige og farefulde Charakteer, og det er netop Reisens Slutningspunkt, Landingen ved Jaffa. De samme Klager, som hørtes af Pilgrimmene i Middelalderen, høres endnu den Dag idag, thi Forholdene ere her aldeles uforandrede. En Havn findes ikke ved Jaffa, men kun en aaben Rhed, i hvilken de nordlige, vestlige og sydlige Vinde sætte Middelhavets optaarnede Bølger ind med fuld Kraft. Det hænder ikke sjældent, at Dampskibene slet ikke kunne landsætte Passagererne, men maa føre dem videre til Haifa eller heelt op til Beirut, hvad atter har den ubehagelige Følge, at der vendes op og ned paa hele Reiseplanen for Palæstina.

Vi skulde i fuldt Maal faae Landingens Besværligheder at fornemme. I deiligt Solskin og ved fuldkommen rolig Sø vare vi gaaede ombord ved Port Said. Efter Opholdet i Kairo havde vi tilbragt et Par Dage i *Mansurah*[1]. hvor vi med stor Gjæstfrihed vare blevne modtagne af vor Landsmand, Dommer Johannes Ussing og hans Hustru. Derefter havde vi besøgt Damiette, som ligger midt imellem Palmeskove. og vare i en arabisk Fiskerbaad i klart Fuldmaaneskin seilede over Menzaleh-Søen til *Port Said.* Her vilde vi indskibe os i det østerrigske Dampskib, som kom fra Alexandria. men dette var som sædvanlig paa denne Aarstid overfyldt, og vi havde kun faaet Plads som Dækspassagerer. For gode Ord og god Betaling havde vi dog skaffet os Captainens Kahyt og havde her, i Alt fire Personer, indrettet vort Natteleie saa godt, som det lod sig gjøre. Skibsofficererne talte om Forandring i Veiret, og Captainens Barometer var rigtignok sunket betydelig. Da Farten imidlertid kun varer tolv Timer, trøstede vi os med, at vi vel nok kunde naae Jaffa. inden den bebudede Veirforandring indfandt sig.

Næste Morgen Kl. 6, da vi atter vare ude paa Dækket. var Veiret endnu smukt. og vi kunde allerede forude i taaget Omrids skimte Bjergene i det hellige Land. Men det graanede stærkt i Syd og begyndte at pibe i Tovværket, medens vi af og til saae lange Bølgekast, og nu brød Stormen løs ligesaa pludselig som voldsomt. Da vi en Times Tid senere ankrede op paa Jaffas Rhed. var Søen i fuldt Oprør. Hurtig samlede

[1]) Om Mansurah og Damiette s. J. L. Ussings »Nedre-Ægypten« (1889).

vi da vor Bagage og sprang i en af de første Baade, da det gjaldt om at komme afsted, inden Forbindelsen med Land blev afbrudt, og vi, meget mod vort Ønske, i haardt og stormfuldt Veir bleve førte op til Beirut. Ned i Baaden kom vi, men de arabiske Søfolk vare ikke at formaae til at sætte af fra Skibet og bringe os i Land. De vilde først have Baaden fuld af Passagerer, og alle vore Opfordringer hjalp Intet. Saa bleve vi liggende en god halv Time, medens Baaden af de høie Bølger kastedes op og ned ad Dampskibet. Dertil kom en uophørlig Raaben og Skrigen, Stormen tudede, og de svære Bølgekast sloge dundrende mod Skibets Sider. Efterhaanden fyldtes Baaden af Passagerer, de engelske Damer kastedes i bogstavelig Forstand som Vareballer ned i Baaden, hvor de bleve grebne af stærke Araberarme og anbragte paa Bænkene. Damernes Mod og Arabernes Behændighed vakte i lige høi Grad vor Beundring. Omsider var Baaden saa propfuld, som den kunde være, og nu satte vi endelig af. Med sikre og stærke Aaretag førtes Baaden gjennem de fraadende og larmende Bølger forbi nøgne sorte Klippestykker, der ragede op i de skumhvide Brændinger, ind imod Land, og inderlig glade vare vi, da vi sprang op ad Trappen og atter havde fast Jord under Fødderne, ovenikjøbet det hellige Land, vor Reises længe attraaede Maal.

Stormen tiltog op ad Dagen i Styrke, Skibets Passagerer bleve vel satte i Land, men de, som fra Land skulde sættes ombord, kunde ikke komme med, da Søgangen var altfor voldsom. Vi gik ned til Strandbredden og saae paa det fraadende Hav, men iøvrigt nøde vi ikke videre godt af de skjønne Udsigter om-

kring Jaffa, da Luften var opfyldt af Taage og Skyer og Sand, som hvirvledes omkring, saa vi i det Hele mere havde Indtryk af at befinde os imellem Vestjyllands Klitter under en forrygende Storm end paa Palæstinas solbeskinnede Strande. Hele Natten vedvarede Stormen og tog flere Gange saa haarde Tag, at Huset rystede. Da vi et Par Maaneder senere i Konstantinopel traf en af vore Medreisende, som var faret videre med Skibet, gav han en levende Skildring af den farefulde Søreise, som vi i sidste Øieblik vare slupne bort fra. Ankerkjættingen var sprungen, og Captainen havde maattet søge rum Sø, for ikke at blive dreven ind mod Klipperne. Saa var ogsåa Rorkjættingen sprungen, og i stor Fare og Angst havde de i to Dage drevet om paa det oprørte Hav, indtil det endelig paa tredie Dag lykkedes dem at naae ind til Beirut. Vor Landgang havde altsaa funden Sted i yderste Øieblik, og vi havde ret faaet Stormens Pludselighed og Voldsomhed at kjende. Vare vi komne et Par Timer senere, havde Landgang været umulig, og vare vi derimod komne et Par Timer tidligere, vilde den være gaaet lige saa let for sig som en smuk Sommerdag i Øresundet ved Rungsted.

Jernbanen, som nu bygges imellem Jaffa og Jerusalem, var endnu ikke paabegyndt, derimod var der bleven anlagt en bred Kjørevei, saa at det besværlige og trættende Ridt over Bjergene ikke længer var nødvendigt. Vi ordnede os tidlig næste Morgen i et langt Vogntog for under Anførsel af vor Hotelvært i Jaffa at tiltræde Reisen til Jerusalem. Vognene vare rigtignok alt Andet end magelige, de havde haarde

Sæder med Kalescher over til at dække mod Sol og Regn. I sidste Henseende fik vi god Brug for dem, thi det blæste stærkt, og der faldt underveis flere stærke Regnbyger. Det var Foraarsregnen eller Sildigregnen, som hilsedes med stor Glæde af Befolkningen; Vinteren havde været tør, og man frygtede for, at Foraarsregnen reent vilde udeblive, hvad stundom skeer, hvoraf Følgen bliver en flere Maaneders Tørke og deraf følgende Misvæxt. Nu kom Regnen, et Par Regndage fulgte senere efter i Jerusalem, og Palæstinas Jordbund dækkedes med frisk Grønt og det rige blomstersmykkede Tæppe, som dækker dets Dale og Høie i Foraarsmaanederne, men senere afsvides af den brændende Sommersol.

Ved *Ramleh* gjorde vi et kort Holdt og benyttede Tiden til at træde ind i Moskeen, en prægtig gammel Kirke fra Korsfarertiden med tre Skibe, Piller og høie Hvælvinger. Derefter fortsatte vi Farten og kom ind i Judæ Bjerge, tungt og langsomt droges Vognene op ad de steile Bakker, jeg steg af og vandrede et langt Stykke alene i den dybe og tause Bjergensomhed. Ud paa Eftermiddagen naaedes *Kulonieh*, hvor der atter rastedes; her var anlagt et græsk Kaffehus, hvor nogle Forfriskninger indtoges. Det er efter Traditionen det gamle Emmaus. Dette er rigtignok høist tvivlsomt, og flere Steder i Jerusalems Omegn gjøre Krav paa at have været Stedet for hint vidunderlige Aftenmøde mellem den opstandne Frelser og hans to Disciple. Dog følte jeg mig i Øieblikket ikke stemt til at anstille kritiske Undersøgelser; mine Tanker dvælede ved det Opstandelsens Budskab, som første Gang har lydt i dette

Land og disse Omgivelser, hvor jeg nu færdedes, og derfra har lydt ud over al Verdens Lande — et Ord, der er saa forskjelligt fra al Ægyptens, Grækenlands og Roms Visdom, men som har overlevet denne og endnu den Dag idag gjennemstrømmer Menneskeheden med samme Ungdomskraft, som da det første Gang hørtes med undrende Tvivl og begeistret Jubel mellem disse Bjerge, paa hvilke mit Blik nu dvælede.

Klokken var omkring Fem, da vi kjørte op ad den sidste tunge Bakke, og Vognene standsede udenfor Jerusalems Mure. Her maatte vi stige af, thi i de snævre og bratte Gader er al Vognkjørsel umulig, her kan man kun færdes tilfods eller ridende. Det var bidende koldt, skjøndt det var den 19. Marts, men det pludselige Omslag med Storm og Regn havde bragt Thermometret til at synke adskillige Grader, og vi svøbte os ind i alt vort Reisetøi. Rundt om os vrimlede det med Kjøretøier, Heste og Kameler samt en Mængde Mennesker. Det var den stærke Tilstrømning af Pilgrimme og Reisende, som ved Foraarstid drager til Jerusalem, og som gjorde det tvivlsomt for os, om vi kunde faae Herberg. Ikke uden Bekymring i saa Henseende gik vi gjennem den mørke Jaffaport og befandt os nu i Jerusalem med noget blandede Følelser — deels Glæden over at have naaet Reisens Maal, deels Bekymring for, hvor vi skulde faae Natteherberg. Den sidste blev dog snart fjernet, idet vi mødte Forstanderen for Johanniterhospitiet, som bød os Velkommen og meddeelte os, at der i Henhold til tidligere Breve og et Telegram, som var afsendt fra Jaffa, var skaffet Værelser til os i Hospitiet. Snart vare vi og vor

Bagage anbragte i Hospitiets lyse og rummelige Værelser, store, hvælvede Rum, hvis Steengulve vare belagte med Maatter, og hvor der foruden Borde og Stole vare opstillede velredte Senge med Moskitoforhæng. Efter at have udhvilet os og indtaget vort Aftensmaaltid vandrede vi frem og tilbage paa det flade Tag i det klare Maaneskin og saae over mod Gravkirken, Omarmoskeen og Oliebjerget, hvis Bjergskraaning dannede Baggrunden for det fremmede, østerlandske Skue.

Otte og tyve Aar vare forløbne, siden jeg sidst var i Jerusalem, en lang Tid i et Menneskeliv, men kun et kort Spand af Tid i den tusindaarige Stads Historie. Og dog har endogsaa dette korte Tidsrum sat sine Mærker og efterladt sine Spor i Stadens Ydre. Hvilke disse Ændringer vare, skulde jeg i de følgende Dage faae at see, idet jeg jo nu fik rig Leilighed til at opfriske de gamle, stærkt blegede Minder fra 1861 og tillige sammenstille dem med nye Iagttagelser.

Hospitiet, der atter havde optaget mig inden sine gjæstfrie Vægge, var saa temmelig uforandret. Rigtignok var det flyttet hen i et andet Hus ikke langt fra det gamle, men Aanden og Tonen og hele Indretningen var bleven den samme. Det er stiftet af den preussiske Johanniterorden og oprindelig bestemt til Herberg for fattige Pilgrimme og Haandværkssvende, som her fik nogle Dages frit Ophold; senere søgte ogsaa andre Reisende hertil, fordi det var vanskeligt at finde Opholdssted i Jerusalem, og erlagde ved Bortreisen en frivillig Gave, og tilsidst ordnedes det saaledes, at man betaler fem Francs daglig for Kost og Logis. I de senere Aar er der vel oprettet et Par nye engelske Hoteller

i Jerusalem, men naar man ikke stiller store Krav, vil man finde sig bedst i det preussiske Hospits, hvor der hersker en hyggelig og hjemlig Tone. Husfaderen, Hr. Baier, leder det Hele fortræffelig, han har en passende Blanding af stille Værdighed og jovial Gemytlighed, er altid til Rede med Raad og Underretning for de Reisende, og hans Hustru og Datter staae ham trolig bi. Under saa fremmedartede Forhold og Omgivelser er det dobbelt velgjørende at finde et Hjem, hvor man altid modtages med Opmærksomhed og Venlighed. Den eneste Mangel ved Johanniterhospitiet er, at det har for faa Værelser, saa at det navnlig ved Foraarstid ikke kan modtage alle de Reisende, som ønske at tage Ophold i det.

I dette Hospitium optages ikke blot Tydskere, men ogsaa andre Nationer, fornemmelig Englændere og Amerikanere. Under vort Ophold vare Skandinaverne i Overvægten, navnlig da de norske Præster, Brødrene Christian Hall (har senere overtaget Stillingen som Sekretær for de christelige Ynglingeforeninger i Norden) og Birger Hall kom til. De Danske, som samtidig med Prof. Buhl og mig vare i Jerusalem, vare Provst Theodor Sørensen og Hustru, der havde været vore Reisefæller fra Wien, samt Pastor Stahlfest Møller og Hustru, med hvem vi vare mødtes i Kairo, endelig to unge theologiske Candidater, J. C. Jacobsen (senere Professor i Theologi) og Johannes Gøtzsche. De to sidste vare dog kun nogle Dage sammen med os. Det hændtes da et Par Gange i Hospitiet, at der kun samledes Danske og Norske ved Bordet, saa at Husfader Baier sad alene for Enden af Bordet uden at forstaae et Ord af, hvad der

blev sagt omkring ham. Hvad der navnlig vakte hans Forundring var, at Danske og Norske hver kunde tale sit Sprog (han kunde meget godt høre Forskjellen paa det bløde og det haarde Tonefald) og dog alligevel forstaae hinanden.

Det var vel tilfældigt, at der i denne Vinter samledes saa mange Nordboer i Jerusalem, men det er dog rimeligt, at den gamle og mærkelige By jævnlig vil blive besøgt af forskjellige Reisende fra de nordiske Lande. For saadanne er det et stort Savn, at der ingen nordisk Consul findes i Jerusalem saaledes som i Rom, der kan tage sig af deres Anliggender. Nordboerne ere nu nødte til at tye til den tydske eller engelske Consul, om de ønske nogen Bistand i Raad eller Daad. Ønskeligt vilde det være, om der blev ansat en dansk (eller skandinavisk) Viceconsul, der kunde paatage sig dette Hverv. Det vilde ikke være bekosteligt, da man mellem de bosiddende europæiske Kjøbmænd eller Læger uden Vanskelighed vilde kunne finde en dertil skikket Mand, som ikke vilde kræve noget Honorar, men kun forlange de nødvendige Contorudgifter dækkede. Oprettelsen af et dansk Viceconsulat i Jerusalem, der vel helst maatte staae under Consulatet i Beirut, vilde i mange Henseender kunne være til Gavn for danske Reisende, og maatte siges at være i god Overensstemmelse med den fremragende historiske Betydning, som Jerusalem og Palæstina har.

Allerede indenfor Hospitiets Mure havde vi da Selskab nok. Men vor Kreds udvidedes hurtig, idet vi gjorde Bekjendtskab med de i Jerusalem boende Tydskere, der af og til aflagde Besøg i Hospitiet. De danne en

lille Koloni for sig og have stiftet en Forening, i hvilken der holdes selskabelige Sammenkomster hver fjortende Dag, hvor der jævnlig holdes populære Foredrag over vexlende Æmner. Vi bleve modtagne i de forskjellige tydske Familier med megen Gjæstfrihed og kom herved til at føre et ret selskabeligt Liv. Næstefter Hustader Baier og hans Familie, der hørte til vor daglige Omgang, maa jeg nævne Lægen, Dr. med. Sandreczky, som tog sig af os med særlig Omhu, gjorde forskjellige Udflugter med os og jævnlig indbød os i sit Hjem. Han taler Arabisk og Nygræsk med samme Færdighed som Tydsk og er gift med en hollandsk Dame. Saa var der Præsten Schlicht ved den evangeliske Menighed, hos hvem vi ogsaa oftere kom, og den tydske Consul Tischendorf, Søn af den bekjendte Theolog og Bibelkritiker. Et gammelt Bekjendtskab fornyede jeg med Missionær Zeller, hvem jeg i Aaret 1861 havde truffet som evangelisk Missionær i Nazareth, nu er han bosat i Jerusalem og Forstander for den engelske Missionsskole; han er gift med en Datter af den nu afdøde tydsk-engelske Biskop Gobat i Jerusalem. — En Dag indfandt en lille graahaaret Mand med et aabent og godmodigt Ansigt sig i Hospitiet, det var den bekjendte Baurath Schick, vistnok Nutidens første topographiske Autoritet i Jerusalem (s. ovenfor S. 126). Han har i en lang Aarrække været bosat her, har ikke studeret, men været i forskjellige praktiske Stillinger. Han kjender hver Gade og Stræde, ja man kan vel gjerne sige, hvert Hus i Jerusalem; der bliver ikke foretaget en Nybygning eller Udgravning, uden at Baurath Schick er tilstede, og han har saaledes erhvervet sig et

eenestaaende Kjendskab til Jerusalems Topographi. Vi talte oftere med ham, og han var altid meget villig til at meddele os af sin rige Kundskabsfylde. — Endnu maa nævnes Dr. med. Einsler, Bankier Frutiger, den preussiske Consulatsecretair Schmidt og Lærer Wienicke, og man vil see, at det var ingen lille Kreds af Mænd, der vare godt kjendte med Forholdene i Jerusalem og Palæstina, til hvilken vi havde Adgang, og som kunde meddele os Oplysninger af forskjellig Art.

En Maaned tilbragte vi i Jerusalem og det var den bedste Foraarsmaaned (fra 19. Marts til 18. April); dog var Veiret denne Gang ikke saa gunstigt som under mit første Besøg; den hede Ørkenvind, Chamsinen, hjemsøgte os temmelig ofte og lagde en trykkende Hede over Byen; paa de skyggeløse Høider udenfor Jerusalems Mure kunde der da være næsten utaaleligt i de hede Formiddagstimer.

Hvad der under dette Ophold meest sysselsatte mig, var Studiet af Oldtidens Jerusalem ved Undersøgelse deels af Høiene og Dalene, der have saa stor Betydning for Fastsættelsen af Topographien, deels af de desværre meget faa Oldtidsrester, som endnu ere levnede. Navnlig var der et Spørgsmaal, som uafladelig var i mine Tanker, og som fornemmelig havde tilskyndet mig til for anden Gang at foretage denne lange og besværlige Reise: det var Spørgsmaalet om Zions Beliggenhed. Besvarelsen af dette Spørgsmaal er nemlig af den allerstørste Betydning med Hensyn til det gamle Jerusalems Topographi. Medens tidligere Alle i Henhold til Traditionen vare enige om at henlægge Zion paa den høie Sydvesthøi, der majestætisk

behersker hele Omegnen, er der i de sidste tyve Aar opstaaet en Skole, fornemmelig af tydske Lærde, som henlægge Zion til den langt mindre anseelige Sydosthøi. Navnlig i det tydske Palæstina-Tidsskrift har denne Mening vundet meget ivrige Talsmænd. Med hvor stor Veltalenhed og Skarpsindighed disse end fremsætte den nye Hypothese, havde jeg for mit Vedkommende aldrig kunnet skænke den ret Tillid. Den forekom mig i altfor høi Grad at stride med det ganske vist i Tidernes Løb afblegede Billed, som jeg i min Erindring havde bevaret af Jerusalems Bjerge, og dernæst savnede den det egentlig afgjørende Bevis. Ja selve den historisk-kritiske Methode, der her bragtes i Anvendelse, vakte Anstød hos mig og mindede mig altfor meget om den Ensidighed, hvori en moderne, saakaldet videnskabelig Kritik gjør sig skyldig. Man presser Oldtidens naive Forfattere med deres brede Stil, der ofte er unøiagtig i Enkeltheder, saa længe og anstiller et saa skarpt Krydsforhør over dem, indtil man endelig faaer dem til at sige det, som man vil have dem til at sige, men som vistnok aldrig har været i deres Tanker, medens man paa den anden Side, hvor man træffer et klart og bestemt Udsagn, der gaaer i modsat Retning af det, som man selv vil have frem, mener uden Videre at kunne skyde det til Side. Med andre Ord: det Hele mindede mig i altfor høi Grad om det Systemmageri, der har fremkaldt saa megen Forvirring baade i Historie og Theologi. Ofte havde jeg ønsket at tage til Gjenmæle og paavise Uholdbarheden af den nye Zion-Hypothese, men jeg turde dog ikke ret gjøre det, før jeg endnu engang

ved Selvsyn havde vundet Fasthed og Sikkerhed i min Opfattelse. Da der nu ved Prof. Buhls paatænkte Reise tilbød sig Leilighed til et godt Reisefølge, besluttede jeg at gjøre Alvor deraf, og saaledes blev det meget omstridte Zionspørgsmaal for mig, om ikke den eneste, saa en af de væsentligste Aarsager, til at jeg anden Gang foretog en Pilgrimsfærd til det hellige Land.

— Nu var jeg altsaa atter i Jerusalem og kunde betragte dets Høie og Dale særlig med Zionspørgsmaalet for Øie. Det forsømte jeg da heller ikke, men havde ved mine Vandringer i og udenfor Jerusalem stadig Øie og Tanke henvendt paa dette Problem. Resultatet var, at jeg mere og mere overtydedes om Uholdbarheden af den nye Zionshypothese. Og jeg stod heller ikke ene med denne Anskuelse. Flere af de ovennævnte Mænd, som havde tilbragt en Aarrække i Jerusalem og vare vel kjendte med de topographiske Undersøgelser, deelte min Synsmaade og meente ligesom jeg, at man med det umiddelbare Skue af Jerusalems Bjerge for Øie vanskelig vil kunne henlægge Zions Borg andensteds end der, hvor saavel den jødiske som den christelige Tradition har henlagt den siden Christi Tid. Den mere indgaaende Undersøgelse af de literærhistoriske Vidnesbyrd maatte opsættes til min Tilbagekomst til Hjemmet, hvor jeg kunde komme i Besiddelse af det nødvendige kritiske Apparat, som i Jerusalem med sin fuldkomne Mangel paa Bibliotheker og Bøger ikke stod til min Raadighed.

Næstefter Zionspørgsmaalet laa det mig mest paa Hjerte at tage de Udgravninger i Øiesyn, som havde fundet Sted efter 1861. Desværre var der ikke meget

her at see, thi saavel Englænderness Udgravninger omkring Tempelbjerget som Tydskernes paa Ophel (det nye formentlige Zion) vare atter tilkastede, saa her var intet Andet at see end netop Stedet, hvor disse Udgravninger havde fundet Sted. Større Udgravninger fandt ikke Sted under vort Ophold. Dog var der jo alligevel Adskilligt, som var kommen frem i den seneste Tid, hvilket vi fik Adgang til at see, og som frembød betydelig Interesse.

Allerførst maa nævnes de Udgravninger, som fandt Sted i vor umiddelbare Nærhed lige bag ved Hospitiet. Det var den russiske Regering, som lod Terrænet omkring den hellige Gravs Kirke undersøge. Et Stykke Mur med vældige fugerandede Stene var herved kommen for Dagens Lys, og der kan efter hele Bygningsmaaden ikke være nogen Tvivl om, at dette er den meget efterspurgte anden Mur, hvis Fundamenter vi her saae for os. Forholder dette sig saa, da er det hermed godtgjort, at Gravkirken og dermed Golgatha og den hellige Grav, som vises indenfor samme, virkelig ligge udenfor den anden Mur, og dermed er i al Fald Muligheden af deres Ægthed godtgjort. Det er en sindrig Hypothese af Baurath Schick, at den store Fordybning, hvori den østre Del af Gravkirken, det saakaldte Keiserinde Helenes Kapel, er bygget, er den gamle Stadsgrav, som løb foran Muren, og at ligeledes nogle meget dybe Cisterner i Nærheden skulle være Dele af den gamle Stadsgrav. I saa Fald ville rigtignok baade Golgatha og Graven komme til at ligge næsten paa Randen af Stadsgraven, hvad dog vel neppe kan antages at have været Tilfældet, saa at denne altfor

store Nærhed ved Muren vilde tale imod Ægtheden af de nævnte Steder.

En interessant Vandring gjorde vi en Eftermiddag med Baurath Schick. Først besøgte vi de nysnævnte Udgravninger og besaae det omtalte Stykke Mur, samt i umiddelbar Nærhed deraf nogle andre svære Fundamenter. Disse antog Schick for at være Levninger af en Borg eller et Kastel, som skal have ligget her, men som rigtignok ikke omtales af nogen Forfatter, hvorfor Andre nære Tvivl om denne Borgs Existents. Herfra fortsatte vi vor Vandring forat finde andre Spor af de gamle Mure. Men af disse ere kun yderst ringe Spor tilbage, og man er næsten udelukkende henvist til den Veiledning, som Terrænet giver. En stor Buehvælving har man en Tid lang anseet for at være en Levning af Gennathporten, dog er dette neppe rigtig, da dennes Beliggenhed vistnok maa søges længere mod Vest. — I det nordvestre Hjørne af Staden findes svære Murlevninger, der i de sidste Aar ere blevne overbyggede af en fransk Missionsskole, som aabnedes 1878. I Kjælderen sees et Par vældige firkantede Murpiller, opførte af fugerandede Sten. Det er sikkert Levninger af det gamle Psephinustaarn, der efter Josephus' Beskrivelse laa netop paa dette Sted. Under Korstogene blev det ombygget til en Fæstning og fik Navn af Tancreds Borg; paa Grund af de svære Klippeblokke kaldtes Ruinerne senere *Kasr el Djalud* (Goliathsborg), idet den kritikløse Legende satte det i Forbindelse med Kæmpen Goliath.

Særlig interessante vare de Udgravninger, som under vort Ophold fandt Sted i Nærheden af St. Anna-

kirken. Denne gamle Kirke, der ligger Nord for Harampladsen, ikke langt fra Stephansporten, har havt en ganske mærkelig Skæbne. Den omtales allerede i det syvende Aarhundred og skal efter Traditionen være opført paa det Sted, hvor Jomfru Marias Forældre, Joachim og Anna, havde deres Hus, og hvor hun selv skal være født; den er opkaldt efter hendes Moder, den hellige Anna eller Hannah. Paa Korstogenes Tid ombyggedes Kirken i den gotiske Stil, og ved Siden af den opførtes et Nonnekloster, der nød stor Anseelse. I dette bleve flere fyrstelige Damer optagne; blandt Andre Kong Balduin I's Dronning, som af sin Gemal blev tvungen til at tage Sløret. Da Byen faldt i Arabernes Hænder, blev St. Annakirke omdannet til en Moskee, og Sultan Saladin oprettede her en lærd arabisk Skole, som efter ham kaldtes *es-Salahiye*, hvilket Navn er bevaret til vore Dage. Under Tyrkernes Herredømme forfaldt baade Moskeen og Skolen og det Hele laa hen nærmest som en Ruinhob. Men efter Krimkrigen skænkede Sultan Abdul Medjid 1856 baade Kirken og Bygningerne omkring den til Keiser Napoleon III som en Taknemlighedsgave for den af Frankrig ydede Hjælp. Nu blev Kirken opbygget paa Ny og fuldstændig restaureret, og tillige oprettedes i de omliggende Bygninger en katholsk Missionskole. Denne aabnedes 1882 med et Antal af 20 Børn, senere er Antallet voxet til 60. Præsterne, som lede Undervisningen, paahviler det tillige at holde Gudstjeneste i Kirken. Der undervises i Latin, Græsk, Fransk og Arabisk, desuden noget Historie og Mathematik. En halv Times Tid anvendes daglig til Haandarbeide og

Legemsøvelse, og blandt Andet fandt man paa at lade de unge Elever foretage Udgravninger i det omliggende Terræn. Disse førte 1885 til Opdagelsen af en gammel Dam med tilstødende Buegange, hvilken muligvis kunde være den saa meget efterspurgte Bethesda Dam.

Vi besøgte St. Annakirke en Eftermiddag: tre høie Spidsbueportaler i Vestfronten danne Indgangen og svare til de tre Langskibe i Kirkens Indre. Dette overraskede os ved sine rene og ædle Former, fri for al prunkende Overlast. To Rækker firkantede Piller, forenede med Spidsbuer. adskille de tre Skibe fra hveranden, over Tværskibets Midte hvælver sig en Kuppel, Lyset falder kun sparsomt ind gjennem de smaa Vinduer. I det sydostlige Hjørne fører en Trappe med 21 Trin ned i Krypten. Den bestaaer af to Grotter. som ere udhuggede i Klippen og foregives at have været to Værelser i Joachims og Annas Hus; i det ene af dem skal efter Legenden Jomfru Maria være født.

Paa den store aabne Plads udenfor Kirken saaes en Mængde Murstykker, Søilestumper, Kapitæler og en enkeltstaaende opreist Søile: alt dette hidrørte fra Udgravningerne. En hvidklædt fransk Præst, som vi tilfældigvis mødte, fortalte os om disse og indbød os til at tage dem i Øiesyn. Han skaffede os Voxstabler og Lys, og efterat have faaet disse antændte kravlede vi ad mørke fugtige Trapper ned under Jorden. Det var vanskeligt at finde sig til Rette hernede. der faldt kun sparsomt Lys fra vore Voxstabler ind i det bælgmørke Rum, men vor forekommende Fører bødede efter Evne herpaa ved at fortælle os om, hvad man havde fundet. Det var virkelig en af Dammene fra

Oldtiden, og man har ogsaa fundet Levninger af Buegangene, som laa ved den. Senere er der blevet opført en Kirke over Dammen, hvoraf man ligeledes fandt Levninger. Hvorvidt nu denne Dam virkelig er den i Joh. Ev. 5. Cap. omtalte Bethesda Dam, er ikke let at afgjøre; dog kunde saavel Beliggenheden (ikke langt fra Stedet, hvor Faareporten har været, jvfr. Joh. 5, 2) som ogsaa Buegangene tyde paa, at dette virkelig er den rette Bethesda Dam. I hvert Fald kan det siges, at af de forskjellige Damme, som gjøre Krav paa dette Navn, er denne Dam den, som nærmest synes at være den rette.

Ikke langt fra St. Annakirke ligger de franske Zionsøstres Kloster med det tilstødende Ecce-homo-Kapel. Ogsaa herunder findes der Levninger af en gammel Vanddam, som man længe har anseet for at være Bethesda Dam, men neppe med Rette. Det lykkedes os imidlertid ikke at faae den at see, idet Adgangen til den nylig var bleven spærret, fordi der sagdes at opstige usunde Dunster derfra. Derimod viste man os i Kjælderen et længere Stykke antik Brolægning, omtrent sex Fod under den nuværende Gade; ligeledes saaes romerske Stenmure, muligvis fra Hadrians Tid. Ecce-homo-Kapellet er opkaldt efter Buen med samme Navn, til hvilken det støder op. Traditionen udpeger denne Bue, der spænder tværs over Gaden, som det Sted, hvorfra Pilatus viste den tornekronede Frelser frem for det rasende Folk (Joh. 19, 5). Buen er imidlertid utvivlsomt fra Keiser Hadrians Tid, den har havt to mindre Buer paa hver Side af sig og været en tredeelt Triumphbue. Den nordre Bue sees

inde i Kapellet over Alteret: under den er der paa Alteret reist en Ecce-homo-Statue. I Kapellet, som først er opført og indviet 1868, holdes Gudstjeneste af Zionsøstrene: der afsynges et Litani for Jødernes Omvendelse, i hvilket Jesu Ord efter Vulgatas Oversættelse synges i gjentaget Chor: »*pater, dimitte illis, non enim sciunt, quid faciunt*« (Luk. 23, 34).

— Spørgsmaalet om Jerusalems Vandforsyning er et af de vigtigste i Stadens Topographi. Uagtet den ligger paa et tørt og stenet Bjergplateau, har den altid været rigelig forsynet med Vand. Gihonkilden, som oftere nævnes i det gl. Test., er nu forsvunden, hvad enten den er bleven tilstoppet eller skjult under de mange Opfyldninger i Dalstrøgene. Man har troet at kunne eftervise den i den nuværende Jomfru Marias Kilde, dog er dette neppe rigtigt (jvfr. ovenfor S. 141). Jerusalem har i Hovedsagen faaet sin Vandforsyning ved Cisterner og ved Vandledninger. Af de førstnævnte sees endnu en stor Mængde udhuggede i Klippegrunden, og endnu stedse anvendes saadanne store Cisterner, overhvælvede med et Tag, til at opsamle Regnvandet. Desforuden findes der store Vanddamme, i hvilke Vandet opsamledes fra nærmere eller fjernere Kildevæld. Af disse ere de tvende, som nævnes i det nye Testamente, Siloah og Bethesda Damme, allerede omtalte. Foruden disse findes forskjellige Damme nævnede i det gamle Testamente, og endnu den Dag idag findes saadanne store Vandbeholdere, deels opmurede, deels udhuggede i Klippen, saavel i som udenfor Jerusalem, men Identificationen af disse med de i det gamle Testamente omtalte er høist usikker. En af de største

ligger inde i Byen, ikke langt fra Jaffaporten, paa alle Sider omringet af Mure og Huse. Et arabisk Kaffehus vender ud imod den, og fra et af Vinduerne i samme har man et malerisk Skue over den gule Vandflade med alle de gamle Stenmure rundt om. Den fører nu Navn af Patriarchdammen, og dens Vand benyttes til et tyrkisk Bad af samme Navn. Den kaldes ogsaa Ezechiæ Dam, idet den antages at være anlagt af denne Konge; hvorvidt denne Formodning er rigtig, lader sig ikke afgjøre. Hos Josephus fører den Navnet Amygdalon.

Ligeledes fra en fjern Oldtid skrive sig to andre store Vanddamme, der ligge udenfor Byen mod Vest. Den ene af disse er Mamilladammen, saa kaldet efter en arabisk Begravelsesplads i dens Nærhed. Den er tildeels udhugget i Klippegrunden, tildeels opmuret; sin Vandmængde synes den ikke at faae fra noget Kildevæld, men fra Regnvandet, som opsamles i den, hvorfor den ofte er tør om Sommeren. Nu, om Foraaret, da vi besøgte den, var den halvfuld af Vand. Udløbet fra Vandet var skjult under Vandstanden, det findes i den østre Væg, og Vandet føres herfra gjennem en Vandledning under Stadmuren ind til den nys omtalte Patriarchdam eller Ezechiæ Dam, som altsaa faaer sin Vandforsyning fra Mamilladammen. Vi fulgte denne Vandledning et Stykke Vei, den er først ganske aaben, saa tildækket med løse, flade Sten, som ere lagte over den, og forsvinder dernæst under Jorden, hvor den er hugget gjennem Klippen og tilmuret foroven. — Den anden store Dam udenfor Staden kaldes Sultandammen efter Sultan Soliman den Anden, som lod den istand-

sætte. Den er opført i Dalbunden, idet man for begge Ender har opført Mure, som gaae tværs over Dalen. Den var ganske tør og synes slet ikke mere at benyttes: en Deel af den var opdyrket til Urtehave. Begge disse to store Damme ere et Værk fra Oldtiden, muligvis fra Israels Kongetid, men vi vide Intet om, hvem der har anlagt dem. Man har i dem troet at gjenfinde den øvre og nedre Gihondam og meent, at de ere blevne forsynede med Vand fra den nu forsvundne Gihonkilde — dog lader sig Intet herom sige med Sikkerhed.[1]).

Nord om Sultandammen gaaer den store Vandledning, som fører Vandet fra de saakaldte Salomos Damme ved Bethlehem ind paa Tempelpladsen. Den var dog nu i Stykker og havde intet Vand. Et smukt arabisk Kildebassin ved Veien, som skulde fyldes af hin Vandledning, stod nu ligeledes tørt og vandløst. Man fortalte os, at en rig engelsk Dame havde tilbudt at sætte hin Vandledning istand paa en saadan Maade, at hele Jerusalem kunde blive forsynet fra den med godt Drikkevand, men paa den Betingelse, at Vandledningen for Fremtiden skulde stilles under den engelske Consuls Tilsyn. Da den tyrkiske Regering imidlertid ikke vilde tilstede dette, blev Tilbudet taget tilbage. Saaledes lade Tyrkerne Alt forfalde og ville heller ikke tillade, at Andre istandsætte det.

— Nord for Jerusalem have Dominikanerne foretaget Udgravninger og herved fundet interessante Levninger af middelalderlige Kirkebygninger. Denne Munke-

[1]) Det Nærmere om disse Vanddamme og om Jerusalems Vandforsyning s. min »Pilgrimsfærd i det hellige Land« S. 60 flg.

orden, som tidligere har spillet en betydelig Rolle i Palæstina, forsvandt ganske derfra efter Landets Tilbageerobring af Araberne. Medens Franziskanerne tappert holdt ud under alle Lidelser og Forfølgelser og til Tider, da det hellige Land ganske var overladt til de Vantro, reiste Korset og byggede deres Klostre saavel i Jerusalem som i de større Byer, havde Dominikanerne trukket sig tilbage fra det hellige Land. Først i de allersidste Aar har denne Munkeorden, som satte sig til Opgave ved theologisk Lærdom at forsvare den romerske Kirkelære mod Kjætterne og Schismatikerne, atter søgt at vinde Fodfæste i Palæstina. I 1883 kjøbte de et Grundstykke Nord for Jerusalem, omtrent 300 Skridt fra Damaskusporten og opførte her en Klosterbygning. Paa dette Grundstykke, der var opfyldt af Grusdynger og Ruinhobe, fandtes Levningerne af et græsk Kapel. Dette ledede Tanken hen paa, at man her muligvis kunde finde Spor af Kirkebygninger fra den christne Oldtid. Efter de ældste Traditioner skal nemlig Stephanus have lidt Martyrdøden et kort Stykke udenfor Damaskusporten, som tidligere førte Navnet Stephansporten, hvilket Navn først senere blev overflyttet til den østre Port, som endnu den Dag idag har dette Navn. Over Martyrstedet lod Keiserinde Eudoxia i det femte Arhundred opføre en stor og pragtfuld Kirke til Ære for St. Stephanus, hvis Lig sagdes at være begravet her, og den fromme Keiserinde blev selv efter sit Ønske stedet til Hvile ved Siden af dette Gravsted. Denne store og pragtfulde Kirke, som laa udenfor Stadens Mure, blev ødelagt 614 af Perserkongen Chosroes. Paa Korstogenes Tid blev den paa

Ny opført, dog i mindre Stil, men da Saladin 1187 førte sine Skarer mod Jerusalem, ødelagde Korsfarerne selv Kirken, da den paa Grund af sin usikkre Beliggenhed udenfor Staden ikke kunde beskærmes. Siden den Tid har St. Stephanskirke været ganske forsvunden.

Af denne store Kirke haabede man at finde Spor. Man lod derfor Grusdyngerne fjerne, gravede dybere ned og fandt virkelig 10 eller 12 Fod under Jorden smukke Mosaikstykker fra det tidligere Kirkegulv. Opmuntret ved det heldige Fund gravede man videre og fandt en Krypte med Katakomber, henved 30 Grave huggede ud i Klippen. Flere af disse have muligvis været jødiske Grave, andre hidrøre fra Christne. Nu lagde man efterhaanden hele Gulvet af den gamle Kirke blot, saaledes at denne tydelig kunde kjendes i sine Grundrids.

En Eftermiddag vandrede jeg ud til Dominikanerklosteret, ringede paa Portklokken og blev indladt. En af Dominikanerfædrene kom ned, modtog mig meget venligt, og da jeg bad om Tilladelse til at see de gjorte Fund, svarede han, at det vilde være ham en stor Glæde at vise mig dem: det var ham og hans Brødre meget kjært, naar Fremmede kom forat see deres Udgravninger. Først bød han dog bringe en Flaske Vin, forat jeg kunde styrke mig lidt og hvile ud efter min Vandring, og fortalte mig imidlertid om Udgravningerne. Efter et lille Hvil reiste vi os, og han førte mig ud til Stedet. Der laa hele det gamle Kirkegulv med dets Mosaiker afdækket, saa at det tydelig kunde oversees. Der har været tre Skibe, det midterste endte i et halvrundt Chor og skiltes ved fire mono-

lithe Søiler til hver Side fra de to andre Skibe. Kirkens Længde har været 120 Fod og dens Bredde henved 60 Fod. Foran Choret fandtes en firkantet Fordybning hugget ud i Klippegrunden, der muligvis har tjent til et Gravsted. Men over Kirkegulvet saaes Spor af et andet mindre Gulv, som ligger paa tværs af det første. Dette kunde muligvis hidrøre fra den senere Kirkebygning fra Korstogenes Tid, der er bleven opført, da den ældre og større Kirke var bleven ødelagt. [1])

Det tør da antages, at hint første Mosaikgulv virkelig hidrører fra Keiserinde Eudoxias Stephanskirke, og hermed turde da muligvis Stedet for Stephanus' Martyrdød, hvorom der fortælles i det syvende Kapitel af Apostlenes Gjerninger, være angivet. Blandt de talrige Marmorstykker, som fandtes, var ogsaa et med Indskriften *τῶν ξύλων φύλαξ* (Bordenes Vogter), hvilket peger paa Udtrykket i Ap. Gj. 6, 2: *διακονεῖν τραπέζαις*, og muligvis har været et Stykke af Hovedalteret, som var indviet til St. Stephanus.

At have gjenfundet hin gamle Basilika fra Oldtiden og dermed muligvis Stedet for Stephani Martyrdød er jo saare glædeligt, og Dominikanerne, hvem dette skyldes, vare da heller ikke lidet stolte deraf. Men bagved staaer en anden Mulighed saa dristig, at den bringer de gode Dominikanermunke til at svimle af Henrykkelse. Kunde det nemlig ikke tænkes, at Stedet for Stephani Martyrdød har været i umiddelbar Nærhed af selve Stedet for Christi Martyrdød? Begge Steder vare udenfor Byens Mure og maa nødvendigvis søges Nord for

[1]) Jvfr. F. Buhls mere udførlige Beskrivelse i Theol. Tidsskrift f. 1889 S. 489 flg.

dem, da de tre andre Sider støde umiddelbart op til bratte Afgrunde, hvor der ingen Plads bliver til Martyrstedet. Nu ligger kun faa Skridt fra den gjenfundne Stephanskirke en halvrund Høi, i hvis Indre den saakaldte Jeremiasgrotte findes (se Kortet). Denne Høi ligner i høi Grad en Hjerneskal, den ligger tæt udenfor Murene — kunde det da ikke tænkes, at dette var Golgatha? Den Paastand er da ogsaa bleven fremsat i nyeste Tid, at denne Høi er det virkelige Golgatha, i hvis Nærhed den hellige Grav maa findes. Under mit Ophold faldt et lidet engelsk Skrift mig i Hænde, der med stor Iver søgte at bevise, at Høien over Jeremiasgrotten er det rette Golgatha. Imidlertid er det umuligt at komme videre end til en blot Formodning, da det i altfor høi Grad fattes paa historiske Bevismidler. Selvfølgelig turde heller ikke Dominikanerne fremsætte en Paastand, der vilde omstyrte den 1500aarige Tradition om de hellige Steder i Gravkirken — men hvilken Triumph vilde det ikke være over deres gamle Medbeilere, Franziskanerne, om det kunde eftervises, at disse sidde inde med en Skygge af Graven og Golgatha, medens derimod Dominikanerne ere Ihændehavere af det virkelige Golgatha!

Indtil Videre ville Dominikanerne i Jerusalem dog nøies med mindre ærgjerrige Formaal. Deres Antal er kun fire eller fem Fædre og ligesaa mange Lægbrødre. Men efterhaanden som Antallet voxer og de faae fastere Fod, tænke de at optage Ordenens tidligere, mere aristokratiske Traditioner, og i Modsætning til Franziskanerne, som fortrinsvis virke blandt de lavere Folkeklasser, ville de lægge Vægt paa lærde Studier, navnlig

i Retning af Jerusalems meget indviklede Oldtids-Topographi. Ogsaa skal deres Kloster tjene til Asyl for fremmede Videnskabsmænd, som ønske at gjøre et længere Ophold af flere Uger eller Maaneder i Jerusalem, medens der i Franziskanerklosteret i Jerusalem, som iøvrigt modtager Alle med stor Gjæstfrihed, i Regelen kun tilstaaes et begrændset Ophold af otte eller ti Dage. Dernæst ønske de netop i denne By, hvor alle christelige Bekjendelser sætte hinanden Stævne, at aabne venskabelige theologiske Forhandlinger med Protestanterne, og saaledes ogsaa her gjenoptage deres gamle Hverv at virke til Kjætternes Omvendelse, om end i en noget anden og med Tiden mere passende Form end tidligere. Og endelig er det deres Haab at kunne faae tilstrækkelige Midler til at gjenopføre Stephanskirken over dens tidligere Fundamenter, som det er lykkedes dem at bringe for Dagens Lys.[1])

Inden jeg forlader Stephanskirken, maa jeg omtale et mærkeligt Fund, som tidligere er bleven gjort her i Nærheden, nemlig et antikt Marmorhoved, vistnok det første, som er fundet i Jerusalem. Det var kommet i den russiske Archimandrits Besiddelse, og under et Besøg, som vi aflagde ham, fik vi Leilighed til at see det. Der var ingen Indskrift eller Bogstavmærke paa det, kun en Dobbeltørn paa Hovedsmykket antydede, at det var fra den romerske Tid. Det var et kraftigt Mandshoved med Fuldskæg, i Ansigtstrækkene var et høist levende Udtryk af Energi og Grusomhed. Man har antaget det for et Hadrianshoved, men det er umuligt:

[1]) V. Guérin, Jerusalem 1889, p. 439.

dette, som er tilstrækkelig kjendt fra romerske Buster og Statuer, frembyder ikke mindste Lighed med det her omtalte. Derimod kunde der opstilles en Formodning om, hvorvidt det kunde være Herodes den Store — Udtrykket i Ansigtet vilde svare godt til denne Fyrstes velkjendte Charakteer. Skulde dette forholde sig saa, vilde Fundet være yderst interessant, men da vi intet Billed have af Kong Herodes, er det umuligt at bevise Rigtigheden af denne Formodning.

— Vende vi os fra disse hensmuldrede Rester fra en fjern Oldtid til det nuværende Jerusalem, da er der i dette tre Hovedpunkter, hvorom Interessen samler sig: den ærværdige Kirke over den hellige Grav og Golgatha, den pragtfulde Omarmoskee og Harampladsen, samt endelig Oliebjerget. Alle tre havde jeg for Øie, naar jeg om Morgenen vandrede frem og tilbage paa Hospitiets flade Tag. I umiddelbar Nærhed laa Gravkirken, og det glædede mig at see, at Korset paa dens Top rager betydelig høiere op end den blinkende Halvmaane over Omarmoskeens Kuppel, eftersom den sidste ligger lavere. Kun undrede det mig, at de fanatiske Muselmænd havde fundet sig heri. Der fortælles da ogsaa, at denne Dristighed nær havde kostet en græsk Patriarch i det niende Aarhundred Livet. Han blev kastet i Fængsel og anklaget for fræk Bespottelse, fordi han havde vovet at stille Korset høiere; men en af hans Venner, som besøgte ham i Fængslet, gav ham det snilde Raad, at han blot dristig skulde paastaae, at Korset ikke stod høiere, og overlade til sine Anklagere at bevise det Modsatte. Dette gjorde han, og da Muselmændene vare ude af Stand til at foretage et saadant Regnestykke, blev

Patriarchen frifunden af Mangel paa Bevis.[1]) — Længst tilbage mod Øst laa Oliebjerget med sine spredte Oliventræer, badet i Morgensolens stærke Lys, medens en blaa Himmel lysklar hvælvede sig over de nøgne Bjerge og Stadens mange Kupler.

Min første Gang Morgenen efter vor Ankomst var til Gravkirken. Her gik Alt til, som da jeg sidst havde besøgt den. Kun een Forandring havde fundet Sted: Kirken havde faaet en ny Kuppel. Under mit Besøg i 1861 var nemlig Kuplen over den hellige Grav i en meget brøstfældig Stand. Den var bleven opført i stor Skyndsomhed efter Branden 1808, nu var der store Revner og Huller i den, hvorigjennem Regn og Sne sivede ned over de hellige Steder. Men Ingen kunde istandsætte den, thi Kuplen var fælles Eiendom for de forskjellige Kirkesamfund, og man vaagede skinsygt over, at ikke den, som istandsatte Kuplen, derved skulde erhverve sig Ret til den. Endelig efter lange Forhandlinger lykkedes det i 1863 at bringe et Forlig istand, hvorefter Frankrig, Rusland og Tyrkiet skulde sende hver sin Architekt og alle tre Magter i Forening bekoste Istandsættelsen. Denne fuldendtes 1868, og nu hvælver en fast og sikker Kuppel sig over den hellige Grav og holder Regn og Uveir borte. -- I Forbindelse hermed kan nævnes en anden glædelig Forandring, som har fundet Sted: det er blevet tilladt de Christne at bruge Kirkeklokker. Under mit første Ophold var dette forbudt, den hellige Stad laa stille og stum, og i Christenhedens Moderstad hørtes aldrig Lyden af en

[1]) Warren, The temple or the tomb. 1880. p. 68.

Kirkeklokke. Men ogsaa her har Tyrkiet maattet give efter for de christne Stormagters stigende Indflydelse. og nu lyder der et forenet Chor af de stærke Klokker i Gravkirken sammen med de andre christne Kirker og Kapeller indtil den nye russiske Kirke ovre paa Oliebjerget. Søndagmorgen var det lifligt at høre det tonende Hav af Klokketoner bølge hen over Staden.

Iøvrigt var Alt inde i Kirken uforandret som for tredive Aar siden. Foran det lille Marmorkapel, som er reist over den hellige Grav, ere de store Sølvlysestager med colossale Voxlys opstillede. En broget Mængde i Turbaner og Kaftaner trænges stadig om Graven eller ligger foran den, gjør Knæbøininger og slaaer Hovedet mod Gulvet i andagtsfuld Tilbedelse. Nogle Skridt herfra fører en Række Trin op til et lille Kapel, der hvælver sig over Golgatha. Under Alteret sees tre dybe Huller; her siges de tre Kors at have været nedrammede, lidt til Høire sees en langagtig bevægelig Sølvplade; den kan skydes til Side, og man seer da under den en dyb Revne i Klippestenen, som fremkom ved Jordskjælvet under Korsfæstelsen (Matth. 27, 51). Alt er iøvrigt saaledes overdækket af Marmor, Sølv og en Mængde brændende Lamper, at man har ondt ved at forestille sig, at man heroppe staaer paa en lille naturlig Klippehøi. Rundt om Kirken er der opført en Mængde større eller mindre Kapeller, til hvilke der knytte sig Minder fra Lidelses- eller Opstandelseshistorien. Alle disse tilhøre forskjellige Kirkepartier, som hver især med største Nidkjærhed vaage over deres Eiendeel, kun den hellige Grav tilhører alle Kirkepartier i Fællesskab. Ved de store Kirkefester

opstaaer ikke sjældent Rivninger og Sammenstød mellem de forskjellige Processioner, der bevæge sig omkring de hellige Steder, og da man ikke skyer at gribe til Knive og Knipler ja end ikke at lade Bøsserne knalde under de gamle Kirkehvælvinger, saa have Kirkefesterne stundom faaet en blodig Udgang. Forat forhindre dette er der altid en tyrkisk Politivagt, som til Venstre for Indgangen i Kirken indtager et ophøiet Sæde og uforstyrret ryger sin Tschibuk, medens Pilgrimmenes tætte Skarer strømme frem og tilbage. Henad Paasken, naar de store Skarer af græske og russiske Pilgrimme komme til Jerusalem, er Kirken fyldt og stundom overfyldt den ganske Dag. Det er med en egen Følelse, at man færdes mellem disse store Skarer i pjaltede, forrevne Klæder, med store Skæg og vilde Øiekast. Man har ondt for at fatte, at disse Røverskarer virkelig ere christelige Troesfæller, og dog røres man ved at see den uskrømtede Fromhed og inderlige Andagt, hvormed de knæle eller bøie Hovederne og fremsige deres stille Bønner. De ere Pilgrimme i Ordets fulde Betydning, mange af dem have vandret lange Strækninger til Fods, de have døiet brændende Solhede og isnende Regnskyl, over Havet have de havt stormfulde Reiser, pressede sammen paa det aabne Dæk, men ingen Besvær og ingen Møie har kunnet holde dem tilbage, og i mangt et Øie, navnlig hos Kvinderne, seer man Henrykkelsen straale over omsider at have naaet det hellige Maal.

Og hvilken Ærefrygt fylder ikke Sindet, naar man drager sig til Minde, at denne Kirke har nu i halvandet Aartusind været det fælles Mødested for hele Christenheden, hvor alle Folkeslag fra Øst og Vest, fra

Syd og Nord mødtes i Tilbedelse og Andagt. Thi at dette er den samme Kirke, som Keiser Konstantin lod opføre, derom kan der ingen Tvivl være, skjøndt der ganske vist af denne neppe kan være Andet tilbage end nogle Fundamenter i Grunden. Kirken er nemlig flere Gange bleven ødelagt, men atter reist paa Ny. Keiser Konstantin opførte en prægtig Basilika med fem Skibe og Indgang fra Øst, saaledes at Chorrundingen hvælvede sig over den hellige Grav, medens Golgatha var i det søndre Sideskib. Kirken blev indviet Aar 335 og stod omtrent trehundred Aar. Da erobrede Perserkongen Chosroes Jerusalem, satte Ild paa Staden og jævnede Kirken med Jorden. Jerusalem blev atter tilbageerobret af de Christne, og en from Munk, Modestus, opbød alle sine Kræfter for ved Indsamlinger og milde Gaver at faae Kirken gjenopført. Det lykkedes ham ogsaa, dog ikke i dens tidligere Pragt, ja det blev ikke engang een stor Kirke som tidligere, men tre eller fire mindre Kirker eller Kapeller opførte særskilt over hvert af de hellige Steder. Men allerede 636 faldt Jerusalem paa Ny i de Vantroes Hænder, Chalifen Omar skaanede dog Kirken. Keiser Carl den Store sendte rige Gaver til Kirken, og Chalifen Harun-al-Raschid oversendte ham derfor Nøglerne til den. Fra den Tid skriver sig det Patronat, som Frankrig indtil den Dag idag øver over Kirker og Klostre i Palæstina. I Aaret 1010 brød en ny Storm løs, den ægyptiske Chalif Hakem lod Kirkerne i Jerusalem nedrive, men nogle Aar senere bleve de dog paa Ny opbyggede af den byzantinske Keiser. Da Korsfarerne i 1099 havde erobret den hellige Stad, var deres Omsorg

særlig henvendt paa Kirken, som hvælvede sig over den Grav, der havde draget dem til blodige Kampe langt borte fra Fædrehjemmet. Istedetfor de forskjellige mindre Kirker opførte de een stor Kirke, som omsluttede alle de hellige Steder, og denne Skikkelse er Kirken bevaret til vore Dage. I October 1808 udbrød en heftig Ildløs inde i Kirken, som ganske ødelagde Kuppelkirken over den hellige Grav. Den blev dog snart opbygget paa Ny, men i en moderne italiensk Renaissancestil, der kun lidet svarer til den byzantinske og romanske Stil, som hersker i Kirkens øvrige Dele. Det var Grækerne, som foretoge denne Ombygning, og de benyttede sig med stor Snedighed deraf til at fortrænge Latinerne og bemægtige sig selv Størstedelen af Kirken, saaledes at Grækerne nu besidde Hovedpartierne af Kirken, medens Latinere, Armeniere og andre østerlandske Kirkepartier ere trængte ud imod de ydre Kapeller.

Kirken over Golgatha og Graven har saaledes en høi Ælde og har undergaaet mange Omskiftelser. Men ere nu ogsaa de hellige Steder, hvorover den hvælver sig, det virkelige Golgatha og den virkelige Grav — eller er det her, som saamange andre Steder i Palæstina, kun en from Phantasi, der henlægger hine underfulde Begivenheder netop til disse Steder? Vi staae her overfor Spørgsmaalet om Gravens Ægthed, som i de to sidste Menneskealdre har fremkaldt en meget varm, ofte lidenskabelig Strid. Spørgsmaalet er endnu ikke blevet afgjort og vil formodentlig aldrig blive det paa Grund af manglende Bevis. Ganske vist er der ved den ovenfor omtalte Eftervisning af den anden Mur gjort et Skridt fremad, forsaavidt der herved er

vundet en Mulighed for, at Golgatha og Graven virkelig kunne have ligget her. Men fra Mulighed til Virkelighed er endnu et langt Skridt. Det Afgjørende bliver den rette Forstaaelse af Kirkefaderen Eusebius' Beretning om Gravens Fund ved Keiser Konstantin[1]. Der berettes først, at Hedningene og Afgudsdyrkerne havde søgt at skjule de hellige Steder, hobet Uhumskheder over dem og bygget Afgudstempler over dem. Men alligevel havde Keiser Konstantin, ledet af guddommelig Visdom, fundet de hellige Steder og ladet dem udgrave. Dette prises nu i høie Ord som et af de allerstørste Mirakler, der nogensinde har fundet Sted, og som overgaaende al menneskelig Forstand og Visdom. Af disse Udtalelser fremgaaer det, at Traditionen har været brudt og de hellige Steder været i Forglemmelse, men at Keiseren ved formeentlig guddommelig Inspiration fandt dem. Dette, som for Biskop Eusebius og hans Samtidige bliver et Bevis for Golgathas og Gravens Ægthed, bliver for os netop Bevis for det Modsatte. Gravens Forsvarere indvende herimod, at man ikke maa holde sig til Ordenes bogstavelige Form, thi disse ere kun Udtryk for den byzantinske Hofstil, som paa overdreven Maade priser Keiserens Kløgt, men at Hovedvægten ligger paa det hedenske Tempel, som var opført over Graven og altsaa betegnede Stedet for denne. Men skulde dette være Meningen, da bortfalder jo alt det Overordentlige ved Keiserens Visdom, og Enhver kunde jo lade Udgravningen foretage, som blot havde Magt og Evne dertil. Man vil

[1]) Eusebius. Vita Constantini lib. III. capp. 25—29.

derfor ikke kunne gaae videre end til at antage, at der paa Konstantins Tid endnu var en meget usikker Tradition om, at Graven skulde findes under hint hedenske Venustempel, og Keiserens Fortjeneste kommer da til at bestaae i, at han trods Traditionens Usikkerhed lod anstille Udgravninger. Men naar man til Traditionens Usikkerhed føier hin Tids store Lettroenhed og Mangel paa Kritik, da kommer man til det Resultat, at en gammel Klippegrav og en lille Høi (og af begge Dele findes der fuldt op i og ved Jerusalem) uden Videre bleve antagne for Christi Grav og Golgatha. Den fromme Begeistring tillod i næsten halvandet Aartusind ingen Tvivl at opkomme herom, indtil endelig vort kritiske Aarhundred har optaget Spørgsmaalet til en dybere og mere indgaaende Undersøgelse*). Nu at paavise den ægte Grav og det virkelige Golgatha, som Flere have forsøgt (jvfr. ovenfor S. 169 om Høien over Jeremiasgrotten), maa opgives som et haabløst Arbeide, thi Antydningerne i vore Evangelier ere altfor ubestemte, til at deraf kan uddrages nogen bestemt Anvisning. Muligvis skulle begge Dele søges Nord for Jerusalem, hvor der endnu findes mange Oldtidsgrave udhuggede i Klipperne, ikke sjeldent smykkede med architektoniske Zirater. Men videre end til en blot subjectiv Formodning vil man her ikke kunne komme, og man maa lade sig nøie med den Tanke, at indenfor denne Bjerglinie, som indrammer Synskredsen, er Forsoningsværket fuldbyrdet og har hint store Under

*) En udførlig Undersøgelse af Spørgsmaalet om Gravens Ægthed findes i min »Pilgrimsfærd i det hellige Land.« S. 101 – 115.

undet Sted, paa hvilket vi grunde vort christelige Haab om evigt Liv og Salighed.

Maa nu saaledes end Gravkirken give Afkald paa det, som i mange Aarhundreder har givet den dens største Tiltrækningskraft, saa vedbliver den dog paa Grund af sin høie Alder og sin mærkelige Historie at være et af de interessanteste Bygningsværker. Ogsaa i reen kunstnerisk Henseende er den dette paa Grund af de mange architektoniske Stilarter, som fremtræde i den. Imidlertid er det ikke let at overskue disse saa lidt som at faae et samlet Overblik deels formedelst det Halvmørke, som hersker i Kirken, deels formedelst den forvirrede Sammenbygning af dens enkelte Dele og de mange Kapeller, som ere opreiste i den. Heller ikke dens Ydre kan overskues, da den er omringet af store Klosterbygninger. Kun en Deel af Sydsiden, der hvor dens eneste Indgang nuomstunder findes, træder frit frem. Dette Parti, som hidrører fra Korsfarerne, bestaaer af to rundbuede Portaler, hvoraf den ene er tilmuret, over hvilke to ligeledes rundbuede Vinduer ere anbragte, samt det ufuldendte Klokketaarn. Det minder saavel i sine Hovedtræk som i sine Detailformer ganske om Domkirkerne fra den tidligere Middelalder, som vi træffe rundt om i Tydskland og Frankrig.

Ligeoverfor mod Syd paa den anden Side af Gaden sees Ruiner af en anden mægtig Bygning, der er holdt i samme Stil og fra samme Tid. Det er en prægtig Portal i middelalderlig Rundbuestil med rige Decorationer. Om den store Rundbue sees endnu en Frise med halvt borthuggede Figurer: de forestille de

tolv Maaneder tilligemed Sol og Maane. Det er den gamle Indgang til Johanniter-Hospitiet, i hvilket Johanniternes Ridderorden havde sit Sæde. Her havde Ordenen, hvis Skytspatron Johannes den Døber var, sine Kirker og Klostre tilligemed Herberge for Pilgrimme, som i stort Antal fik Husrum her. Efter Jerusalems Fald droge Johanniterridderne til St. Jean d'Acre, som de i et Aarhundred forsvarede med stort Heltemod, derfra til Rhodus og endelig til Malta, stadig kæmpende mod Tyrkerne. Deres store Bygninger i Jerusalem tog Sultan Saladin i Besiddelse og omdannede dem til et Hospital. Med et arabisk Navn kaldtes det *Muristan*, og dette Navn har Bygningen beholdt indtil den Dag idag. Efterhaanden forfaldt det imidlertid, og i det attende Aarhundred var den kun en mægtig Ruinhob. Grus og Jord dækkede over den, og af de tidligere omfangsrige Bygninger saaes intet Andet end den store Portal, alt det Øvrige var kun en Grushøi, hist og her bevoxet med Græs og lidt Krat. Men da den tydske Kronprinds Frederik (senere Keiser Frederik den Tredie) i 1869 gjorde en Pilgrimsfærd til Jerusalem, forærede Sultanen ham den østlige Deel af Muristan, og dette havde atter til Følge, at den tydske Regering lod anstille Udgravninger, de vældige Grusmasser bleve fjernede og bragte udenfor Jaffaporten, hvor de væltedes ned i Daldybden. I en Dybde af 20 eller 24 Fod naaede man det tidligere Grundlag, og nu kom Fodstykker af Piller og Søiler samt de nederste Lag af Murene for Dagens Lys, saa at man har et klart Overblik over en Deel af det mægtige Bygningsværk, som atter er bragt for Dagens Lys. Lige bag

Portalen sees Grundstykkerne af den store Kirke, kaldet *Maria Latina*, fordi der her holdtes romersk Gudstjeneste, man seer tydelig de tre Skibe med de tre Chorrundinger, som have afsluttet dem, bagved denne laa den firkantede Klostergaard med Klostret og endelig Hospitalet med sine mange hvælvede Rum. Klosterets Refectorium er blevet omdannet til et Kapel, hvor der nu hver Søn- og Helligdag holdes tydsk evangelisk Gudstjeneste. Men den preussiske Regering har til Hensigt at lade den gamle Kirke Maria Latina opføre paa Ny og tage den i Brug, og ligeledes at restituere de øvrige Bygninger og benytte dem til Præstebolig, Skole, Pilgrims-Herberg og paa denne Maade kalde det gamle Johanniter-Hospitium til Live i evangelisk Skikkelse.

Medens man her har bragt middelalderlige Bygningslevninger frem for Dagens Lys, er der desværre andre, som forsvinde. Midt inde i det muhamedanske Kvarteer mellem Herodesporten og St. Annakirke laa Maria-Magdalenekirken. Det fromme Sagn vilde vide, at her stod Huset, hvor Jesus laa til Bords hos Pharisæeren Simon, og hvor Synderinden (Maria Magdalene?) salvede hans Fødder (Luk. 7, 36—59). Gamle Pilgrimsskrifter omtale en Kirke, som var bygget over dette Sted, vistnok allerede før Korstogene. I Tidernes Løb var den faldet sammen, en fattig Pottemager havde opslaaet sin Bolig i den, og for nogle Aar siden var den taget i Brug til en muhamedansk Skole. Vi gik ud forat tage i Øiesyn, hvad der endnu var tilbage, men kom netop for at see de sidste Levninger bæres bort. Man var ifærd med at opføre en Fabrik her; der

herskede stor Byggetravlhed, og under denne forsvandt de sidste Rester af den gamle Kirke. —

Det andet Hovedpunkt i det nuværende Jerusalem, hvorom den Reisendes Opmærksomhed samler sig, er Omarmoskeen og Harampladsen, som omgiver den. Medens den historiske Tradition, der knytter sig til Gravkirken, er yderst usikker, saa befinde vi os ovre ved Omarmoskeen paa Historiens utvivlsomme og faste Grund. Thi Omarmoskeen staaer paa samme Sted, hvor fordum det pragtfulde Tempel stod, og den rummelige Haramplads er den gamle Tempelplads, hvor Israels mange Tusinder flokkedes om Helligdommen, og hvor Jesus vandrede om med sine Disciple mellem Folkeskarerne. Da Jerusalem i Aaret 70 erobredes af Romerne, blev Templets Pragtbygninger og de herlige Buegange, som omgave det, fuldstændig ødelagde. Keiser Hadrian opførte et stort Jupitertempel, hvor tidligere Jødernes Tempel havde staaet. Senere lod den christne Keiser Justinian opføre en Mariakirke paa Tempelpladsen, vistnok paa dens sydlige Deel. I Aaret 636 faldt Jerusalem i Arabernes Vold, og nu blev Tempelpladsen omdannet til en muhamedansk Helligdom. Arabiske Historieskrivere fortælle, at da Chalifen Omar rykkede ind i Jerusalem, tillod han de Christne at beholde deres Kirker med fri Gudstjeneste, men med Tempelpladsen gjorde han en Undtagelse. Her knælede han og holdt Bøn først paa den hellige Klippe, *es Sakhra*, senere i Mariakirken, og hermed vare begge Steder indviede til Islam. Justinians Mariakirke blev nu omdannet til en Moskee og fik Navn af *El-Aksa*, og et halvt Aarhundred senere (688—92) lod Chalifen Abd-

el-Melek opføre den pragtfulde Moskee over den hellige Klippe, som endnu den Dag idag bærer Navn af Omarmoskeen, uagtet den ikke er opført af Omar, men af en af hans Efterfølgere. Denne nye Moskee blev der tillagt særdeles Hellighed, den er den helligste næst efter Moskeen i Mekka og drog selvfølgelig store islamske Pilgrimsskarer til sig. Vel skete der en Afbrydelse heri ved Korsfarernes Erobring, som indviedes med den blodige »normanniske Gudstjeneste«, da de tætte Skarer af Mænd, Kvinder og Børn, som havde søgt Tilflugt omkring Helligdommen, uden Naade nedhuggedes, og Blodet flød i Strømme henover den store Plads. Omarmoskeen blev nu omdannet til en Kirke og fik Navn af *Templum Domini*, og heraf tog atter Tempelherrernes Orden Navn. El-Aksa Moskeen blev atter, som den tidligere havde været, en christelig Kirke, og tæt ved den byggede Tempelherrerne deres Ordenshus med store Sale. Men 1187 faldt Jerusalem i Arabernes Vold, Tempelherrerne maatte ligesom Johanniterridderne forlade deres Kirker og Ordenshuse. Nu bleve Kirkerne paa Harampladsen atter omdannede til Moskeer og ere vedblevne at være det. Omarmoskeen blev i Særdeleshed omgivet med Hellighedens Glands; den tyrkiske Sultan Soliman den Anden lod den (1522—28) udstyre med stor Pragt, dens Ydre blev belagt med farvede Fajenceplader, og brogede Glasvinduer bleve indsatte, gjennem hvilke Sollyset falder mildt og dæmpet ind. Efterdi Hellighed i muhamedansk Forstand er uadskillelig fra Fanatisme, blev al Adgang til Harampladsen forbudt Christne og Jøder under Dødsstraf. Dette strænge Forbud holdt sig endnu i

vort Aarhundred, først efter Krimkrigen tillodes det enkelte høitstaaende Reisende at træde ind i Moskeen. Men endnu i 1861 hilstes min Reisefælle og jeg med Tilraab og Stenkast, hver Gang vi nærmede os Harampladsen, og det lykkedes os ikke at faae Adgang til Omarmoskeen: vi maatte nøies med at betragte den fra det Fjerne, navnlig oppe fra Oliebjerget, hvor der haves et godt Overblik over hele den store Plads (s. Titelbilledet). Men siden den Tid har den europæiske Indflydelse stadig været i Stigen, og nu kan man ved Consulernes Hjælp og imod Erlæggelse af en god Bakschisch uden Vanskelighed erholde Tilladelse til at besøge saa vel Harampladsen som de tvende Moskeer.

Vi skaffede os den fornødne Tilladelse og aflagde et Par længere Besøg herinde. Det er et stort og overvældende Skjønhedsindtryk, man her modtager, meget forskjelligt fra, hvad man ellers nuomstunder seer i Jerusalem, hvor Alt er sammentrængt, smudsigt, mørkt og faldefærdigt. Saasnart man er traadt gjennem en af Portene, som fører ind til Pladsen, overraskes man af den store, rummelige Plads, over hvilken Lyset fra den klare Himmel falder blændende ned, medens der i alle Retninger aabner sig friere Udsigter, som begrændses af Bjergene, der omgive Jerusalem. Enkelte gamle Cypresser med deres tætte dunkelgrønne Løv og Oliventræer med deres mere blaalige Tone staae spredt omkring; og til alle Sider sees større eller mindre Bygninger i phantastisk Stil. Den største og prægtigste af disse er selve Omarmoskeen eller *Kubbet es Sakhra* d. e. Kuplen over den hellige Klippe. Den hæver sig omtrent midt paa Haram-

pladsen paa en Platform, til hvilken Trappetrin føre op. Over Trapperne hæve sig Arkader i arabisk Spidsbuestil; den blaa Himmel, seet gjennem dem, og det rige gyldne Sollys betager Sindet med sit forunderlige Trylleskær. Indenfor staaer Moskeen, en ottekantet Bygning, over hvilken den mægtige Kuppel hæver sig; over Kuplen blinker Halvmaanen. Ydervæggene ere dækkede med Fajenceplader og Marmor med fremherskende hvide, grønne og blaa Farver. Vinduerne have flade Spidsbuer; fire Porte, vendte mod de fire Verdenshjørner, føre ind i Moskeen. Dennes Indre er overordentlig høitidsfuldt. To Rækker Søiler afvexlende med Piller danne to concentriske Kredse; Søilerne ere Monolither af kostbart Marmor og hidrøre vistnok fra Hadrians Jupitertempel, som tidligere stod her. Indenfor disse Kredse sees et rundt Jerngitter og bag dette ligger den egentlige Helligdom: den gjennemborede Klippe. Under Klippen er et firkantet Rum, til hvilket man stiger ned ad en Trappe. Det er den naturlige Klippe, som her træder frem. Jødiske Traditioner fortælle, at det var paa denne Klippe, at Abraham vilde offre Isak. Muhamedanerne fable om, at det var herfra, at Muhamed gjorde sin berømte Himmelfart. Den historiske Sandhed er vistnok den, at vi her see Toppen af Moria Bjerg, Aravnas Tærskeplads, som David kjøbte, og over denne Klippe stod senere det store Brændofferalter. Hullet gjennem Klippen har været en Rende, gjennem hvilket Blodet af de slagtede Offerdyr førtes ned i underjordiske Kanaler, for derigjennem at føres ud i Kedronsdalen. — Over denne Klippe hvælver den store Kuppel sig; den er af Træ og overdækket

med Bly. Dens Indre er ligesom Moskeens Vægge dækkede med Mosaiker, deels Krandse og Blomster, deels Indskrifter fra Koranen i arabiske Skrifttegn. Det Meste heraf hviler dog i Halvmørke, de ikke meget store Vinduer og end mere de brogede Glasmalerier i dem tillade kun Lyset sparsomt at falde ind; men netop den mystiske Dunkelhed og det farvede Lysskær i Forening med det kostbare Materiale har en betagende Virkning. I Modsætning til saamange andre tyrkiske Moskeer, der befinde sig i en mere eller mindre faldefærdig Tilstand, er Omarmoskeen ypperlig vedligeholdt.

Mærkelig nok har der været stor Uenighed, om dette store og pragtfulde Bygningsværk skulde være af christelig eller muhamedansk Oprindelse. Paa Grund af den fremherskende byzantinske Stil have nyere Forskere meent, at det skulde fra først af have været en christen Kirke, og man har fremsat den Formodning, at det skulde være Keiser Justinians Mariakirke, der i saa Fald vilde have været et værdigt Sidestykke til Sophiakirken i Konstantinopel. Englænderen Fergusson fremsatte den dristige Paastand, at dette skulde være den oprindelige Gravkirke, at det firkantede Rum under Klippen skulde være Jesu Grav, og at den formentlige Gravkirke skulde være en Efterligning, som de Christne havde opført i den senere Middelalder til Erstatning for den virkelige Gravkirke, som nu var falden i Saracenernes Hænder. Alt dette er dog uholdbare Formodninger: Bygningen er fra først af opført af Araberne som Moskee, hvad der bekræftes af Indskriften paa Kuplen. Den byzantinske Stil forklares af, at Araberne benyttede byzantinske Bygmestre,

der i dette Tilfælde synes at have benyttet Kuplen over den hellige Grav som Forbilled, hvoraf Ligheden mellem begge forklares. Fergusson har vendt Forholdet om og gjort det oprindelige Forbilled til Efterligning og omvendt.

En Mængde muhamedanske Sagn og Legender slynge deres Æventyrnet om Bygningen. Fra den hellige Klippe foer Propheten til Himmels paa Vidunderhesten Borak og gjennemfløi alle syv Himle, hørte alle Englehærene prise Gud, saae Paradisets salige Glæder og Helvedes Kvaler, blev stedt for den Allerhøiestes Throne og modtog hans Befalinger om den nye Religion, han skulde forkynde, derpaa atter samme Vei tilbage — og Alt dette i Løbet af een Nat. Det runde Hul i Klippen blev boret af Prophetens Legeme. Klippen vilde flyve med, men Engelen Gabriel holdt den tilbage, Mærket af Engelens Haand sees endnu. Under Klippen er Sjælenes Brønd og Nedgangen til Underverdenen. Paa Dommedag skal Guds Throne reises paa denne Klippe, og de første Basunstød lyde herfra. Ved den nordlige Indgang til Moskeen vises en Jaspisplade, i hvilken Muhamed har slaaet 19 Nagler fast, de skulle udfalde til bestemte Tider, og naar den sidste falder, kommer Dommedag. Djævelen listede sig en Dag til at pille Naglerne ud, men blev heldigvis opdaget af Engelen Gabriel, da han endnu manglede tre Nagler, og jaget bort. Et andet Sted i Moskeen vises et Fodspor af Propheten, ogsaa opbevares enkelte Haar af hans Skæg som en kostelig Reliqvie. Ligeledes bevares her Muhameds Fane, Kalifen Omars Fane o. Lign.

Øst for Omarmoskeen ligger en nydelig lille Kuppel-

Bygning, udført i samme Stil, hvorom Muhamedanerne paastaae, at det er den oprindelige Model for Moskeen. Ogsaa til den knytte sig allehaande Sagn: det forsikkres, at dens Kuppel er ved en usynlig Kjæde fæstet til Himlen, hvorfor den kaldes *Kubbet-es-Silsileh* (Kjædekuplen). Ligeledes fortælles, at Kong David hold Dom under den, hvorfor den ogsaa fører Navnet *Mehkemet Daud* (Davids Domshus). Dens Oprindelse og Formaal er uvis — man har opstillet den Formodning, at det skulde være et Baptisterium, altsaa hidrøre fra Korsfarertiden, dog er dette høist usikkert.

Rundt om paa den store Haramplads ligge mange mindre Bygninger, hvoraf enkelte ere opførte i en yderst elegant Stil, til andre knytte sig muhamedanske Sagn, adskillige af dem ere Koranskoler eller Bedehuse. Længst mod Syd ligger Harampladsens anden Moskee, kaldet *El Aksa* (d. e. den Fjerne). Indgangen til den dannes af syv spidsbuede Portaler i gothisk Stil, der gjøre en imponerende Virkning. Foran sees nogle gamle Cypresser med rig Løvfylde og et rundt Vandbassin, som rigtignok for Tiden var tomt, idet den store Vandledning, der forsyner det med Vand, var i Stykker. I Nærheden findes flere omfangsrige Cisterner skjulte under Klippegrunden, kun Hullerne, gjennem hvilke Spandene heises ned for at drage Vandet op, sees. En af dem kaldes *bir-el-waraka* (Bladbrønden), og til den knyttes det Sagn, at en af Chalifen Omars Mænd tabte sin Spand og gik ned forat hente den op. Nede i Cisternen fandt han en Dør, der førte ind til en deilig Have. Han plukkede et Blad og steg atter op. Men Bladet visnede ikke — det var nemlig fra Para-

disets Have. Andre stege ned forat søge efter Døren, men den saaes aldrig mere.

Aksa-Moskeens Indre gjør et overraskende Indtryk ved sin storladne Simpelhed. Man gjenkjender øieblikkelig den gamle Basilika, hvilken Keiser Justinian lod opføre til Ære for Jomfru Maria, som senere blev omdannet til Moskee og betydelig ombygget. De tre Midtskibe med Søilerækker og det flade Bjælkeloft hidrøre fra den gamle Kirke, men forat forstyrre Korsformen opførte Araberne lavere Sideskibe, to paa hver Side, saa at der nu i Alt er syv Skibe, og Grundformen er bleven en Firkant. Korsfarerne erobrede Moskeen tilbage, og den blev nu benyttet som Palads for de christne Konger. Disse overlode en Deel af Paladset til Tempelherrerne, som toge deres Residents her. Endnu sees i den vestlige Fløi en lang Sal med spidsbuede Vinduer — det har været de stolte Ridderes Vaabensal. Men efter 1187 deelte det christne Konge- og Ridderpalads Skæbne med Templum Domini og blev ligesom dette paa Ny en Moskee. Alligevel ere de christne Legender ikke blevne helt fortrængte: etsteds i Moskeen vises et Fodspor af Jesus trykt i Stenen, og i et lille Kapel fremvises Jesu Vugge, en Marmornische, liggende paa Ryggen, i hvilken Jesusbarnet skal have hvilet, da han som spæd bragtes af Forældrene til det jødiske Tempel. Begge Dele æres som Reliqvier af Muhamedanerne, der, som bekjendt, ogsaa hylde Jesus som Prophet, men rigtignok af ringere Orden end Muhamed.

Lange Stentrapper føre ned til de vældige Underbygninger, hvorpaa Aksa-Moskeen og den sydøstre

Deel af Harampladsen er opført. Her sees en Mængde firkantede Piller, som bære Hvælvingerne, over hvilke Terrassen er lagt. Disse Hvælvinger hidrøre vistnok fra Kong Herodes' Tid og have tjent til Støtte for den sydostlige Deel af Tempelpladsen, som han lod tilføie forat skaffe Plads til sine Pragtbygninger. Muligvis de ere blevne ombyggede i Middelalderen; de benyttedes da af Tempelherrerne som Stalde for deres stolte Gangere, endnu sees Ringe i Pillerne, hvortil Hestene have været bundne. Dengang fik de Navn af »Salomos Stalde«, idet Traditionen satte dem i Forbindelse med Kong Salomos Palads. I Nærheden findes betydelige Rester af en af de gamle Tempelporte, den saakaldte tredobbelte Port, som nu er tilmuret, gjennem hvilken paa Christi Tid Festskarerne droge op til Templets Helligdom.

I den sidste Uge af vort Ophold i Jerusalem var al Adgang til Harampladsen formeent de Christne. Da indtraf nemlig *Neby-Musa*-festen d. e. Festen til Ære for Propheten Moses, der ligesom Jesus holdes i Ære af Muhamedanerne. Da denne Fest som overhovedet alle religiøse Fester i høiere eller ringere Grad fremkalder Muselmændenes Fanatisme, anseer Øvrigheden det for klogest at holde alle Christne borte fra deres hellige Steder for at undgaae Sammenstød, hvis Udfald ikke lader sig beregne. Rundt om i Jerusalems snævre Gader mødte man smaa Hobe, der med Pauker og Trommeslag, Spring og vilde Hyl bragte sig i Stemning. Til samme Tid samledes de store christne Pilgrimskarer forat feire Paasken: i alle Gader og ovre paa Oliebjerget herskede et stærkt bevæget Liv af de

brogede Skarer, der idelig strømmede frem og tilbage, ikke sjældent mødtes Pilgrimstogene af begge Religionssamfund, dog løb det fredeligt af. Vi overværede Festskuet af den store Procession, som drager ud i Ørkenen forat feire den egentlige Neby-Musa-fest. Det var et meget langt Festtog, som aabnedes af tyrkiske Soldater, dernæst Pilgrimme og Derwischer, Paschaen af Jerusalem, den høie muhamedanske Geistlighed i brogede Silkekaaber og til Hest, saa nye Skarer af Pilgrimme og dandsende og springende Derwischer, vaiende Bannere og dumpe Trommeslag, bestandig kom nye Skarer frem med vilde Fagter og et æventyrligt Udseende. Vi kunne see det brogede Tog bevæge sig op over Oliebjergets Skraaninger og forsvinde bag Høideryggen. Hele Kedronsdalen, gjennem hvilken Toget bevægede sig frem, var opfyldt af Tilskuere, hvoriblandt en Mængde Kvinder i deres hvide Burnusser. En kold Vind blæste, og Sollyset faldt skarpt hen over hele denne bevægede, farverige Menneskeskare, om hvilken Jerusalems Mure og Oliebjergets Skraaninger dannede den mørkere Ramme. Man fik et levende Indtryk af en østerlandsk Religion, der udelukkende henvender sig til Følelsen og Phantasien, som den forstaaer at opildne til vild Lidenskab, men uden Tilfredsstillelse for Tankelivet og uden sædeligt Ideal, der kan beherske og danne Villien. Det var underligt nok at see en saadan Religion udsende sine Festskarer netop under disse Mure og over disse Bjerge, hvorfra Toner og Minder af en heel anden Art lyde til os.

Hinsides Kedronsdalen hæver Oliebjerget sin alvorsfulde Top eller rettere sine tre Toppe, thi det lang-

strakte Bjerg falder i tre Partier. Uagtet det i det Hele laa hen, som da jeg sidst havde seet det, kunde dog Tidens Ændringer ogsaa kjendes her. Det forekom mig, at Olietræernes Antal, der staae spredte over hele Bjerget, var formindsket, og at Bjerget derved havde faaet et mere bart og øde Udseende. Af de fire gamle interessante Klippegrave, som findes udhuggede i den østlige Skraaning ved Siden af hinanden, var den ene forsvunden, den som Traditionen, iøvrigt med Urette, tillægger Navnet Josaphats Grav (Kong Josaphat blev nemlig efter 1. Kong. 22, 54 begravet inde i Staden). Jeg kunde ikke faae Øie paa den og heller ikke erholde Oplysninger om den og antager derfor, at den er bleven dækket af nedraslende Sten og Grus fra de høiere liggende Skrænter. [1])

Derimod fandt jeg Gethsemane Have i velbevaret Stand. Dette fredhellige Sted, hvis Beliggenhed er bekræftet af gamle Traditioner og stemmer med den hellige Skrifts Angivelser (Joh. 18, 1) staaer under Franziskanernes Varetægt og har ganske Præget af en stille Klosterhave. En ny og høiere Mur var bleven opført omkring den, i dennes Inderside vare paa katholsk Vis de forskjellige Lidelsesstationer fremstillede og dannede en Art Kapeller under aaben Himmel. De ældgamle, spaltede og sønderrevne Oliventræer, der om de end ikke række op til Christi Tid (som bekjendt fældede Romerne under Jerusalems Beleiring alle Træer

[1]) Guérin meddeler i sin Bog om Jerusalem (1889) S. 272 Følgende om Josaphats Grav: »Actuellement, il est complètement dérobé aux regards par un mur en pierres séches, qui le masque tout à fait.«

udenfor Stadens Mure), dog tælle adskillige Aarhundreder, ere blevne omgivne af et Jerngitter forat skærme dem mod de Besøgende. Udenom dette strækker sig en yndig og vel vedligeholdt Blomsterhave, hvorfra en fin Blomsterduft krydrer Luften. En eller to Franziskanermunke opholde sig derude, modtage den Fremmede med Venlighed og give ham ved Bortgangen nogle affaldne Kviste af de gamle Træer, om han ønsker at medtage dem som en kjær Erindring. Da min Vei oftere faldt der forbi, benyttede jeg gjerne Leiligheden til at dvæle nogle Øieblikke derinde. Særlig mindes jeg et af mine sidste Besøg i Haven. Det var Palmesøndag om Eftermiddagen, lige ved Solnedgang: en tung Scirocco blæste og dækkede Himlen med graae Skyer. Mørket begyndte at falde paa: i Horizonten mod Sydost, hvor det var lysere, saaes Fuldmaanen komme op over Bjergene. De mørke Cypresser hævede sig rankt i Veiret: ligeoverfor saaes Jerusalems Mure aftegne sig mod en skytung Himmel. En alvorsfuld Skærtorsdagsstemning hvilede over dette stille Sted, til hvilket Christenhedens helligste og dyrebareste Minder knytte sig. Langsomt fjernede jeg mig derfra; efterhaanden som Maanen kom høiere op, fjernede den Skyerne og kastede sit klare Lys over Kedronsdalen og Jerusalems Mure, omkring hvilke der nu herskede dyb Ensomhed og Taushed. Gjennem Damaskusporten kom jeg atter ind i de snævre og steile Gader og tog Veien til vort Herberg.

Flere Nybygninger ere i de senere Aar blevne opførte paa Oliebjerget. Et Stykke høiere oppe over Gethsemane Have kneiser en ny russisk Kirke i funklende

byzantinsk Stil, den behersker Kedronsdalen nedenunder og er et yndet Valfartsted for de store Skarer af russiske Pilgrimme, som ved Paasketid besøge Jerusalem. Et Stykke høiere op ad Bjerget træffer man to Kapeller, der skulle fastholde gamle usikkre eller endog ligefrem urigtige Traditioner, thi til den historiske Kritik tage Munkesagnene ligesaalidt Hensyn den Dag idag som for Aarhundreder siden. Den ene af disse Traditioner udpeger Stedet, hvor Jesus lærte sine Disciple Fadervor. Vore Evangelier have herom to Beretninger, hvoraf den ene (Matth. 6, 9—13) henlægger Bønnen i Bjergprædikenen, som holdtes i Galilæa, den anden (Luk. 11, 1—4) siger kun i Almindelighed, at det skete paa et Sted (*ἐν τόπῳ τινὶ*), der efter Sammenhængen synes at være i eller ved Jerusalem, men Oliebjerget nævnes ikke. Ikke desmindre har Traditionen med vanlig Sikkerhed udpeget et bestemt Sted oppe imod Toppen af Oliebjerget, og i Korsfarertiden stod her en Kirke. Denne Kirke faldt under Tyrkernes Herredømme i Ruiner og forsvandt ganske, men man vedblev dog at vise Pilgrimmene Stedet. En fransk Dame af fyrstelig Æt, Prindsesse af Latour d'Auvergne og Hertuginde af Bouillon, som i 1856 besøgte Jerusalem, kjøbte Jordstykket af nogle arabiske Familier, som vare komne i Besiddelse af det, og lod senere (1875) opføre et Kapel her samt en Buegang i gothisk Spidsbuestil, i hvis Vægge der er anbragt 31 store Stenplader, paa hvilke Fadervor staaer skrevet i 31 forskjellige Sprog. I umiddelbar Nærhed heraf lykkedes det den fromme Dame at erhverve et andet Grundstykke, til hvilket en middelalderlig Tradition henlægger Affattelsen af

Credo (de tre Troesartikler). Ifølge gamle katholske Sagn, som savne al historisk Begrundelse, skulle de tolv Apostle, inden de skiltes forat forkynde Evangeliet for den ganske Verden, være mødt her forat affatte den fælles Troesbekjendelse, hvilket skete paa den Vis, at hver Apostel fremsatte sit Led. Ogsaa over dette Sted byggedes en Kirke med en Krypte nedenunder, i hvilken fandtes tolv Nischer til Minde om de tolv Apostle. Kirken forsvandt og Krypten blev omdannet til en Cisterne. Denne Cisterne kjøbte Prindsesse Latour d'Auvergne og gav den paa Ny sin tidligere Skikkelse som et Slags underjordisk Kapel med tolv Nischer. I Nærheden af Paternoster- og Credokapellet grundede hun endvidere et Karmeliterkloster for Nonner, hvis Antal for Tiden skal være femten, som vaage over de to Helligdomme og Dag og Nat bede for Kirkens Seir.

Paa Toppen af Oliebjerget har den russiske Regering i de sidste Aar ladet opføre et Udsigtstaarn, hvorfra haves et storartet Rundskue til alle Sider. Mod Vest ligger Jerusalem med alle dets mange Kupler: Tempelpladsen med de to Moskeer, med de slanke Cypresser og Oliventræerne oversees tydelig, og man følger med Opmærksomhed det couperede Terræn, hvorpaa Staden er bygget. Ogsaa over de Bjerghøider, som omgive Jerusalem, haves et godt Overblik; Udsigten afsluttes i Nord af Skopusbjerget, hvor de romerske Legioner under Titus og senere Korsfarerne havde deres Leirplads. Vender man sig derefter mod Øst, da seer man det døde Hav blinke frem i sin dybe Dalsænkning, og hinsides det Moabs Bjerge, som henad Solnedgang fortone sig i rødlig-gyldne Farveskiftninger.

Paa Grund af Luftens gjennemsigtige Klarhed synes det at ligge langt nærmere, end det i Virkeligheden gjør. Hvor herligt nu hele dette storartede Rundskue over Jerusalem og Omegn end er, saa er dette Udsigtstaarn dog ingen Vinding, men maatte heller være borte. Thi ogsaa uden dette vilde man oppe paa Oliebjerget have et vidtrækkende Syn til alle Sider, og Taarnet virker i høi Grad forstyrrende ved sit moderne turistagtige Præg. Netop heroppe ønsker man allerhelst at kunne være i Stilhed og Ensomhed for uforstyrret at kunne hengive sig til sine Betragtninger, Naturen er stor og ophøiet nok til at virke ved sine egne Midler og trænger ikke til en ydre Hjælp, som i altfor høi Grad minder os om den store Skare urolige Mennesker, der i vore Dage rastløst streife Verden rundt forat faae et overfladisk Glimt, som kan tilfredsstille en tom Nysgjerrighed.

Ved mit tidligere Besøg i Jerusalem saaes ingen private Huse eller Vaaninger udenfor Stadens Mure. Man var her ikke sikker for Beduinernes Overfald, og Ingen vovede derfor at tage Bolig her. Nu havde dette ganske forandret sig, der var ligesaa god Sikkerhed udenfor Mureue som indenfor. En livlig Byggevirksomhed var kommen i Gang, og man flyttede i Massevis ud fra den snævre indeklemte Stad til de frie og aabne Pladser udenfor. Navnlig Nordvest for Byen var der voxet et heelt nyt Bykvarteer op, hvilket man gjerne kunde kalde Ny-Jerusalem. Det er et Slags Villakvarteer, dog maa man hermed ikke forbinde Tanken om skyggefulde Alleer og blomsterrige Haver, thi Saadant findes ikke. Det er fornemmelig de i Jerusalem bosatte Europæere, Præster, Læger, Kjøbmænd, som fore-

trække at boe herude. De enkelte Boliger kunne være ganske hyggelig og comfortabelt indrettede, men Ensemblet afgiver ingen Skjønhedsvirkning. De stenede Veie ere paa sydlandsk Vis indrammede af høie hvide Mure, det blændende Sollys kastes skærende tilbage, og det anstrængte Øie speider forgæves efter grønt Løvværk, der kan skaffe det Hvile. Enkelte smukke Udsigtspunkter findes dog navnlig i sydostlig Retning, hvor man seer den skjønt formede Kuppel paa Omarmoskeen tegne sig mørkt mod Moabs blaanende Bjerge i Baggrunden.

Det Indre af Jerusalem fandt jeg uforandret. Det var de samme snævre Gader med steile Murvægge paa begge Sider, skraanende steilt op og ned, saa al Kjørsel er en Umulighed, og man kan kun komme frem gaaende eller ridende. Paa lange Strækninger ere Gaderne overhvælvede; her bevæger man sig frem i halvmørke Tunneler, indtil man pludselig atter kommer ud i Sollyset, der skærer saa meget stærkere i Øinene. En underlig muggen og daarlig Luft hersker herinde og gjør det Indtryk af Forfald og Armod, som hviler over Staden, endnu pinligere. Kun i Bazarerne træffer man et livligt og broget Skue af de mange forskjellig farvede Dragter, af Østens Handelsvarer, Appelsiner og andre sydlandske Frugter, som ligge opstablede her. Tilslørede Kvinder, brune Beduiner i deres stribede Kapper, turbanklædte Arabere og Tyrker, dertil Æsler, Heste, stundom en gravitetisk fremskridende Kamel — Alt dette trænges og puffes mellem hinanden under Skrig og Raaben, Latter og Skjælden, samt livlige Gebærder med Hoved og Hænder.

Stadens umiddelbare Omgivelser fandt jeg ikke saa tiltalende som tidligere paa Grund af de mange Byggeforetagender. Den Gang strakte de i al Fald ved Foraarstid grønne Marker og Oliventræer sig helt op til Stadens Mure: saasnart man var udenfor disse, fik man strax et mildt og venligt Indtryk af den frie Natur. Nu derimod saae man Huse og Stenmasser; paa et fremragende Punkt mod Sydvest kneisede en Veirmølle, der ved sit europæiske Udseende virkede forstyrrende i de østerlandske Omgivelser — den stod næsten som et Symbol paa Vesterlandets urolige og uskjønne Travlhed, som nu trænger sig ind over Østerlandets stille Ro og Skjønhed. Men i een Henseende har dog denne nye Cultur bragt et virkeligt Gode med sig: det er den større Sikkerhed. Tidligere bleve Byens Porte lukkede ved Solnedgang, og man maatte passe at være hjemme forinden; heller ikke forlod vi vort Herberg efter den Tid, men tilbragte altid Aftenerne hjemme med Læsning eller Samtale. Nu var der Intet til Hinder for, at vi kunde færdes ude om Aftenen, og vi benyttede os jævnlig deraf til at aflægge endogsaa sene Aftenbesøg hos vore Venner udenfor Byen. Den eneste Ulæmpe var de mange Hunde, der her som i andre tyrkiske Byer streife om paa Gaderne. Om Dagen ligge de og sove, og man mærker ikke synderligt til dem, men ved Mørkets Frembrud komme de paa Benene og storme om Natten rundt i Skarer under rasende Gjøen og Hyl; ikke sjældent blev vor Nattesøvn forstyrret ved dette ulidelige Spektakel.

Jerusalems Indbyggerantal er steget stærkt i de senere Aar. Navnlig komme en Mængde Jøder hertil

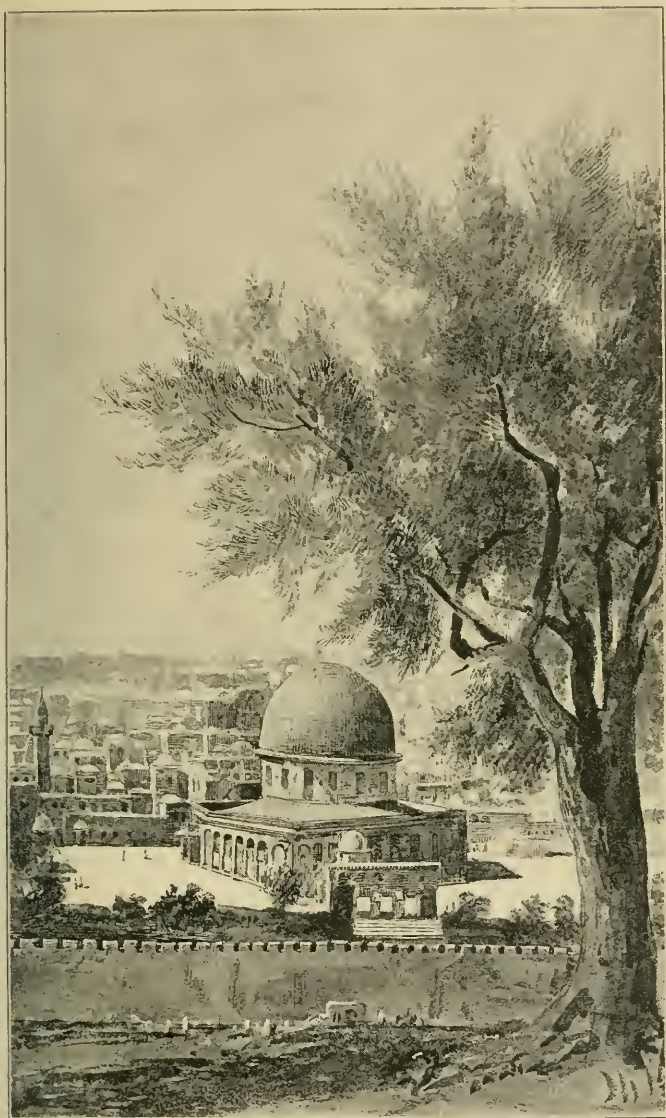
fra Europa. Jødiske Rigmænd som Moses Montefiori og Rothschild have ladet opføre lange Rækker af Vaaningshuse udenfor Jerusalem, i hvilke talrige Jødefamilier have bosat sig. Den samlede Befolkning angives til 43000, hvoraf 28000, altsaa to Trediedele, ere Jøder. Resten ere Muhamedanere eller tilhøre forskjellige christelige Confessioner.[1]) Ved Paasketider, naar de store Pilgrimsskarer fornemmelig fra Lilleasien og fra Rusland, men ogsaa fra det fjernere Vesten, strømme til Staden, forøges Folkemængden betydeligt, og saavel inde i de snævre Gader som udenfor paa Bakker og Skrænter hersker et overordentligt livligt Røre af de tætte Skarer, som presse sig imod hinanden.

De tre monotheististiske Verdensreligioner have deres Helligdomme i Jerusalem, og desuden ere alle de større christelige Kirkesamfund repræsenterede. Her samles da de forskjellige Religioner som i et Brændpunkt, og Jerusalem faaer herved sit eiendommelige Præg. Og dog er Synet af al denne Religiøsitet kun lidet tiltalende. Det Meste af al denne Fromhed viser os et Vrængbilled af den sande Religion, nemlig en Gudsdyrkelse, der kun bestaaer af ydre Ceremonier og Skikke. Christendommen, der efter sit inderste Væsen er »en Gudsdyrkelse i Aand og Sandhed«, er her sunket ned til en udvortes Bogstavdyrkelse med den deraf følgende Partisplittelse og Fanatisme.

Først med den evangeliske Kirke, der i vort Aarhundred har begyndt at tage fast Sæde i Jerusalem, har en bedre Aand begyndt at gjøre sig gjældende. Vel

[1]) Guérin, Jerusalem 1889, p. 387.

kjendes ogsaa her megen Smaalighed og Splidagtighed, og det maa beklages, at den smukke Sammenslutning mellem de to protestantiske Stormagter ved Oprettelsen af det evangeliske Bispedømme i Jerusalem 1841 atter er ophørt og Forbindelsen afbrudt, hvorfor Skylden vistnok væsentligst paahviler Englændernes Ritualisme, som ogsaa er Bogstavdyrkelse. Men trods al denne Skrøbelighed er der dog med den evangeliske Kirke kommet en ny og bedre Aand til Live, en Aand, som atter fremkalder Mindet om Evangeliets første Forkyndelse her i Christendommens Moderstad. Denne evangeliske Aand lægger sig da ogsaa for Dagen i de forskjellige Institutioner med et christeligt Kjærligheds-formaal, som ere blevne oprettede i Jerusalem i de senere Aar. Disse ere af dobbelt Art, deels Hospitaler, deels Skoler. Til de første er der stor Trang saavel for den store Mængde Pilgrimme og Reisende, der komme til Jerusalem, som for Stadens egen fattige Befolkning, der i Sygdomstilfælde vanker om i en sørgelig Forfatning uden Pleie og Tilsyn. Allerede i Middelalderen vare Pilgrimsherbergerne og Klostrene forbundne med Sygehuse, som dog kun optoge Christne til Pleie. I vort Aarhundred ere flere Hospitaler oprettede. I første Række maa her nævnes de tydske Diakonisser fra Kaiserswerth, som have oprettet et Hospital omtrent paa Toppen af Zionsbjerg. Ad snævre Trapper og Gader stiger man derop, modtages venligt af de fromme og milde Søstre i den velkjendte sorte og hvide Dragt. Der er Plads til omtrent 50 Syge, og man kan her finde Patienter fra alle Nationer saavel i Vesterleden som Østerleden. Hospitalets Orden

JERUSALEM, SET FRA OLIEBJERGET.

og Renlighed danner en velgjørende Modsætning til alt Smudset i Nabolagets snævre Gyder; oppe paa det flade Tag haves et prægtigt Rundskue over hele Jerusalem, og her sees blandt Andet et Palmetræ, hvad man ellers ikke seer i eller om Staden. — I Børnehospitalet Marienstift optages syge og forladte Børn tilligemed deres Mødre; det er beliggende i Villakvarteret udenfor Jerusalem og bestyres af Dr. Sandreczky og hans Hustru. Mange stakkels Børn med Bylder og Benskade og Kirtelsyge opsamles paa Jerusalems Gader eller i Omegnen og bringes herhen, hvor de nyde en god og omhyggelig Pleie. — En ganske særegen Interesse vækker det i 1873 oprettede Hospital for Spedalske. Det er opført et Kvarters Gang udenfor Jaffaporten, ligger ganske ensomt, temmelig høit, med en vid Udsigt til alle Sider. Forstanderen Dr. med. Einsler førte os derud en Eftermiddag og viste os omkring. Værelserne vare store og luftige, overalt herskede Orden og Renlighed. Der var for Tiden sexten Spedalske, baade Mænd og Kvinder. Det var sørgeligt at see Virkningerne af denne forfærdelige Sygdom, der langsomt, men uimodstaaelig nedbryder Legem og Sjæl. Patienterne have Alt frit her, og skulle kun ved Indskrivningen betale c. 70 francs, hvorved man har villet sikre sig imod, at de ikke strax løbe bort igjen. Hospitalet er stort nok til at kunne rumme et Par Hundrede Syge, altsaa alle dem, som findes i Jerusalem og Palæstina, dog ville de Fleste ikke komme, men foretrække deres ubundne Tiggerliv udenfor Stadens Porte, hvor de skarevis falde over den Fremmede og med hæse Stemmer, fremvisende deres af Sygdommen halvt fortærede Lemmer, kræve Almisser.

Jeg talte med de tvende Læger, Dr. Einsler og Dr. Sandreczky, om denne Sot og dens Forhold til den i Bibelen omtalte Spedalskhed. Mellem begge er Forskjel i væsentlige Hovedpunkter: i Bibelen omtales Spedalskheden som i høi Grad smitsom, hvorfor der krævedes en fuldstændig Afsondring, medens den nuomstunder ikke ansees for smitsom; paa den anden Side omtales den i Bibelen som helbredelig, medens den nu ansees for uhelbredelig. Imidlertid mente begge Læger, at der ved den i Bibelen omtalte Spedalskhed ikke kan tænkes paa en enkelt bestemt Sygdom, men paa forskjellige, bl. A. ogsaa syphilitiske Sygdomme, der ogsaa nu betragtes som meget smitsomme. Det Sørgeligste ved Spedalskheden, som den nu fremtræder, er dens fuldkomne Uhelbredelighed. Den nedarves fra Forældrene, saaledes at Børnene fødes sunde, men i det 12te—14de Aar begynder den skrækkelige Sygdom at vise sig, og nu skrider den langsomt, men ustandselig frem for i lange Lidelsesaar at nedbryde Legem og Sjæl. Den eneste Maade at udrydde den paa, vilde være at samle alle Landets Spedalske i Hospitalet og der lade Sygdommen døe ud tilligemed dem. Men til denne ganske vist noget drakoniske Forholdsregel har den tyrkiske Regering med sin muhamedanske Skæbnetro ikke villet gribe, og saa bliver der intet Andet tilbage end at modtage de Faa, som frivillig indfinde sig og ved menneskekjærlig Pleie gjøre dem deres tunge Livslod saa taalelig som mulig.

Ved Siden af disse Anstalter, der have til Formaal at afhjælpe eller at lindre den legemlige Nød og Elendighed, staae de forskjellige Skoler og Opdragelses-

anstalter, der skulle afhjælpe den aandelige Nød og sprede Kundskab og Lys i det tykke Mørke, hvori den uvidende og overtroiske Mængde opvoxer. En af de ældste Anstalter er Schnellers syriske Waisenhus, der er bestemt til at optage forældreløse syriske og arabiske Børn, meddele dem de meest elementære Kundskaber og uddanne dem for et eller andet Haandværk. De bosætte sig da senere i Palæstina eller Syrien og udøve deres Haandværk. Det syriske Waisenhus ligger en Fjerdingvei udenfor Jerusalem i temmelig øde Omgivelser og danner som en Koloni for sig, der nogenlunde om det skulde være, kunde underholde sig selv, idet der indenfor dets Mure findes Bagerier, Skrædder-, Snedker- og Smedeværksteder, samt andet Haandværk, hvori de Unge oplæres. Ved et Besøg, jeg aflagde derude, morede det mig at se al denne travle Virksomhed og de opvakte arabiske Drenge, som dreve deres Gjerning med Liv og Lystighed. Forstanderen havde jeg alt besøgt 1861[1]) — da var han i sin fulde Virkekraft, nu gjensaae jeg ham som en venlig gammel Mand, der tildeels havde trukket sig tilbage fra Gjerningen, hvilken nu ledes af hans Søn, den dygtige Inspectør Schneller. — I samme Formaal ledes den engelsk-arabiske Missionsskole, som er stiftet af Biskop Gobat og nu styres af hans Svigersøn Zeller. Den ligger paa Sydvestsiden af det gamle Zionsbjerg og i dens Nærhed har man ved Udgravninger fundet Cisterner og Trappetrin udhuggede i Klippen, der utvivlsomt ere af meget høi Ælde (s. ovenfor S. 137). — En lignende

[1]) S. »Pilgrimsfærd i det hellige Land« S. 167.

Anstalt for forældreløse Piger er *Talitha Kumi* (efter Marc. 5, 41). Det bestyres af nogle Diakonisser, som med stor Venlighed og Forekommenhed føre den Fremmede omkring og vise ham Husindretningen. Omtrent 100 arabiske Pigebørn have deres Ophold her, de undervises i de nødvendigste Skolekundskaber samt Haandarbeide og uddannes herved til flinke Tjenestepiger og gode Husmødre. Naar man betænker den store Uvidenhed, hvori de arabiske Kvinder opvoxe, vil det forstaaes, til hvormegen Velsignelse denne Anstalt kan virke.

Ogsaa Katholikerne have oprettet Hospitaler og Opdragelsesanstalter, blandt hvilke Zionsøstrenes Skole tæt ved Ecce-homo-Buen særlig kan nævnes. En omvendt Jøde, der var gaaet over til Katholicismen, P. Ratisbonne († 1884) har udfoldet stor Virksomhed saavel i Jerusalem som andensteds for Oprettelsen af saadanne Opdragelsesanstalter.

Det var mig en stor Glæde under mit Ophold i Jerusalem at besøge disse Skoler og Hospitaler: i dem alle herskede Renlighed og Orden og en christelig Mildheds Aand. Midt i al den Smuds, Elendighed og Vankundigheds Mørke, som dækker over det nuværende Jerusalem, ere disse Anstalter sande Lyspunkter, der aflægge Vidnesbyrd om, at den Kjærlighedens Aand, som er indblæst Verden ved Jesus Christus, endnu er mægtig til at skyde friske Skud i den gamle Stad, hvor Christendommens første Vugge har staaet.

VII.

Zions Bjerg og Davids Stad.

Jerusalem er en Bjergstad, bygget paa Bjerge og omringet af Bjerge (jvfr. Ps. 125, 2: Trindt omkring Jerusalem er der Bjerge). Hermed er Byens Udseende saa vel som dens Historie væsentlig bleven bestemt. Disse dybe Dale og steile Skrænter i Forening med de stærke Mure gjorde Staden til en af Oldtidens stærkeste Fæstninger, der har udstaaet en lang Række Beleiringer. I Forvisning om denne Fæstnings Uindtagelighed var det, at Jødefolket dristede sig til en Kamp paa Liv og Død mod Romerfolkets uhyre Overmagt. Folkets religiøse Tro og Jerusalems Fæstningsmure vare saa stærke, at det vældige Rom maatte udfolde en Kraftanstrængelse forat vinde en Seir, som endte med Jødefolkets Underkuelse og Jerusalems fuldstændige Ødelæggelse.

De stolte Mure og Taarne og alle Pragtbygningerne ere nu forlængst forsvundne, kun hist og her kan der eftervises Fundamenter af dem. Derimod ere Høiene og Dalene blevne bevarede i al Fald i deres Grundtræk, og kun ved disses Hjælp bliver det muligt at fæstne Hovedpunkterne i Stadens Topographi i Oldtiden.

Netop derfor er et Øiesyn i høieste Grad nødvendigt for den, som vil danne sig en selvstændig Mening i de yderst indviklede Spørgsmaal, som knytte sig til Jerusalems Topographi, thi selv de bedste Beskrivelser og de bedste Kort ville ikke kunne erstatte det umiddelbare Skue af det stærkt gjennemskaarne Terræn og de heraf følgende forskjellige Høide- og Dybdeforhold saavel i som udenfor Byen. Og selv ved det umiddelbare Øiesyn maa det stedse erindres, at Høienes Konturer ere blevne udviskede og Dalene udfyldte, saa at man nu mange Steder vil have ondt forat fastholde, at der er en Sænkning i Terrænet, hvor der i Oldtiden var en dyb Kløft. Aarsagen hertil ere de store Grusmasser og Murlevninger, som fra Høiderne ere blevne væltede ned i Dalene og have opfyldt Bunden af disse. Engelske og tydske Selskaber have, som ovenfor fortalt, i de senere Aaringer med meget Besvær og store Bekostninger ladet foretage Udgravninger paa forskjellige Steder forat naae ned til den oprindelige Klippegrund, og man har derefter ladet foretage omhyggelige Korttegninger, der víse Terrænets oprindelige Form, inden de senere store Opfyldninger have fundet Sted[1]). Paa sine Steder har man maattet anlægge Skakter indtil 80 og 100 Fods Dybde forat naae ned til Overfladeforholdene, som de vare i Oldtiden.

Jerusalem ligger paa en Bjergknude i en Høide af henved 2500 Fod over Havet. Denne Bjergknude danner

---

[1]) Plans, elevations, sections etc., shewing the results of the excavations of Jerusalem 1867—70 (London 1884). — Zimmermann, Karten und Pläne zur Topographie des alten Jerusalem (Basel, 1876).

som en Halvø, der mod Nord er landfast med et større Høideplateau, medens det mod Vest, Syd og Øst falder steilt af imod dybe Dale, over hvilke Bakkerne hæve sig steilt til en Høide af 150 Fod. Følgen heraf er, at Staden mod disse tre sidste Sider var næsten uangribelig i Oldtiden; og her var en enkelt, høi og bred Mur tilstrækkelig til dens Forsvar. Derimod mod Nord var Stadens svageste Side, thi her hævede Terrænet sig i langsom Stigning, uden at nogen Dal eller Kløft fremkaldte bratte Skrænter. Derfor bleve alle Angreb mod Staden førte frem fra denne Side, thi her havde Fjenden umiddelbar Adgang til Murene, som kun vare dækkede af en kunstig anlagt Fæstningsgrav. Saameget større Omhu havde man anvendt paa selve Befæstningen: i Oldtiden dækkede her to svære, taarnbesatte Mure, i den sidste Tid endog tre saadanne, der altsaa hver for sig maatte nedbrydes og stormes af en fremtrængende Fjende, medens Forsvarerne hver Gang kunde tage Kampen op paa Ny fra den indenfor liggende Mur.

Den Reisende, som tager Jerusalem i Øiesyn fra en af de omgivende Bjerghøider, vil ved det første Skue faae Indtryk af, at den ligger paa en Bjerghøide, der skyder sig ud fra det nordre Plateau. Men gaaer han derefter ind i Byen, vil den stærke Stigning og Sænkning af Gaderne snart overtyde ham om, at Terrænet er delt ved en dyb Dal, som løber gjennem det fra Nord til Syd og nuomstunder kaldes *El Wad* d. e. Dalen. Det er da i Virkeligheden ikke een, men to Høie, hvorpaa Staden er bygget. Af disse er den vestre Høi høiere og bredere, og gjør i det Hele et anseligere Indtryk, medens den østre Høi er noget lavere og

smallere. Men fortsættes Undersøgelsen, vil man snart komme efter, at begge Høiene ere delte ved Tværsænkninger. Disse vise sig nuomstunder kun for et skarpere Øie, ja ere tildeels endog blevne ganske udfyldte, men Udgravninger og Undersøgelser af Terrænet have viist, at de i Oldtiden vare meget dybere og skilte Stadens enkelte Dele fra hverandre, saaledes at Jerusalem var bygget ikke paa een Bjerghøide, men paa tre eller fire forskjellige Høider, der ved Dale og Kløfter vare skilte fra hinanden.

Dette stemmer nu ogsaa ganske med de Beskrivelser, som ere os opbevarede fra Oldtiden. Den hellige Skrift giver os forskjellige Meddelelser, navnlig omtaler det gamle Testamente en Mængde Mure, Taarne og Pragtbygninger, men nogen sammenhængende Beskrivelse af Byen gives ikke, hvad der finder tilstrækkelig Forklaring deri, at alle Læserne forudsættes at kjende den hellige Stad tilstrækkelig af eget Øiesyn. Det er da først tvende Oldtidsforfattere i Aarhundredet efter Christus, der give os saadanne forklarende Beskrivelser, som ere beregnede paa Læsere, der ikke selv have seet Jerusalem, nemlig den romerske Historieskriver Tacitus og den jødiske Historieskriver Flavius Josephus. Af disse er den førstnævnte meget kortfattet, holdt i den store Historieskrivers sædvanlige knappe, stærkt sammentrængte Stil, der i faa, men fyndige Udtryk rammer Hovedpunkterne. Det hedder her, at Jerusalem var bygget paa to vældige Høie (*duos colles immensum editos*), der vare omsluttede af Mure med høie Taarne og indadbøiede Hjørner, hvorfra man med Held kunde beskyde Angriberne. Templet dannede en Fæstning

for sig med de allerstærkeste Mure og pragtfulde Søilehaller, der ligeledes afgave et ypperligt Værn [1]).

Udførligere og mere omstændelig er Beskrivelsen hos Josephus, der giver en Oversigt over Stadens for-

Tildeels efter Spiesz.

Jerusalem efter Josephus.
(Jvfr. Kortet S. 112—13).

1. Xystos.
2. Raadhuset.
3. Arkivet.
4. Broen.
5. Trappeporten.
6. Helenes Palads.
7. Graptes Palads.
8. Monobazos Palads.
9. Amygdalon Dam.
10. Struthion Dam.

[1]) Tac. Histor. V., 11—12.

skjellige Dele, men desværre paa en noget uklar Maade, saa at den har været Gjenstand for en Mængde Fortolkninger, der atter have fremkaldt en uendelig Strid mellem Jerusalems Topographer. Da denne Beskrivelse imidlertid er Hovedkilden for et samlet Overblik over Jerusalem i Oldtiden, hidsættes den her: »Staden var bygget paa tvende Høie, der laae ligeoverfor hinanden, og som vare skilte ved en mellemliggende Dal, i hvilken Husene vare byggede ned fra begge Sider. Den ene af Høiene, paa hvilken Overstaden (ἡ ἄνω πόλις) laa, var meget høiere og bredere end den anden. Paa Grund af sin Fasthed blev den af David kaldet Borgen (φρούριον), men hos os kaldtes den det øvre Torv (ἡ ἄνω ἀγορά). Den anden Høi, der hed Akra, og paa hvilken Understaden (ἡ κάτω πόλις) stod, var krummet som en Halvmaane (ἀμφίκυρτος). Overfor den laa en tredie Høi, som af Naturen var lavere end Akra og tidligere var skilt ved en bred Dal, hvilken senere de hasmonæiske Fyrster lode opfylde og gjorde tillige Akras Høi lavere, forat Templet kunde ligge høiere end den. Men Dalen Tyropøon, der, som ovenfor bemærket, skiller Høien, paa hvilken Overstaden laa, fra Høien, som Understaden var bygget paa, strakte sig til Kilden Siloah, som har godt og rigeligt Vand. Udenfor vare begge Høiene, hvorpaa Staden var bygget, omgivne af dybe Dale, og ingensteds var der Adgang til den formedelst de steile Skrænter[1].«

Det fremgaaer altsaa af Tacitus' og Josephus' Beskrivelser, at Jerusalem var bygget paa to anselige Høie, adskilte fra hinanden ved en dyb Dal. Dette

[1]) Jos. de bello judaico V, 4, 1.

svarer til Stadens nuværende Udseende, kun at Dalen er bleven stærkt opfyldt. Det er denne Dal, som nuomstunder kaldes *El Vad*; Josephus underretter os om, at den i Oldtiden kaldtes Tyropøondalen. Den løber fra Nord til Syd, og paa hver Side af den ligger den høiere, bredere Vesthøi og den noget lavere Østhøi. Endvidere omtaler Josephus en tredie Høi, paa hvilken Templet var bygget, og i det Følgende endnu en fjerde Høi, Bezetha. Bezethas Beliggenhed angiver Josephus med tilstrækkelig Klarhed som liggende Nord for Templet, altsaa som den nordlige Deel af Østhøien. Den anden af Høiene er den, paa hvilken Templet var bygget, altsaa Moria. Templet og den omgivende Plads var omgivet af prægtige Buegange og stærke Mure: det dannede et Hele for sig selv og kunde forsaavidt betegnes som en selvstændig Høi, uagtet Tempelbjerget kun var en Deel af Østhøien. Men høist ubestemte og uklare ere Josephus' Udtalelser om den Høi, hvilken han kalder Akra. Lange Stridigheder ere førte om dennes Beliggenhed, idet Nogle (Robinson, Warren) henlægge den paa den nordlige Deel af Vesthøien, Andre derimod paa den sydlige Deel af Østhøien. Den sidste Antagelse er vistnok den rigtigste, men da dette Spørgsmaal foreløbig ligger udenfor vor Undersøgelse, skulle vi ikke trætte Læseren med en udførligere Redegjørelse herfor. Vi forstaae da Josephus' Beskrivelse saaledes, at Jerusalem var bygget paa to Høie, en bredere og en høiere Vesthøi og en noget lavere og smallere Østhøi. Den sidste blev atter ved Tværdale deelt i tre Høie, Bezetha mod Nord, Tempelbjerget (Moria) i Midten

[1]) De bello judaico V. 5. 8.

og Akra mod Syd. Det bemærkes dog, at Josephus ogsaa bruger det sidste Navn i mere udvidet Betydning, nemlig om hele den lavere liggende Deel af Byen, hvilken han kalder Understaden (ἡ κάτω πόλις) i Modsætning til Overstaden (ἡ ἄνω πόλις), hvorved han forstaaer den høie og anselige sydlige Deel af Vesthøien eller Sydvesthøien.

Men nu forekommer i Bibelen et Navn paa et af Jerusalems Bjerge, der er blevet det mest navnkundige og har stillet alle de andre i Skygge. Det er Navnet Zion. Det forekommer mangfoldige Gange i det gamle Testamente, enkelte Gange i det nye Testamente, men nævnes aldeles ikke af Josephus. Ikke desmindre har den christelige Tradition fra gammel Tid med stor Enstemmighed fastholdt, at Zion var identisk med den høie og anselige Sydvesthøi, hvilken Josephus giver Navn af Overstaden. Herom har der ogsaa hersket almindelig Enighed blandt Jerusalems Topographer, og medens saamange andre Navne og Localiteter vare Gjenstand for en meget varm Discussion, gik man ud fra, at Zion, Moria eller Tempelbjerget (hvis Beliggenhed er tilstrækkelig sikret ved den nuværende Haram es Sherif) og Bezetha dannede sikre Støttepunkter for Jerusalems Topographi. Men i de sidste Aartier er der blevet fremsat en heel ny Hypothese, som søger det navnkundige Zions Bjerg ikke paa Vesthøien, men paa Østhøien. Herved kuldkastes Grundlaget for den hidtil gjældende Opfattelse af Jerusalems Topographi, og der er opstaaet en Strid, som endnu den Dag i Dag føres med en Varme, der ikke sjældent nærmer sig Lidenskabens Grændse. For Tiden maa derfor Spørgsmaalet

om Zions Beliggenhed siges at være det mest omstridte blandt Jerusalems Topographer.

Zion er fra først af Navnet paa Jebusiternes faste Borg, som David erobrede og under Navn af Davids Stad gjorde til Hovedstad i sit Rige (2 Sam. 5, 7). Naar denne Borg er bygget, og om den allerede har existeret paa Josvas og Dommernes Tid, derom vide vi Intet med Sikkerhed. Heller ikke kan man af den yderst kortfattede Text i 2 Sam. 5, 7—8 see, om der ved Zions Borg (Mezudat Zion) skal tænkes paa et stærkt begrændset Kastel paa den øverste Bjergtop, eller om dermed betegnes hele Bjerget. Benævnelsen »*Mezuda*« peger i den første, Navnet »Davids Stad« i den sidste Retning. Maaskee der ved »Zions Borg« fra først af skal tænkes paa en snæver Klippeborg, til hvilken Forsvarerne kunde trække sig tilbage i den yderste Nød, og som saaledes dannede en Fæstning indenfor Fæstningen. Paa denne Vis vare efter Josephus' Beretning flere Fæstninger anlagte i Palæstina [1]), og dette kan da ogsaa have været Tilfældet i Jerusalem. Benævnelsen Zion kan i saa Fald oprindelig have gjældt Klippeborgen, derefter være bleven udvidet til Bjerget og endelig i en langt senere Periode omfatte hele Staden. Dette forklarer os da den Vaklen og Usikkerhed, hvormed Navnet Zion anvendes. Vi erfare nemlig, at dette Navn i en senere Periode overføres paa Tempelbjerget, hvor Stadens Helligdom laa (saaledes hyppig i Psalmerne, hos Propheterne og navnlig i første Makkabæernes Bog) og udvidedes til at være den religiøs-

[1]) Jvfr. Ebers u. Guthe, Palæstina. I, p. 364.

theokratiske Benævnelse for hele Jerusalem, der under Navn af »Zions Datter« eller Zion betegnedes som Guds hellige Stad (Es. 10, 32; Ps. 76, 3; Ps. 102, 22; Zahh. 1, 17, 8, 3). Spørgsmaalet bliver nu: hvilken af Jerusalems forskjellige Høie er det oprindelige Zion? eller: paa hvilken af Høiene laa den faste Jebusiterborg Zion, der siden fik Navn af Davids Stad, og som altsaa har været den ældste og oprindeligste Deel af den senere Hoved- og Verdensstad —?

Den hellige Skrift giver os ingen umiddelbar Oplysning herom, idet det her, som ved saa mange andre af Jerusalems Localiteter, forudsættes, at Læserne kjende dem af eget Øiesyn og derfor ikke trænge til nærmere Veiledning. Hos Josephus derimod, som skrev sin jødiske Historie for det store græsk-romerske Publicum, der ikke selv kjendte Jerusalem, kunde vi have ventet at faae Oplysning, men underlig nok forekommer Navnet Zion ikke en eneste Gang hos denne Forfatter. Dog tør man ikke deraf slutte, at Navnet Zion skulde paa hans Tid være gaaet ganske af Brug, thi i de omtrent samtidige nytestamentlige Skrifter forekommer Navnet Zion oftere, men rigtignok kun i religiøs-theokratisk Betydning. Josephus' Taushed finder sin naturlige Forklaring deri, at netop det religiøs-theokratiske Synspunkt er blevet ganske forladt af ham, som følgelig ingen Anvendelse har for det gamle hellige Navn.

Alligevel har Traditionen ikke været i Forlegenhed med at udpege Zions Beliggenhed. Fra Korstogenes Tid nævnes den sydvestre Høi, det anseligste af Jerusalems Bjerge, som Zions Bjerg, og et af de gamle Fæstningstaarne har fra hin Tid indtil den Dag idag

bevaret Navnet Davids Taarn og almindelig været antaget for at staae paa den Plads, hvor før Davids Palads, den tidligere Jebusiterborg Zion laa. Den amerikanske Forfatter, Professor Robinson fra New York, Grundlæggeren af den nyere kritiske Palæstina-Geographi, hvis Undersøgelser ryddede stærkt op mellem de traditionelle Erindringer, der knytte sig til Jerusalem, lod dog hin gamle Tradition staae urørt, ifølge hvilken den sydvestlige Høi eller Vest-Høien, som vi for Kortheds Skyld ville kalde den, skal være Zions Bjerg og Davids Stad. Og det Samme var Tilfældet med den Række af Mænd, som optoge og fortsatte Robinsons Undersøgelser, Schweitzerlægen Titus Tobler, Englænderen Williams, den tydske Consul Schultz og mange Andre.

Men i Aarene 1860—70 begynder en heel ny Opfattelse at dukke op, som efterhaanden vinder flere og flere Tilhængere. Allerede i 1838 havde Olshausen i et lille Skrift (»Zur Topographie des alten Jerusalem«) fremsat den Tanke, at Zion og Davids Stad ikke havde ligget paa den sydvestre, men paa den sydøstre Høi, som tidligere gjerne benævnedes Ophel (for Kortheds Skyld kalde vi den i det Følgende Østhøien). Denne Hypothese optages og begrundes nærmere af Skotlænderen Ferguson (Topography of Jerusalem, 1847), Englænderen Thrupp (Ancient Jerusalem 1855), senere af Furrer. Det er dog fornemmelig en tydsk Præst i Elsass ved Navn Ch. Ed. Caspari, som i et Par længere Afhandlinger[1]) udførlig søgte at eftervise, at Zion

[1]) Caspari, Zion und Akra (Theologische Studien und Kritiken 1864). — Historisch-geographische Einleitung in das Leben Jesu. 1869.

og Davids Stad have ligget paa Østhøien, Syd for Tempelbjerget og skilt fra dette ved en dyb Kløft, der senere er bleven udfyldt og tilsidst ganske skjult under Kong Herodes' store Byggeforetagender paa Tempelbjerget. Efter den Tid har den nye Hypothese vundet stedse flere Tilhængere. Tydskeren Hermann Guthe foretog i Vinteren 1881—82 en Række Udgravninger paa Østhøien og fandt betydelige Levninger af Jerusalems gamle Mure, Vanddamme og andre Substructioner fra Oldtiden, hvilke Fund efter hans og mange Andres Mening bekræftede Rigtigheden af den nye Hypothese[1]. Ligeledes fremkom i det tydske »Palästina Zeitschrift« flere Afhandlinger, fornemmelig af Klaiber og von Alten, der med megen Styrke hævdede Rigtigheden af den nye Opfattelse. Her i Danmark har denne vundet en varm og dygtig Talsmand i Prof. Dr. theol. F. Buhl (»Jerusalem paa Christi og Apostlenes Tid«. 1886). Det har dog heller ikke manglet paa Stemmer, som have hævet sig til Forsvar for det traditionelle Zion; saaledes den katholske Præst i Gaza, C. Gatt, endvidere Schultz o. A. — En eiendommelig Plads indtager den udmærkede engelske Ingeniør, Captain Warren, som i Aarene 1867—70 ledede Udgravningerne omkring Harampladsen. Efter ham skal Zion, hvilket han identificerer med Syrernes Akra, have ligget Nord for Sydvesthøien, og han bekæmper baade den ældre Theori, der holder paa det traditionelle Zion, og den yngre Theori, der henlægger Zion paa Sydøsthøien (Charles Warren, The temple and the tomb. London 1880).

[1]) Jvfr. ovenfor S. 139 flg.

Hvad der i den følgende Udvikling anføres imod den nye Zionshypothese, vil ogsaa kunne gjøres gjældende mod Warrens Opfattelse.

Det omstridte Spørgsmaal er af den meest indgribende Betydning for Bestemmelsen af Jerusalems Topographi. Efter den ældre Opfattelse bliver den stolte og majestætiske Vesthøi ved Siden af Tempelbjerget det egentlige Hovedpunkt i Jerusalem, medens den sydøstlige Høi kun spiller en meget underordnet Rolle i Jerusalems Historie; efter den nye Opfattelse er det derimod den vistnok steile og bratte, men i Sammenligning med Vesthøien dog lave og uanselige Østhøi, der er Sædet for det ældste Jerusalem, og til hvilken Stadens Historie væsentlig er knyttet lige til dens Ødelæggelse af Romerne.

Det skal nu ikke nægtes, at den sidste Opfattelse har stedse vundet flere og flere Tilhængere, og at disses Antal vistnok for Tiden er i afgjort Majoritet. Imidlertid kunde det dog være, at man er gaaet noget vel hastig frem, at her som oftere det Nye og Overraskende har blændet Mange, saa meget mere, som den nye Opfattelse er fremført med Dygtighed og med en sindrig Kombination af forskjellige Udtalelser i den hellige Skrift. En nærmere Undersøgelse og Overveielse vil dog maaske vise os, at den endnu er langt fra at være, hvad dens mange Tilhængere gjerne udgive den for, et fastslaaet Resultat og en videnskabelig Kjendsgjerning, men at den i Virkeligheden kun er en sindrig Hypothese, og at den paa Grund af manglende Beviser maaske aldrig vil kunne blive Andet, samt

at der endelig kan fremføres vægtige Indsigelser mod den [1]).

Den Deel af Østhøien, hvorom her er Tale, ligger i vore Dage udenfor Jerusalems Mure. Den er nuomstunder ubeboet, Størstedelen af den er opdyrket som Marker, hist og her sees enkelte Oliventræer [2]). Den har Form af en temmelig spidsvinklet Trekant med Spidsen vendt mod Syd, og er indeklemt mellem de to Dale Kedronsdalen mod Øst, Tyropøondalen mod Vest, og falder temmelig steilt af mod begge. Derimod gaaer den mod Nord umærkelig over i Tempelbjerget og synes nu at danne en sammenhængende Høi med dette, men Meget taler for, at den i Oldtiden har været skilt derfra ved en dyb Kløft, som senere er bleven udfyldt og nu ligger skjult under den søndre Deel af Harampladsen. Eftergravninger her ville være umulige, saalænge Tyrkerne ere Herrer i Jerusalem, fordi disse ikke paa nogen Maade ville tillade Udgravninger paa Omarmoskeens hellige Omraade. Høiens Overflade er ikke af synderlig Udstrækning, henved 1500 Fod lang og

[1]) Et mærkeligt Exempel paa, hvorledes en uhjemlet og uholdbar Hypothese kan vinde Udbredelse, afgiver Fergusons dristige Paastand, at Omarmoskeen skal være den oprindelige Kirke over den hellige Grav, og at den nuværende Gravkirke skal være en senere Efterligning. Om denne Paastand siger Captain Warren, at den, skjøndt den er »in a moribund state« og et aldeles ubegrundet Phantasteri, ikke desmindre er bleven udbredt i Bibelatlasser, Lexikonner og Haandbøger (The temple or the tomb, 1880, p. XI). Paa lignende Maade kan det siges om den nye Zionshypothese, at den, skjøndt den svæver i Luften og savner fast Grund, ikke desmindre udspredes i Bibelkort og Haandbøger og betragtes som et sikkert indvundet Resultat.

[2]) Jvfr. Kortet over Jerusalem S. 112—113.

300 Fod bred. Den er temmelig jævn, men falder af mod Syd gjennem en Række Terrasser. Dens Høide er 2300 Fod over Havet. Paa denne ikke meget store, men af Naturen steile og utilgængelige Høi antages efter den nye Hypothese den stærke Jebusiterborg at have ligget, som David indtog og gjorde til Hovedstad i sit Rige (2 Sam. 5, 6—7). Ganske vist er Høien ikke af stor Udstrækning, men man vil da ogsaa have Uret i at tænke sig det ældste Jerusalem som en stor og udstrakt Stad; tværtimod den maa snarere stilles i Lighed med andre smaa kananitiske Bjergfæstninger, hvis ringe Omfang netop gjorde dem saa meget lettere at forsvare. Indbyggerne i det gamle Zion have rimeligvis boet i Huler og Grotter saaledes som det endnu den Dag i Dag er Tilfældet med Indbyggerne i den ligeoverfor liggende Landsby Selvan (Siloam), og de mange stærkt affaldende Terrasser paa Sydsiden have gjort det muligt, at en tæt Befolkning kunde sammentrænges paa den indskrænkede Plads[1]). Rundt om hæve høiere Bjerge sig, Vesthøien, Moria eller det senere Tempelbjerg og Oliebjerget, men de vare alle skilte fra Østhøien ved dybe og snævre Dale, der gjorde Adgangen til den yderst vanskelig og besværlig. En lille Haandfuld kjække Mænd, der havde forskandset sig bag stærke Mure og Taarne, kunde da med Lethed holde en overlegen Fjende fra Livet, som vi ogsaa erfare, at Jebusiterne spottende tilraabte David, at deres Halte og Blinde kunde forsvare Borgen (2 Sam. 5, 6).

Alligevel indtog David den stærke Borg og gjorde

[1]) Jvfr. H. Guthe, Ausgrabungen bei Jerusalem. 1883. S. 271 flg. F. Buhl, Jerusalem paa Christi og Apostlenes Tid. 1886. S. 29.

den til sin Hovedstad. Han »byggede« den og opførte stærke Fæstningsværker, hvorefter han gav den Navn af »Davids Stad«, et Navn, som trofast bevaredes forat betegne den ældste Deel af Byen. Josephus fortæller i sin jødiske Historie (7 Bogs 3 Cap. 1—2, hvilket Sted senere skal blive gjort til Gjenstand for en nærmere Prøvelse), at David forenede Høiborgen d. e. Zion med Øvrestaden[1]), hvoraf det synes at fremgaae, at Zion maa have ligget paa en anden Høi end Øvrestaden, og det bliver da Østhøien. Saaledes erfare vi fra Stadens første Oprindelse, forsaavidt denne overhovedet er kommen til vor Kundskab, at Zion eller det ældste Jerusalem har ligget paa Østhøien, og at Staden herfra er voxet og har bredt sig udover de nærliggende Høie, Vesthøien og Moria eller Tempelbjerget.

Og denne Opfattelse skal da finde sin Bekræftelse ved en Række Udtalelser i det gamle Testamente, som hidtil have været temmelig uforstaaelige, men over hvilke den nye Hypothese kaster et uventet klart Lys. Man vil saaledes lægge Mærke til, at der stadig, hvor der er Tale om en Bevægelse fra Davids Stad (Zion) til Templet, bruges Udtrykket op til Templet, medens Bevægelsen i modsat Retning betegnes som ned til Davids Stad. Saaledes i 2 Sam. 24, 18—19: Propheten Gad byder David at gaa op til Araunas Tærskeplads (d. e. den senere Tempelplads) og David gik derop efter Guds Ord. Salomon lader Pagtens Ark føre op til Templet fra Davids Stad eller Zion (1 Kong. 8, 1 flg. jvfr. 2 Krønn. 5, 2 flg). Og senere, da Salomon har

[1]) Læsemaaden vakler her mellem »Øvrestaden« og »Nedrestaden«.

taget den ægyptiske Kongedatter til Ægte, lader han hende drage op fra Davids Stad til det Palads, som var bygget for hende (1 Kong. 9, 24 jvfr. 2 Krønn. 8, 11). Omvendt hedder det i Jer. 36, 10—12, at Baruk læste Jeremias' Ord i Templet, og Michaja, som hørte det, gik derpaa ned til Kongens Hus — og i 2 Kong. 11, 19 fortælles, at de førte den unge Konge Joas ned fra Templet til Kongens Palads. Af disse og lignende Udtalelser kan den Slutning drages, at saavel Kongens Palads som Davids Stad og Zion maa have ligget lavere end Tempelbjerget, efterdi man fra hine Localiteter stadig stiger op til dette. Men i saa Fald kan Vesthøien ikke være identisk med Zion, efterdi den er vitterlig høiere, hvoraf altsaa følger, at man maa søge Zions Plads paa Østhøien og paa den Deel af samme, som er lavere end Tempelpladsen, det er den sydlige Deel af samme[1]).

Dette søges bekræftet ved en anden Omstændighed. I det nuværende Jerusalem er den saakaldte Jomfru Marias Kilde det eneste virkelige Kildevæld, maaske med Undtagelse af Hiobsbrønden, hvilken dog i denne Sammenhæng ikke kan komme i Betragtning. Mariakilden tager sit Udspring paa Østhøien og bliver derved af største Vigtighed for Zionsborgen, som antages at have ligget her, thi for en saadan Borgfæstning vil et Kildevæld være af den allerstørste Betydning forat kunne sikkre den stadige Vandforsyning. Paa Vesthøien, det traditionelle Zion, findes derimod intet Kildevæld, og følgelig vil man vanskelig kunne tænke

[1]) Klaiber, Zion, Davidstadt und die Akra (Palästina-Zeitschrift III, S. 196 flg.).

sig en Fæstning der, hvor den vilde mangle den nødvendige Vandforsyning. Meget skal nu tale for, at Mariakilden er den i det gl. Test. hyppig omtalte Gihons Kilde, i hvilket Tilfælde den mærkelige lange Tunnel, der i en Længde af 1757 Fod fører fra Mariakilden til Siloahs Kilde, og som øiensynlig er et Værk af meget høi Ælde, maa være den Vandledning, som Kong Ezechias lod hugge gjennem Klippen. Om denne siges det, at den førte Vandet fra Gihon til Vesten for Davids Stad (2 Krønn. 32, 30). Hermed vil det da være givet, at Davids Stad eller Zion laa paa den østre Høi, gjennem hvilken hin mærkelige Klippetunnel er udhugget.

Det afgjørende Hovedbevis for, at Zion er Østhøien, søges i Nehemiæ Bog. Intet Skrift i hele Bibelen indeholder en saadan Mængde Stedangivelser i det gamle Jerusalem som dette. Det berettes her, hvorledes Nehemias erholder Perserkongens Tilladelse til at opbygge Jerusalems Mure, som endnu stedse laa omstyrtede og i Ruiner efter Chaldæernes Ødelæggelse af Staden. Og nu nævnes en Række af Porte, Taarne, Stykker af Murene, Vanddamme, Paladser og Grave, saaledes at her er givet os Midler i Hænde til at udføre et Kort over Oldtidens Jerusalem med Angivelse af de vigtigste Stedligheder. Tidligere har man taget sig det temmelig let med disse Angivelser, men i nyere Tid har man underkastet dem en grundig Prøvelse. Tre Capitler af det nævnte Skrift komme her i Betragtning. Det vigtigste af disse er det tredie Capitel, i hvilket Nehemias fortæller om Murenes og Portenes Gjenopførelse. Han følger her en bestemt Orden, idet han begynder ved Faareporten paa Byens nordostlige

Hjørne, bevæger sig derfra mod Vest og omgaaer hele Staden i en Kreds, følgende Murens Løb, indtil han omsider naaer sit Udgangspunkt. I jævnt fremskridende Orden nævner han Portene, Taarnene og Murstykkerne, hvorledes de opbygges paa Ny af de forskjellige Høvdinge og deres Slægter. Hertil slutter sig det tolvte Capitel, der fortæller om en Takkefest, som afholdtes, efter at Murene vare reiste og Jerusalem atter i dem havde faaet et trygt Værn mod sine Fjender. To store Sangerchor skride i Festtog frem paa Murene og afsynge Hymner. Saavidt det kan skjønnes, er deres Udgangspunkt Nordvesthjørnet, omtrent ved den nuværende Jaffaport; her skilles de ad, saaledes at det ene Chor gaaer rundt paa Nordmuren til den ovenfor nævnte Faareport og den østre Mur; det andet Chor gaaer frem paa den vestlige og sydlige Mur og mødes med det første paa Østmuren, hvorfra begge Chor gaae samlede ind i Templet. Atter her nævnes forskjellige Porte og Taarne, som passeres af de tvende Festtog. Endelig have vi i det andet Capitel en kortfattet Beskrivelse af, hvorledes Nehemias strax efter sin Ankomst til Jerusalem i Nattens Stilhed og i største Hemmelighed rider rundt om de nedfaldne Mure forat tage dem i Øiesyn. Han rider ud af Dalporten paa Stadens Vestside, dernæst rundt om den vestlige og sydlige Mur samt et Stykke op i Bækken (vistnok Kedrons Dal), rider dernæst samme Vei tilbage og kommer atter ind gjennem Dalporten. Ogsaa ved dette natlige Ridt angives forskjellige for Datidens Læsere velkjendte Steder, forbi hvilke Veien lægges.

Disse Beskrivelser i Nehemiæ Bog sammenholdes

nu med de Udgravninger, som den tydske Professor Hermann Guthe har ladet foretage i Vinteren 1881—82, og af hvilke han har taget omhyggelige Tegninger samt udført Kort, som give det fornødne Overblik. Han har fundet store Stykker af gamle Mure, Levninger af Taarne, Vanddamme og Porte, samt Trappetrin udhugne i Klippen. Idet han nu overfører Beskrivelsen hos Nehemias paa disse Oldtidslevninger, som hidtil have ligget skjulte under Jorden, mener han at have ført et uigjendriveligt Bevis for, at det er den sydøstre Høi, tidligere almindelig kaldet Ophel, hvis Mure og Porte ere Gjenstand for Nehemiæ Beskrivelse, og at heraf med Nødvendighed følger, at det er denne, paa hvilken Zion og Davidsstaden maa henlægges.

Foruden Nehemiæ Bog indeholder ogsaa første Makkabæernes Bog adskillige Stedangivelser fra Jerusalem. Af disse skal det fremgaae, at Benævnelsen »Davids Stad« kun omfatter et enkelt Qvarteer af Byen, og at dette ligger paa Østhøien, samt at den Borg, hvilken de syriske Konger anlagde i Jerusalem forat kue Jøderne, og som benævnes Akra, ligeledes har ligget paa Østhøien. Det samme fremgaaer af forskjellige Udtalelser hos Josephus. Da nu hans »Syrernes Akra« maa antages at være identisk med den gamle Jebusiterborg Zion, saa haves her det afsluttende Bevis for, at Zion og Davids Stad skal søges paa Østhøien[1]).

Den rette Tradition skal have holdt sig endnu heelt ned i det fjerde christelige Aarhundred, hvilket kan sees deraf, at Kirkefaderen Hieronymus, som i en lang Aar-

[1]) F. Buhl, Jerusalem paa Christi og Apostlenes Tid. 1886.

række var bosat i Bethlehem og altsaa havde nøie Kjendskab til Jerusalem, leilighedsvis omtaler, at Siloahs Kilde ligger ved Foden af Zion, hvor altsaa Zion maa forstaaes som S. O. Høien, eftersom Siloahs Kilde ligger ved Foden af denne. Men efter den Tid synes Glemsels Slør at have leiret sig over de hellige Steder, og da et halvt Aartusind senere Europa i from Begeistring strømmer til Palæstina forat udrive den hellige Grav af de Vanhelliges Vold, da er Zion og Davids Stad bleven forlagt fra Østhøien over paa Vesthøien. Aarsagen til denne Omflytning maa vistnok søges deri, at Hovedinteressen havde efterhaanden samlet sig om Vesthøien. Her havde de Christne den hellige Grav og i nær Sammenhæng med den en Række hellige Steder fra Jesu Lidelseshistorie, der ganske fordunklede det gamle Testamentes Fortællinger om Israels Konger. For Jøderne kunde disse nye Traditioner selvfølgelig intet Værd have, men de vare fra gammel Tid stængte ude fra Tempelbjerget, Zions hellige Bjerg, og bleve nødsagede til at bosætte sig paa Vesthøien. Under det bittre Savn af Fortidens Herlighed var det dem dog altid en Trøst at vide, at de dog boede paa et af Jerusalems hellige Bjerge, og dette kunde for den fromme Bevidsthed i al Stilhed uformærket omdannes til, at det var selve det hellige Bjerg, Zions Bjerg, som de boede paa. Korsridderne vare vældige Krigere, som i deres tunge Jernrustninger sloge drabelig ned blandt Muselmændene, men det laa ikke for dem at anstille videnskabelige Undersøgelser. Fra alle Sider mødtes man i den Tro, at den sydvestlige Høi var det gamle Zion, Davids Stad, og saa fast voxede man sig heri,

at da omsider den videnskabelige Kritik begyndte at vaagne i det nittende Aarhundred, holdt man det for givet, at det traditionelle Zion ogsaa var det historiske Zion. Først i Løbet af den sidste Menneskealder har man begyndt at ane Sagens virkelige Sammenhæng, og gjennem en omhyggelig Prøvelse af forskjellige Steder i det gamle Testamente samt hos Josephus og andre Oldtidsforfattere i Forening med Udgravninger i Jerusalem er man omsider naaet saa vidt, at det nu kan ansees for en videnskabelig Kjendsgjerning, at Zion og Davids Stad skal søges paa den østlige Høi Syd for Templet.

I ovenstaaende korte Omrids have vi gjengivet Hovedtrækkene af den nye Zions-Hypothese. Den optræder med stor Sikkerhed, og naar det er lykkedes den at vinde saa mange Tilhængere, da skyldes dette vistnok ikke alene den Skarpsindighed, hvormed den er fremsat, men ogsaa den Omstændighed, at den er i god Overensstemmelse med en af Tidens Yndlingsideer, Evolutionstheorien, der nuomstunder anvendes baade i Tide og Utide, og som er bleven en Prokrustesseng, hvorefter man vil tilhugge baade Naturen og Historien uden at ændse, at dette ikke lader sig gjøre uden at anvende betydelig Vold mod begge. Efter denne Theori skal Alt have en saare ringe og uanseelig Begyndelse, og først derfra have vundet frem til Magt og Anseelse. Og saaledes kan da heller ikke Davids Stad fra første Færd have været en betydelig og mægtig Stad, men den maa nødvendig først have været en lille kananitisk

Røverrede, hvorfra den efterhaanden gjennem lange Tider har arbeidet sig op til at blive en Storstad. Hvo, der imidlertid ikke paa Forhaand er tilbøielig til at gaae ind paa denne Opfattelse og dermed stiller sig uhildet overfor den nye Hypothese, vil vistnok finde, at den er en sindrig og behændig Sammenstilling af forskjellige Skriftsteder, men at den ikke har et eneste afgjørende Bevissted at fremføre. Det er Combinationer, byggede paa Combinationer, og Hypotheser, støttede paa andre Hypotheser, men et fast og bærende Grundlag savnes, og den hele Theori kommer derfor til at svæve i Luften. Og paa den anden Side træffe vi tvende Kjendsgjerninger, som lægge et tungt Lod i Vægtskaalen mod den nye Hypothese. Disse to Kjendsgjerninger ere Stedets naturlige Beliggenhed og den jødiske Historieskriver Josephus' Vidnesbyrd.

Den første kræver et umiddelbart Øiesyn. Her, som ved flere andre Punkter i Jerusalems Topographi, vil man vanskelig kunne udtale en Dom uden selv at have taget Staden og dens eiendommelige Beliggenhed i Kløfter og paa Bjergtoppe i Øiesyn. Tegninger, Photographier, Kort og Afrids kunne, hvor fortræffelig de end ere udførte, ikke erstatte det umiddelbare Skue og det Indtryk, som dette efterlader. Og dette taler i det foreliggende Tilfælde stærkt imod, at Østhøien Syd for Tempelpladsen skulde have været det gamle Zion, det ældste Jerusalem. Ikke saaledes at forstaae, at der jo nok kunde bygges en stærk Fæstning paa den, thi den falder steilt af til alle Sider og har i Oldtiden været endnu mere brat og utilgængelig — ogsaa er det jo vitterligt, at den i senere Tider har været en vigtig

Deel af Stadens Befæstning. Men hvad der gjør det usandsynligt, at den har været det ældste Anlæg, er dens Omgivelser. Mod Vest, Nord og Øst er den omgivet af Bjerge, som rage betydelig op over den. En Gjennemsnitslinie, der drages fra Vest mod Øst, vil tildels kunne anskueliggjøre det[1]), men det fulde Indtryk af Høideforskjellighederne faaer man kun ved et Øiesyn. Navnlig naar man stiller sig i Syd f. Ex. ved Hiobsbrønden, hvor man har begge Høie lige foran sig, seer Vesthøien ud som en Kæmpe, Østhøien som en Dværg. Og stiger man op paa Nabohøiderne, enten det traditionnlle Zion eller paa Oliebjerget, da forsvinder Sydosthøien, og man har ondt forat finde dens Plads. Men i hin fjerne Oldtid søgte man op til de steileste og utilgængeligste Klippetoppe for der at reise sine faste Borge, saaledes at man paa een Gang understøttedes af Naturen og Kunsten — jo høiere man kom op, desto bedre. Det er da lidet sandsynligt, at man blandt flere Bjerghøider, der ligge umiddelbart ved Siden af hinanden, vilde vælge netop den uanseligste for der at opføre en uindtagelig Klippeborg. Og heller ikke forstaaer man, hvad der skulde have bevæget David til at vælge denne lille Høi til Hovedstaden i sit Rige, thi hertil hører ikke alene en stærk Fæstning, men ogsaa Plads til Bebyggelse, og det indskrænkede Rum paa Sydosthøien afgiver ingen saadan.

Ganske anderledes med Vesthøien. Det er en mægtig Bjergtop, der reiser sig stolt til en Høide af

---

[1]) Se Planerne og Tegningerne i det store engelske Værk: Plans, elevations, sections etc. of Jerusalem (London 1884). Det haves paa det store kgl. Bibliothek.

2.530 Fod over Havet og skuer viden ud over Lande. Paa de tre Sider er den ved dybe Dale skilt fra sine Omgivelser. Som ved Østhøien have ogsaa her Dalene i Oldtiden været endnu dybere, og Bjerget er faldet endnu steilere af. Fra de tre Sider var det uindtageligt, mod Nord hænger det sammen med Høisletten, dog kan ogsaa her eftervises en Sænkning, som i Oldtiden har været dybere, men senere er bleven udfyldt af de nedstyrtede Ruinmasser. Dette Bjerg er da ikke alene en stærk naturlig Fæstning, men dets Fladerum afgiver tilstrækkelig Plads for Bebyggelse og derved for en vordende Hovedstad, især naar Nabohøiderne ogsaa inddrages. Med et genialt Blik valgte David denne Høide, der allerede i lange Tider var beboet og befæstet, til Hovedstad for sit Kongerige. Allerede tidligere havde Israeliterne indtaget Jerusalem, men Høiborgen var dem for stærk, den formaaede de ikke at indtage, og de boede derfor i Jerusalem sammen med Jebusiterne, medens Høiborgen rimeligvis var i de sidstes Magt (Josva 15, 63, Domm. 1. 8, 21). Dette bliver at forstaae saaledes, at Israeliterne havde sat sig fast paa de omgivende lavere Høider, hvad Josephus senere kalder for Understaden, men den steile og utilgængelige Vesthøi med Zions Bjerg formaaede de ikke at indtage. Dette lykkedes først David (2 Sam. 5, 7—8), som derefter gjorde den erobrede Borg med dens stærke Fæstning til sin Hovedstad og gav den Navnet »Davids Stad«. Jerusalem var altsaa allerede en stor og anselig Stad, da David erobrede den, men det er først ham, der lægger Grunden til dens kommende Berømmelse, og med Rette kom Staden derfor til at bære

hans Navn. Vil man muligvis indvende, at om Vesthøien var rummelig nok til at være Davids Kongestad, da bliver den altfor rummelig til at bære Jebusiterborgen, idet dens store Omfang vanskeliggjør Forsvaret for en lille Stamme — da maa hertil svares, deels at der aldeles Intet vides om, hvor stor eller lille Jebusiterstammen var, deels, at det jo udtrykkelig fortælles, at Borgens Beliggenhed var saa stærk, at »Blinde og Lamme« kunde forsvare den (2 Sam. 5, 6) eller med andre Ord, at kun en ringe Deel af den trængte til Forsvar, største Delen kunde forsvare sig selv ved sin naturlige Styrke.

Denne Opfattelse, der reent umiddelbart paatrænger sig ved det første Skue, bestyrkes end ydermere ved Historieskriveren Flavius Josephus' Vidnesbyrd. Han siger nemlig udtrykkelig, at Davids Borg laa paa Vesthøien. I sin Beskrivelse af Jerusalem fortæller han, at Overstaden (ἡ ἄνω πόλις) laa paa den bredere og større Høi d. e. Vesthøien, og tilføier derpaa: »formedelst sin Fasthed kaldtes den af Kong David Borgen« (φρούριον μὲν ὑπὸ Δαυίδου τοῦ βασιλέως ἐκαλεῖτο. De Bello Judaico V, 4, 1). Dette Sted, der giver reen og klar Besked om Davidsborgens og dermed om Zions Beliggenhed, volder selvfølgelig Talsmændene for den nye Hypothese de største Vanskeligheder[1]). Snart sige

[1]) Som Exempel paa de kunstige Udflugter, ved Hjælp af hvilke man søger at komme bort fra Josephus' bestemte Udtalelse, kan anføres følgende af Klaiber: »die Oberstadt konnte von David φρούριον, castellum, genannt werden wegen ihrer festen Lage, ohne dass sie damit als identisch mit der Jebusiterburg Zion oder der Stadt Davids bezeichnet wäre«. (Palästina-Zeitschrift IV. S. 24). Altsaa David kaldte Overstaden

de, at Josephus her ikke tænker paa den egentlige Borg, men kun paa en Forskandsning eller et Brohoved for den, som blev opført paa Vesthøien, snart, at den rette Tradition var gaaet tabt allerede paa Josephus' Tid, snart endelig, at Josephus har ført forvirret Tale, hvad han da saa ofte gjør. Den første af disse Meninger er aldeles uantagelig, Josephus kan ved Ordene *φρούριον τοῦ Δαυίδου* ikke have tænkt paa Andet end den virkelige Borg, עִיר דָּוִד, hvad der end mere bekræftes ved, at han ogsaa betegner Herodes' paladsagtige Borg som *φρούριον* (de bello Jud. V, 5, 8). Derimod maa Muligheden af de to andre Meninger indrømmes. Men forat der virkelig skal tillægges dem Gyldighed, bliver det nødvendigt, at der foreligger utvetydige Udsagn af andre Forfattere, som gaae i modsat Retning og derved godtgjøre., at Josephus har taget Feil. Dette er ikke Tilfældet, tværtimod maa det fastholdes, at *Josephus er den eneste Oldtidsforfatter, der bestemt angiver, hvor Davids Borg eller Zion laa.* Et saadant Vidnesbyrd kan man dog ikke forkaste, uden at særdeles vægtige Vidnesbyrd tale derimod.

Det er nu ganske vist, at Josephus' Beskrivelse af Jerusalem og af de forskjellige blodige Kampe i og om samme lider af en Deel Uklarhed, fordi det gjennem-

---

eller Vesthøien Fæstning, skjøndt der ingen Fæstning laa deroppe — dette minder dog i altfor høi Grad om den bekjendte Derivation *lucus a non lucendo*! — Eller skulde Meningen være den, at David lagde Fæstningen fra Osthøien over paa Vesthøien? Men dette strider jo imod den udtrykkelige Angivelse i 2 Sam. 5, 7. at Davids Borg var den samme som Jebusiterborgen Zion.

gaaende er ham mere om at gjøre at fængsle sine Læseres Opmærksomhed ved en livfuld og interessant Fortælling end at give en nøiagtig Skildring af alle Enkeltheder. Men netop jo mere svævende og udsat for Misforstaaelser hans Skildring er, desto nødvendigere bliver det at fastholde hin bestemte og klare Meddelelse, der ligesom tilfældig undslipper ham. I Virkeligheden bliver den det eneste faste Holdepunkt i hans Udtalelser, og med dette for Øie vil man ogsaa kunne forstaae hans øvrige Beretning. Han fortæller da, at David først indtog Understaden, *ἡ κάτω πόλις* d. e. Østhøien, men da endnu Borgen, *ἡ ἄκρα*, d. e. Vesthøien, var tilbage, lovede han den, som først trængte gjennem de omgivende Kløfter op i Borgen, Overanførselen over Hæren. David gav derefter Staden Navn af Davids Stad (עִיר דָּוִד) og boede der under hele sin Regering[1]). Derefter tilføier Josephus: »David omfattede Understaden (*ἡ κάτω πόλις*) og forenede Borgen dermed, og gjorde dem til eet Legem, idet han omgav dem med en Mur[2])«. Alt dette bliver meget klart og forstaaeligt, naar man erindrer den ovenfor anførte Meddelelse af Josephus, at Davids Borg laa paa Vesthøien. Understaden, der laa paa Østhøien, og Høiborgen, der laa paa Vesthøien, vare hidtil adskilte fra hinanden ved Tyropøondalen: David sammenknytter dem nu, idet han omgiver dem begge med en stærk Mur og forener saaledes de tvende tidligere adskilte Staddele til een Fæstning eller til eet Legem, som Jo-

[1]) Jos. Antiq. VII, 3, 1—2 cfr. 2. Sam. 5, 6—7.

[2]) *Δαυίδης δὲ τήν τε κάτω πόλιν περιλαβὼν καὶ τὴν ἄκραν συνάψας αὐτῇ ἐποίησεν ἓν σῶμα καὶ περιτειχίσας* etc. Ibid.

sephus udtrykker det. Hele Fremstillingen er klar og tydelig nok: naar den ikke desmindre har voldet saa mange Vanskeligheder og Bryderier, saa er det, fordi man forvexler og sammenblander Davids Borg med en anden Borg af langt senere Oprindelse, der laa paa et ganske andet Sted i Byen, nemlig den saakaldte »Syrernes Akra«. Josephus bruger nemlig samme Betegnelse for begge, ἡ ἄκρα, d. e. Borgen, og deraf har man med Urette villet slutte, at det er den samme Borg, hvorom der tales. Dette vil i det Følgende blive Gjenstand for nærmere Omtale.

Vi have altsaa tvende overensstemmende Vidnesbyrd for, at Zion og Davidsstad laa paa Vesthøien, nemlig Høienes Beliggenhed og indbyrdes Forhold samt Josephus' Meddelelse. Det næste Spørgsmaal bliver, om dette kan bringes i Overensstemmelse med de forskjellige Udtalelser i det gamle Testamente, eller om der i disse skulde findes afgjørende Hindringer imod Rigtigheden af vor Opfattelse.

Først paatrænger sig her den ovenfor angivne almindelige Talemaade, at man fra Davids Stad stiger op til Templet, hvoraf man har villet slutte, at hin laa lavere end dette, og at Zion følgelig ikke kan have ligget paa Vesthøien. Men denne Slutning er ikke holdbar. Det maa nemlig erindres, at mellem begge Høie laa en dyb Dal, og at man altsaa i en tidligere Periode, da der endnu ikke var lagt Broer eller Viaducter over Dalen, forat komme fra den ene til den anden maatte stige ned ad den ene og derefter op ad den anden steile Høi. Man kunde altsaa med god Grund bruge Udtrykket stige op ad Østhøien, selv om

man kom fra Vesthøien, der i Virkeligheden laa høiere. Paa samme Maade vilde man ved Beskrivelsen af en Reise i Norge meget vel kunne sige, at man fra Filefjeld steg op paa Dovrefjeld, uagtet det sidste er lavere, idet man jo først maa ned i de mellemliggende Dale, inden man paa Ny kan komme op. Og hertil kommer et andet Hensyn, som gjør sig gjældende, nemlig at man, naar man bevæger sig hen imod et Sted, der besidder større Anseelse, bruger Benævnelsen op forat udtrykke, at det vel ikke i Rummet, men i Aanden og for Aanden ligger høiere; saaledes siger man f. Ex. at gaae op paa Slottet eller op til Kirken. Paa lignende Maade kunde en Vandring i Jerusalem til Templet vel betegnes med Udtrykket op, selv om man ikke i rumlig Forstand steg høiere til Veirs.

Heller ikke den Omstændighed, at Østhøien har en Kilde, den saakaldte Jomfru Marias Kilde, medens Vesthøien ingen har, berettiger til at slutte, at den gamle Borg har ligget paa Østhøien, fordi den nødvendigvis maa have havt Tilløb af Vand, uden hvilket ingen Fæstning kan udholde en længere Beleiring. Endnu stedse skeer Jerusalems Vandforsyning for største Delen gjennem Cisterner, i hvilke Regnvandet opbevares, og saaledes har det ogsaa været i Oldtiden. Vidnesbyrd herom afgive de mange Damme, som findes udhuggede i Klippegrunden eller opmurede i Dalene, og paa hvilke der er anvendt stor Omhu. Af saadanne Cisterner har ogsaa Zions Borg faaet sin nødvendige Vandforsyning; endnu den Dag idag sees tydelige Spor paa Vesthøiens Skraaning af Cisterner, som allerede i en fjern Oldtid have været udhuggede i Klippen. En

Kilde er altsaa ikke nødvendig for ikke at tale om, at der meget mulig kan have været en saadan, som i Løbet af de mange Aarhundreder og under de store Omvæltninger, som her have fundet Sted, forlængst kan være blevet tilstoppet og forsvundet. Og naar man nu med Bestemthed har villet hævde, at Mariakilden paa Osthøien er identisk med den gamle Gihon, og at den mærkelige Klippetunnel under Østhøien er den af Kong Ezechias udhuggede Vandledning, samt heraf drage den Slutning, at Østhøien er Zion og Davidsstad — da er det i Virkeligheden kun Postulater og intet Videre. Gihons Beliggenhed er et af de mest omstridte Punkter i Jerusalems Topographi[1]) — og angaaende hin lange Tunnel mangle vi enhver paalidelig Oplysning og ere henviste til Formodninger. Vel fandt man i Tunnelen den bekjendte Siloah-Indskrift, men denne savner enhver chronologisk Angivelse, medens der paa den anden Side findes saamange Tunneler og Kanaler under Jerusalem, der kun tildeels ere undersøgte, at man ingenlunde med Sikkerhed kan paastaae, at Siloahtunnelen netop er den, som Kong Ezechias har ladet udhugge[2]).

---

[1]) Jvfr. mine Udtalelser om Jerusalems Vandforsyning i »En Pilgrimsfærd i det hellige Land« S. 62.

[2]) Exempelvis kan anføres, at selve Ophavsmanden til den nye Zionshypothese, C. E. Caspari, sætter Gihonskilden i Nærheden af Gravkirken. Han meddeler en iøvrigt ganske mærkelig Udtalelse af en gammel Pilgrimsfarer, Antonius Martyr fra 6. Aarh., at naar man kaster et Æble ned i en Brønd ved Gravkirken, kan man finde det igjen ved Siloahs Kilde. Herefter maatte der altsaa være en underjordisk Kanal mellem de to nævnte Steder, og denne Kanal holder Caspari for Ezechias' Vandledning. (C. E. Caspari, Chronologisch-geognaphische Einleitung in das Leben Jesu Christi. 1869. S. 260).

Efter hvad ovenfor (S. 141 flg.) er oplyst, vil det sees, at Siloahtunnelen ikke kan være den af Kong Ezechias i Klippen udhuggede Vandledning. Hermed bortfalder det eneste sikkre Grundlag for den nye Hypothese.

Det er dog fornemmelig Nehemiæ Bog og dens store Mængde af locale Stedangivelser i Jerusalem, som man har villet benytte til Støtte for den nye Zionshypothese. Idet man nøie følger den Rækkefølge, hvori Nehemias i de ovenfor anførte Capitler nævner forskjellige Localiteter, (Capp. 2, 12 især 3, hvor Murbygningen beskrives), har man troet med Sikkerhed at kunne angive deres Beliggenhed. Denne skal da for det langt overveiende Flertal af dem være paa Østhøien, og herved mener man at have bevist, at den er Davids Stad og det dermed identiske Zion. Men man overseer herved, at ikke en eneste af de mange Porte, Murstykker og Bygninger kan angives med Sikkerhed, hvorfor der ogsaa hersker den største Uenighed mellem Fortolkerne om Angivelsen af de enkelte Localiteter[1]. I Virkeligheden have vi blandt alle de mange Stedsangivelser ikke en eneste, som er hævet over al Tvivl og derfor vil kunne benyttes som fast Udgangspunkt. Følgen er, at man kan lægge sin Plan efter Nehemias' Beskrivelse, som man selv vil. Man vil ypperlig kunne faae Beskrivelsen til at passe med den nye Zionshypothese, men man vil ogsaa kunne faae Beskrivelsen til at samstemme med den ældre traditionelle Zionshypothese[2].

[1] En lærerig Udsigt over de forskjellige Fortolkninger er givet i anden Udgave af Bertheaus Fortolkning af Nehemiæ Bog (ved Victor Ryssel) 1887. S. 199 flg.

[2] I ovennævnte anden Udgave af Bertheaus Kommentar til Nehemiæ Bog vil man finde begge Opfattelser gjennemførte

I Virkeligheden forholder Sagen sig saaledes, at Spørgsmaalet om Zions oprindelige Beliggenhed ligger udenfor Nehemiæ Bog og derfor maa være afgjort, inden man skrider til Fortolkningen af samme. Man maa først være forvisset om, hvor det oprindelige Zion laa. inden man gaaer over til Fortolkningens Enkeltheder. Og selv hvor en saadan Vished er vunden, stiller der sig andre forskjellige Hindringer i Veien, hvis Betydning Fortolkerne ikke synes tilstrækkelig at indsee. Disse fremkomme fornemmelig derved, at man ikke klart kan see den sydlige Murs Retning, om den nemlig er gaaet fra Vesthøien til Østhøien i lige Linie over Tyropøondalen, eller om den. følgende Tyropøondalen opefter, har gjort en dyb Indskæring først op langs Vesthøien og derefter gaaende over Tyropøondalen ned ad Østhøiens Vestside er gaaet videre rundt om denne. Dette Spørgsmaal, som endnu ikke kan afgjøres, har stor Betydning for Fastsættelsen af de enkelte navngivne Punkter. Endelig haves der ikke Vished for, om Nehemias i sin Beskrivelse følger en jævnt fremskridende Orden, eller om han stundom gjør Spring, idet han først nævner visse Hovedpunkter og derefter gaaer tilbage forat nævne Enkeltheder, som samle sig om hine Hovedpunkter. Det vil saaledes indsees, at Nehemiæ Bog trods den store Mangfoldighed af Stedangivelser i Virkeligheden ikke giver nogen Veiledning

---

med en omhyggelig Fortolkning. Naar Udgiveren, V. Ryssel, ubetinget erklærer sig for Rigtigheden af den nye Zionshypothese, da synes dette at grunde sig i et rent subjektivt Skjøn, thi nogen afgjørende Grund for dens Rigtighed har han ikke anført.

til Afgjørelsen af det foreliggende Spørgsmaal om Zions og Davidsstadens Beliggenhed, og at det er forhastet, naar man har meent udaf dette Skrift at kunne drage sikre Slutninger med Hensyn til Løsningen af hint Spørgsmaal.

Overhovedet vil man kunne rette den Anke mod Talsmændene for den nye Zionshypothese, at de ikke have gjort sig det tilstrækkelig klart, med hvilke overordentlige Vanskeligheder Undersøgelsen af Jerusalems Topographi i Oldtiden har at kæmpe. De tale med en Sikkerhed, som om det var Pompeji, Athen eller en anden Oldtidsby, man havde for sig, i hvilke store Oldtidslevninger ere bevarede, og hvor man tilmed har en rig Literatur at støtte sig til. Men med Jerusalem forholder det sig ganske anderledes. Her skulle vi gaae tilbage i en langt fjernere Oldtid, hvad der allerede gjør Undersøgelserne vanskeligere. Og af det gammeljødiske Jerusalem er saa godt som Intet blevet tilbage, Alt er som feiet bort fra Jordens Overflade; de faa Oldtidslevninger, som endnu ere levnede, hidrøre næsten udelukkende fra Herodes' og det romerske Keiserdømmes Tid; kun ved Eftergravninger, ofte i mange Favnes Dybde, kan man finde Levninger af Mure, Vandbeholdere o. Lign. Kun Bjergene og Dalene, de sidste endda opfyldte med et Gruslag af mange Fods Dybde, ere blevne tilbage og have bevaret Grundtrækkene af det i høi Grad couperede Terrain, hvorpaa Jerusalem var opbygget. Indskrifter, som kunne give chronologiske Oplysninger, findes ikke; overhovedet skal man vel vanskelig finde nogen Oldtidsstad, der er saa mærkelig blottet for Indskrifter som Jerusalem. Alle de gammeltestament-

lige Forfattere have skrevet for Læsere, som af eget Øiesyn kjendte Staden, og have derfor ikke givet nogensomhelst Veiledning til Forstaaelse af de Localiteter, som de beskrive. Først Josephus, der skrev for Læsere, som ikke kunde antages at have seet Jerusalem, giver os en saadan Veiledning, som endda er temmelig ubehjælpsomt affattet og derved udsat for allehaande Misforstaaelser. Under saadanne Forhold kan man i de topographiske Undersøgelser kun bevæge sig frem med den største Varsomhed og maa vogte sig for at fælde afgjørende Domme, hvor man i Virkeligheden ikke kan vinde længere frem end til mere eller mindre usikre Formodninger.

Derfor kunne vi heller ikke tillægge H. Guthes ovenfor (S. 132 flg.) omtalte Eftergravninger paa Sydosthøien i Sommeren 1881 den Betydning, som han selv og Andre ville tillægge dem med Hensyn til Afgjørelsen af det Spørgsmaal, som her er Gjenstand for Undersøgelse. De have ganske vist betydeligt antikvarisk Værd, forsaavidt de eftervise Retningen af forskjellige Mure, ligeledes flere Vandbeholdere og Cisterner, hvoraf navnlig hans Udgravninger omkring Siloah Kilde have Værd. Men med Hensyn til de mange forskjellige Navnebetegnelser give de ingen Oplysninger, idet de fundne Rester dels ere fra en senere Tid, dels ikke give os Midler i Hænde til en Jævnførelse med de i det gamle Testamente angivne Bestemmelser.

Det kan nu ikke undre os, at Nehemiæ Bog ingen Oplysninger giver os om det oprindelige Zion, efterdi dette Navn efterhaanden havde faaet en videre Betydning. Fra at betegne en enkelt Bjergtop, Sydvesthøien,

var det blevet udvidet til at betegne hele den Bjergmasse, hvorpaa Jerusalem var opført, og var derigjennem blevet Benævnelse for hele Staden. Hertil knyttede sig en religiøs-symbolsk Betydning, idet Zion bliver den eiendommelige theokratiske Benævnelse for Jerusalem som Herrens udvalgte Stad eller, om man saa vil, Guds egen Residents, i Modsætning til alle de afguderiske Hedningestæder. I denne Betydning vil man finde Navnet Zion brugt i en Mængde Udtalelser i Psalmerne og Propheterne. Saaledes i Ps. 9, 12: »Lovsynger Herren, som throner paa Zion« — Ps. 74, 2: »Kom Zions Bjerg i Hu, hvorpaa Du boede« — Ps. 2, 6: »Jeg har salvet min Konge paa Zion, mit hellige Bjerg« — Ps. 48, 3: »Zions Bjerg — den store Konges Stad!« — Es. 8, 18: »Herren Almægtigste, som boer paa Zions Bjerg« — Es. 24, 2: »Herren Almægtigste hersker paa Zions Bjerg og i Jerusalem« — Micha 3, 12: »Zion skal blive til en Mark, som pløies, Jerusalem til Grusdynger og Husets Bjerg til Stenhøie« — Jerem. 8, 19: »Er Herren ikke i Zion?« — Joel 3, 22: »Jeg er Herren, Eders Gud, som boer paa Zion, mit hellige Bjerg, og Jerusalem skal være en Helligdom«. Af disse og lignende Udtalelser ligesom af den hyppige Benævnelse »Zions Datter« vil det være klart, at der ved Zion ikke skal forstaaes en Localbetegnelse for en enkelt Deel af Jerusalem, men hele Staden og dermed hele Bjerggruppen, hvorpaa den var bygget. Men da det store pragtfulde Tempel var opført og altsaa i særdeles Forstand blev Guds Hus og Herrens Bolig, laa det nær, særlig at bringe Navnet Zion i Anvendelse paa Tempelbjerget. Og saaledes finde vi ogsaa i første

Makkabæernes Bog, at Zion benyttes som Localbetegnelse for Tempelbjerget eller Helligdommens Bjerg, τὸ ὄρος τοῦ ἱεροῦ, som det ogsaa benævnes, saaledes i 4, 36—37 (Judas Makkabæus og hans Brødre droge op til Zions Bjerg forat rense Helligdommen) 5, 54 (de droge op paa Zions Bjerg og offrede Brændoffer), 7, 33 (Nikanor drog op paa Zions Bjerg, hvor Præsterne kom ud fra Templet forat hilse paa ham). I disse og andre Steder bruges Zions Bjerg som Localbetegnelse for den østre Høi, og Navnet er altsaa blevet henlagt fra Vesthøien, hvor det oprindelig havde hjemme, til Østhøien. Imidlertid har denne Omflytning intet Paafaldende, naar det erindres, at den er fremkaldt ved Udviklingen af den theokratiske Idee. Iøvrigt maa det erindres, at en saadan Omflytning maa ogsaa efter den nye Zionshypothese antages at have fundet Sted. Forskjellen bliver kun, at efter den nye Opfattelse flyttes Navnet Zion fra Syd mod Nord, efter den gamle Opfattelse fra Vest mod Øst.

Men denne Indskrænkning til en Localbenævnelse har ikke udelukket den theokratiske Betegnelse, hvorefter Navnet Zion anvendes saavel for hele Jerusalems By som for Bjerget, hvorpaa den hellige Stad var bygget. Saaledes finde vi i det nye Testamente den prophetiske Hilsen »Zions Datter« henvendt til Jerusalem (Matth. 21, 5, Joh. 12, 17), hvilken Tiltale selvfølgelig ikke gjælder et enkelt Kvarteer eller en enkelt Deel af Jerusalem, men hele Staden. I lignende theokratisk Anvendelse forekommer Navnet Zion i Rom. 9, 33 og 1 Pet. 2, 6 (»jeg sætter i Zion en Anstødssteen«), samt i Rom 11, 26 (»fra Zion skal Befrieren komme«), medens

det i Hebr, 12, 22 (»I ere komne til Zions Bjerg, det himmelske Jerusalem«) og Apok. 14, 1 (»Lammet staaer paa Zions Bjerg med 144,000 Hellige«) bruges i overført typisk Betydning om den overjordiske Herlighed.

I den udvidede Betydning om hele Bjerggruppen, hvorpaa Jerusalem var bygget, har ogsaa Kirkefaderen Hieronymus brugt Navnet Zion, naar han i sin Kommentar til Es. 8, 6 beretter, at Siloahs Kilde laa ved Foden af Zion[1]). Man har, som ovenfor bemærket, villet benytte denne Udtalelse til Bevis for, at den ældre christelige Tradition henlagde Zion til Østhøien, og at først den middelalderlige Tradition i sin Ukyndighed havde henlagt Zion til Vesthøien. Men at denne Slutning er uberettiget, vil sees deraf, at Hieronymus andensteds meddeler, at Siloahs Kilde laa ved Foden af Morias Bjerg[2]), thi heraf fremgaaer, at Zion paa førstnævnte Sted er brugt i Betydning af hele Bjerggruppen. Paa samme Vis meddeler Hieronymus, at Jomfru Marias Grav fandtes i Josaphats Dal mellem Zions Bjerg og Oliebjerget[3]), hvor ligeledes Zion bruges om hele Bjerggruppen. Og at man ved Siden af denne mere omfattende Brug af Navnet Zion meget vel vidste, at det oprindelige Zion, hvor Davids Borg stod, var Sydvesthøien, fremgaaer med tilstrækkelig Klarhed af gamle Pilgrimsskrifter fra hin Tid. I Særdeleshed kan her nævnes et saadant af en unavngiven Forfatter i

---

1) Siloë fontem esse ad radices montis Sion dubitare non possumus nos præsertim, qui in hac habitamus provincia (Hieron. Comment. ad Es. 8, 6).

2) — — — ad radices montis Moria, in quibus Siloë fluit (Hieronymus Comm. ad Matth. 10, 28).

3) Epist. 30 de assumtione.

Begyndelsen af det fjerde Aarhundrede, den saakaldte Pilgrim fra Bordeaux, som i Aaret 334 besøgte Jerusalem. Dette Skrift, der kan betragtes som en Slags Oldtids-Bädeker, indeholder en Fortegnelse og Beskrivelse af de vigtigste hellige Steder, som Pilgrimmene besøgte. Det er affattet paa slet Latin og meget forvirret, ofte uklart og dunkelt, men har alligevel stor Værdi som affattet af et Øienvidne og den ældste Beskrivelse, som vi have af det christne Jerusalem. Pilgrimmen fra Bordeaux fortæller da, hvorledes man fra Siloahs Kilde stiger op paa Zion, hvor man seer Ypperstepræsten Kaifas' Hus og den Søile, ved hvilken Christus blev hudstrøgen, ligeledes Davids Palads, medens det øvrige af Bjerget henligger til Pløining og Saaning efter Propheten Esaias' Spaadom. Naar man saa, hedder det videre, gaaer udenfor Zions Mur henimod porta Napolitana (d. e. Nablusporten, den nuværende Damaskusport), har man paa høire Side Pontius Pilatus' Dommerhus, hvor Christus blev forhørt, paa venstre Side Golgatha, hvor han blev korsfæstet[1]). Det er klart, at der her ved Zion hele Tiden forstaaes Sydvesthøien, og det fremgaaer aldeles utvetydigt af denne Skildring, at man i det fjerde Aarhundrede, altsaa paa Kirkefaderen Hieronymus' Tid, betragtede Syd-

---

1) Se Revue archéologique, vol. X (Paris 1864), hvor det omtalte Pilgrimsskrift findes meddelt — Naar C. E. Caspari i sin Afhandling om Zion og Akra (Theologische Studien und Kritiken 1864) uden Videre lægger Davids Palads og Kaiphas' Hus og Søilen, ved hvilken Jesus blev hudflettet, over paa Sydøsthøien, da viser det kun, med hvilken Lethed en lærd Tydsker, der sidder hjemme i sin Studerestue, tumler med Localiteterne i Jerusalem og flytter dem over paa Øst- eller Vesthøien, som det passer bedst med hans System.

vesthøien som det gamle Zion, hvor Davids Palads eller Borg stod, thi kun paa denne Høi passer den ovenstaaende Skildring. Og det Samme fremgaaer af et andet gammelt Pilgrimsskrift fra Slutningen af samme Aarhundrede, som først for ganske nylig er blevet udgivet, nemlig den hellige Sylvias Pilgrimsfærd til de hellige Steder i Aaret 385[1]). Her gives en vidtløftig Beskrivelse af de forskjellige Fester og Ceremonier, som fandt Sted i Kirkerne i Jerusalem. Blandt disse nævnes Martyrium og Anastasis, d. e. Kirkerne over Golgatha og Graven, samt Syon d. e. Kirken paa Zion. Disse tre Kirker nævnes stadig i umiddelbar Forbindelse, saa at Afstanden mellem dem kan ikke have været stor, og det siges bestemt, at Zionskirken laa paa selve Stedet, hvor den Hellig Aand blev udgydt over Apostlene[2]), hvilket er Sydvesthøien, thi her har Traditionen altid henlagt denne Begivenhed. Og hermed samstemmer endelig, at Eusebius († 340) i sit Onomasticon fortæller, at Golgatha vises paa den nordlige Grændse af Zion (*Γολγοθᾶ δείκνυται πρὸς τοῖς βορείοις τοῦ Σιὼν ὄρους*[3]), hvor der ved Zion altsaa nødvendigvis maa forstaaes Sydvesthøien.

Der er saaledes Intet, som tyder paa, at man i den ældre christne Tradition har henlagt Zion paa Sydøsthøien og først senere, omtrent paa Korstogenes Tid, lagt den over paa Sydvesthøien. Tværtimod de

---

1) Sanctæ Sylviæ peregrinatio ad loca sancta, udgivet 1887 i Bibliotheca dell' Academia storica-giuridica. Vol. IV.

2) L. c. p. 102.

3) Eusebii Pamphili Onomasticon ed. Larsow et Parthey. Berolini 1862, p. 161.

ældste Pilgrimsskrifter, som vi kjende, henlægge Zion tilligemed de hellige Steder sammesteds til Sydvesthøien. Og det samme er Tilfældet med de senere Pilgrimsskrifter fra det syvende og niende Aarhundrede[1]). Naar man derfor paa Korstogenes Tid udpegede Vesthøien som det gamle Zions Bjerg, da var man her i god Overensstemmelse med den ældre christelige Tradition, der atter støttede sig til jødiske Overleveringer, saaledes som vi finde disse gjengivne af Josephus.

Resultatet af vor Undersøgelse bliver da, at den høie, stærke og rummelige Sydvesthøi er det gamle Zion, som David indtog og gjorde til Hovedstad i sit Kongerige. Efterhaanden som Byen udvidedes, udvidedes Navnet Zion ogsaa til at omfatte hele den Bjerggruppe, hvorpaa Jerusalem er bygget, det hellige Bjerg, og i høi poetisk Tale kaldes Jerusalem for Zions Datter. Udtrykkene Zions Datter og Jerusalems Datter bruges synonyme (s. f. Ex. Zach. 9, 9, Zeph. 3, 14) ligesom ogsaa Navnene Zion og Jerusalem (Zeph. 3, 16). I den senere Tid, vistnok efter Exilet, udpeges Tempelbjerget, efterdi det bærer Helligdommen, særlig som det hellige Bjerg og faaer Navnet Zion. Herved bliver Navnet Zion som Localbetegnelse flyttet fra Vesthøien over til den midterste Deel af Østhøien, hvad der finder sin tilstrækkelige Forklaring i den theokratiske Udvikling. Det staaer i hvert Fald fast, at Navnet Zion er i Tidernes Løb blevet overført paa Tempelbjerget, hvor det oprindelig ikke havde hjemme. Ved Siden af Localbenævnelsen for Tempelbjerget vedbliver Navnet

---

[1]) Jvfr. W. Krafft, Die Topographie Jerusalems, 1846, S. 208.

Zion at være theokratisk Benævnelse for hele Bjerget og derigjennem for hele Byen. Saaledes anvendes det hos Kirkefædrene og i ældre Pilgrimsskrifter, medens Erindringen om, at Zion og Davids Borg oprindelig laa paa Sydvesthøien, ikke har tabt sig. Naar Navnet Zion atter paa Korstogenes Tid tillægges Vesthøien, da er dette intet Brud paa den ældre Tradition, men i god Overensstemmelse med samme. Det maa derfor fastholdes, at denne gamle Tradition kan føres i ubrudt Linie tilbage til Josephus, altsaa til Christi Tid. Spørgsmaalet bliver nu, om der udover hvad der hidtil er fremsat, kan tilvejebringes nye, tidligere upaaagtede eller ukjendte Vidnesbyrd, som ere stærke nok til at omstyrte den ærværdige henved totusindaarige Tradition, ifølge hvilken Zions Bjerg og Davids Stad skal søges paa Sydvesthøien.

Efterat David havde erobret den gamle stærke Jebusiterborg Zion, gav han den Navn af Davids Stad, עִיר דָּוִד (2 Sam. 5, 9). Med dette Navn gaaer Jerusalem over til at blive en historisk By, thi det er David, der drager den frem af det Mørke, som hidtil har ruget over den, og grundlægger dens Berømmelse. Med Navnet »Davids Stad« betegnes Byen jævnlig i de historiske Skrifter, og navnlig forekommer dette Navn ved Siden af Navnet Jerusalem hyppig i første Makkabæernes Bog. Mærkelig nok forekommer denne Benævnelse ikke hos Josephus, der synes at skye den ligesom Navnet Zion.

Benævnelsen »Davids Stad« har man bragt i For-

bindelse med den nye Zionshypothese og meent deri at finde en Bekræftelse for sammes Rigtighed. Davids Stad skulde da ikke være Benævnelsen for hele Jerusalem, men for en enkelt Deel af Byen, et særegent Kvarteer, der har været omgivet med Mure og Taarne, skilt fra den øvrige Stad. Dette skulde da være den ældste Deel af Staden, det gamle Zion. Da det nu tillige efter Yttringer i Nehemiæ Bog antages for givet, at dette gamle Kvarteer af Byen laa paa Sydøsthøien, var det jo hermed godtgjort, at ogsaa Zion havde ligget paa samme, efterdi det staaer fast, at Zion og Davids Stad ere identiske.

Men atter her søger man forgæves efter afgørende Beviser for Rigtigheden af denne nyere Opfattelse. Ganske vist forholder det sig saaledes, at navnlig i første Makkabæernes Bog forekomme Benævnelserne Davids Stad og Jerusalem umiddelbart ved Siden af hinanden. Saaledes i 1 Makk. 1, 33 flg. (Syrerne erobre Jerusalem, sætte Ild paa Staden og nedrive dens Mure, derefter befæste de Davids Stad og anlægge en Borg, i hvilken de samle det Bytte, som de gjøre i Jerusalem) 2, 31 (den syriske Besætning, som er i Jerusalem, i Davids Stad) 7, 32, 33 (den syriske Feltherre Nikanor, som er bleven slaaet af Judas Makkabæus, flygter med Resterne af sin Hær til Davids Stad og drager derfra op paa Zions Bjerg d. e. Tempelbjerget), 14, 36 (Hedningerne, som vare i Davids Stad, i Jerusalem, blive fordrevne af Simon). Disse og andre Steder kunne ganske vist forstaaes saaledes, at *ἡ πόλις Δαυίδ* betegner et særegent Kvarteer i Jerusalem, hvilket da i Henhold til Nehemiæ Bog bliver at henlægge paa Syd-

østhøien. Men de kunne ogsaa forstaaes paa den Maade, at Udtrykkene ere synonyme, og at Davids Stad betegner det Samme som Jerusalem. Denne sidste Opfattelse bestyrkes af Josephus, der udtrykkelig siger, at David, efterat have uddrevet Jebusiterne af Jerusalem, opkaldte Staden (ikke en Deel af samme) efter sig selv[1]). Heraf synes det da at fremgaae, at Josephus har betragtet de to omhandlede Benævnelser som synonyme. At Benævnelsen »Davids Stad« i første Makkabæernes Bog jævnlig forekommer ved Siden af Jerusalem, finder sin naturlige Forklaring i Tidsforholdene. Den nationale Bevidsthed var i Makkabæertiden vaagnet med overordentlig Styrke, og netop derfor indskærpes det atter og atter, at det var i Jerusalem, i selve Davids Stad, at Hedningerne havde sat sig fast og dreve deres Uvæsen. Det sidstnævnte Navn skal da netop kalde de nationale og religiøse Minder levende frem for Bevidstheden. Paa Rigtigheden af denne Forstaaelse kan man, som det hedder i Regnekunsten, gjøre omvendt Prøve, idet nemlig Josephus' fuldkomne Fortielse (udenfor den nysnævnte reent historiske Angivelse) af dette Navn peger i samme Retning. Ligesaa ivrig som Makkabæernes Bog er for at kalde de gamle nationale Minder til Live, ligesaa ivrig er Josephus for at dysse dem ned og bringe dem i Forglemmelse, fordi det var dem, som idelig satte Uro i hans Landsmænd og vakte dem til Oprør mod Romerne. Derfor bruger

---

[1]) *Πρῶτος οὖν Δαυΐδης τοὺς Ἰεβουσαίους ἐξ Ἱεροσολύμων ἐκβαλὼν ἀφ' ἑαυτοῦ προσηγόρευσε τὴν πόλιν* (Antiq. VII, 3, 2). Kort iforveien hedder det: »*Ἀνοικοδομήσας τὰ Ἱεροσόλυμα πόλιν αὐτὴν Δαυΐδου προσηγόρευσε.*«

han ikke Navnet Davids Stad, ligesom han undgaaer Zions Navn, thi netop til disse Navne knyttede alle Fortidens stolte Minder og Fremtidens store Forventninger sig. Havde derimod »Davids Stad« kun været Localbetegnelse for et bestemt Kvarteer i Jerusalem, kunde han uden Fare have nævnet det, og det vilde i saa Fald være høist besynderligt, at han, der nævner saa mange Localiteter i Jerusalem, slet ikke skulde komme til at nævne denne.

I nær Sammenhæng hermed staaer det da, at Udtrykket *πόλις Δαυίδ* kun forekommer een Gang i det nye Testamente, nemlig Luk. 2, 4 og 11, og her bruges det hverken for at betegne Jerusalem eller noget enkelt Kvarteer i samme, men derimod en ganske anden By, nemlig Bethlehem. Dette tyder da ogsaa paa, at Benævnelsen »Davids Stad«, der oprindelig blev givet af David til den af ham erobrede Stad, senere gik over til at blive en national-theokratisk Betegnelse, der endog kunde anvendes paa en anden By, til hvilken der ogsaa knyttede sig betydningsfulde Minder om Stifteren af det nationale Dynasti.

Af Nehemiæ Bog vil der ikke kunne ventes Afgjørelse af dette Spørgsmaal paa Grund af de ovenfor paaviste store Vanskeligheder for den rette Forstaaelse af dette Skrifts righoldige topographiske Angivelser. Derimod synes det at fremgaae af Es. 22, 9 (»I skulle see Revnerne i Davids Stad«), at dette Navn maa forstaaes om hele Jerusalem, og end klarere fremgaaer dette af en Udtalelse i den anden Krønikernes Bog, som synes at bringe Lys i denne Sag, nemlig 2 Krøn. 33, 14. Det fortælles her, at Kong Manasse »byggede

den ydre Mur om Davids Stad, Vest for Gihon i Dalen indtil Fiskeporten og omkring Ophel«. Desværre er der atter her megen Usikkerhed i Forstaaelsen paa Grund af vort manglende Kjendskab til de nævnte Localiteter, og navnlig er det meget omstridt, hvor Gihon i Dalen skal søges. Men saa meget er dog utvilvsomt klart, at Manasse byggede den ydre Mur om Davids Stad. Ved denne ydre Mur (חוֹמָה חִיצוֹנָה) kan ikke forstaaes Andet end den saakaldte anden Mur, som gik Nord om Byen, thi kun her var der en dobbelt Mur, saa at der kan tales om en ydre og indre Mur. Denne anden Mur siges ogsaa at være opført af Ezechias (2 Krøn. 32, 5), men tilskrives paa nærværende Sted Manasse, uden at det iøvrigt oplyses, hvorledes Forholdet har været mellem de to Kongers Byggearbejder. Men denne anden Mur berører aldeles ikke Sydøsthøien, idet den gaaer i en Bue Nord om Byen. Naar det nu i anførte Sted siges, at denne ydre Mur opførtes om Davids Stad, da fremgaaer det heraf, at »Davids Stad« kan ikke have ligget paa Sydosthøien alene, heller ikke betegne et enkelt Kvarteer af Byen, men bruges som Udtryk for hele Jerusalem, altsaa identisk med dette sidste Navn.

Maa det nu indrømmes, at Benævnelsen Davids Stad navnlig i første Makkabæernes Bog og i Nehemiæ Bog benyttes paa en saadan Maade, at derved kunde forstaaes en enkelt Deel, et særligt Kvarteer af Jerusalem, saa kan der dog ikke anføres afgjørende Beviser for, at dette virkelig forholder sig saaledes. Derimod taler 2 Krøn. 33, 14 ligesom Josephus stærkt imod denne Opfattelse. Med god Grund fastholde vi da. at

Benævnelsen Davids Stad, der oprindelig har været synonym med Zion, sammen med dette Navn er voxet og er kommen til at omfatte den By, som David opbyggede og omgav med Mure, og derefter er blevet det theokratiske Navn for hele Staden. Men saa har Davids Stad saa lidt som Zion oprindelig ligget paa Sydosthøien; de have begge, efter hvad ovenfor er paavist, oprindelig ligget paa Sydvesthøien og ere derfra blevne udvidede til at gjælde om hele Jerusalem, deri indbefattet ogsaa Sydosthøien.

Henved ni hundrede Aar efter, at David havde erobret den stærke Jebusiterborg Zion, gjort Jerusalem til sin Hovedstad og opkaldt den efter sig, træffe vi en ny Borg i Jerusalem, en stærk Fæstning, der benævnes som Akra d. e. Borgen, og efter sine Opbyggere og Indehavere gjerne kaldes for Syrernes Akra. Det var nemlig Kongerne af det seleucidiske Herskerhus i Syrien, der havde gjort sig til Herrer over Jerusalem og Palæstina og nu af al Magt arbeidede paa at græcisere Folket, tilintetgjøre den israelitiske Cultus og istedenfor indføre det græske Hedenskab med dets mange Guder og Gudesagn. Disse Forsøg mødtes af Jøderne med stiv Trods og en baade national og religiøs Frihedsfølelse, der fremkaldte en Række blodige Religionskampe, af hvilke Makkabæernes Bøger og Josephus i sin jødiske Historie har givet en malende Skildring. I disse Kampe var Makkabæernes Helteslægt Israels Førere imod dets Undertrykkere og udfoldede herved en Kraft og et Heltesind, der levende

genkalder Mindet om Hellas' stolteste Dage i Kampen mod Persernes uhyre Overmagt. For nu at kue det frihedselskende og religiøst begeistrede Folk havde de syriske Konger midt inde i Jerusalem ladet opføre hin ovenfor nævnte faste Borg. Denne blev anlagt i Aaret 167 f. Chr. af Antiochus 4 Epiphanes i Nærheden af Templet og blev i høieste Grad besværlig for Jøderne, idet nemlig de syriske Tropper, som laa i Besætning her, stadig gjorde Udfald fra Borgen og overfaldt de jødiske Festskarer paa deres Vandringer til og fra Templet og dræbte Mange af dem (1 Makk. I, 25–40). Da Judas Makkabæus havde indtaget Jerusalem og fordrevet Syrerne i Aaret 164, lykkedes det ham ikke at indtage deres Borg (1 Makk. 4 og 6). De syriske Tropper havde her et blivende fast Tilholdssted, hvorfra de tilføiede Jøderne stor Skade, og som tillige tjente de syriske Feltherrer til et fast Støttepunkt under deres Krigstog i Judæa. Ja selv da Syrerne vare fordrevne fra hele Landet, holdt de sig endnu i to faste Punkter, nemlig i Borgen Akra i Jerusalem og i Fæstningen Bethzur mellem Jerusalem og Hebron. Gjennem Underhandlinger søge Jøderne at komme i Besiddelse af Borgen og at faae den godvillig rømmet, men ogsaa disse mislykkes, og Akra er vedblivende i Syrernes Besiddelse. Da begynder Makkabæeren Jonathan en ny Beleiring og indeslutter Akra med en Mur, hvorved al Tilførsel afskæres. Paa denne Vis lykkes det tilsidst Simon Makkabæus at udhungre Besætningen, saa at denne i Aaret 141 f. Chr. nødes til at overgive sig (1 Makk. 13, 49), og nu kommer endelig Borgen i Jødernes Besiddelse. Men saa stor var Forbittrelsen

og saa stor var Frygten for, at den atter skulde komme i Fjendens Besiddelse, at Simon lod hele Borgen nedrive indtil sidste Sten, ja ikke nok hermed, fik han Folket overtalt til med stort Arbeide at sløife og borttage den Høi eller Bjergknude, hvorpaa Akra havde været opført. I tre Aar varede dette strænge Arbeide, men da var ogsaa Klippehøien ganske borttagen, og Stedet blevet jævn Mark, saa at fra nu af Templet med sine stærke Fæstningsværker ragede op over det og beherskede det[1]).

Ligesom Navnet paa den ældre Borg, Zion, efterhaanden havde udvidet sig over hele Byen og var bleven den theokratiske Benævnelse for Jerusalem, saaledes udvides ogsaa Navnet paa den yngre Borg, Akra, og kommer til at omfatte hele Understaden, i hvilken hin Borg var beliggende. Josephus bruger Navnet Akra snart for at betegne Borgen, snart for at betegne Understaden[2]), og har derved givet Anledning til meget Vilderede og mange Misforstaaelser.

Hverken Josephus eller Makkabæerbøgerne angiver med Bestemthed, hvor hin Borg laa, og man er derfor henvist til at uddrage Slutninger af Beskrivelserne paa de Steder, hvor den nævnes. Da nu disse Slutninger kunne drages i forskjellig Retning, og da Uklarheden øges ikke lidet ved hin dobbelte Benævnelse hos Josephus, vil det kunne forstaaes, at Spørgsmaalet om Borgen Akras Beliggenhed i lang Tid har været et af de mest omstridte blandt Jerusalems Topographer.

---

[1]) Jos. Ant. XII et XIII, cfr. 1 Makk.

[2]) Josephus de bello judaico I, 1, 4 (*τοῦτο δὲ τοῦ ἄστεως τὸ μέρος Ἄκρα κέκληται*) ibid. V, 6, 1 (*κατεῖχε τὴν Ἄκραν· αὕτη δὲ ἦν ἡ κάτω πόλις*).

Det fremgaaer med tilstrækkelig Klarhed af Beskrivelserne, at Borgen Akra laa i Understaden, som fik Navn efter den, og i Nærheden af Templet. Den kan altsaa ikke søges paa S. V. Høien, hvor Jebusiterborgen Zion laa, men Understaden selv er af saa vid Udstrækning, at der her er tilstrækkelig Tumleplads for de forskjellige Hypotheser. Den amerikanske Professor Robinson, som ved sine kritiske Undersøgelser har brudt Vei for en videnskabelig Behandling af Jerusalems Topographi, henlægger Borgen Akra paa den nordvestlige Høi i Nærheden af den nuværende Kirke over Golgatha og Graven, idet han ikke lader Tyropøondalen gaae i lige Linie fra Nord til Syd, men derimod i en Bue fra Vest til Syd. Denne Opfattelse fastholdes endnu stedse af den engelske Kaptain Warren saavel i »The recovery of Jerusalem« (1871) som i hans senere Arbeide: »The temple or the tomb« (1880). Foruden andre vægtige Grunde vil herimod kunne indvendes, at Akraborgen kommer til at ligge for langt borte fra Templet, i hvis umiddelbare Nærhed den ifølge Josephus maa søges. Andre Forskere have derfor villet henlægge den Nord for Tempelpladsen, hvor senere Borgen Antonia opførtes. Men herimod strider nu atter, at Terrainet her, som det kan sees endnu den Dag idag, rager altfor høit op over Tempelpladsen, medens Josephus udtrykkelig meddeler, at Simon Makkabæus lod hele Høien eller Klippen borttage, saa at den blev lavere end Templet. Øst og Vest for Tempelpladsen kan hin Borg heller ikke have ligget, thi her bliver ingen Plads til den, idet Sidedalene nærme sig altfor stærkt. Tilbage bliver da kun Sydsiden af

Tempelpladsen, og her har Syrernes Akra utvivlsomt været opført[1]). Da det senere ganske blev sløifet, ja endog Klippehøien, hvorpaa Borgen var bygget, borttaget, vil man nu forgæves søge efter nogetsomhelst Spor af den. Muligvis er Pladsen senere bleven draget ind med i Herodes' storartede Byggeforetagender paa Tempelbjerget og blevet skjult under hans Udvidelse af Tempelpladsen mod Syd. I saa Fald maatte Akras Sted søges under den nuværende Haramplads; dog kunde den ogsaa have ligget noget sydligere paa den Høi, der gjerne kaldes Ophel, og som nu henligger ubeboet udenfor den nuværende Stads Mure. Herfra udvidedes Navnet Akra til at betegne hele Understaden.

Naar man nu fastholder Zion paa S. V. Høien (senere anvendt som theokratisk Benævnelse for hele Staden) Akra paa S. O. Høien (Navnet udvidet til at omfatte hele Understaden) og endelig Moria eller Tempelbjerget, saa vilde herved være vundet tre faste Udgangspunkter for Undersøgelsen, ud fra hvilke man efterhaanden vilde kunne bestemme en Række andre Punkter i Jerusalems Topographi. Men ulykkeligvis bryder her den nye Zionshypothese ind og kuldkaster Alt, idet den vil gjøre heelt nye Synspunkter gjældende. Den opstiller nemlig den dristige Paastand, at Syrernes Akra er identisk med Jebusiterborgen Zion, og da nu hin laa paa S. O. Høien, er det hermed givet, at ogsaa Zion laa paa S. O. Høien. Ja netop her søger den sit egentlige Hovedbevis for Rigtigheden af sin Opdagelse, at Zion ikke har ligget paa S. V. Høien, som

---

[1]) Den nærmere Bevisførelse findes hos F. Spiesz (Das Jerusalem des Josephus, 1881, S. 39 ffg.).

hidtil almindelig antaget. Denne Paastand, at Zionborgen og Akraborgen skulle være identiske, hviler dog mere paa en stærk subjectiv Overbevisning om, at det maa forholde sig saaledes, end paa egentlig afgjørende Bevisgrunde. Man beraaber sig paa, at da begge omtales som næsten uindtagelige Borge, er det rimeligt, at de maae være identiske, og finder bestemt Vished deri, at Josephus omtaler begge Borge under Benævnelsen ἡ ἄκρα.

Ingen af disse Grunde vil dog kunne staae for en nærmere Prøvelse. En Stad, der er bygget paa et saa stærkt couperet Terræn som Jerusalem, vil nemlig kunne afgive forskjellige Punkter, paa hvilke der kan opføres stærke Borge, og vi skulle strax see, at der virkelig til forskjellige Tider har været opført forskjellige Borge i Jerusalem alt efter de ændrede Tidsvilkaar. Og naar Josephus betegner saavel Zionsborgen som Syrernes Akra som ἡ ἄκρα, da ligger heri heller intet Bevis, thi dette Udtryk, der betyder »Borgen«, bruges af Josephus baade som nomen appellativum og som nomen proprium. Ligesaa urigtigt som det vilde være, om en fremmed Historieskriver, der aldrig havde været i Kjøbenhavn, vilde holde for, at det af Biskop Absalon opførte »Kastel« laa paa samme Sted som Stadens nuværende Kastel — ligesaa urigtigt er det at mene, at Zions Borg og Syrernes Akra maa have ligget paa samme Sted, fordi de begge føre Navnet »Borgen« (Ἄκρα). Dette vil bedst sees deraf, at Josephus bruger Benævnelsen ἡ ἄκρα, Borgen, endnu i Fortællingen om Jerusalems Ødelæggelse ved Romerne, altsaa paa en Tid, da der ikke længer existerede det ringeste Spor

af Syrernes Akra. Han beretter nemlig, at da Templet og Understaden allerede vare i Romernes Magt, trak de jødiske Førere sig i deres Fortvîvlelse tilbage *εἰς τὴν ἄκραν*[1]), og hermed menes Herodes' Borg med de tre kæmpemæssige Taarne, som laa paa Nordranden af S. V. Høien, rimeligvis paa samme Sted, hvor det gamle Zion havde ligget. Det fremgaaer heraf, at Josephus bruger Navnet Akra (*ἡ ἄκρα*) om forskjellige Localiteter efter de forskjellige Tidsperioder, hvorom han taler. Naar han taler om Davids Erobring, forstaaer han ved Akra Zion eller S. V. Høien — naar han taler om Makkabæernes Kampe, forstaaer han ved Akra Borgen paa S. O. Høien tæt ved Templet — og endelig naar han fortæller om Jerusalems Erobring af Romerne, forstaaer han ved Akra Herodes' Borg og Kæmpetaarnene oppe paa S. V. Høien. Man maa nemlig stadig erindre, at Josephus skriver til Underholdning og Oplysning for den græskromerske Læseverden, der aldrig havde seet Jerusalem, og som han derfor ikke vilde trætte med en Redegjørelse for, paa hvilke Punkter de forskjellige Borge til forskjellige Tider havde ligget. Han kalder dem derfor allesammen for Akra d. e. Borgen. Havde Josephus havt den ringeste Anelse om, hvilke vigtige Interesser en senere Tid vilde knytte til Jerusalem, og at de Lærde endnu efter et Par Aartusinders Forløb vilde gjøre hans Beskrivelse til Gjenstand for de omhyggeligste Undersøgelser, da skulde han vel have beflittet sig paa større Udførlighed og Tydelighed. Alligevel har han dog altid givet et

[1]) De bello Judaico VI cap. 8: *Τῶν δὲ στασιαστῶν οἱ μὲν ἀπεγνωκότες ἤδη τὴν πόλιν ἀνεχώρουν τοῦ τείχους εἰς τὴν Ἄκραν.*

Par Fingerpeg, som fortjene at paaagtes. Han meddeler, som ovenfor er paavist, at Davids Borg (*φρούριον*) eller Zion laa der, hvor paa hans Tid Overstaden laa d. e. paa S. V. Høien — og andensteds meddeler han i Forbigaaende, at Syrerne byggede deres Akra i Understaden[1]), hvormed han synes at ville adskille det fra et andet Akra, nemlig Davids og senere hen Herodes' Borg, som laa i Overstaden[2]). I Sammenhæng hermed kan bemærkes, at Septuaginta gjengiver Millo, en stærk Befæstning i eller ved Zion, ved *ἡ ἄκρα* (2 Sam. 5, 9. 1 Kong. 11, 27), hvad der tjener til Bekræftelse af vor Paastand, at Navnet Akra bruges som Fællesnavn til Betegnelse af forskjellige Localiteter.

Men heraf følger, at det paa ingen Maade gaaer an at læse Josephus saaledes, at man overalt forstaaer Akra om den samme Borg, nemlig Syrernes Akra. Tværtimod bliver Navnet Akra hos Josephus og i Septuaginta at forstaae om forskjellige Borge i Henhold til de forskjellige Tider, hvorom Talen er. Fremfor Alt maa man ikke oversee, at der her er Tale om en meget lang Tidsperiode, en Periode af over et Aartusind, nemlig Tiden fra Jerusalems Erobring af David indtil dens Erobring og Ødelæggelse af Romerne. I denne lange Tid var Staden underkastet en Række vexlende Skæbner: den voxede op til at blive en Pragtstad med architektoniske Mesterværker af første Rang, blev beleiret, ødelagt og opbygget paa Ny. Kommer nu hertil det bjergfulde Terræn, hvorpaa

---

1) *Τὴν ἐν τῇ κάτω πόλει ᾠκοδόμησεν ἄκραν* (Antiq. XII, 5, 4).
2) Jvfr. G. Gatt, Hatte Jerusalem eine oder mehrere Akra genannte Burgen? (Deutsche Palästina-Zeitschrift 1887).

Staden er bygget, vil det kunne forstaaes, at Tyngdepunktet for Stadens Forsvar til forskjellige Tider blev henlagt paa forskjellige Steder. Vi kunne anføre sex eller syv Borge, som deels kunne benævnes deels virkelig benævnes Akra. Først den ældste Borg, Jebusiterborgen Zion, der laa paa S. V. Høien, dernæst det nysnævnte Millo, som David (eller Salomo? 1 Kong. 11, 27) opførte, hvis Beskaffenhed ikke er kjendt, men som synes at have været en stærk Befæstning i eller ved Zion. Senere høre vi tale om en Borg (בִּירָה) tæt ved Templet (Neh. 2, 8), rimeligvis paa Nordsiden af det. Det er vistnok den samme, som Josephus omtaler i Makkabæertiden under Navnet Baris (Antiq. XIII, 11, 2). Dernæst have vi det meget omtalte Syrernes Akra, der laa i Understaden Syd for Templet og blev ganske ødelagt og sløifet af Jøderne i Aaret 141 f. Chr. Hos Josephus og i det nye Testamente møde vi Borgen Antonia paa Nordsiden af Templet, opført af Kong Herodes, rimeligvis paa Grundlag af det ældre Baris. Endelig Herodes' paladsagtige Borg, af Josephus kaldet *φρούριον* eller *ἄκρα*, oppe paa S. V. Høien, muligvis paa samme Sted, hvor den gamle Zionsborg havde ligget. Hertil kan endnu henregnes de mærkelige Murlevninger, som ere komne for Dagens Lys ved de seneste Udgravninger i Jerusalem lige bagved den hellige Gravs Kirke, og hvorom den sagkyndige Baurath Schick mener, at de ere Levninger af en Borg eller et Kastel, hvilket det dog endnu ikke er lykkedes at finde omtalt hos Josephus eller nogen anden Oldtidsforfatter.

Overfor saamange Borge og Fæstninger vil den nye Zionhypothese neppe kunne holde Stand. Den

søger sit Hovedbevis i den paastaaede Identitet af Zionsborgen og Syrernes Akra. Denne maa opgives, naar det eftervises, at Akra bruges som Betegnelse for forskjellige Borge, hvortil endydermere kommer Josephus' Meddelelse, at Zionsborgen laa i Overstaden (de bello jud. V. 4, 1), Syrernes Akra derimod i Understaden (Antiq. 12, 5, 4). Ganske vist kan der indvendes mod den ældre Zionhypothese, at den kun har hin enkelte Udtalelse hos Josephus samt den christelige Tradition at beraabe sig paa, men derimod ingen bestemt og klar Udtalelse i det gamle Testamente. Dette maa indrømmes, men disse Vidnesbyrd maa vel staae ved Mágt, saalænge ikke stærkere Vidnesbyrd kunne fremføres, der tale bestemt i modsat Retning, saa meget mere, som de have en god Støtte i Terrænets naturlige Beskaffenhed. Ogsaa maa det ikke tabes af Syne, at har den ældre Zionhypothese kun Josephus og den christelige Tradition at støtte sig til, saa har den nye Zionhypothsse slet intet fast at støtte sig til, men hviler kun paa en Række Combinationer. Flere have udtalt, at nye Udgravninger i Jerusalem, navnlig paa Harampladsen, muligvis kunne bringe nyt Materiale frem og derved bringe klarere Lys i denne Sag, men vi dele ikke dette Haab. Saadanne Udgravninger ville kunne bringe værdifulde Oplysninger om Kilder og Vandløb, Mure og Porte. Paladser og Pragtbygninger, og mange andre interessante Punkter i Jerusalems Topographi, men Zionspørgsmaalet ligger altfor langt borte, i en altfor fjern Oldtid, til at derom tør kunne ventes nye Oplysninger. Men hvad der alt er fremkommet, vil være tilstrækkelig til at sikkre os Zions Beliggenhed.

Kommer hertil Akra, hvis Beliggenhad vel ogsaa kan betragtes som sikkret, samt Moria eller Tempelbjerget, hvis Beliggenhed er sikkret ved den nuværende Haramplads, og endelig Bezetha, saa er herved vundet tre eller fire faste Udgangspunkter, der ville kunne lægges til Grund for en videnskabelig Behandling af Jerusalems Topographi i Oldtiden.

Efterskrift.

Ovenstaaende Afhandling fremkom oprindelig i et Universitetsprogram ved Reformationsfesten 1890. Efter den Tid er der her i Landet fremkommet tre Udtalelser fra Mænd, som Alle udtale sig varmt for den nye Zion-Hypothese og erklære den traditionelle Henlæggelse af Zion paa Sydvesthøien for uholdbar. Disse Udtalelser hidrøre fra Prof. Dr. Theol. F. Buhl, Pastor C. Krohn og Kammerherre C. v. Krogh. Til alle tre Mænd staaer jeg i et venskabeligt Forhold, hvad særlig gjælder om den Førstnævnte, min tidligere Collega ved Universitetet og Reisefælle i Palæstina. Jeg maa beklage, at medens vi i andre Punkter havde den samme Opfattelse af forskjellige Punkter vedrørende Palæstinas Geographi og Topographi, lykkedes det os ikke at komme til Enighed om Zionspørgsmaalet, som ret egentlig er Nøglen til Jerusalems Topographi i Oldtiden.

I Fortalen til sin »Palæstinas Geographi«, som udkom en Maaneds Tid efter min Afhandling, afviser Prof. Buhl kort den Opfattelse, jeg har gjort gjældende,

og erklærer, at den nye Zionhypothese er uigjendrivelig og for alle Tider har seiret. Imidlertid indlader han sig ikke paa nogen Gjendrivelse, hvortil der ikke var levnet ham Tid, men nøies med at henvise til 1. Makk. 1, 33 som et afgjørende Hovedsted. Senere har han tilføiet en kort Udtalelse i Theol. Tidsskrift 1891 S. 80—82.

Prof. Buhl mener, at man kan afgjøre Spørgsmaalet ad reen sproglig-literær Vei. Han finder, at allerede Udtrykket מְצֻדָה, hvormed Zion benævnes i 2 Sam. 5, 7, er afgjørende, thi dette Ord skal betegne en trang Klippeborg og ikke en Fæstning af større Omfang. Men det er umuligt at afgjøre topographiske Stridsspørgsmaal ved Hjælp af Ordenes rent sproglige Betydning. Hertil vexle Ord og Navne altfor meget, jvfr. hvad ovenfor (S. 213) er bemærket om Udtrykket Zions Borg. Naar saaledes Josephus benævner Nedrebyen som Akra, da vidner dette noksom om, hvorlidet man tør bygge paa Ordenes rent sproglige Betydning. Hertil kommer, at Septuaginta i 2 Sam. 5, 7 ikke gjengiver מְצֻדָה ved *ἄκρα*, som nærmest maatte betegne en Klippeborg, men derimod ved *περιοχή*, en Indhegning eller Fæstning af større Omfang, medens derimod Navnet Millo gjengives ved *ἄκρα*. Af Ordet מצודה kan altsaa Intet sluttes med Hensyn til Zions Beliggenhed.

Dernæst paaberaaber Prof. Buhl sig 1 Makk. 1, 33 som et aldeles afgjørende Sted. En nærmere Undersøgelse af dette Sted vil dog overtyde om, at der her foreligger et unøiagtigt Udtryk, hvad der ikke kan undre hos en Forfatter, som fører en bred Krønikestil, og at derfor ingen Bevisførelse kan bygges paa dette Sted.

Den rette Forstaaelse fremkommer først ved at sammenstille det omhandlede Sted med den supplerende Meddelelse hos Josephus (Antiq. XIII, 6). Heraf fremgaaer, at Ordene i 1 Makk. 1, 33 kun kunne forstaaes saaledes, at Syrerne byggede en fast Borg i Davids Stad — eller med andre Ord: de nedreve først Murene om Jerusalem, saa at det blev en aaben By, og opførte dernæst en stærk Fæstning inde i Staden, i hvilken der blev lagt en Besætning af syriske Tropper. Jvfr. mine Bemærkninger herom i Theol. Tidsskrift f. 1890 S. 603 flg.

Naar endelig Prof. Buhl holder for, at Sydvesthøien var altfor rummelig til at kunne forsvares af Jebusiterstammen — da er ogsaa denne Slutning uholdbar, efterdi vi Intet vide og Intet kunne vide om Jebusiterstammens Størrelse paa Davids Tid. Tilmed tyder Spotteordet om de Blinde og Lamme (2 Sam. 5, 6) paa, at den rummelige Fæstning paa Grund af sine faste Mure og sin stærke Beliggenhed kunde forsvares af en forholdsvis svag eller ringe Besætning.

— Dernæst har Pastor Krohn i en lille Afhandling om Jebus og Jebusiterne (Theol. Tidsskrift 1892, S. 331 flg.) med stor Bestemthed udtalt sig til Fordel for den nye Zionhypothese. Pastor Krohn har i en Række Aar flittig syslet med Studiet af Jerusalems Topographi, men han har, saavidt mig bekjendt, aldrig været i Jerusalem, og et Selvsyn er her i høi Grad nødvendigt forat fælde en afgjørende Dom. Han vilde næppe med saa afgjørende Sikkerhed have erklæret, at »kun Sydosthøien kunde være en uindtagelig Fæstning, hvilken efter Jebusiternes Spottetale Lamme og Blinde kunde forsvare« (anf. St. S. 339), hvis han havde været i Jeru-

salem. Enhver, som har havt Leilighed til at tage Jerusalems Bjerge i Øiesyn, og som ikke forinden er hildet i en forudfattet Mening, vil ansee Sydvesthøien for den stærkeste af Høiene — som det da ogsaa er bekjendt nok, at ved Romernes Erobring laa netop den stærkeste Deel af Befæstningen heroppe, hvilken Josephus derfor benævner Akra.

Pastor Krohn støtter sig fornemmelig paa Josva 15, 7—8 og 18, 16 og mener i disse Steder at have fundet det historiske Fundament, som Hypothesen hidtil har savnet. »Bjerget«, som her omtales uden Navne-Angivelse, skal nemlig være Sydvesthøien, hvoraf da nødvendig følger, at Sydosthøien maa være Zion, og at Sydvesthøien intet Navn har havt. Denne Fortolkning er imidlertid umulig, thi det fremgaaer med tilstrækkelig Klarhed af Texten. at det omhandlede »Bjerg« ligger Vest for Hinnomsdalen, og Stedet giver os altsaa ingen Oplysninger om Zions Beliggenhed, følgelig heller intet historisk Fundament for den nye Hypothese.

Endelig har ogsaa Kammerherre v. Krogh afgivet et bestemt Votum til Gunst for den nye Zionhypothese. Efter allerede tidligere i en Reiseskildring fra Orienten (1889) at have fremsat den, har han senere hævdet den i de allerbestemteste Udtryk i en saakaldet »Modindsigelse« i Berl. Tid. f. 23. Februar 1892, fremkaldt ved en tidligere Udtalelse sammesteds af mig. Han fremfører imidlertid ikke nye Beviser, men henholder sig til, hvad alt tidligere er fremsat om denne Sag og beraaber sig fornemmelig paa, at »de nye Theorier harmonere langt bedre med Udtalelserne i Biblen«. Denne Overensstemmelse er imidlertid kun tilsyne-

ladende og beroer paa en Illusion. Da den hellige Skrift ikke giver en samlet Beskrivelse af Jerusalem, men kun nævner spredte Localiteter uden Angivelse af deres Beliggenhed, vil man uden Vanskelighed kunne tegne et Kort over det gamle Jerusalem og efter Behag angive Pladsen for de enkelte Localiteter — men deraf følger paa ingen Maade, at et saadant Kort ogsaa er rigtigt. Spørgsmaalet bliver, om der kan angives enkelte faste Punkter, som kunne tjene til Udgangspunkter, men det er netop saadanne, det skorter paa — og de smukke Kort over Jerusalem, der saa nøiagtig fastsætte alle Enkeltheder og siges at passe saa godt med Bibelen, blive altsaa til blotte Phantasibilleder.

Alle de tre nævnte Forfattere ere imidlertid enige om at kunne paavise i al Fald eet saadant fast Udgangspunkt, hvilket da skal danne det historiske Fundament for den nye Zionstheori — det er Siloahkanalen. Denne antage de nemlig ganske bestemt for at være den af Kong Ezechias anlagte Vandledning gjennem Klippen, hvoraf altsaa følger, at Mariakilden er den samme som Gihonkilden, og Davids Stad bliver Sydosthøien. Det er imidlertid ovenfor (S. 142) bleven paavist, at Siloahkanalen Intet har havt at gjøre med Befæstningen, efterdi begge dens Endepunkter laa udenfor Murene — at den følgelig ikke kan være den af Kong Ezechias anlagte Vandledning — og at følgelig Mariakilden ikke kan være Gihonkilden.

Endelig søger man et Bevis for den nye Zionhypotheses Rigtighed i den store Tilslutning, som den i kort Tid har faaet. Ogsaa dette er imidlertid en Feilslutning. Nye Theorier, der fremsættes med Talent

og Skarpsindighed og med stor Sikkerhed, vinde hurtig Tilslutning, uanseet om de ere rigtige eller falske — det Nye har altid en betagende Magt over Sindene. Men kun altfor ofte gaaer det med de Opsigt vækkende Theorier som med Lavinerne: de begynde som en Snebold, samle hurtig store Masser om sig, styrte frem med Bulder og Brag, rive Alt med sig og forsvinde tilsidst i en Afgrund — saa hører man ikke mere til dem.

Den nye Zionhypothese har ved Siden af alle sine formentlige Fortrin den væsentlige Grundmangel, at den savner et fast historisk Grundlag. Den er tilmed i Strid saavel med en uhildet Betragtning af de naturlige Terrænforhold som med Traditionen, hvilken vi kunne følge heelt op til Christi Tid. Ganske vist er den første af overveiende subjectiv Art, og Traditionen kan være bleven forvansket: disse Muligheder maa indrømmes. Ikke desmindre have begge i Forening en saadan Styrke, at der for at omstyrte deres Beviskraft kræves et stærkt og afgjørende Bevis i modsat Retning — og et saadant har den nye Zionhypothese ikke formaaet at fremføre. Man kan derfor med fuld Føie sige, at den gamle Tradition, der henlægger Zion paa Sydvesthøien, er saa vel støttet, at der ingen Grund er til at opgive den.

VIII.

To Prophetstæder.

Tekoa og Anatot.

Jerusalem er Prophetstaden, i den talede og virkede de store Propheter, i den maatte man blive navnkundig forat gjælde som Prophet (jvfr. Joh. 7, 4—5: Jesu Brødre opfordre ham til at drage til Jerusalem ved Festen forat vinde et Navn som Prophet), og det var endelig Staden, som havde tiltaget sig det Privilegium at slaae Propheterne ihjel for bagefter at reise prægtige Gravminder for dem (Luk. 13, 33. Matth. 23, 28). Men Propheterne selv vare ikke fødte og opvoxede i Jerusalem, de vare ikke Hovedstadsbørn, men havde gjerne tilbragt deres Barndom og Ungdom i en eller anden stille Bjergdal ude paa Landet, hvor Aanden i Stilhed og Ro kunde modnes til den store Livsgjerning, saaledes som det jo ogsaa var Tilfældet med Christus selv. Tvende saadanne Prophetstæder, d. e. Byer, som have opfostret Propheter, og hvis Navne for alle Tider ere blevne knyttede til disse, besøgte jeg i Jerusalems Omegn, nemlig Tekoa, hvorfra Propheten Amos var, og Anatot, Jeremias' Fødeby. Navnene ere endnu bevarede og let gjenkjendelige: *Tekua* og *Anata*, men af

Byerne selv sees kun Masser af Stene og nogle elendige Hytter.

Den førstnævnte By besøgte jeg paa en Udflugt, jeg havde gjort til Bethlehem. Prof. Buhl, med hvem jeg fulgtes, var taget ind hos den tydsk-evangeliske Præst for den lille evangeliske Menighed, L. Schneller, medens jeg, der intet personligt Bekjendtskab havde til denne, havde søgt til Franziskanerklostret forat finde Optagelse. Men her ventede mig en Skuffelse. Tidligere oplode Franziskanerklostrene i Palæstina gjæstfrit deres Døre for enhver Reisende uden at spørge om Religion eller Nationalitet, og jeg havde mange kjære Minder fra de hyggelige Klosterbrødre. Men det store Antal af Pilgrimme og Turister, som nu færdes i Palæstina, har desværre gjort Ende paa denne uindskrænkede Gjæstfrihed. Nu skal man medbringe en *permesso* eller Anbefaling fra Franziskanerklostret i Jerusalem forat blive indladt. Dette havde jeg forsømt, og man vilde derfor ikke modtage mig. Imidlertid lykkedes det mig at komme ind efter nogle Forhandlinger, da jeg erklærede, at jeg kun vilde blive der een Nat. Man førte mig op til en rigtignok overmaade lille Celle, hvis to store opredte Himmelsenge fyldte næsten hele Rummet, saa der kun blev en ganske smal Gang mellem de to Senge tilbage at bevæge sig i. Vinduet var anbragt saa høit oppe paa Væggen, at man ikke kunde see igjennem det. I dette lille Rum, hvor man var fuldstændig afsondret fra Omverdenen, tilbragte jeg en halv Times Tid i ensomme Betragtninger, hvortil det fortræffelig egnede sig, indtil en Klosterbroder kom og underrettede mig om, at Middagsmaden var anrettet

for mig. Jeg fulgte med ham ned i Spisesalen, hvor der var dækket for mig alene, da det var efter den sædvanlige Spisetid. Maaltidet bestod af Suppe og kogt Kjød, derefter Appelsiner, samt en Flaske af den sædvanlige lyse og lette Landvin. En Munk, der lod til at have et Slags Tilsyn, indlod sig i Samtale med mig og forsikrede mig venlig, at jeg kunde godt blive baade denne og næste Dag i Klostret, om jeg ønskede det.

Efter endt Maaltid vilde jeg atter begive mig op i min ensomme Celle, men blev opmærksom paa en lille Gruppe Munke og Arabere, der stode i ivrig Samtale henne ved Indgangsdøren. Da jeg kom nærmere, hørte jeg til min Overraskelse mit Navn blive udtalt forskjellige Gange paa Tydsk, Italiensk og Arabisk. Lokket af dette interessante Æmne gik jeg nærmere og erfarede, at det var et Brev med det omtalte Navn til Udskrift, som havde fremkaldt den livlige Forhandling. Til almindelig Overraskelse erklærede jeg mig forat være lovlig Ihændehaver af samme Navn, hvorefter man overgav mig Brevet til Gjennemlæsning. Det var en meget venlig Indbydelse fra Præsten Schneller til at tage Bolig hos ham; hverken for ham eller hans Hustru var jeg en ukjendt Gjæst, da de havde læst flere af mine Skrifter.

Jeg tog da Afsked med Munkene og begav mig hen til Præsteboligen, som laa i den anden Ende af Byen. Pastor *Ludwig Schneller* er født i Palæstina af tydsk Familie, hans Fader, der endnu lever, er Bestyrer af det ovenfor omtalte syriske Waisenhus tæt udenfor Jerusalem. L. Schneller havde senere fuldendt

sine theologiske Studier i Tydskland og var derefter bleven ansat ved den evangeliske Menighed i Bethlehem, hvor han udfoldede stor Iver for Opførelsen af en ny Kirke. Han taler udmærket Arabisk, er nøie kjendt med Arabernes Sæder og Skikke, hans livlige Skildringer af disse som af det hellige Lands Naturskjønheder have fundet stor Udbredelse i Tydskland og ere ogsaa gjennem danske Oversættelser blevne kjendte hos os. Hans nydelige unge Hustru er en Datter af den bekjendte Bibelkritiker og Theolog Tischendorf. — Iøvrigt har Schneller senere forladt Palæstina og modtaget Ansættelse som evangelisk Præst i Kölln.

Med stor Hjertelighed blev jeg modtagen af de unge Præstefolk, hos hvem jeg fandt et Par Venner samlede. Om Eftermiddagen besaae vi først den gamle Kirke, en af de ældste i Christenheden, der er opført af Keiser Constantin og i sine væsentlige Grundtræk bevaret, og dernæst Grotterne under samme, deriblandt den formentlige Christi Fødselsgrotte. Senere foretoge vi et Ridt ud til de saakaldte Salomos Damme og undersøgte navnlig Vandledningen, som fra dem førte Vandet til Jerusalem[1]). Til den følgende Dag var der berammet en længere Udflugt til Tekoa.

Næste Morgen rede vi ud fra Bethlehem. Vi vare et muntert lille Selskab, bestaaende af Præsten og hans unge Frue, en tydsk Lærer Müller, ansat ved den evangeliske Skole, samt Professor Buhl og jeg. Bethlehem ligger høit med vide Udsigter til alle Sider, dets Beliggenhed paa to mægtige Tvillinghøie frembyder ikke

[1]) En Beskrivelse af Salomos Damme og af Bethlehem har jeg tidligere givet (En Pilgrimsfærd i det hellige Land S. 191 flg).

ringe Lighed med Jerusalems. Men Landskabet heromkring er frugtbarere og langt venligere; det er ikke den mørke, graalige Stenørken med enkelte spredte Oliventræer, som omgiver Jerusalem, men livligere Farver og Toner. De blaalige Farver ere fremherskende her, i Forening med den rigere Vegetation give de Bethlehem et lifligt Skjønhedspræg, der minder om Italien. Dette forstærkes endydermere ved den usædvanlig smukke Befolkning i dens maleriske Dragter. Sagnet fortæller da ogsaa, at en stor Del af Bethlehems Indbyggere nedstamme fra italienske Korsfarere.

Nedstigningen fra Bethlehems Høider var temmelig brat og kostede en Deel Anstrængelse ad de stenede Veie. Det var en af de sidste Dage i April, Foraaret var i fuldt Komme, vi frydede os over Markernes friske grønne Farve og over Vinplantningerne. Figentræerne stode i ganske lyse Farver og fremkaldte en Samtale mellem os om den mærkelige Fortælling i Mark. 11, 13—21 (Jesus forbander Figentræet). Pastor Schneller, der havde havt rig Leilighed til at undersøge Figentræernes Blomster- og Frugttid, forklarede Ordene i V. 11 »det var ikke Figentid« om Figentræets dobbelte Frugtbæring: den egentlige Frugtbæring falder i August Maaned, og den gjælder Evangelistens Ord: »det var ikke Figentid«. Dog om Foraaret sætter Træet nogle smaa, men saftige Frugter, der skjules under det tætte Løv, og som endnu den Dag idag ere meget efterspurgte af Befolkningen — det var disse, som Jesus søgte efter. Og saaledes kan den tilsyneladende Mod-

sigelse hæves, at Jesus søger efter Figener, uagtet det ikke var Figentid[1]).

Jo længere vi kom frem, desto mere øde blev Landskabet. Vi mødte enkelte Gede- og Faarehjorder; hist og her saae vi en opdyrket Terrasse, men Boliger eller Byer saae vi ikke. De mange Cisterner, som vi fandt udhuggede i Klippegrunden, vidnede dog om, hvor befolket Egnen maatte have været i Oldtiden. Et langt Stykke Vei rede vi gjennem en udtørret Bæk, kun med Besvær kom vi frem over de mange tætliggende Stene. Herfra stege vi atter til Veirs og kom ved Middagstid Kl. 12 op paa en langagtig Høi, over hvilken en stor Mængde Sten laa spredte i vild Uorden. Det var Ruinerne af Tekoa. Alt var Ruiner, ikke et eneste Vaaningshus var at see, kun et Par Hyrder vankede om i Nærheden med deres Faarehjorder. Vi undersøgte nærmere de store Stene, de vare for det Meste væltede over hinanden og rullede omkring, saa det var ikke let at faae noget samlet Bygningsværk ud af dem. Dog bemærkede vi de tydelige Fundamenter af en Kirke og fandt i den en smuk ottekantet Døbefont af rødlig Kalksten. Det Meste, af hvad vi saae, var vistnok fra Middelalderen, i hvilken Tekoa var en betydelig Stad. Dog er det muligt, at Adskilligt af Bygningsmaterialet hidrører fra Oldtiden, saaledes de randfugede Stene i Stykker af Fæstningsmuren.

Hvad der dog især fængslede os, var det storartede Rundskue til alle Sider, et sandt palæstinensisk Pano-

---

[1]) Jvfr. den udførlige Udvikling heraf i Pastor Schnellers Bog: »Kennst Du das Land?« S. 217 flg.

rama, ikke efterdannet af Kunsten, men i fuld Naturvirkelighed. Et vidtstrakt Høiplateau strakte sig rundt om, til alle Sider omringet af skarpkantede Bjerge. Imod Nord saaes det saakaldte Frankerbjerg med sin afskaarne Kegle, bagved det saaes Jerusalems Bjerge og Oliebjerget. Interessantest var Udsigten mod Øst, hvor det døde Hav saaes dybt nede med sin klare blaae Farve, hinsides det saaes Moabs blaanende Bjerge, medens Engeddis Ørken med sine brungraae Farver dannede Forgrunden. Mod Syd og Vest viste sig grønnende Marker. Huse eller Landsbyer saaes ikke i det vidtstrakte Landskab; denne stille Ensomhed forøgede end mere det Storslaaede i Skuet.

Dette Sted var Propheten Amos' Fødested, her har han tilbragt Barndoms- og Ungdomsaarene (Amos 1, 1: Taler af Amos, som var blandt Faarehyrderne fra Tekoa), medens hans Manddomsgjerning falder høiere mod Nord i Israels Rige, over hvis sædelige og religiøse Fald han udslynger sine haarde Straffedomme. Over disse Marker, i disse Bjergkløfter har han drevet sine Hjorder, som han selv vidnede det for Israels Konge: »Jeg er ikke Prophet, ei heller oplært til Prophet, thi jeg er en Fæhyrde og plukker vilde Morbær. Men Herren tog mig fra Hjorden og sagde til mig: »Gaa og giv Varsel for Israels Folk!«« (Am. 7, 14). Og gjennem Prophetens vældige Tale klinger endnu Minderne fra hans Hyrdeliv i Ungdomsdagene, som vi høre dem lige strax i Begyndelsen af hans Propheti: »Herren brøler fra Zion, tordner fra Jerusalem, Hyrdernes Enge falme. Karmels Top visner« (Am. 1, 2), og som det senere lyder gjennem flere af de Lignelser, han bruger.

Snart tre Aartusinder ere forløbne, siden hin Tale lød overfor Israels Mægtige. Hvormeget er der ikke blevet raabt og talt, skreget og skrevet siden hin Tid, som atter er svundet bort — hvor have ikke Liv og Død, Sorg og Glæde, Latter og Graad, Dands og Kamp skiftet om paa disse tause Bjergsletter, som ligge udstrakte for vore Øine, og det er Altsammen veiret hen, veiret hen som Vinden, der nu farer henover disse Sletter og derefter sporløst forsvinder. Men det prophetiske Ord har overlevet Alt dette, endnu den Dag idag lyder det med samme Kraft; det staaer fast som den urokkelige Guldvægt, paa hvilken Folkeslagenes og Fyrstehusenes Skæbner afveies.

Vi dvælede en Stund mellem Tekoas Ruiner og indtoge en Frokost, som de gjæstfrie Præstefolk havde medtaget. Den blev dækket over en af de store Stenblokke, medens den klare blaae Himmel hvælvede sig over os, og vore Øine mødte det herlige Rundskue af Bjerge og Dale trindt om os. Derefter brøde vi op og droge videre i nordostlig Retning. Vi kom nu ind i Juda Ørken, der strækker sig ned imod det døde Hav, et vildt sønderrevet Bjergland, fuldt af Kløfter, Huler og dybe Dale. For en stor Deel er det Kalkdannelser, hvor de voldsomme Regnskyl i Aarenes Løb have bortskyllet de blødere og lettere Dele og derved dannet uddybede Render og mærkelige Grotter. Ved disse naturlige Skjulesteder samt ved sin øde Vildhed var dette Land et yndet Tilflugtssted for alle dem, som af en eller anden Grund vare komne paa en spændt Fod med det lovordnede Samfund. Her flakkede David om med sin kjække Skare og skjulte sig i dybe Grotter

for Sauls Efterstræbelser. Henved halvandet Aartusind senere bleve disse øde Steder Maalet for en Folkevandring af en ganske egen Art: det var den i det fjerde og femte Aarhundred vaagnende Begeistring for Eneboerlivet, som sendte Skarer af fromme Mænd til disse vilde Klippekløfter, hvor de kunde leve i dyb, Ensomhed fjernt fra det brogede Verdenslivs Fristelser.

En af disse Eneboere hed *Chaireton*, han opsøgte en af de vildeste Klippedale eller Wadi'er og drog en heel Skare Mænd efter sig, der henreves af Stedets Ensomhed og opførte deres Hytter eller Laurer i den samme Dal. Mindet om hin første Eneboer er indtil den Dag idag bevaret i Dalens Navn, *Wadi Chairetun*.

Vi rede nu ind i denne vilde Ørken-Dal, hvor de steile Klippemasser hæve sig truende til begge Sider. Tættere og tættere trænge de sig sammen, en smal Sti fører henad den sydlige Skrænt, ad hvilken vi kun med Besvær kunne ride, tilsidst maa vi stige ned og tilfods trænge videre frem. Vi maae bukke os dybt under fremspringende Klippestykker, et lille Stykke endog krybe frem. Endelig naae vi vor Vandrings Maal, en af de mærkeligste Grotter, der strækker sig dybt i Bjerget. Vi maae dog blive ved Indgangen og tør ikke vove os ind, da vi hverken have Lys eller Seglgarn, der kunde tjene os som en Ariadnetraad, og et Besøg uden disse Hjælpemidler ikke vilde være uden Fare, for ikke at tale om, at vi Intet vilde see i det Bælmørke, som der raader inde. Grotten er nemlig en Labyrinth af snævre Gange og større Rum, der i flere hundrede Fods Længde strækker sig ind i Bjerget.

Gamle Traditioner meddele, at denne mærkelige

Klippegrotte er *Adullams Hule,* i hvilken David søgte Tilflugt under Sauls Forfølgelse, og hvor der ikke alene var Plads til ham, men ogsaa til hans Brødre og 400 Mand, som efterhaanden samlede sig om ham (1 Sam. 22, 1—2). Stedets Udseende passer fortrinlig, Grotten er stor nok til at rumme en lille Hær, Adgangen til den er yderst vanskelig, og en enkelt Mand vil kunne standse en heel Trop Fjender paa den smalle Sti. Og dog er Alt dette ikke tilstrækkeligt til at verificere Stedet. Forskjellige Steder (Josva 12, 15 og 15, 35, Micha 1, 15) omtales et Adullam, som maa søges længere mod Vest i Nærheden af Eleutheropolis, det nuværende *Bet Djibrin.* Ogsaa her findes der mange Huler i Omegnen, og det bliver vistnok en af disse, som har afgivet det omtalte Tilflugtssted for David og hans Mænd[1]. — Navnet paa den Hule, i hvilken David skjuler sig for Saul og senere afskærer Fligen af hans Kappe (1 Sam. 24) angives ikke, den maa efter V. 2 søges i Engeddis Ørken, altsaa længere mod Øst i Retning af det døde Hav.

Vi vendte atter tilbage gjennem den øde og vilde Klippedal og toge nu Hjemveien til Bethlehem. Foran os havde vi *Frankenberg,* hvis mærkelige Form, en afskaaren Kegle, giver Egnen sit eiendommelige Præg. Det sees vidt og bredt omkring, ja heelt oppe fra Jerusalems Bjerghøider som et Kjendemærke mod Syd.

[1]) Nyere Fortolkere have opstillet den Paastand, at der i den hebraiske Text slet ikke er Tale om Adullams Hule, men derimod om Adullams Borg, idet det hebraiske Ord me'ara (Hule) skulde være fremkommet ved en Feilskrift for mezada eller mezuda (Borg), jvfr. 2 Sam. 23, hvor der i V. 13 tales om »Adullams Hule«, men umiddelbart efter i V. 14 om Borgen.

Det er det gamle *Herodion*, en stærk Fæstning med Mure og Taarne, opført af og opkaldt efter Kong Herodes. Her havde han ladet opføre et pragtfuldt Mausoleum i Lighed med de store Keisermausoleer i Rom. Da han under store Lidelser var død i Jericho, blev hans Lig ført herhid. Mure og Taarne og Mausoleum ere forlængst sunkne sammen til en Ruinhob, kun ringe Fundamenter ere tilbage. Navnet Frankenberg skyldes et Sagn, som fortæller, at Korsridderne efterat have mistet Jerusalem skulde have søgt Tilflugt hertil og i en lang Aarrække have holdt Stedet mod Saracenerne. Da der imidlertid ingen samtidige historiske Efterretninger foreligge herom, maa dette betragtes som en Digtning.

Efterdi Dagen alt var stærkt fremskreden, maatte vi gjøre Afkald paa at tage de gamle Ruiner i nærmere Øiesyn og nyde det vidtstrakte Skue oppe fra Toppen. Vi fortsatte vort Ridt til Bethlehem, hvor vi tilbragte en høist fornøielig Aften i Præsteboligen og overnattede. Næste Morgen havde Veiret ganske forandret sig. Det susede og brusede om det høitliggende Bethlehem, mørke Skyer samlede sig i Syd, og det tegnede til at blive en Uveirsdag. Efter et Par Timers Forløb bedagede Veiret sig dog atter, og vi vandrede nu til Fods tilbage til Jerusalem, hvilken Veilængde i jævn Gang tilbagelægges i to Timer.

Anata, det gamle *Anatot*, ligger en lille Mil Nord for Jerusalem. Vi anvendte den sidste Dag af vort

Ophold til en Udflugt derud. Vi havde nemlig leiet Heste til det lange Ridt gjennem Palæstina og skulde nu først prøve dem, og dertil kunde en saadan lille Udflugt være passende. Dr. Sandreczki, den tydske Læge, som med saa stor Imødekommen og Venlighed havde ydet os sin Bistand under hele vort Ophold, gjorde Følgeskab. Han talte Tydsk, Arabisk og Nygræsk med samme Færdighed og var en ligesaa livlig og meddelsom som hjælpsom Mand.

Vi bestege Hestene udenfor Damaskusporten, fulgte et Stykke langs den nordre Mur, dreiede derpaa til Venstre, rede ned i Kedronsdalen og op igjen paa den modsatte Side. Vendte vi os tilbage, da havde vi smukke Fjernsyn over Jerusalem med dens mange Kupler, der skinne over de mørke Oliventræer i Forgrunden. Men efterat vi havde overskredet et Høidedrag, skjultes Staden for os af de mellemliggende Høie og Bjerge. Landskabet antog nu en vild og øde Charakteer, store og tunge Bjergformer viste sig, Veien, der var fuld af Steen, var besværlig at følge. Vi kom forbi en lille Landsby, som fører Navnet *El Isawieh*, hvilken man har villet identificere med det gamle Nob, hvor David paa sin Flugt modtog Hjælp hos Ypperstepræsten Abimelek, hvorover Saul blev saa forbitret, at han lod Ypperstepræsten og alle Præsterne nedhugge (1 Sam. 22, 6—23). Senere omtales Nob i Es. 10, 32 som sidste Station paa Sancheribs Tog mod Jerusalem. Dog hviler denne Identification mere paa en blot Formodning end paa sikre Bevisgrunde. Et Stykke videre frem aabner der sig Udsigt over en bjergkrandset Slette, hvor *Anatas* hvide

Huse skinne frem til Høire. Anata er nemlig ikke et saa øde og forladt Sted som Tekua. en Flok Arabere have opført deres Smaahuse her. Lige ved Indgangen til Byen saaes Ruinerne af en gammel Kirke, der har været helliget Propheten Jeremias. en Del af Mosaikgulvet er blevet udgravet og lagt frem.

Anatot er en gammel By, der allerede i Josv. 21, 18 omtales som Præstestad og senere nævnes adskillige Gange. Propheten Esaias skildrer i sit Syn. hvorledes den stolte Assyrerhær paa sit Seirstog til Jerusalem drager forbi det elendige Anatot (Es. 10, 30) og i raske Dagmarscher nærmer sig Jerusalem. Meest berømt er dog Anatot som Propheten Jeremias' Fødeby (Jer. 1, 1). Her voxede han op, undervistes som Præstesøn i de hellige Traditioner og følte som Mand Prophetiens Aand over sig. Men han maatte ogsaa erkjende Sandheden af det Ord, hvilket senere den største af alle Propheter udtalte: »en Prophet bliver ikke æret i sin Fædreby« (Joh. 4, 44). Thi da Jeremias i haarde Straffetaler forkyndte svære Ulykker og Nederlag, da optændtes hans Byesbørns Vrede mod ham, saa de endog truede ham paa Livet, om han ikke ophørte med sine haarde Ord (Jer. 11, 21). Dette skræmmede dog ikke Propheten, men bragte ham kun til med større Kraft at gjentage sine Varsler om, at »de unge Karle skulle døe for Sværdet, deres Sønner og Døtre skulle døe af Hunger, og Herren vil føre Ulykke over Anatots Mænd« (V. 22 og 23). I Jerusalem ventede der ikke Propheten bedre Skæbne. Han blev sit Kald tro, prædikede utrættet Omvendelse og forkyndte med stigende Angst de forfærdelige Ulykker, som Guds retfærdige Vrede vilde

føre over den ugudelige og troløse Stad, og som nu nærmede sig med raske Skridt. De Store og Mægtige forbitredes, den svage Kong Zedechias holdt vel i sit Hjærte med Propheten, men evnede ikke at beskytte ham mod hines Vrede. Han blev kastet i et haardt og afskyeligt Fængsel, hvilket vel senere mildnedes noget ved Kongens Mellemkomst, men man vedblev dog at holde ham fangen som en Landsforræder, fordi han forkyndte svære Ulykker over Land og Folk. Først Nebukadnesars Erobring af Jerusalem gjorde Ende paa hans Fangenskab, og han blev nu atter en fri Mand, men kun forat see alle sine Ulykkesvarsler gaae i en forfærdelig Opfyldelse: den skjønne Stad ødelagt, Templet og Pragtbygningerne opbrændte, Haverne og de skyggefulde Lunde omhuggede, Blomsten af Folket bortført i et forsmædeligt Fangenskab. Kun Jeremias selv blev ladt tilbage med en Hob fattige Smaafolk, som Fjenden ikke ansaae det for Umagen værd at slæbe med sig. Mellem de rygende Tomter sad han og sang sine Klagesange over Zions Datter, der fra sin Høiheds Glands var styrtet i dybeste Elendighed: »Hvordan ligger folkerige Stad ensom, er som Enke vorden, Storstad blandt Folkene, Fruen i Landskaberne er bleven skattepligtig! Høit græder hun om Natten, Taarer ere paa hendes Kind, Trøster har hun ikke blandt alle sine Elskere, alle hendes Venner forraadte hende og bleve hendes Fjender!« (Klagesange 1, 1 flg). Og dog vil Propheten ikke slippe sit Haab, at der endnu vil komme Frelse og Opreisning, thi »det er ikke efter Guds Hjerte, at han krænker og ydmyger Menneskebørnene — hans Kjærlighed er uden Ende,

ny er den hver Morgen, og stor er hans Trofasthed!« (3, 22—33). Dog laa den forjættede Opreisning altfor langt ude i Fremtiden, til at Jeremias skulde faae den at see. Han blev af sine urolige og oprørske Landsmænd mod sin Villie ført med til Ægypten, hvor han paa Ny ivrede mod Afgudsdyrkelsen (Cap. 46). Hans sidste Skæbne er ukjendt, efter nogle Meddelelser blev han stenet i Ægypten af Jøderne, efter andre skal han derimod af Nebukadnesar, da denne store Erobrer ogsaa havde gjort sig til Herre over Ægypten, være bleven ført til Babylon og have endt sine Dage der.

Det var denne mærkelige Mands Fødeby, vi nu vare komne til. Vi rede op gjennem Byens faa og lave Huse, indtil vi kom op paa en Bakke, der laa høit, og hvorfra havdes fri Udsigt. Her stode vi af Hestene og leirede os i Skyggen af en Mur. Eftermiddagssolen brændte varmt og lagde et glimrende Skær over det vidtstrakte Landskab. Vor Ankomst havde naturligvis strax sat Byen i Bevægelse, og det varede ikke længe, førend en Gruppe Arabere med lange Bøsser i Hænderne samlede sig om os. De begyndte en livlig Samtale med Dr. Sandreczki, der fornemmelig dreiede sig om Vaaben og Militærtjeneste. En af dem havde været som Soldat i Konstantinopel og altsaa seet Noget af Verden; de Andre afhandlede med stor Iver, hvor langt de kunde række med deres Bøsser.

Havde Samtalen et ganske moderne Præg, saa var det prægtige Landskab, der udfoldede sig for os, desto mere skikket til at hensætte os i de gammeltestamentlige Tider. I denne golde Stenørken vare de

gule og graa. længere borte de blaalige Farver fremherskende, derimod saaes kun lidet af det friske oplivende Grønne. Hist og her stod et enkelt Træ, men Græsmarker eller Sædemarker saaes ikke. Lige for os mod Øst havde vi den nordlige Deel af det døde Hav med sin stærke blaa Farve nedsænket i sit dybe Klippebassin. Hinsides Havet saaes Moabs Bjerge spille i rødlige og blaalige Farver i det stærke Sollys, medens høiere mod Nord Jordandalen saaes som en grøn Stribe mellem de gullige Sandørkener. Dette Landskab med sine store og strænge Linier, sin Mangel paa frisk og frodig Vegetation, sit tungsindige Øde og Forladthed svarede i høi Grad til den mægtige prophetiske Røst, som engang hørtes her; det var, som om hine Veraab, Varsler og forfærdelige Straffedomme over et letsindigt Folk havde formet og dannet disse Bjerge og Sletter. Og alligevel vilde man ikke faae Landskabet og den prophetiske Skikkelse til ganske at svare til hinanden. Thi ved Siden af det Haarde og Strænge hos Propheten Jeremias er der noget forunderligt Mildt og Blidt og Hjertevindende. Ingen af de gammeltestamentlige Propheter staaer vor Tids overveiende snbjective Bevidsthed saa nær som han. Han ikke blot forkynder Straffedommen og opruller den i malende Syner, men han lider selv med sit Folk, han sukker og klager over alt det Forfærdelige, han maa forkynde. En aandløs Rationalisme, blottet for al historisk Opfattelse og stivnet i sin bornerede Selvgodhed, har løsrevet Propheten fra hans tragiske Livsskæbner og kun havt Øre for hans Veraab og Klagesange og »Begrædelser«, men ganske glemt, hvad det var, der

fremkaldte dem. Den troesstærke og dybt følende Prophet, som end ikke i sit Folks dybeste Elendighed slipper Troen paa Guds frelsende Naade, er herved bleven omskabt til en klynkende og forsagt Melancholiker. Men vil man forstaae denne Prophet, da maa man her som overalt i den hellige Skrift holde Prophetierne og Historien i uadskillelig Enhed, og da vil man netop hos Jeremias finde en Blødhed, en Dybde og Inderlighed i Følelsen, som giver ham en enestaaende Plads og peger fremad mod den endnu Større, i hvem Prophetien naaede sin Fuldendelse. Men netop dette Milde og Bløde søger man forgæves i det strænge og alvorlige Ørkenlandskab, som omgiver Anatot. Heraf vil det sees, at man vil ikke kunne, som det ofte er forsøgt, forklare Prophetiens Ord ud af Landskabet og Naturforholdene. End mindre lader en saadan Betragtning sig gjennemføre overfor det, som er Prophetiens egentlige Kjærne, nemlig Forkyndelsen af Guds Lov og Dom, af det Retfærdighedens Rige, som skal komme. Ud fra en overveiende æsthetisk Betragtning har man villet gjøre de store malende Syner til det Væsentlige ved Prophetien, men herved rammer man ikke det Eiendommelige. Slige Storsyn findes ogsaa hos andre Oldtidsfolk, hos Hellenerne og Nordboerne. Synerne ere kun Prophetiens Klædebon, dens Grundvæsen ligger i dens religiøs-sædelige Aand, i den Kraft, hvormed den gjør Guds Lov og Guds Villie gjældende i en falden og sunken Slægt, og idet den hertil føier Forjættelserne om et kommende Guds Rige, staaer den i Sandhed som Bærer og Forkynder af Guds Ord. Heri ligger det Enestaaende ved de gammel-

testamentlige Prophetier, thi en saadan Kundgjørelse af Sædeloven i dens Renhed, af den religiøse Tro i dens Inderlighed, og endelig Forkyndelsen af begge i uadskillelig Enhed — den findes ikke hos noget andet Oldtidsfolk. Derfor jubler ogsaa den fromme Israelit: Herren har kundgjort Jakob sine Ord, Israel sine Skikke og Love — han har ikke gjort saa ved noget andet Folk, og hans Love kjende de ikke (Ps. 147, 19—20). Hos ham, i hvem Prophetien naaer sin Fuldendelse, falde derfor Synerne bort, og den nye Lov, Kjærlighedens Lov, træder utilsløret frem, som vi navnlig see det i Bjergprædikenen. Og herfra udbreder nu Prophetiens Strøm sig over den ganske Jord blandt alle Folkeslag, det gammeltestamentlige Prophetdømme med sine Eiendommeligheder, som udelukkende er knyttet til Israel, ophører, og overalt, hvor Guds Ord forkyndes, der er Prophetiens Gave virksom, thi nu er Forjættelsen gaaet i Opfyldelse: »de skulle Alle være oplærte af Gud.« (Joh. 6, 45 jfr. Jerm. 31, 31).

Det er dette Retfærdighedens Rige, forkyndt baade som Lov og Forjættelse, der er Kjærnen i den gammeltestamentlige Propheti, og som atter danner det Centrum, hvorom hele den kommende Verdenshistorie bevæger sig. Assur, Babel, Ægypten og de andre hedenske Magter og Fyrstendømmer ere forlængst udslettede fra Jordens Overflade, og andre Riger og Folkeslag ere traadte i deres Sted, men de staae i deres Kamp mod Israels Folk som blivende Repræsentanter for Verdensrigernes Kamp mod Gudsriget. Og som jeg nu sad her ved det gamle Anatot og skuede ud over den øde og mennesketomme Egn, det døde Hav dybt nede og

de omgivende Bjerge, Alt luende i Solens stærke Skin, da maatte jeg tænke paa, at Solens Skin, de faste Bjerge, det dybe blaa Hav er Altsammen uforandret, som i den fjerne Oldtid, da den mægtige Røst lød her, men Menneskene ere vandrede bort Slægt efter Slægt, deres stolte Gjerninger ere henveirede, deres Bygninger, deres Kunst og deres Idrætter forlængst henvisnede som Græsset, der bortsvides af Sommersolens Brand. Kun Et er der, som uforandret bliver ligesom Solens gyldne Skin, de faste Bjerge og det dybe blaa Hav, det er selve det prophetiske Ord om Retfærdighedens Rige, der lyder fra Slægt til Slægt — saaledes som Apostelen skriver: »thi alt Kjød er som Græs, og al Menneskets Herlighed som Markens Blomster: Græsset visner og Blomsten falder af, men Herrens Ord bliver evindeligen — og dette er det Ord, som er forkyndt for Eder« (1 Pet. 1, 24—25).

IX.

Genezareth Sø og Jordankilderne.

Naar Jerusalem med sine øde og stenede Omgivelser er ligesom det blivende Udtryk for Lovens Strænghed og Guds haarde Straffedomme, saa forkynder Genezareth Sø med sine klare Vande, sine grønne og frodige Omgivelser Evangeliets glade Budskab. Her have alle hine vidunderlige Ord lydt, som endnu den Dag idag fylde vore Hjerter med salig Trøst og Glæde: Ordene om den himmelske Fader, som klæder Markens Blomster og føder Himlens Fugle, men dog elsker sine Menneskebørn endnu høiere, Ordene om ikke at bebyrde sig med unyttige Bekymringer, men lade hver Dag have nok i sin Plage, endelig Lovens Forkyndelse i Kjærlighedens forklarede Skikkelse. Og alt dette prædikes ikke alene som ophøiede Lærdomme, der staae fjernede fra Hverdagslivet med dets smaa Oplevelser, men det virkeliggjøres netop i et saadant, bliver synligt og sandseligt for alle Omgivelser, saa at Disciplene med Sandhed kunde sige: »hvad vi have seet med vore Øine, hvad vi have følt paa med vore Hænder — det Livsens Ord forkynde vi Eder« (1 Joh. 1, 1—3). Og naar Jerusalem er Stedet. hvor Herren møder haard

Modsigelse, Fornægtelse og Bespottelse, ja tilsidst bliver Stedet for hans Lidelse og Død, saa bliver Genezareth Sø Stedet for hans første Optræden, hvor hans Apostle slutte sig til ham og i ham erkjende den ventede Messias, og hvor de tætte Folkeskarer samle sig om ham forat høre de livsalige Ord, han forkynder. Jerusalem og Genezareth Sø blive da de to aandelige Centra i det hellige Land, de ere som Lov og Evangelium, der gjensidig udfylde og forklare hinanden. —

— Den lille Kreds af Danske, der havde været samlet i Jerusalem, opløste sig efter et Par Ugers Forløb. Den større Deel tiltraadte i sluttet Karavane Reisen gjennem Palæstina op til Damaskus og Beirut, medens Prof. Buhl og jeg bleve tilbage i Jerusalem, deels fordi vi endnu ikke vare færdige her, deels fordi vi stode i Underhandlinger med Consul Løytved i Beirut, der havde lovet at møde os i Galilæa samt ledsage os gjennem Hauran. Efter nogen Tids Venten kom der endelig et Telegram fra ham med Underretning, at han vilde møde os i *Banias* Løverdagen den 27de April. I Henhold hertil maatte vi fastsætte vor Afreise fra Jerusalem til Torsdag den 18de April. Denne Dag var Skærtorsdag og vi maatte altsaa gjøre Afkald paa at tilbringe Paasken i Jerusalem. Dog voldte dette os ikke Bekymring, thi de store Pilgrimsskarer, der trængte sig sammen i og udenom Staden, gjorde med al deres Larmen og Støien Opholdet mindre tiltalende, og vi foretrak at feire vor Paaske i Galilæas stille og høitidsfulde Naturomgivelser.

Vi droge da alene gjennem Palæstina, kun ledsagede af en Dragoman (en fransk talende Araber fra

Nazareth) og en Oppasser for Hestene. Den sidste ved Navn Abu Hassan var en halvgammel Fyr, hvis pudsige og godmodige Væsen var os til megen Opmuntring under Reisen. Telt og Seng førte vi ikke med os og maatte derfor et Par Gange, hvor der ikke kunde skaffes bedre Nattekvarteer, sove paa det haarde Gulv med vore Tæpper bredte over os og vore Reisetasker som Hovedpude. Det gav møre Lemmer, naar vi om Morgenen reiste os, men naar vi saa, efter at have faaet vor Morgen-Kaffe med Brød og Æg til, atter red hen over de blomstersmykkede Sletter, over hvilke et gyldent Sollys lagde sig, medens de fjernere Bakker og Bjerge fortonede sig i blaalige Taager, da var Luften saa frisk og styrkende, at vi hurtig kom til Kræfter og glemte Nattens Besvær.

I Nazareth tilbragte vi to stille Paaskedage. Paa Grund af vor Dragomans Forsømmelighed kunde vi ikke faae Optagelse i Franziskanerklosteret, efterdi vi ingen Anbefaling havde bragt med fra Jerusalem. Efter nogen Søgen lykkedes det os at faae Kvarteer i et russisk Pilgrimsherberg, hvor vi befandt os meget vel. Der var Feststemning over Byen, den christne Befolkning, som er det overveiende Flertal, vandrede om i pyntede Skarer, navnlig saaes Kvinderne i stort Antal samlede ved Mariabrøndens rige Kildevæld. Byen ligger smukt i en langstrakt Dal, der aabner sig mod Syd, medens de andre Sider ere omgivne af Bjerge, beplantede med Oliven- og Figentræer. Alle Boder og Bazarer vare lukkede, Solen skinnede varmt, lette hvide Skyer dreve langsomt hen over den lyse Himmel, Alt aandede Foraar og Paaske.

Fra Nazareth gjorde vi en Udflugt til Thabor, som ligger en god Mil derfra.

Vi rede over den høie Bakke mod Øst og vare snart ude i store ensomme Bjergdale. Nu havde vi Thabor for os, der langsomt reiste sig, alt som vi kom nærmere, stundom forsvandt det, naar vi kom ned i Daldybderne, for atter at hæve sig paa ny, indtil vi endelig saae det i dets fulde Høide, belyst af Eftermiddagssolen. Oppe paa Toppen saaes hvide Bygninger skinne klart i Sollyset: det var Klosterbygningerne deroppe. Hvilken Stilhed og hvilken dyb Ensomhed herskede ikke i disse Bjergdale! Pludselig hørte vi Gjøgen kukke, det lød som en Hilsen fra de danske Bøgeskove. Nu vare vi komne saa vidt, at vi kunde begynde Opstigningen: her var ganske frodig Trævæxt, hvad ellers er en Sjældenhed i Palæstina. Under et Egetræ sad en Beduin med sin Bøsse i Haanden, vi hilste ham og droge videre. Veien gaaer i store Svingninger i Zikzak op ad Bjerget, ved hver ny Bøining oplader sig nye og storartede Udsigter over det omgivende Land. Hist og her faae vi Skygge af Egetræernes lyse foraarsgrønne Løv. Stigningen bliver omsider saa stærk, at vi maa lade vore Heste blive tilbage og til Fods naae op til Toppen. Vi komme forbi en Mur af store Kvadersteen, som engang har omgivet hele Bjergets Top og gjort den til en stærk Fæstning; den stammer rimeligvis fra Romertiden. Høiere oppe ligger et latinsk og et græsk Kloster med Smaahaver udenom: Endelig øverst oppe ligge Ruiner af en middelalderlig Kirke, bygget til Ære for »Forklarelsen paa Bjerget«. Grundmurene og Apsis

sees endnu tydelig. Oppe fra denne Kirkeruin haves et uhindret storartet Rundskue til alle Sider. Mod Vest sees Karmel og Middelhavet glimte frem, mod Nord Safed og det snedækkede Hermon; mod Øst seer man den nordlige Deel af Genezareth Sø dybt nede i sin Bjergdal og langt tilbage Haurans og Gileads Bjerge. I større Nærhed har man Gilboas Bjerge og Esdraelons Slette, og endelig allernærmest Bjergene om Nazareth.

Vi dvælede en rum Tid deroppe for ret at indprænte os det herlige Skue og tiltraadte derpaa Hjemtouren. Nedstigningen ad den bratte Vei var besværlig og maatte ofte skee i Løb og Spring. Vi naaede atter Stedet, hvor vi havde efterladt vore Heste og lode disse følge et Stykke efter os, indtil vi vare komne saa langt ned, at Veien begyndte at blive jævnere. Vi rede nu den samme Vei tilbage, Solen dalede hurtig og forsvandt bag Bjergene, Aftenens Skygger leirede sig om os. Foran os mod Vest saaes en deilig Aftenrøde over Nazareth, der laa ganske indhyllet i Mørke. Enkelte Lys begyndte allerede at skinne i Husene, da vi omsider naaede frem til vort Herberg. Vi indtoge vort Aftensmaaltid, som vor Dragoman efter Sædvane beredte for os, og toge endnu en liden Vandring ud paa det flade Tag og saae en pragtfuld stjerneklar Himmel hvælve sig i Nattens Dunkelhed over Nazareth og de omgivende Bjerge [1].

---

[1] Angaaende de af Traditionen efterviste hellige Steder i Nazareth, samt Spørgsmaalet om, hvorvidt Thabor virkelig er Forklarelsens Bjerg se Forf.s Pilgrimsfærd i det hellige Land S. 281 flg.

Fra Nazareth droge vi til Tiberias, henved sex Timers Vei. Atter lagde vi vor Vei over den østlige Bjergkam, som indeslutter Nazareth, og fortsatte derpaa vor Reise mod Øst. Foran os havde vi Thabors skjønt formede Top, hvilken vi lode ligge paa vor høire Side, medens vi vendte os i mere nordlig Retning. En Mils Vei fra Nazareth kom vi til Landsbyen *Kefr Kenna*, der af Robinson og andre Palæstinaforskere holdes for identisk med det i Joh. Ev. 2 omtalte Kana. Det er en smuk Landsby med et frisk strømmende Kildevæld lige udenfor Byen. Imidlertid peger en ældre kirkelig Tradition paa Ruinstedet *Kana el Dschelil*, liggende tre Mil Nord for Nazareth, som det rette Kana, hvor Jesus ved Bryllupsfesten forvandlede Vand til Vin. Det er vanskeligt her at træffe den rette Afgjørelse, dog kan bemærkes, at for det sidstnævnte Sted taler Overensstemmelsen med Benævnelsen i Joh. 2, 1 og 11: *Κάνα τῆς Γαλιλαίας*.

Solen steg høiere, og Varmen blev mere trykkende. Vi gjorde Holdt ved en lille Kratskov, under hvis Skygger vi toge vor Frokost og hvilede ud. Saa fortsatte vi vort Ridt over den frugtbare, men øde og ubeboede Slette. Pludselig gjorde Veien en Svingning — og der laa den udstrakt for vore Blikke, den deilige blaa Sø, Genezareth Sø, hvilende i sit dybe Leie mellem de omgivende Bjerge. Det var et ligesaa overraskende som frydefuldt Syn, dobbelt kvægende under Dagens Hede og de meget ensformige Omgivelser, som havde begyndt at trætte os. Det var den nordlige, større og bredere Deel af Søen, som vi oversaae, den sydlige Deel laa endnu gjemt bag Høie og Bjerge. Vi havde

dog endnu et Stykke Vei til Søen, men glædede os over det deilige blaa Vand, som vi nu hele Tiden havde for Øie. Til Venstre havde vi et Bjerg, der hævede sig skarpt frem med sine to Spidser: det er *Karn Hattin*, hvilket en Tradition, som dog først skriver sig fra Korstogenes Tid, erklærer for Saligprisningernes Bjerg, paa hvilket Bjergprædikenen blev holdt. Da Evangelisterne imidlertid ikke give nogen nærmere Stedsbetegnelse, end at denne Tale holdtes paa et Bjerg, er der ikke stor Sandsynlighed for Rigtigheden af hin Angivelse. Derimod har Karn Hattin en anden desværre meget sørgelig Berømmelse i Historien, thi her var det, at Sultan Saladin 1187 ganske tilintetgjorde den christne Korsfarerhær og dermed lagde Palæstina under det ulykkelige Araber- senere Tyrkerherredømme indtil vore Dage.

Nedstigningen til Tiberias er temmelig brat, da Søen ligger henved 600 Fod under Middelhavet. Vi maatte derfor stige af Hestene og føre disse bagefter os. Omsider naaede vi frem til Byen, hvis Mure endnu ligge halvt nedfaldne og omstyrtede efter det forfærdelige Jordskjælv 1837. Gjennem den store aabne Portbue, der ligger høiere end Byen, havde vi en malerisk Udsigt over den solbeskinnede straalende Sø. Vi rede hen til Franziskanerklostret, til hvilket vi fra Nazareth havde skaffet os Brev, og som gjæstfrit aabnede sine Porte for os. De venlige Munke førte os ind i en kjølig Klosterhal, hvor de bøde os Kaffe og Limonade, hvad der var høist forfriskende efter det lange trættende Ridt, under hvilket baade Hede og Tørst havde plaget os.

Klostret ligger umiddelbart ved Søens Bred og giver en herlig Udsigt over den. En Trappe førte os til det øvre Stokværk, igjennem hvilket en lang Gang atter førte hen til Vinduerne imod Søen. Jeg gik hen til et af disse og standsede overrasket af det vidunderlige Syn. Lige udenfor laa Klosterhaven og i denne tiltrak et blomstrende Neriumstræ sig min Opmærksomhed — ikke en Potteplante, som vi kjende dem hos os, men af Størrelse som et Kirsebærtræ. De pragtfulde røde Blomster havde til Baggrund Søens dybe blaae Farve. og hinsides Søen saaes atter Bjergene i lysgylden Glands. Det var en saadan Skjønhedsfylde af blændende Lys og Farverigdom. at jeg blev ganske betaget deraf.

Om Genezarethsøens Skjønhed hersker meget deelte Meninger. Medens Nogle prise den i høie Toner, erklære Andre, at den hverken kan maale sig med Schweizersøerne eller de italienske Søer. Begge Parter kunne have Ret: Genezarethsøens Skjønhed er nemlig af en meget vexlende Art, den afhænger ganske af Belysningen. De omgivende Bjerge ere afrundede og frembyde ikke udprægede Former: kun mod Nord bringer Synet af Hermons snedækkede Top Afvexling; iøvrigt ere Omgivelserne ensformige. Synet af det klare friske Vand virker altid oplivende i et saa vandløst og tørt Land som Palæstina, dog ligger heri jo ikke noget Eiendommeligt for Genezareth Sø. Dette kommer frem ved det vidunderlige Farvespil, som det skiftende Sollys lægger over Søen og de omgivende Bjerge. Paa en Graaveirsdag vil Søen ikke frembyde nogen Eiendommelighed udenfor sine store Minder, den har da

nærmest Præget af jævn Ensformighed. Men paa en klar Solskinsdag under Orientens straalende Himmel afgiver det vexlende blaalige, rødlige og gullige Farvespil et yderst fængslende Skue. Forholdene vare i denne Henseende saa gunstige som mulig under vort to Dages Ophold ved Søens Bredder, og det var da ogsaa dette rige Farvespil, som særlig var Gjenstand for min Opmærksomhed, og som jeg stræbte ret levende at opfange og bevare i Erindringen.

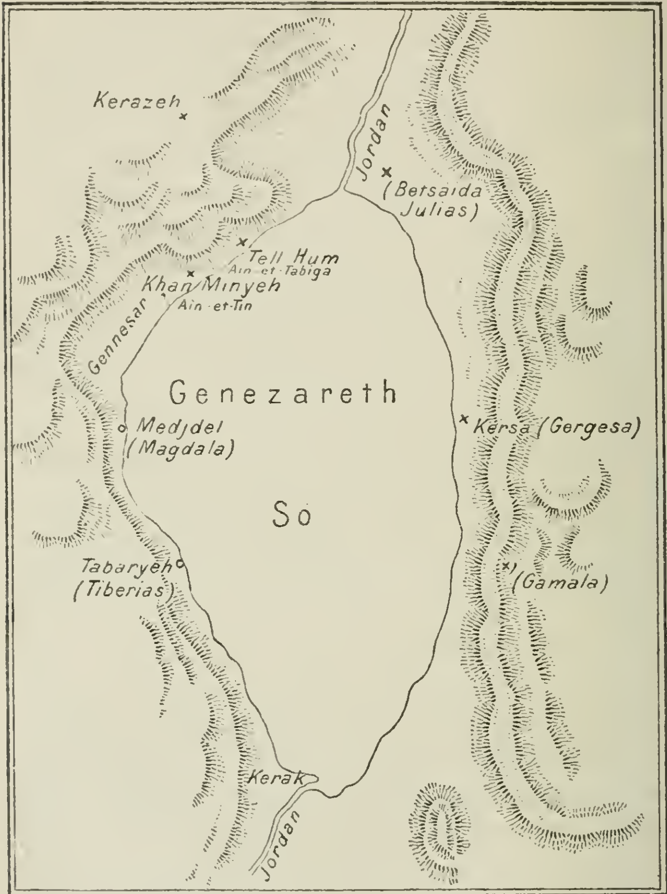
Længe blev jeg staaende i det aabne Vindue og saae udover Søen i dens magiske Tryllelys, idet tillige mine Tanker dvælede ved de vidunderlige Begivenheder, som her havde fundet Sted. Den underfulde Fiskefangst — Stormen paa Havet — Jesus gaaende paa Søen — — — Alt dette havde altsaa fundet Sted paa denne dybe Sø, som laa udbredt for mine Øine — — og saa de tætte Menneskeskarer, der havde samlet sig paa dens Bredder, snart forat høre Herrens Tale, snart forat »æde og blive mætte«. Sandt nok, lignende Tanker kan man ogsaa have i Jerusalem, men der lægger Nutidens Virkelighed sig imellem: alle de graa Huse og Stenmasser med den skrigende og smudsige Befolkning maa fjernes, og Phantasien maa bygge en hel anden Stad op — her derimod ved Genezareth Sø ligge Søens klare Vande og de omgivende Bjerge rede og kunne strax tages i Brug som Skueplads for Evangeliets Fortællinger.

Omsider løsrev jeg mig fra det herlige Syn og gik ned i Byen. Jeg vandrede gjennem Bazarerne og de snævre Gader og kom efter nogen Tid ned til Søens Bred. Her fik jeg fat i en lille Fiskerbaad og lod mig

at et Par Arabere roe lidt ud paa Søen. Ret langt kom vi dog ikke ud, thi mine Baadførere tilkjendegave mig, at ude paa Søen var der stærk Blæst og et forfærdeligt oprørt Vand. Hertil fæstede jeg nu rigtignok ingen Lid, da det var en deilig stille Foraarsaften og Søen var ganske rolig. Da det imidlertid er bekjendt, at pludselige Vindstød kunne komme netop paa denne Sø, og da jeg intet Kjendskab havde til de tvende Araberes Sømandsdygtighed, lod jeg dem faae deres Villie og nøiedes med at roe et Par Gange frem og tilbage foran Byen. Solen nærmede sig sin Nedgang, Bjergene paa den modsatte Bred spillede i rødlige og violette Farver, medens Søen efterhaanden indhylledes i Dunkelhed. Lidt efter lidt begyndte ogsaa Bjergene at blive blegere, de stærke Farver dæmpedes — nu svandt Solen, og Alt antog en graalig Dæmrings Farve. Baaden lagde atter til Land, og jeg vendte tilbage til Klostret. Et Par Timer senere steg jeg op paa det flade Tag: nu var Alt ganske mørkt, utallige Stjærner funklede paa Himlen, men Søen selv og dens Bjerge hvilede i dyb Dunkelhed.

Denne lille Rotour var kun en Forsmag; næste Dag skulde anvendes til en længere Fart. Gjennem sine Forbindelser i Jerusalem havde Prof. Buhl skaffet os en større Baad til Laans hos den engelske Lægemission, som er stationeret i Tiberias, og vi bestemte at lade os føre over til den modsatte Bred og derfra ned til Søens sydlige Bred mod Jordanflodens Udløb og saa atter tilbage til Tiberias. Paa denne Vei ville vi befare hele den sydlige Halvdeel af Søen.

Baaden mødte frem næste Morgen Klokken sex. Vi havde bestilt den saa tidlig forat kunne være tilbage inden Klokken tolv og saaledes undgaae den

hedeste Tid, da Solen brænder varmt, og vi ude i den aabne Baad intet Ly vilde have imod den. Til bestemt Tid laa da ogsaa nede i Søen for Enden af den lille

Klosterhave en pyntelig Baad med fire christne hvidklædte Rorkarle. Vi stege i Baaden og roede med raske Aaretag ud paa Søen. Det var en frisk Morgenstund, maaske netop en saadan som hin Morgen, da »de havde arbeidet den ganske Nat, men Intet faaet« (Luk. 5, 5). Tiberias med sine hvide Kupler trak sig tilbage, eftersom vi kom længere fra Land, medens Bjergene bagved Byen reiste sig høiere i Veiret, navnlig hævede Karn Hattin, Saligprisningernes Bjerg, sig bestemt som to Horn. Det var Vindstille, men da vi kom længere ud henimod Søens Midte, var der dog nogen Bevægelse i den, rimeligvis efter Nattevinden, som nu havde lagt sig. Herude lode vore Rorkarle Aarerne hvile og istemmede en arabisk Psalme. Jeg vil ikke sige, at Sangen lød skjønt henover den stille Sø, dertil er Arabernes Begreb om musikalsk Skjønhed altfor afvigende fra vort — men der var dog noget Gribende i at høre en Psalme synge netop her paa dette Sted.

Vi nærmede os efterhaanden den østlige Kyst, og dennes Bjerglinier traadte skarpere frem. Det var Bjergene i *Djolan*, det gamle Gaulonitis, som her naae næsten lige ud til Kysten og kun lade en ganske smal Kyststrimmel blive tilbage. Mod Nord saae vi Hermons snedækte Top, der seer langt nærmere ud, end den i Virkeligheden er, og behersker hele Genezareth Sø. Bjergene mod Øst ere mere lige afskaarne uden fremragende Toppe. Dog bemærke vi en fremtrædende afrundet Høi, mod hvilken vi sætte Coursen. Den har Form af en Pukkel, paa dens Top findes betydelige Ruiner, og den antages almindeligen at være det gamle

Gamala, en stærk Fæstning, som ikke nævnes i vore Evangelier, men derimod omtales af Josephus. Den forsvarede sig med stor Tapperhed mod Romerne, men blev tilsidst udhungret og derefter indtaget, hvorefter fulgte et vildt Blodbad, idet Romerne skaanselløst nedhuggede alle Indbyggerne. De mange Ruiner og Stedets Beliggenhed samstemme med Josephus' Beskrivelse, endelig svarer Bjergets Form, der ligner en Kamelpukkel, til Stedets Navn (*Gamal* betyder paa Hebraisk en Kamel)[1].

Overfarten over Søen tog halvanden Time — den er her henved en Mil bred. Vi stege nu i Land, men turde dog ikke indlade os paa at bestige Bjerget og see de gamle Ruiner, da Beduinerne gjøre Egnen usikker, og vi ingen Escorte havde med os. Vi maatte da nøies med at vandre lidt om paa Strandbredden, uden at fjerne os for langt fra Baaden. Deilige blomstrende Nerier voxede her vildt, og midt imellem dem saaes en stor Hjord Kvæg vadende ud i Søen. Paa Strandbredden fandtes en Mængde ganske smaa bitte Konchylier, som vi samlede op og medtoge som Erindring.

---

[1]) En halv Mils Vei længere mod Nord ligger Ruinhoben *Kersa*, i hvilket man troer at gjenkjende det gamle Gergesa, hvor Jesus uddrev Djævle af tvende Besatte, som fore i en stor Svinehjord, der styrtede sig ud i Søen (Markus 5, 1 flg., Luk. 8, 26—39). Texten er dog her meget usikker, idet flere Haandskrifter have Gerasenernes Land, og Matth. 8, 28 har Gadarenernes Land. Dog kunde disse Afvigelser være fremkaldte ved Forvexling med de to store og anseelige Byer Gadara og Gerasa, af hvilke den sidste laa langt mod Syd ved Floden Jabok, den første henimod to Mil Sydost for Genezareth Sø. Af begge Byer findes endnu betydelige Ruiner, Søilerækker, Theatre, Gravmonumenter i græskromersk Stil.

Vi stege nu atter i Baaden og lode os roe langs Kysten ned til Søens sydlige Bred. En frisk og sval Luftning strøg hen over os, Himlen var dækket med et let Skylag, som skærmede os mod Solstraalerne. Efterhaanden som vi kom længere frem, glattedes de lette Krusninger over Vandfladen mere og mere — tilsidst var den saa blank som et Speil. Den sydlige Bred er ganske flad og runder sig i en stor Bue, vi speidede forgæves efter Jordanflodens Udløb, thi for vore Øine saae det ud, som om Søen var ganske lukket. En smal Landstrimmel skyder sig nemlig ud foran Udløbet og dækker Synet af dette. Først da vi vare tæt ved Land, fik vi Øie paa Floden, der her ved sit Udløb af Søen skærer sig ind under en høi Banke, som dækker den mod Søen, og paa hviken saaes en Deel Kvæg. Roturen hertil havde atter taget halvanden Time og vi stege nu paa Ny i Land.

Vi gik op paa den høie Banke, over hvilken en Sti fører hen til Jordanfloden. Høit Græs og Rør stode paa begge Sider af den smalle Sti og dækkede Udsigten for os; af og til vege de tilbage, og da havde vi glimtvis herlige Udsigter over Søen, der her udstrakte sig i hele sin Længde for os. Efter omtrent et Kvarteers Gang naaede vi frem til Jordanfloden, der baner sig sin Vei fra Søen i vestlig, senere endog nordvestlig Retning, og først et Stykke længere henne bøier sig mod Syd. Hele Banken, over hvilken vi atter vendte tilbage til vor Baad, viste Spor af tidligere Bebyggelse, Mursteen og Bygningslevninger stak op af Muldjorden. Hvilken Stad har her staaet i Oldtiden? Araberne kalde nuomstunder Ruinhoben for *Kerak*, og man har meent

heri at gjenkjende Navnet *Tarichæa*. Denne Stad spillede ligesom Gamala en fremtrædende Rolle i den jødiske Krig mod Romerne. Josephus lod den befæste mod Landsiden, men ikke mod Søsiden, hvor den antoges tilstrækkelig beskyttet af Søen selv. Fremdeles lod han her samle Skibe, hvilke han udrustede til Krigsskibe. Romerne samlede imidlertid ogsaa en heel Mængde Skibe, og saaledes kom der til at staae et Søslag paa Genezareth Sø, i hvilket Romerne seirede. Søen blev, efter hvad Josephus fortæller, ganske rød af det udgydte Blod og fuld af døde Kroppe. Byen selv vilde dog ikke aabne sine Porte for den fremrykkende Romerhær, saaledes som Tiberias, og blev med Tapperhed forsvaret af de jødiske Friskarer, som i store Masser holdt den besat. Men Titus lod et Par Rytterafdelinger ride ud i Søen uden om Muren, og nu kom de ganske uventet ind i Byen, hvor de øieblikkelig huggede ned for Fode. Herover opstod stor Forvirring blandt Jøderne, og Byen blev nu indtagen af Romerne, der efter Sædvane anrettede et stort Blodbad. Da Plinius leilighedsvis meddeler, at Tarichæa laa ved Sydenden af Genezareth Sø, har man meent at kunne søge den her ved Jordanens Udløb[1]). Men dette stemmer ikke med Angivelserne hos Josephus, der udførlig omtaler Begivenhederne i Tarichæa, hvilke tildeels fandt Sted under hans Ledelse. Josephus angiver, at Tarichæa laa »ligeoverfor Gamala« (altsaa paa Søens vestlige Bred) i 30 Stadiers Afstand fra Tiberias og utvivlsomt Nord for denne Stad. Det Sidste siges

---

[1]) Saaledes bl. A. Buhl: Genezareth Sø og dens Omgivelser. 1889. S. 60 flg.

vel ikke udtrykkeligt, men fremgaaer af Beskrivelsen af Byens Forsvar mod den Syd fra fremrykkende Romerhær[1]). Endelig omtales, at Byen laa under et høit Bjerg paa den flade Kyst. Alt dette passer paa Magdala (det nuværende Medjdel). Derfor ere de fleste Forskere enige om at ansee Plinius' Angivelse for urigtig og derimod, støttende sig til Josephus, at henlægge Tarichæa til Magdala, der paa Christi Tid var en blomstrende og folkerig Stad, og som rimeligvis kort efter har antaget det græsk-romerske Navn Tarichæa. — De Murbrokker, hvilke overalt dække Høien Kerak, tør vistnok antages at hidrøre fra *Sennabris*, en befæstet Stad ved Jordans Udløb fra Genezareth Sø, som omtales af Josephus.

Rotouren tilbage til Tiberias langs den vestlige Bred tog atter halvanden Time. Søen var nu ganske blank, og vi glede, førte af kraftige Aaretag hurtig forbi de fremspringende Pynter, indtil vi ved Middagstid Kl. 12 atter stege i Land ved Klostret i Tiberias. Vi havde været meget heldige med vor Udflugt, hverken brændende Solskin eller pludselige Vindstød havde besværet os. Hurtig opkommende Storme ere ikke ualmindelige, som det jo ogsaa var Tilfældet i Oldtiden. Man fortalte os, at den engelske Læge havde med et lille Selskab, deriblandt flere Damer, gjort en Udflugt i Baad til den østlige Bred. Men da de vare komne

---

[1]) De bello Judaico, III, 10. Da Josephus fortæller, at de oprørske Jøder efter Tiberias' Overgivelse flygtede til Tarichæa, fremgaaer heraf, at denne By maa have ligget Nord for Tiberias. I modsat Fald vilde Oprørerne ved at flygte mod Syd løbe i Armene paa Romerhæren, der rykkede frem fra Syd, idet den kom fra Scythopolis ved Jordans vestlige Bred.

herover, reiste sig en af hine pludselige Storme og satte Søen i stærkt Oprør. De arabiske Søfolk vare hverken ved Bønner eller Trusler at formaae til at føre Baaden tilbage, saa Selskabet nødtes til at tilbringe Natten under aaben Himmel, da de ikke havde medtaget Telt, og Egnen er aldeles øde og ubeboet; først næste Dag kunde de vende tilbage, da Stormen havde lagt sig, og Søen atter var bleven rolig. Og et Par Maaneder efter vor Rotour hændtes den Ulykke under en lignende Storm, at Baaden kæntrede og den arabiske Læge druknede. Genezareth Sø har altsaa bevaret det samme Præg af pludselige Veiromskiftelser, som den havde i Oldtiden, og hvorom de evangeliske Fortællinger give Meddelelse.

Det var dog ikke Gamala og Tarichæa med deres Krigsbedrifter og blodige Rædsler, som droge os til denne Sø; men det er tværtimod Livets Ord, som ere blevne talte, og Kjærlighedens Undere, som ere blevne øvede her, der gjøre Genezareth Sø hellig og dyrebar for os. Det er en Række Byer, som ved Jesu Nærværelse og jævnlige Ophold have vundet et Ry, som fordunkler de store Verdensstæder: det er Magdala, Chorazin, Betsaida og Kapernaum, til hvilke de hellige Minder knytte sig. De laa ved Søens vestlige og nordlige Bred, men iøvrigt hersker der stor Tvivl og Uenighed angaaende den bestemte Angivelse af deres Plads. De to førstnævnte lade sig dog uden Vanskelighed eftervise, deres Navne kunne paavises i nuværende arabiske Stednavne. Magdala, der, efter hvad ovenfor er bemærket, senere har faaet det græske Navn Tarichæa, gjenfinde vi i det nuværende *Medjdel*, en lille ussel

Landsby omtrent en Mil Nord for Tiberias — og ligeledes Chorazin i det nuværende *Kerazeh*, en Ruinhob, der ligger en Milsvei fra Søens nordlige Bred oppe paa Bakkerne i betydelig Høide over Søen. Efter disses Omfang at dømme synes Chorazin, hvilken By vi iøvrigt kun kjende af Christi Veraab over den (Matth. 11, 21) at have været en ret betydelig Stad. Derimod ere Meningerne meget deelte om Betsaidas og Kapernaums Beliggenhed, og det er netop disse to Byer, som hyppigst nævnes i vore Evangelier. Angaaende den første bliver det et Spørgsmaal, om der omtales en eller to Byer af dette Navn. Nogle holde for, at det Betsaida, hvorfra flere af Herrens Apostle vare, var et Fiskerleie ved Søens vestlige Bred, som Enkelte identificere med det nuværende *Khan Minyeh*[1]) — hvilket da maa skjelnes fra Betsaida Julias, som laa Øst for Jordanfloden, og i Nærheden af hvilken den underfulde Bespisning af flere Tusind Mænd med nogle faa Fisk og Brød foregik. Andre antage derimod, at begge Byer ere identiske, idet nemlig Fiskerleiet Betsaida, hvorfra Simon Peter og Andreas samt Apostelen Philip vare, af Tetrarchen Philip blev ombygget og forskjønnet og fik Tilnavnet Julias til Ære for Keiser August's Datter Julia. Muligvis har Fiskerleiet ved Søen, der i Mark. 8, 23 omtales som en *κώμη* (Flække eller Landsby), dannet Forstaden til den egentlige Stad, som laa noget længere tilbage. Den sidste Anskuelse er vistnok den rigtigste og mod-

---

[1]) Andre have i den syriske Form Menoto for Minyeh meent at gjenkjende det i Mark. 8, 10 omtalte Dalmanutha, som efter Sammenligning med Matth. 15, 39 laa tæt ved Magdalas Grændser.

bevises ikke ved, at Betsaida i Joh. 12, 21 omtales som liggende i Galilæa, efterdi Josephus regner en Deel af Landet Øst for Jordan med til Galilæa, ligesom ogsaa Geographen Ptolemæus og Talmud regne Betsaida Julias til Galilæa. Allermeest er der dog blevet stridt om Kapernaums Beliggenhed, hvad der ikke kan undre, eftersom denne By, i hvilken Jesus oftere opholdt sig, og som endog kaldes for »hans egen Stad« (Matth. 9, 1 jvfr. Mark. 2, 1), har Krav paa særlig Interesse. De to Punkter, hvorom Striden dreier sig, er *Khan Minyeh* og Ruinstedet *Tell Hum.* For det førstnævnte Steds Identitet med Kapernaum gjøres gjældende, at Landeveien Syd fra til Damaskus netop bøier af fra Søen ved Khan Minyeh, og at det Samme vistnok har været Tilfældet i Oldtiden. Da nu Kapernaum omtales som Toldsted (Mark. 2, 13—15) og som Garnisonsby (Luk. 7, 1 flg.), ligger det nær at antage, at den har ligget her lige ved Veien, hvor et stort Handelsrøre fandt Sted, medens der ved Tell Hum ikke sees Spor af nogen større Handelsvei. Fremdeles gjøres der opmærksom paa, at det i Mark. 6, 53 fortælles, at Jesus og hans Disciple paa en Seilads over Søen kom til Genezareth Land, medens det om den samme Seilads hedder i Joh. 6, 17 og 24, at de kom til Kapernaum. Heraf sluttes da, at Kapernaum har ligget i Genezareth Land, medens Tell Hum ligger udenfor samme og altsaa ikke kan være denne Stad. Ingen af disse Grunde har dog synderlig Beviskraft. Hvad Landeveien angaaer, da kan der jo meget vel have været en saadan for 1800 Aar siden, som senere under de store Omskiftelser er forsvunden, ja det er høist rimeligt, at der har været en

større Vei, som førte Nord om Søen til Betsaida Julias. Og i Evangelierne kan der saare vel finde en lille Unøiagtighed Sted, da Afstanden mellem de nævnte Steder er meget ringe. Langt stærkere ere Bevisgrundene, som tale for Tell Hum. Allerede Navnet Tell Hum synes at tyde derpaa. Thi Kapernaum er en græciseret Form for *Kefar-Nahum*, »Trøstens By«. Da Byen er lagt i Ruiner, kaldes den ikke længer *Kefar*, men *Tell*, hvilket er det almindelige Navn i Palæstina for enhver Ruinhob, hvorfor vi faae Navnet Tell Nahum, der atter afkortes til Tell Hum[1]). Hertil kommer, at Ruinstedet Tell Hum svarer til den Beliggenhed, som Kapernaum har havt efter Josephus' Angivelser. Han fortæller nemlig, hvorledes han i en Fægtning ved Jordans Bred styrtede af Hesten og forstuvede en Haand, hvorfor han af sine Folk bragtes til Byen Kefarnome (Kapernaum)[2]). Da dette vel maa antages at have været den nærmeste Stad, passer dette bedst med Tell Hum, som ligger nærmere ved Jordan end Khan Minyeh. Fremdeles omtaler Josephus et vandrigt Kildevæld, hvorfra Genezarethsletten vandedes, og som førte Navnet Kapernaums Kilde[3]). Dette er utvivlsomt den nuværende *Ain-et-Tabiga*: de gamle Vandledninger, som førte dens Vand ind over Genezarethsletten, kunne endnu eftervises. Byen Kapernaum, hvorefter Kilden har faaet Navn, maa da have været i dens Nærhed — ogsaa

[1]) Andre forklare Navnet som »den sorte Høi« og udlede det af de mørke Basaltruiner; er denne Forklaring rigtig, da bliver Navnet Tell Hum ganske vist uden Forbindelse med Kapernaum.

[2]) Josephus' Levnetsbeskrivelse Cap. 72.

[3]) Jødiske Krig, III, 10.

dette passer paa Tell Hum, som ligger ikke langt fra Ain-et-Tabiga [1]).

De tre Stæder, Chorazin, Betsaida og Kapernaum have ligget saaledes, at man fra Søens Bred paa een Gang har kunnet see dem alle tre, de to liggende ved Søens blaa Vande, Chorazin oppe paa Bjergskrænten. Jesu Veeraab over de tre Byer maa have gjort et saa meget stærkere Indtryk paa Tilhørerne, som havde dem alle tre for Øie, liggende i det stærke Solskins Straaler. Ogsaa maa overfor Egnens nuværende Øde og Tomhed erindres, at Bredderne omkring Genezareth Sø vare paa Jesu Tid tæt bebyggede og beboede, og at netop her ved Søens nordlige Ende fandt et livligt Røre Sted, idet de store Handelsveie mellem Middelhavets Kyster og Damaskus, mellem Jerusalem og Østjordanlandet gik her forbi. Saaledes var Stedet med sin skiftende Folkemængde fortrinlig skikket til Jesu prophetiske Optræden, thi herfra maatte Rygtet om hans vidunderlige Tale, hans Tegn og Undergjerninger hurtig bæres viden om og saaledes Jordbunden forberedes, til den Time kom, da Apostlene skulde forkynde Evangeliet ikke blot i Judæa og Galilæa, men i den ganske Verden. —

— Da vi nu i Baad havde befaret den sydlige Halvdel af Søen, havde vi besluttet, naar vi forlode Klostret, at fortsætte vor Reise mod Nord langs Søens vestlige Bred indtil Tell Hum for at faae Leilighed til ogsaa at tage de her liggende Stedligheder i Øiesyn.

---

[1]) Jvfr. F. Buhls udførlige Undersøgelse om de nævnte Byers Beliggenhed i hans lille Skrift »Genezareth Sø og dens Omgivelser« (udgivet blandt F. Nielsens Smaaskrifter til Oplysning for Christne, 1889).

Torsdag Morgen d. 25. April brøde vi op fra Tiberias, det var en smuk Foraarsmorgen med klart Solskin. Veien langs Søen ligger temmelig høit, vi havde en prægtig Udsigt over den blaae Vandflade til Bjergene paa den modsatte Side, som nu laa i et klart Morgenlys. En halv Times Vei Nord for Byen laa nede ved Søen en veldyrket Have med Figentræer, et svagt Minde om den store Frugtbarhed, som i Oldtiden havde hersket her, medens Alt nu henligger udyrket og øde. En halv Times Vei videre frem svingede vi om et Bjerg, der strakte sig ud imod Søen, og paa den anden Side af dette laa en lille ussel Landsby med sammenklinede Lerhuse, paa hvis Top der var reist Straahytter, og et enkelt Palmetræ. Den fører Navnet *Medjdel*, hvori vi gjenkjende Navnet Magdala[1]), der i Oldtiden var en folkerig Stad, rimeligvis den samme, som senere fik Navnet Tarichæa (s. ovenfor S. 301). Over alle Fortidens Erindringer om et rigt Handelsliv, om Vaabendaad og Krigsbedrifter rager nu en enkelt Kvindeskikkelse op, der fordunkler alt det Øvrige og lægger Berømmelsens Glands over Stedet. Hvormange kjende Magdala eller Tarichæa? Men Maria Magdalenes Navn er kjendt af hvert Barn i Christenheden.

Ved Medjdel trække Bjergene sig tilbage fra Kysten i en Bue. Foran dem ligger langs Søen en halvmaaneformet Slette, der i Oldtiden var berømt for sin overordentlige Frugtbarhed. Det er Gennesar-sletten, hvor Jesus lagde til Land fra Seiladsen og samlede de tætte Folkeskarer om sig, der førte deres Syge med sig,

[1]) I Matth. 15, 33 kaldes den Magada.

hvilke han helbredte (Matth. 14, 34—36). Den er knap en halv Mil lang og en lille Fjerdingvei bred, men trods sin ringe Størrelse samlede den dog i sit Skød næsten hele Palæstinas rige Plantevæxt[1]). Med sine skyggefulde Valnøddetræer, sine Figen- og Oliventræer, sine fyldige Vinranker var den som en liden Paradisets Have. Aarsagen hertil maa foruden den frugtbare Muldjord søges deels i det næsten tropiske Klima, deels i den store Vandrigdom. Sletten vandedes nemlig af et Par Kildevæld, hvis rige Vandstrømme gjennem Kanaler og Ledninger førtes henover den. Kilderne ere der vel endnu, men de stensatte Vandledninger ere forsvundne, hvoraf Følgen er, at Vandet samler sig hist og her i smaa Søer eller Sumpe uden at kunne finde Afløb, og den før saa frugtbare Slette ligger nu hen som et Vildnis.

Veien, som vi fulgte, var omgivet af rigt blomstrende Nerier, hvis røde Blomster dannede en prægtig Modsætning til Søens blaa Vande. Ogsaa kom vi over forskjellige Smaabække, som nu frit bane sig Vei i den side Jordbund. Vi mødte flere Rækker af belæssede Kameler, idet Veien, som er en Deel af Handelsveien til Damaskus, er mere befolket end ellers pleier at være Tilfældet i det nu saa øde og folketomme Land. Nu nærmede vi os Slettens nordlige Ende, hvor Bjergene atter træde lige ud imod Søen. Terrænet hæver sig og Veien stiger opad Bjerget. Til Venstre for den ligger et forfaldent Herberge, det saakaldte *Khan-Minyeh*, i hvilket Flere, dog neppe med Rette,

[1]) Jvfr. Josephus' begeistrede Skildring af Gennesarslettens Frugtbarhed (De bello judaico III, 10).

have villet gjenfinde Kapernaum (s. ovenfor S. 304). Vi følge Veien til Høire, der svinger rundt om Fjeldpynten. Neden for os ligger et Stykke vandrigt Land, overskygget af høie Trægrupper, det er *Ain-et-tin* eller Figenkilden, saa kaldet af Figentræerne ved dens Bred. Veien fører os op over Bjerget; den er temmelig besværlig, thi i Virkeligheden er det en gammel Vandledning, hugget ud i Klippen, som har ført Vandet fra det rige Kildevæld hinsides Bjerget nedover Sletten. Inden vi svinge om Pynten, see vi endnu engang tilbage og nyde det pragtfulde Skue over Søen og see de hvide Huse i Tiberias skinne i det Fjerne. Derefter fortsætte vi vor Reise og komme paa den anden Side af Bjerget til et Stykke Vandledning, rigt dækket med Vedbend og Grønt, hvoraf Vandet strømmer ud i en stærk Straale og derefter plasker ned mellem Sivene og det frodige Græs. Vi ville drikke deraf, men Folkene advare os derimod, idet det efter deres Forsikring er daarligt Drikkevand og nu bruges til at drive en Mølle i Nærheden. Tillige fortælle de os, at Stedet er det gamle Betsaida, hvad der kunde være rigtigt, saafremt der ogsaa har været et Betsaida ved Søens vestlige Bred, hvorom der dog kan næres grundet Tvivl (se ovfr. S. 303). Det stærkt strømmende Vand kommer fra Kilden *Ain-tabiga*, der vistnok er den samme, hvilken Josephus kalder Kapernaumskilden, hvis rige Væld benyttedes til at vande den nordlige Deel af Genezaretsletten. Er denne Formodning rigtig, da maae vi ogsaa være i Nærheden af »Herrens egen Stad« (Matth. 9, 1). Vi søge den i Ruinhoben *Tell Hum* og styre vore Heste derhen. Vor Dragoman gjør rigtignok Indsigelser og

paastaaer, at Veien er aldeles ufremkommelig, ja at der overhovedet slet ingen Vei er, men efter nogen Strid sætte vi dog vor Villie igjennem. Vi maa dog give Dragomanen Ret forsaavidt, som der virkelig slet ingen Vei er og Marken, over hvilken vi ride, er bedækket med mandshøie Tidsler. Tilfods vilde det omtrent være umuligt at komme frem gjennem de stikkende Torne, men siddende paa vore Heste lade vi disse bryde Vei gjennem Tidslerne og skærme vore Ansigter med Armene, hvor de bleve altfor nærgaaende. Omsider naae vi frem til en aaben Plads, hvor Tidslerne ere borte, og der stige vi af Hestene og tage Tell Hum nærmere i Øiesyn. Stedet er kun en øde Ruinhob, aldeles ubeboet. Ingensomhelst Bygning sees endnu staaende opreist, Alt er nedstyrtet, sønderbrudt, tildeels skjult og overgroet af de høie Tidsler eller Græs. Det er som en Virkeliggjørelse af Jesu Ord over den rige og stolte By, i hvilken han øvede saa mange Undergjerninger, talte saa mægtige Ord, ja som derved, at han en Tid lang kaarede den til sit Opholdssted, ophøiedes indtil Himlen — at den alligevel, trods Alt dette, formedelst sin haardnakkede Vantro, skulde nedstyrtes til Underverdenen (Matth. 11, 23). Thi netop saaledes ligger Staden nedstyrtet, henslængt mellem Tidsler og Torne, at der nu ikke er mere tilbage af den end netop saameget, som behøves, forat det kan siges: »her laa engang en Stad!«

Næsten alle Ruinhobene i Tell Hum bestaae af mørke Basaltsten. En Undtagelse danner en Pragtbygning af hvidt Marmor, hvis Søilestumper og sønderslaaede Capitæler ligge spredte i Græsset. Ifølge Be-

skrivelser af ældre Reisende, da endnu Dele af Bygningen stode opreiste, sees det at have været en femskibet Marmorhal med tre pragtfulde Indgangs-Portaler. Meget taler for, at det har været Synagogen i Kapernaum, hvilken omtales i Luk. 7, 5. Er denne Formodning rigtig, da er Jesus oftere optraadt og har virket her, (Joh. 6, 53). Andre mene dog, at det har været en Kirke, altsaa først fra en senere Tid, dog turde dette maaskee snarere gjælde om andre Bygningslevninger, som findes i umiddelbar Nærhed deraf. — Længere nede mod Søen sees Levninger af en større Bygning, som dog neppe har været et Vaaningshus, men muligvis et Oplagssted, Magazin eller Lignende. Naar hertil endnu føies et Par antike Gravsteder, saa er der nævnet Alt, hvad der endnu er tilbage. Dog jo — Eet maa endnu nævnes, og det Noget, som betager Sindet med en ganske anderledes Magt end alle disse hensmuldrende Rester af gamle Bygninger: det er den mageløse Udsigt over Søen, der endnu glimrer med samme Liv, Friskhed og gyldne Solskin som den Gang, Frelseren og hans Apostle vandrede her. Byen ligger ikke umiddelbart ved Søen, men paa en noget opad skraanende Flade, saa at man altsaa staaer høiere og har et friere Blik. Hvilken vidunderlig dyb blaa Farve havde Søen dog ikke her ved den nordlige Bred, hvor man paa een Gang oversaae den efter dens Bredde og Længde, medens Bjergene til begge Sider fortonedes i lysere Farver. Og hvilken frisk Foraarsluft indaandede man ikke — og hvilken gylden Glands lagde ikke Middagssolen over hele Landskabet! Intet Under, at Phantasien kom i Bevægelse, og man i Tanken saae

Marmorhaller og talrige Huse reise sig paa denne øde Kyst, en broget klædt Vrimmel bølge mellem dem i Latter, Skjændsmaal og høirøstet Tale, ude paa Søen talrige Baade med hvide, skinnende Seil, og midt i alt dette en alvorsfuld, hellig Skikkelse, der samler de Syge og dem, som hungre og tørste efter Retfærdighed, omkring sig og taler Ord, som siden den Tid atter og atter have lydt fra Slægt til Slægt og hver Gang fylde Menneskeheden med ny Trøst og salig Forventning!

Dog snart udrives jeg af disse Drømmerier — Virkeligheden kalder i Skikkelse af vor Dragoman, der opfordrer os til at stige til Hest, og af de høie Tidsler, gjennem hvilke vi atter maa bryde os vor Vei forat komme bort fra dette Vildnis. Efter lykkelig at være komne ud deraf fortsatte vi Reisen i nordlig Retning, rede opover stenede, ujævne Marker, tabte Veisporet, men fandt det dog igjen ved vor flinke Dragomans Hjælp. Nu gik det i Stigning opefter, hver Gang vi vendte os om, saae vi Genezareth Sø ligge dybere og dybere, indtil den omsider ganske skjultes af mellemliggende Høie og Bjerge. Vi gjorde Holdt ved en gammel forfalden Khan, som fører Navnet *Khan Djubb Jussuf* med Henvisning til en gammel Tradition, som findes ogsaa hos arabiske Geographer, nemlig at her er den Brønd, i hvilken Joseph blev skjult af sine forræderske Brødre. Traditionen er dog neppe rigtig, da det gamle *Dotan*, hvor dette Optrin foregik (Gen. 37, 17 flg.), maa søges længere mod Syd ved *Tell Dotan* i Samaria. I Skyggen af de forfaldne Mure leirede vi os og indtoge vor Frokost — en Flok Arabere, der vare ankomne hertil med deres Æsler og Muldyr, leirede sig paa den

anden Side af Khanen. Vi brøde atter op og kom ud paa Eftermiddagen forbi en prægtig Kilde, *Ain el Hamra*, overskygget af løvrige Træer, i hvis Ly vi toge et kort Hvil. En Mængde Arabere havde samlet sig med deres Kvæg og Faarehjorde, som vandedes ved Bækken, hvilket i det varme Sollys afgav et saare livligt og malerisk Skue. En Time senere naaede vi efter en meget stærk Stigning *Safed*[1]). Denne gamle Bjergfæstning ligger 2500 Fod over Havet, medens Genezareth Sø ligger 600 Fod under Havfladen: vi vare altsaa stegne 3000 Fod i Løbet af Dagen, hvad nok kunde kjendes paa den friske kjølige Bjergluft, som vi fandt heroppe. Med stor Gjæstfrihed bleve vi modtagne af den engelske Jødemissionær Friedmann og hans Hustru. Den engelske Comfort, som vi her nøde, var velgjørende efter de foregaaende Dages Savn og Besværligheder. Safed er bekjendt for det vide Rundskue, som haves herfra; næste Morgen, da vi rede derfra, hilste vi for sidste Gang Genezareth Sø oppe fra disse Høider. Opad Formiddagen havde vi det Uheld, at vor snurrige gamle Hestepasser Abu Hassan kom bort fra os, og hvad der var værre, med ham tillige vor Proviant. For ikke at holde en ufrivillig Faste maatte vi tye til den vidt berømte arabiske Gjæstfrihed. I Landsbyen *Alma* gjorde vi Holdt, vor Dragoman førte os til Scheiken, der strax bød os ind i sit Hus. Vi foretrak imidlertid at leire os udenfor i den friske Foraarsluft under Skyggen af et Valnøddetræ. Araberne leirede sig i en Kreds omkring os, Størstedelen af Landsbyens Befolk-

[1]) Jvfr. Kortet S. 328.

ning indfandt sig, eftersom den mærkelige Nyhed spredtes om Fremmedes Ankomst til Stedet. Saa blev der serveret Frokost for os, bestaaende af Surmælk, Fladbrød og Ost, derefter kogtes Kaffe til os. Piber og Cigaretter tændtes, og Samtalen gik nok saa livlig. Pludselig hørtes i det Fjerne høie Glædesraab, der hurtig kom nærmere: det var vor tabte Abu Hassan, der omsider havde fundet vort Spor og nu indfandt sig paa sit Muldyr med sin store Oppakning og Provianten og blev hilst med stor Jubel af Araberne. Saa kunde vi atter drage videre og skiltes med mange Hilsener fra vore gjæstfrie Værter.

Ud paa Eftermiddagen traf vi atter ved Landsbyen *Deschun* et vandrigt Kildevæld, om hvilket ligeledes mange Arabere havde samlet sig forat vande deres Hjorde. Fra Høiderne heromkring havde vi en smuk Udsigt over Jordandalen og Søen *Huleh*, i Oldtiden kaldet Merom (Josva 11, 5, 7), hvoraf en stor Deel om Sommeren bliver til en Sump, som er Opholdssted for en talløs Mængde Vandfugle. Ved Meromsøen var det, at Josva vandt en glimrende Seir over flere kananitiske Smaakonger, der under Ledelse af Jabin, Konge i Hazor, havde forbundet sig mod ham; ved denne Seir blev det nordlige Palæstina underlagt Israel (Josva Cap. 11).

Henad Soldnedgang vandt vi frem til *Kades*, til hvilken By der ligeledes knytte sig Minder fra en fjern Oldtid. Kades er nemlig det gamle K e d e s. Fra denne By var Barak, den unge Helt, der paa Opfordring af Prophetinden Deborah reiste sig mod Jabin og Sisera og friede Israels Folk fra det forsmædelige Trældoms-

aag, hvorunder det havde sukket i tyve Aar (Domm. Cap. 4). Ogsaa var Kedes en af de sex Fristæder, i hvilke den ufrivillige Drabsmand kunde finde Asyl mod Blodhævnen, indtil Sagen var bilagt i Mindelighed (jvfr. 5 Mos. 19, 1—13). Enkelte Oldtidslevninger, som endnu findes her, ere dog fra en langt senere Tid — saaledes nogle Sarkophager fra den græsk-romerske Tid. Kades' Beliggenhed er saare skjøn paa en frugtbar Høislette med herlige Marker og store Træer, særlig er Udsigten mod Nord til det snedækte Hermon prægtig. Det havde været vort Ønske at tage vort Nattekvarteer paa dette vakkre Sted, men vi gjorde desværre den Opdagelse, at Menneskenes Bolig stod ikke paa Høide med Naturens Herlighed. Det Kvarteer, man anviste os, var i den Grad urenligt og ubehageligt, at vi foretrak at drage videre og see, om vi dog ikke kunde faae noget bedre Kaar i den næste Landsby. Da Solen nærmede sig sin Nedgang, maatte vi ride raskere til: nu begyndte Aftendæmringen at lægge sig over Markerne og Høiene, men det lykkedes os dog, netop som Solen sank bag Bjergene, at naae Landsbyen *Mes*. Ogsaa dette Sted, der egentlig bestod af to Landsbyer, havde en høist tiltalende Beliggenhed, og over Bjergene lagde sig en gylden Aftenhimmel. Ved Foden af Bakken stod en skyggefuld Platan, under hvilken der var reist en Wely d. e. muhamedansk Helgengrav, der tillige tjener som et Slags Andagtssted. Det lykkedes os at faae et renligt Kvarteer, men vi maatte rigtignok atter denne Nat sove paa det bare Gulv med vore Reisekapper bredte under os og vore Tasker til Hovedpuder. Vi følte os derfor ikke meget styrkede, da vi næste Morgen

fortsatte vor Reise. Den friske Morgen og den smukke Natur i de kratbevoxede Bjerge oplivede os dog snart. Lige foran os liggende paa en høi Bjergtop havde vi de mægtige Ruiner af Fæstningen *Hunin*, der ligesom Borgen i Safed bleve sammenrystede ved Jordskjælvet d. 1. Januar 1837. Denne Fæstning skriver sig tildeels fra Korsfarerne, men er utvivlsomt fra en langt ældre Tid, idet Fundamenterne med de store fugerandede Blokke tyde paa phønizisk Oprindelse. Nogle have meent her at kunne eftervise Hazor, hvor den ovenfor nævnte kananitiske Konge Jabin havde sin Residents (Josva 11, 1 — Domm. 4, 2), dog er dette neppe mere end en høist usikker Formodning. Tiden tillod os ikke at besøge den gamle Borg, fra hvilken der haves en vid Udsigt, vi maatte nøies med i Forbidragende at see op til de maleriske Ruiner høit over vore Hoveder. Snart aabnede sig fra Bjergskrænten, hen ad hvilken vi rede, Udsigten over en frodig Dal til Høire, gjennemstrømmet af Vandløb, der efterhaanden samlede sig i Huleh-Søen. Det var Jordankilderne, hvilke vi nu nærmede os.

Jordanfloden opstaaer ved Forening af forskjellige Vandløb, der tage deres Udspring paa Hermon og Antilibanon. Blandt disse fremtræde tre Hovedarme, hvilke fortrinsvis kaldes for Jordankilderne. Den længste af disse ligger mod Vest og udspringer langt oppe i Antilibanon ved Byen Hasbaia, sørgelig bekjendt ved Myrderierne paa de Christne i Sommeren 1860. Den fører efter Byen Navnet *Nahr Hasbani*, men omtales hverken i den hellige Skrift eller hos Josephus; rimeligvis er den som for en stor Deel liggende udenfor

Palæstinas Grændser ikke bleven tagen i Betragtning. Den anden Hovedkilde udspringer længere mod Øst ved Foden af Hermon paa Høien *Tell-el-Kadi*, Bibelens Dan. Den kaldes nuomstunder *Nahr Leddan*, hvori man gjenkalder det bibelske Navn (sammendraget af el-ed-dan); hos Josephus kaldes den lille Jordan paa Grund af sit korte Løb. Den er overordentlig vandrig og kan vistnok betragtes som den egentlige Hovedkilde. Endelig den tredie Kilde, som er den meest kjendte, fordi den er den lettest tilgængelige, findes ved Byen Banias, Oldtidens Cæsarea Philippi, og kaldes efter den *Nahr Banias*. Efter et længere eller kortere Løb forene disse tre Floder sig til een, Jordanfloden, der først breder sig i Huleh-Søens flade Bassin, der næst gjennemstrømmer Genezareth Sø og endelig efter et langt Løb med mangfoldige Krumninger og idelige Vandfald udgyder sine Vande i det døde Hav.

Et langt Stykke droge vi frem ad Bjergskrænten stadig med vid Udsigt til Høire over Jordansletten. Flere Steder saae vi sorte Teltleire; det var omvankende Araberstammer, som om Foraaret opslaae deres Telte paa disse vandrige Steder. Af og til mødte vi Kvinder med store Krukker paa Hovedet, der kom for at hente Vand. Endelig stige vi ned ad Bjergskraaningen og komme ned paa Sletten. Solen skinner varmt hernede, og brænder os henad Middagstide lige paa Ryggen, da vi endnu drage lige mod Nord. Omsider svinge vi i østlig Retning og komme nu til de vandrige Steder. Vi ride tæt forbi en Beduinleir og derefter over nogle Smaabække, der ile muntert rislende afsted. Saa komme vi til en Flod med skummende Vand, det

er Nahr Hasbani, den første og længste af Jordankilderne. En stensat Bro med en Buehvælving fører over den. Broen er gammel og forfalden, men yderst malerisk, thi rigt Løvværk og blomstrende Nerier dække saavel den som de steile Skrænter, mellem hvilke Floden har banet sig sin Vei. Snart komme vi til mindre Smaabække, gjennem hvilke vore Heste plaske og faae Hovene vædede i det friske Vand. Græsset er frodigt, Krat og Buske skyde frem overalt. Al denne Vandrigdom og frodige Plantevæxt virker dobbelt forfriskende i et saa tørt og stenet Land, som Palæstina nuomstunder er. Det er fra Bjerget Hermon, at denne Velsignelse kommer, fra Snemasserne paa dets Top risle utallige smaa Vandløb, der forme sig til Bække, Aaløb, og tilsidst blive til en Flod. Vi komme ned til en bred Strøm, som vi ride over. Paa den modsatte Bred vinkede et herligt skyggefuldt Egetræ os til at tage Hvile. Vi leirede os ved dets Fod, indtoge vor Frokost og hvilede ud en lille Stund. Den brede Strøm er *Nahr Leddan* eller den lille Jordan, den anden af Jordans Kildefloder, hvis Udspring er her tætved. Jeg badede Hoved og Hænder i Jordanfloden og kunde ikke blive træt af at betragte de skummende, rislende, boblende Vande, der uafbrudt strømmede forbi.

Stedet, hvor vi havde leiret os, fører Navnet *Tell-el-Kadi*; det er ubeboet, men Murværk og Bygningssten, der ligge skjulte under det frodige Græs og de tætte Buske, vidne om, at der engang har staaet en By her. Det er Byen *Dan* eller *Lais* (Lesem), som dens ældste Navn lyder. I Josva Bog (19, 47) fortælles, at Dans Stamme, som havde faaet Land anvist længere

mod Syd ad Middelhavet til, »fandt deres Landemærke for traugt«, hvad enten nu Folkemængden tog for stærkt til, eller hvad der er rimeligere, at Philisterne trængte dem for haardt. En Deel af Stammens Ungdom besluttede derfor at udvandre, drog mod Nord og kom til Jordankilderne. Her fandt de Staden Lesem eller Lais, hvilken de erobrede og »sloge med det skarpe Sværd«, hvorefter de selv bosatte sig der og kaldte Byen Dan efter deres Stamfader. Dan betragtedes gjerne som den nordligste Grændsestad ligesom Beersaba som den sydligste og herfra hidrører den bekjendte bibelske Talemaade »fra Dan til Beersaba« forat betegne hele Landet fra Nord til Syd. Nu er Staden ganske forsvunden, og en rig Plantevæxt, vædet af de strømmende Vande, dækker over dens Grund, men Mindet om den er bevaret i det nuværende Navn *Tell el Kadi*, Dommerhøien. Kadi betyder som bekjendt en Dommer og samme Betydning ligger i det hebraiske Navn Dan (jvfr. Ordspillet i Gen. 49, 16: Dan skal dømme sit Folk), saaledes er det gamle hebraiske Navn ligefrem blevet ombyttet med det enstydige arabiske »Kadi«.

Medens vi udhvilede her, ankom et andet lille Reisetog, bestaaende af to amerikanske Damer og deres Dragoman. Damerne reiste i Bærestole, som bleve baarne af Muldyr, et foran og et andet bagved. Jeg gik hen og hilste paa dem og bemærkede bl. A., at det maatte være en bekvem Maade at reise paa. De fandt dog ikke dette, men erklærede, at den idelige Vuggen og Gyngen i Længden var meget trættende. De brøde snart op igjen, og vi kunde see dem langt forude arbeide sig op imod Banias.

Vi fulgte efter. der var kun en lille Mil til Banias. Veien, der langsomt snoede sig opad Hermons Udløbere, løb imellem spredte Trægrupper; af og til rede vi over Bække, der rislede muntert henover Veien. Da det endnu var tidligt paa Dagen, henad Kl. Tre Eftermiddag, gjorde vi Holdt udenfor Byen i en lille Egelund, der tillige var muhamedansk Begravelsesplads. Efter en Times Hvil droge vi ind i Byen og kom over en gammel stensat Bro, malerisk dækket af Slyngplanter og Buske. Og nu strømmede Vandet os fra alle Sider i Møde som Bække, Cascader og Vandløb, overalt brusede, rislede og boblede det — og til alle Sider saaes rige Løvtræer, der bøiede sig ud over Strømmen: det var Jordankilderne, der udgøde deres Velsignelse over Stedet. Men denne synes kun at komme Naturen og ikke Menneskene til Gode; Banias er en elendig lille By med omtrent 150 skrøbelige Lerhytter, Befolkningen saae fattig og pjaltet ud, og Modsætningen var paafaldende mellem dens Fattigdom og Naturens ødsle Rigdom rundt omkring, et ligesaa sørgeligt som talende Bevis for, hvorledes selv under de gunstigste Naturforhold alt Samfundsliv vantrives og hensygner under det brutale tyrkiske Regimente. Her er Sol, rindende Vand i Overflødighed, frugtbar Jordbund, herligt Klima, rig Plantevæxt, og dog er Resultatet af Alt dette kun Armod og Usselhed!

Vi toge vort Kvarteer hos Scheiken, og efterat vort Reisetøi og Bagage var bleven bragt i Hus, gik vi ud i Byen blandt alle de lystige Vandløb og Cascateller forat see selve det første Kildevæld. Vi vandrede et Stykke langs den strømmende Bæk under en Fylde

af Elletræer, Poppeltræer, Nerier og blomstrende Buske, kom forbi Ruinerne af en gammel Romerborg, overordentlig fast og stærkt bygget, stege lidt op ad Bjergskrænten og stode foran en lodret Kalkstensvæg. Midt i denne var en Grotte eller Hule, som tidligere har været større, men som nu er halvt sammenstyrtet — og ad den kommer Vandet i forskjellige Strømme, der hurtig forene sig. Dette er da den tredie Jordankilde, som her sprudler frem med rigelig Vandmængde. I Kalkstensvæggen sees flere Nischer indhuggede, i hvilke formodentlig Gudebilleder have været opstillede, under dem sees Indskrifter, som dog i Tidernes Løb ere blevne saa udviskede, at de neppe kunne læses. Stedet var i den græsk-romerske Oldtid helliget Pan, og her var et pragtfuldt Marmortempel opført for den gamle Naturgud, et saakaldet Paneum, hvoraf Byen har faaet sit oprindelige Navn Paneas. Fjerdingsfyrsten Philip lod Byen udvide og forskjønne og gav den til Ære for den romerske Keiser og sig selv Navnet Cæsarea Philippi. Med sine stolte Marmorbygninger, sin skjønne Beliggenhed, de rindende Vandstrømme med Lunde og Haver maa det have været et yndefuldt Sted. I den christne Tid var der et Bispesæde her, senere kom Byen under Arabernes og Tyrkernes Herredømme og forfaldt mere og mere, indtil den omsider blev til den ynkelige Flække, som den nu er. Det græsk-romerske Navn blev efterhaanden fortrængt og maatte vige Pladsen for det gamle Navn Paneas, hvilket vi gjenfinde i det nuværende Navn Banias.

Staden omtales kun een Gang i den hellige Skrift, nemlig i Matth. 16, 13 (Mark. 8, 27). Det var i Nær-

heden af denne By, at Peter aflagde sin Bekjendelse, at Jesus Christus er den levende Guds Søn, og at Frelseren til Gjengjæld gav ham Tilnavnet »Klippemanden« med Tilsagn, at han paa denne Klippe d. e. paa Peters Tro og Bekjendelse vilde bygge sin Menighed. Naar det strax efter fortælles, at Jesus tog de tre Apostle op med sig paa et høit Bjerg, hvor Forklarelsen foregik (Matth. 17. 1 flg.), ligger det nær ved dette høie Bjerg at tænke paa Hermon, ved hvis Fod Cæsarea Philippi var bygget. Paa dette mægtige Bjerg, der løfter sit snedækte Hoved 8000 Fod over Staden, var der ensomme Skovdale nok, i hvilke hin hemmelighedsfulde Begivenhed kunde foregaae useet af andre Tilskuere end dem, som Herren havde udkaaret dertil.

Næste Morgen aflagde jeg atter et Besøg ved Pansgrotten. Solen skinnede klart, Vandet boblede og rislede, Morgenens Friskhed laa over Træer og Buske. Jeg betragtede Nischerne i Klippevæggen, tænkte paa Marmortemplet, som engang havde staaet her i Solstraalerne, og paa den dunkle Naturmagt, som den var helliget, og som endnu virkede her i usvækket Kraft. Men til samme Tid randt hint Bekjendelsens Ord mig i Hu, som har lydt her: »Du er Christus, den levende Guds Søn!« Og det var mig, som om de to Verdensanskuelser, der endnu den Dag idag kæmpe om Herredømmet, havde sat hinanden Stævne her paa dette Sted mellem Klipperne, de rislende Kildevæld og den yppige Plantevæxt. Thi alt Hedenskab, det antike som det moderne, hviler i sin sidste Grund i Pandyrkelsen eller Pantheismen, der søger den første og

sidste, Alt frembringende og Alt styrende Livsmagt i det upersonlige Naturliv. Men Christendommen stiller i Modsætning dertil Personligheden som Tilværelsens Alpha og Omega og skærper denne Forvisning i Troens Paradox, at Gud er bleven Menneske i Jesus Christus. Og medens Hedenskabet kæmper sig træt i en afmægtig Viden eller taber sig i dunkle Anelser og ørkesløse Drømmerier, hviler Christendommen trygt i Troens klare Erkjendelse. Thi alt personligt Aandsliv, være sig en personlig Gud, en personlig Sjæl, en personlig Frelser, gribes og fastholdes kun i Troen. Ingen menneskelig Viden, den være nok saa omfattende og nok saa indtrængende, har nogensinde naaet eller vil nogensinde vinde frem til hine Aandens Høider, hvor Personlighedslivet bryder frem; Veien til dem gaaer kun gjennem Troen. Og al Personlighedstro samler sig tilsidst og vinder sin faste Grund i hin underfulde Bekjendelse: »Du er Christus, den levende Guds Søn!«

X.

Hauran.

Medens Egnene Vest for Jordanfloden fra de første christne Aarhundreder indtil vore Dage ere blevne bereiste og beskrevne af mangfoldige Pilgrimme og Reisende, saa har dette i langt ringere Grad været Tilfældet med Landet Øst for Jordan. For en stor Deel er dette begrundet i den Usikkerhed, som indtil de seneste Tider har hersket her, og som hidrører fra de omvankende Beduinstammer, der fra de tilgrændsende Stepper og Ørkener gjøre Streiftog herind og ligesaa hurtig forsvinde. Men hertil kommer, at Østjordanlandet ei engang tilnærmelsesvis frembyder en historisk eller antikvarisk Interesse, der kan maale sig med Vestlandets. Saa godt som hele den bibelske Historie saavel i det gamle som i det nye Testamente er knyttet til dette sidste, og kun undtagelsesvis træffe vi Begivenheder, der foregaae i »Landet hinsides Floden« eller Peræa. Efterdi saaledes Farerne og Besværlighederne ved Reiserne her vare betydelig større, medens Udbyttet var ringere, kan det ikke undre, at kun de færreste Reisende lægge Veien heromkring. Allige-

vel frembyde dog ogsaa disse Egne Meget, som kan fængsle Opmærksomheden og give rig Erstatning for Reisens Strabadser. Naturen er rig og smuk, mellem Bjergene findes udstrakte Græsgange og betydelige Skovstrækninger, hvilke næsten ganske fattes i Vestlandet. I geologisk Henseende frembyder Landet den største Interesse ved sine forhistoriske vulkanske Eruptioner særlig i den nordlige Deel, hvor der findes Lavaplateauer af en vid Udstrækning. Og endelig findes talrige Levninger af den græsk-romerske Oldtidskultur. Den afsides Beliggenhed og Ørkenens Nærhed har bevirket, at hele Stæder ere blevne deelvis bevarede med Mure, Templer og Theatre, saa at vi modtage et levende Indtryk af det Culturliv, som rørte sig her paa Christi Tid, selvfølgelig med den Forskjel, at hvor der i Oldtiden var et blomstrende og stærkt bevæget Handelsliv, der hersker nu dyb Ensomhed og kun faatallige Araberstammer have bosat sig mellem Ruinerne.

I særdeles Grad gjælder Alt dette om Landskabet Hauran. Endnu for en Snes Aar siden var det kun saare lidet kjendt. Det var i høieste Grad usikkert, gjennemstrejfet af røveriske Beduinstammer, der hverken skaanede den Reisendes Gods eller hans Liv. Kun ganske faa, meget dristige og med Beduinernes Sprog og Sæder meget fortrolige Reisende havde vovet sig did. Blandt disse kan nævnes *Seetzen*, som med Livsfare i Aaret 1805, og *Burkhardt*, som 1810 bereiste Hauran, af Nyere kan fremhæves *Wetzstein*, der som preussisk Konsul i Damaskus gjorde en Reise derind i Efteraaret 1858 og udgav en interessant Beskrivelse (1860) — og endelig den franske Grev *de Vogüe*, der

har nedlagt Resultaterne af sine Iagttagelser i det store Pragtværk: *La Syrie centrale* (I—II. 1865—77).

Men i de senere Aar have Forholdene ganske forandret sig. Tyrkerne have gjort Alvor af deres Herredømme over Landet. de have anlagt et Par store Kaserner samt hist og her udsat Vagtposter og ved Hjælp deraf holde de Beduinerne i Tømme. Fuld Sikkerhed er vel ikke tilveiebragt og kan ifølge Sagernes Natur ikke tilveiebringes, idet Landet ligger altfor aabent imod de store Ørkener. hvor al Militærvagt er en Umulighed. men man kan dog nu færdes der uden overhængende Fare.

For min Reisefælle og mig var der saa meget større Grund til at besøge Hauran, som det var en gammel Aftale med vor Ven, den danske Consul Løytved i Beirut. at han vilde ledsage os paa vor Reise derigjennem. En bedre Fører kunde vi ikke ønske os, da han tidligere har reist der, har personligt Kjendskab til mange af Scheikerne og taler Arabisk med stor Færdighed.

Gjennem Breve og Telegrammer var det blevet fastsat, at vi Lørdagen den 27de April skulde mødes i *Banias*, det gamle Cæsarea Philippi. Paa den fastsatte Dag vare vi ogsaa ved Middagstide ankomne til Banias, men vare nu i stor Spænding, om vi ogsaa vilde træffe Consul Løytved, thi vi vidste, at han var stærkt optagen af Forretninger, og at en eller anden uventet Hindring let kunde være indtruffen. I saa Fald maatte Reisen i Hauran opgives, thi uden ham hverken kunde eller vilde vi reise derind, og der vilde da ikke være Andet for os at gjøre end at drage lige op til

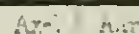
Damaskus. Dagen gik med Spørgen og Speiden ud ad Veien og op ad Bjerghøiderne, men der hverken hørtes eller saaes noget til Løytved. Alt som Solen sank dybere, og Skyggerne bleve længere, blev vor Uro større. Endelig hen ad Aften lød det glade Raab os i Møde, at Tjenerskabet var ankommen, og vi traf det kort efter i Færd med at gjøre Natteleiet istand i Scheikens Hus, hvor vi skulde overnatte. Vi gik ud af den lille By og mødte ved Solnedgang midt imellem de plaskende Kildevæld og Vandstrømme, som paa alle Sider omgive Banias, Løytved selv. Han var bleven opholdt i Baalbek, hvor han for Tiden opfører en ny Skolebygning, og havde med to lange anstrængende Dagsreiser netop kunnet naae Banias til den fastsatte Tid. Med ham fulgte »to fremmede Herrer«, som der først blev sagt os, men som ved nærmere Eftersyn viste sig at være to Landsmænd og Venner, med hvilke vi alt havde været sammen i Jerusalem, nemlig Præsterne Stahlfest Møller og Th. Sørensen (jvfr. ovenfor S. 152). Det var et kjært Møde, og vi tilbragte en fornøielig Aften oppe paa det flade Tag af Scheikens Hus, hvor vort Aftensmaaltid var dækket. Mørket faldt paa, men Foraarsaftenen var lun og mild, Vinen flød rigelig i Bægrene, og vi havde tilstrækkeligt Samtalestof dels i gjensidige Meddelelser om vore forskjellige Oplevelser og dels i Reiseplaner for de følgende Dage.

Vi vare altsaa nu fem Danske samlede, og med os fulgte en hel lille Karavane, saaledes som Forholdene gjør det nødvendigt i hine Egne. I Spidsen for Toget

red gjerne Kawassen[1]) Mohamed med en lang Bøsse over Skulderen, saa var der Kokken Joseph, der skulde besørge Opvartningen, fremdeles vor Dragoman fra Palæstina, der efter Aftale skulde følge os gjennem Hauran, endelig to eller tre Hestepassere eller Mukarer, samt en eller to Æselsdrenge. Af Bagage medførte vi Feltsenge med tilhørende Madratser og Tæpper, endvidere Proviant og Vin, da Saadant ikke kunde faaes i Hauran, samt det nødvendige Reisetøi. Derimod medførte vi ikke Telte, hvilke ellers ansees for nødvendige til en Reise i Hauran, idet vi gjorde Regning paa at kunne opslaae vort Natteqvarteer hos de arabiske Scheiker. Hele Reiseselskabet bestod altsaa af 11 eller 12 Personer med et tilsvarende Antal Heste og Pakdyr. —

— *Hauran* er Navnet paa Landskabet Syd for Damaskus, Øst for Jordankilderne og Genezareth Sø. Mod Øst og Syd begrændses det af Ørkener. Oprindelig bruges Navnet, som forekommer i Ezech. 47, 16 og 18, forat betegne Bjerglandet, men er senere ogsaa blevet udvidet over Slettelandet. Hele Landskabet er fra Vest til Øst ti eller tolv danske Mil, fra Nord til Syd atten til tyve Mil i Udstrækning. I geologisk Henseende frembyder det stor Interesse ved sine vulkanske Dannelser. Hauranbjergene i den østlige Deel, *Djebel Hauran*, er en Række nu udbrændte Vulkaner, hvoraf navnlig de to, *Sihan* i Nord og *Kleb* i Syd, udmærke sig ved deres Størrelse og Omfang. Fra disse ere uhyre Lavamasser flydte ud over det vestlige Sletteland. Den nordlige Deel heraf, den saakaldte *El Ledscha*,

[1]) Kawas er en Politisoldat, der staar til Consulens Tjeneste og skal beskytte ham mod mulig Overlast.

HAURAN.

er vulkanske Lavamarker, dækkede med en sparsom Vegetation, og med en Mængde Revner og Kløfter, der gjøre dem til et ypperligt Skjulested og Tilflugtssted for Enhver, som af en eller andén Grund er kommen i Strid med Regeringen og for en Tid ønsker at unddrage sig dens Myndighed. Ogsaa findes der i Ledschaen hist og her enkelte Brønde og et Par Smaasøer, saa at Landet er beboeligt, og der findes ogsaa flere mindre Byer her. Den vestlige og sydlige Del af Hauran, *En Nukra*, der bestaaer af hensmuldrede Lava- og Basaltmasser, er derimod meget frugtbart Land med ypperlige Græsgange og udstrakte Hvedemarker. Ogsaa Hauranbjergene selv afgive gode Græsgange, og en Del af dem er bevoxet med Egeskov.

Endnu vildere er Egnen Øst for Hauran. Her møde vi først den store Lava-Ørken *Harra*, dækket med et Lag af Sten fra en Næves til en Mands Størrelse, som synes udslyngede af Vulkanerne. Ogsaa her findes en Række Hulninger og Kløfter, der i Foraarstiden dækkes med Grønt og afgive sparsomme Græsgange for Beduinerne, men sidst i April afsvides Alt af Solen, og da maa disse søge over til Hauranbjergene med deres Hjorder. Om Sommeren hersker en forfærdelig Hede og Tørke, og da er ethvert Ophold her umuligt. Det er muligvis denne glødende Lava-Ørken, til hvilken Propheten Jeremias hentyder med et Ordspil i Cap. 17, V. 6, hvor han taler om den af Herren Forbandede, som skal bo i den brændende Ørken (Harerim)[1]. Nord for denne Ørken ligger det egentlige

[1] Wetzstein, Reisebericht über Hauran und die Trachonen. 1860. S. 21.

vulkanske Centrum, *Safa.* Dette er et sort, mat glindsende Lavaplateau, fra hvilket en Række nu udbrændte Kratere hæve sig. Her findes ikke en Draabe Vand, følgelig heller ikke den ringeste Vegetation, saa at det Hele nærmest har Udseende af en vældig sort Jærnstøbning af flere Miles Udstrækning. Hverken Mennesker eller Dyr kunne leve her i længere Tid, men paa Grund af de mangfoldige Huler, Kløfter og Revner i Lavamassen afgiver Safa et fortrinligt Skjulested for dem, som i et kortere Tidsrum ønske at unddrage sig mægtige Fjenders Forfølgelser. Endelig Øst for disse vulkanske Ødemarker strækker den store Steppe, *Hamad,* sig lige til Euphrat. Det fremgaaer heraf, at Hauran mod Øst og Syd støder umiddelbart op til store Ørkener og vidtstrakte Stepper, og denne Beliggenhed har havt den allerstørste Betydning for Landets Historie indtil den Dag idag. Betingelserne for, at Hauran skal blive et frugtbart og rigt Culturland, er nemlig, at det ved stærke Militærvagter maa være sikkret mod de røveriske Nomadestammer, der fra Arilds Tid indtil den Dag idag have tumlet sig i Ørkenen. Tages denne Beskyttelse bort, vil Landet være prisgivet for Plyndring og ligge øde, som det nu har gjort i over et Aartusind, lige siden det blev underlagt Islams Herredømme.

Det var imidlertid ikke disse storartede vulkanske Lavadannelser, der drog os til sig; baade savnede vi den fornødne geologiske Fordannelse for ret at kunne forstaa dem, og heller ikke dristede vi os ind i disse vilde og sønderrevne Lava-Ørkener. Det var Hauran, vi vilde gjæste, ikke paa Grund af dets Natur, men

paa Grund af dets Historie og de talrige Oldtidslevninger, som her endnu findes og kaste nyt Lys over en hel Periode af Kultur- og Kunsthistorien.

Hauran fremtræder to Gange i Israels Historie, mærkelig nok i dens første Begyndelse og lige i dens Slutning, medens vi i hele den mellemliggende Periode af næsten halvandet Aartusind Intet høre om det. Paa den Tid, da Moses førte Israels Børn henimod det forjættede Land, var den sydlige Del af Hauran en Del af Basan, og den mægtige Amoriterkonge *Og* havde herfra udstrakt sit Herredømme helt op til Hermons Bjerg (5. Mos. 3, 8). Her laa Landskabet Argob, det vestlige Affald af Hauranbjergene, om hvilket der berettes, at der i det laa 60 faste Stæder med høie Mure, med dobbelte Porte og Stænger (smst. V. 4—5). Det sees heraf, at der allerede i hin fjerne Oldtid har hersket en høi Grad af Cultur, Landet var frugtbart og rigt, Basans ypperlige Græsgange og dets fede Øxne nøde ikke mindre Ry end dets herlige Egeskove (jvfr. Ezech. 39, 18; 27, 6; Es. 2, 13). Alt dette tilfaldt efter blodige Kampe Israels Folk, der udryddede den amoritiske Befolkning. Ved Landets Uddeling erholdt den halve Manasse Stamme det som sin Arvelod. Men fra nu af høre vi i lange Tider Intet videre om disse rige og frugtbare Landstrækninger: det tør vistnok antages, at de her boende Israeliter have ført et Nomadeliv med deres store Hjorder paa de yppige Græsgange, og at der under dette ensformige Liv Intet har fundet Sted, som kunde henlede Historieskrivernes Opmærksomhed paa dem. Dette skeer først henimod Christi Tid. Landet er nu blevet underlagt Roms Herredømme og delt i

fem Provindser, hvoraf vi gjenfinde Navnet Auranitis i det nuværende Hauran, medens Trachonitis svarer til Ledschaen, Batanæa er Hauranbjergene, Gaulonitis og Ituræa de tilstødende Landstrækninger mod Vest og Nord. Alt dette skænkedes af Romerne til Kong Herodes den Store og gik fra ham over til hans Søn Tetrarchen Philip. Paa denne Tid begynder Haurans egentlige Blomstringsperiode, der varer henved et halvt Aartusinde. Arabiske Folkestammer indvandrede, de synes at være komne fra Sydarabien, hvor der den Gang blomstrede en rig Cultur. Det var ikke Ørkenens vilde Sønner, men en Befolkning, der levede i stensatte Boliger og bragte sin Byggelyst og øvrige Levevis med sig. De oprettede forskjellige mindre Fyrstendømmer i delvis Afhængighed af Rom. En af disse arabiske Fyrster omtales leilighedsvis i det ny Testamente: det er den Kong Aretas, som holdt Damaskus besat, da Apostelen Paulus kom dertil, umiddelbart efter sin Omvendelse (2 Kor. 11, 32). Romerne gjorde sig efterhaanden til Herrer over Alt dette; men sørgede ogsaa forat sikkre Landet ved at anlægge Veie og befæstede Leire, som kuede de talrige Røverbander. Den gamle Geograph Strabo omtaler dette paa en Maade, som frembyder en mærkelig Parallel med de nuværende Forhold: »Barbarerne plyndre Kjøbmændene. Dette skeer dog nu mindre, efterat Zenodorus' Røverbander ere blevne adspredte ved Romernes gode Indretninger, og Sikkerheden opretholdes ved Soldaterne i Syrien« (16 Bog 2 Cap.). Under disse lykkelige Forhold blomstrede Handelen, en Række Stæder reiste sig, blandt hvilke Landets Hovedstad, Bostra, indtog den

første Plads. Handelsveien mellem Damaskus og Middelhavet paa den ene Side, Persien og Indien paa den anden, gik herigjennem, hvorved store Rigdomme vandtes. De nye Borgere opførte store Vaaningshuse for sig selv af Landets ypperlige Bygningsmateriale, den mørke Basalt, og dertil herlige offentlige Pragtbygninger, Templer, Triumphbuer, Thermer o. L. Christendommen vandt hurtig Indgang og satte sit Præg paa hele denne rige Cultur, en Mængde Kirker opførtes i eiendommelig Bygningsstil. Saaledes blomstrede Hauran ved en stor Handelsomsætning og sin naturlige Frugtbarhed, og det fattedes ikke paa Midler for den store Byggelyst, hvoraf den driftige og kunstelskende Befolkning var besjælet. Da kom der som en ødelæggende Ørkenvind, som i Løbet af nogle Aaringer lagde al den rige Cultur øde: det var Islam, hvis fanatiske Skarer brøde frem fra Arabiens Sandørkener. Det var altsaa en ny Indvandring fra Arabien, men ikke som tidligere af et høit udviklet Culturfolk med Kjærlighed til Kunst og et fredeligt Handelsliv, men omvankende krigerske Nomadestammer, hvem en ny religiøs Tro i Forening med Lysten til Røveri og Plyndring drev frem med uimodstaaelig Kraft. I det syvende Aarhundrede væltede de sig ind over Hauran, hvis Befolkning blev enten nedhugget eller fordrevet. Fra den Tid var det forbi med Haurans Cultur, og Landet ligger øde indtil den Dag idag som en af de mærkeligste Ruinmarker. Da Bygningerne saa godt som udelukkende vare opførte af Basalt og Lava, kunde de ikke afbrændes, heller ikke bleve de ombyggede, thi den nye Befolkning var flygtige Nomadestammer, der holdt sig fjærnt fra Stæderne

og søgte ud paa de gode Græsgange. Paa den Maade bleve Byerne staaende øde og forladte, den gamle Befolkning flygtede eller fordreves, og den nye Befolkning drog ikke ind i dem. Naturligvis faldt Adskilligt sammen i Aarhundredernes Løb, og navnlig have Jordskælv strakt mange stolte Pragtbygninger til Jorden, man træffer overhovedet kun sjældent noget Tempel eller Kirke i uskadt Stand. Men saare hyppig træffer man Søiler og Buehvælvinger, der mælde om Oldtidens Pragt, og man vil uden Vanskelighed kunne i Tanken fuldstændiggjøre Billedet af hin rige, nu forsvundne Cultur.

Mangfoldige ere »de døde Byer« i Hauran. De staae fuldstændig forladte, man seer Huse og Mure, man rider ind i dem, Gade op og Gade ned, men træffer ikke et Menneske, Dødens Stilhed hersker derinde, tomme Vinduer og aabne Døre gabe En i Møde, og ingen Velkomsthilsen, intet Spørgsmaal, intet menneskeligt Ord lyder En i Møde. Enkelte af disse Byer ere i de senere Aar blevne tagne i Besiddelse af Druser eller omvankende Arabere, der have tilegnet sig Oldtidens Paladser og ere flyttede ind i dem som i tomme Sneglehuse. Navnlig efter Christenmassacren i Libanon og i Damaskus 1860[1]) ere mange Druser udvandrede, som paa en eller anden Maade vare indviklede heri, og have søgt Tilflugt i Hauran. Hertil kommer saa Tscherkesserfamilier, som efter 1878 udvandrede fra Bulgarien, misfornøiede over den nye Ordning her, og som af den tyrkiske Regering faa Boliger og Land anviste i Hauran. Disse bidrage til Landets Opdyrkning, men paa den

[1]) Jvfr. herom min »Pilgrimsfærd i det hellige Land« 1876. S. 336 flg.

anden Side ogsaa til Oldtidsmindernes Odelæggelse, idet de dels nedrive, dels ombygge dem efter deres eget Behov. Hos Araber- eller Drusescheikerne aflagde vi hyppige Besøg for at hvile lidt ud fra det lange Ridt eller for at tage Nattekvarter. Consul Loytved var da vor Ordfører; som oftest samledes en Del af Byens Beboere om os for at høre Nyt. Disse »Arabesker«, som jeg vel tør kalde dem, bidrog i væsentlig Grad til at give Reisen Farve og Stemning. —

— Søndagmorgen den 28de April brød vor Karavane op fra *Banias*. Den første Dag frembød intet særligt Nyt. Vi droge Syd paa over de græsrige Sletter i Djolan, det gamle Gaulonitis. De enkelte kegleformede Høie, der hist og her viste sig, gave Afvexling i det ensformige Landskab. Vi havde Vanskelighed forat finde Vei mellem de mange Stier, der krydsede hinanden over de store Sletter, men nogle Gedehyrder hjalp os omsider til at finde den rette Vei. Først efter Solnedgang, da Mørket begyndte at falde paa, naaede vi *Tell el Hara* og strax efter Landsbyen *Hara*, hvor vi toge vort Nattekvarter hos Scheiken. Vi bleve gjæstfrit modtagne, man slagtede endog et Lam til vort Aftensmaaltid, men Natteleiet var rigtignok meget daarligt. Vi fik et Rum anvist, der havde mere Lighed med en Hule end med en menneskelig Vaaning, en Kat med sine Killinger havde taget Leie derinde: den blev vel fordreven, men kun for i al Stilhed at liste sig tilbage igjen, og fuldt op var der af Utøi, saa det blev kun en daarlig Nattero. Et Par af Selskabet foretrak at lade deres Senge opstille i Gaarden i en Slags underlige Baase, der vare opstillede til

det samme Brug, og altsaa sove under aaben Himmel. De bleve vel fri for Hulens Plager, men havde det til Gjengjæld meget kjøligt, navnlig henad Morgenstunden, da en frisk Vind blæste ned fra Bjergene. Nattens Besværligheder vare dog snart glemte i den friske Morgenluft og det klare Solskin. Efter at have nydt vor Frokost fortsatte vi Reisen. Nu vare vi inde i Hauran, Landskabet var dog ikke meget forskjelligt fra, hvad vi havde seet den foregaaende Dag: store træløse Sletter med rige Græsgange afvexlede med øde Strækninger fulde af Sten, hist og her reiste enkelte isolerede Høie sig. Desto større Eiendommelighed frembød Landsbyerne, som vi droge forbi.

Alle Huse og Bygninger i Hauran ere opførte af det samme Materiale, nemlig en vulkansk Stenart Dolerit, som er i nær Familie med Basalt og af en sortladen eller graasort Farve. Den tilhugges i lange Stene, som lægges ovenpaa hinanden, Træ anvendes slet ikke. Af denne graasorte Dolerit faaer Alt en trist og mørk Farve, næsten som en Slags Sørgedragt, hvis Virkning forstærkes end yderligere ved, at der paa de almindelige Vaaningshuse hyppig ikke findes Vinduer, men Lyset modtages gjennem Dørene. Det melancholske Indtryk, som herved fremkaldes, modvirkes dog heldigen ved Omgivelsernes lyse og klare Farvetoner. Først er der de frodige Græsmarker med deres saftige grønne Farve, som i al Fald i Foraarsmaanederne danne en livlig Indfatning for de mørke Stenmasser — i Sommeren, naar den brændende Sol afsvider alt Græsset, bliver dette ganske vist anderledes. Saa er der oventil den lyse klare Himmel med sin gjennemsigtige

Klarhed. Hertil kommer, hvad der særlig gjorde Indtryk paa mig, Beboernes maleriske Dragter med de kraftige røde, blaa eller grønne Farver, der netop paa Husenes og Murenes mørke Baggrund virkede med dobbelt Kraft. Og over alt dette maa man tænke sig et glimrende Lysskær af Syriens straalende Sol, der ligesom badede Alt i Ild og Lys og Glands. En Maler maatte her kunne gjøre de herligste Lys- og Farvestudier. Vi vare nu rigtignok ganske overordentlig heldige med Veiret. Medens vi i Jerusalem hyppig havde været plagede af Chamsin — den hede Ørkenvind, der er Ægyptens og Palæstinas Landeplage især i April og Mai, og ved sin tørre Lummerhede danner et Modstykke til Paaske-Østen hos os — saa vare vi ganske fri for den i Hauran og havde det skjønneste Foraarsveir med prægtigt Solskin og let klar Luft; om Nætterne og henad Morgenstunden var det endog temmelig kjøligt. Var Chamsinen indtruffen i disse skyggeløse aabne Egne, vilde den i høj Grad have besværliggjort vor Reise og berøvet os meget af dens Glæde.

I Byen *Inchil* traf vi det første hauranitiske Monument, Levningerne af en gammel Kirke fra det fjerde eller femte Aarhundrede. Over de store Buehvælvinger var Loftet lagt af mørke Doleritplader: Facaden med sin Indgangsport og sine Vinduer var ganske vel bevaret. Kirken blev nu benyttet til Oplagssted eller Lignende, men dens eiendommelige architektoniske Former vakte i høi Grad vor Opmærksomhed og Lyst til at see mere af samme Art.

Ud paa Eftermiddagen kom vi forbi en af de »døde«

Byer ved Navn *Schakra.* Da vi ikke havde nogen lang Dagsreise den Dag, besluttede vi at ride ind i den forat tage den nærmere i Øiesyn. Vi rede først langs Murene og kom dernæst ind i de menneskeltomme Gader. De mørke Basalthuse stode Side om Side og gjorde ved deres graasorte Farve Ensomheden end mere dyster og forladt. Gjennem de aabne Døre og Porte kiggede vi ind i de tomme Gaardsrum. Da vi imidlertid vare komne noget længere frem, viste det sig, at Byen dog ikke var saa helt død endda. En lille omvandrende Araberflok havde nemlig taget den i Besiddelse og indqvarteret sig i de herreløse Huse. De vare Christne og tilhørte den græsk-katholske Kirke. Deres Præst talte ganske godt Fransk, som han havde lært paa et Seminarium i Beirut, og han meddelte mig adskillige Oplysninger. Menighedens Antal var omtrent 150 Sjæle, de havde for et Par Aar siden taget Byen i Besiddelse, men Præsten klagede bitterlig over den Fattigdom og det Tryk, hvorunder de levede. Jorden var haard og vanskelig at bearbeide, og Naboerne rundt om vare Muhamedanere, der paa alle Maader plagede og trykkede dem, uden at de havde nogensomhelst Beskyttelse mod dem. Paa vort Forlangende førte de os ind i Byens Kirke, der hidrørte fra Oldtiden, men var tagen i Brug til et Magasin, dog kunde vi endnu see de høje Buehvælvinger. Den nuværende Menighed holdt Gudstjeneste i en anden lille Kirke.

En Time senere ankom vi i god Tid til Byen *Esra* eller *Zora.* Den ligger som de fleste Stæder i Hauran paa en lille Høi, hvorfra haves vid Udsigt over den omliggende Slette. Her som i andre Byer falder

Veien meget besværlig gjennem Gaderne, hvad enten man færdes til Hest eller til Fods, paa Grund af de mange nedfaldne Stenblokke, over hvilke man maa arbeide sig frem. Vi fandt en gjæstfri Modtagelse hos Scheiken og fik denne Nat et godt Nattekvarter. En høj rummelig Sten-Hal, hvor Loftet bares af Buehvælvinger, anvistes os, og herinde lode vi vore Senge opstille. Vort Aftensmaaltid indtoge vi i den aabne Gaard udenfor — den hele Bygning havde et fornemt Præg og saae ud til tidligere at have været et Palads. En Deel af Byens Befolkning vare Christne. Rygtet om vor Ankomst spredtes hurtig, og efter endt Aftensmaaltid fik vi stort Besøg af de christne Arabere, som kom forat hilse paa deres Troesfæller, selvfølgelig kun Mændene, Kvinderne saae vi Intet til. Vi bad dem tage Plads, og de leirede sig paa østerlandsk Vis i en stor Kreds ude i Gaarden. Scheiken lod byde Kaffe om i de bekjendte smaa tyrkiske Kaffekopper, der gik rundt fra Mand til Mand, medens Cigaretterne eller Piberne tændtes dertil. Samtalen kom istand, der paa vore Vegne fortrinsvis førtes af Løytved. Mange af disse Arabere vare kraftige og høie Skikkelser med aabne og smukke Ansigter. Hele Kredsen med deres brogede Kapper og Kjortler, over hvilke der faldt det usikkre Lys af et Par tændte Lygter, som blev stillet op i Midten, afgav et høist malerisk Skue. Efter en Times Tid reiste de sig, bøde os venlig Godnat og forføiede sig til deres Hjem, og vi vare ikke sene til at søge vore Senge efter Dagens Anstrængelser.

Esra eller, som den ogsaa kaldes, *Zora*, var i Oldtiden en rig Handelsstad: de mange Ruiner, som endnu

findes. bære Vidnesbyrd herom. Navnlig ere mange Privathuse bevarede, som deels henstaae ubeboede, deels ere tagne i Brug af den nuværende ringe og fattige Befolkning. Græske Indskrifter, som findes i enkelte af dem, meddele os, at de hidrøre fra de første Aarhundreder efter Christus. Mange af dem ere sammenfaldne til uformelige Stenmasser, men der findes dog ogsaa adskillige vel bevarede. De ere opførte af graasorte Basalt- eller Doleritstene. Træ synes slet ikke at være anvendt, idet ikke blot Væggene, men ogsaa Lofter og Gulve, ja selv Dørene ere af Sten. De sidste ere især mærkelige. de bestaae af en eneste Stenplade, eller hvor der findes Fløidøre. af to Stenplader, der dreie sig om cylinderformede Stentapper foroven og forneden, som bevæge sig i tilsvarende Hulninger i Dørtærskelen forneden og Dørkarmen foroven, hvilke begge ligeledes ere af Sten. De ere tunge at bevæge, og en Mand maa stemme i med fuld Kraft forat skyde dem op eller i. Værelserne ere efter Sydens Skik lagte omkring et aabent Gaardsrum, saaledes at hvert Værelse har sin egen Indgang. Gjennem denne gives gjerne Lyset Adgang, dog findes ogsaa Vinduer anbragte; disse bestaae af Stenplader, gjennembrudte med smaa kredsrunde Huller eller stundom mere kunstige Udskæringer, gjennem hvilke Lyset falder ind. Husene bestaae af to Stokværk; en Stentrappe, som er anbragt uden paa Huset, fører da op til det øverste Stokværk. Mange Steder saae vi Sten-Balustrader rage frem, paa hvilke der har været anbragt Balkoner; som rimeligvis have været dækkede med brogede Tæpper mod Solen.

I store Rum, saavel i private som i offentlige Bygninger, findes en Bygningsform anvendt, der er charakteristisk for hele Hauran; det er den store Stenbue, som benyttes til Underlag for det flade Stenloft. To eller tre saadanne, sammenføiede af tilhuggede Basaltstene, spænde fra Væg til Væg, ovenpaa dem lægges der flade Stenplader, ligeledes af Basalt eller Dolerit, og af disse dannes Loftet. Paa denne Vis kunde betydelige Rum overdækkes af det tunge Stenloft; man anbragte da en hel Række Stenbuer parallelt med hinanden og ovenover dem lagdes Stenpladerne, hvad vi hyppig saae Exempler paa i Kirkerne; Bygningsmaaden er saa fast, at disse Buehvælvinger og tilhørende flade Stenlofter staae endnu efter halvandet Aartusindes Forløb.

En af de bedst bevarede Bygninger er den store St. Georgskirke. Forat komme ind i den maatte vi med stort Besvær kravle over en Mængde Stenblokke, der vare væltede over hverandre. Da vi havde arbeidet os over dem og med Besvær vare komne vel ned paa den anden Side — ikke uden Fare forat forstuve eller brække en Haand eller en Fod — bleve vi høiligen overraskede ved Synet af det store høit overhvælvede Rum, i hvilket vi kom ind. Det Indre af Kirken bestaar af to Kredse af Piller, der hver dannende en Ottekant ere stillede den ene udenom den anden. Mellem den yderste Række og den firkantede Ydervæg ere hine ovenfor omtalte Buehvælvinger udspændte, over hvilke Stenloftet er lagt. Den indre Række bærer en saakaldet Tambour, over hvilken en mægtig æggeformet Kuppel hvælver sig. Denne sidste frembyder en høi Grad af architektonisk Interesse, idet den viser

Overgangen fra Oldtidens simplere Kuppelhvælving til den byzantinske Stils dristigere og mere sammensatte Kuppelsystemer, saaledes som vi f. Ex. finde det anvendt i Sofiakirken i Konstantinopel. Kirkens simple og rene Stil uden nogensomhelst decorativ Overlæsselse, men med et storladent Præg, gjør et stærkt Indtryk paa Beskueren. En lang græsk Indskrift, som er udhugget i Stenen over den midterste Hovedindgang til Kirken, forkynder, at denne er opført paa Stedet, hvor der tidligere stod et hedensk Tempel: »Dæmonernes Mødested er blevet Guds Hus: Frelsens Lys opklarer Stedet, som Mørket fordunklede; Englenes Sange ere traadte istedenfor de afgudiske Offre; hvor man før feirede en Afguds Orgier, synger man nu Herrens Pris« — og Indskriften slutter med den vigtige Tidsbestemmelse, at denne Kirke, som er opført til Ære for St. Georg, blev fuldført i Aaret 410 (æra Bostrensis) d. e. 515 eft. Chr. Det er neppe rimeligt, at Kirken har undergaaet nogen Forandring siden hin Tid. Endnu stedse feire de Christne i Zora deres Gudstjeneste i denne over 1300 Aar gamle Kirke, med hvis Ælde kun yderst faa Kirker i Europa kunne maale sig.

Foruden den store St. Georgskirke findes ogsaa en mindre Kirke helliget Profeten Elias, som dog for en stor Deel er falden i Ruiner. Ogsaa andre Ruiner kom vi forbi, blandt hvilke særlig maa fremhæves to prægtige Buegange, der laa paa hver Side af et aabent Rum; saavidt vi kunde skjønne, var det Levninger af en Klostergaard.

Hvad her er fortalt om Zora, gjælder for største Delen om Bosra, Kanawat, Schubba og de andre Byer

i Hauran, som vi besøgte. Bygningstilen er den samme, og overalt møder man de samme mørke, triste, tildels sammenfaldne Bygninger, der gjøre et melancholsk Indtryk paa Beskueren. Vil man i Phantasien danne sig et Billede af Oldtidens Pragt og Herlighed, da maa man allerførst tænke sig de sammenfaldne Ruiner reiste i tidligere uskadt Stand, og dernæst maa man ved Siden af den mørke og sorte Farve, som Bygningsmaterialet afgiver, tænke sig en rig Anvendelse af stærke, levende og brogede Farver, nemlig deels i de Tæpper, der have været udspændte over Balkonerne og anbragte foran Dørene eller til Væggepynt, deels i selve Befolkningens Klædedragter. Tænke vi os en saadan livfuldt talende og gestikulerende Menneskemasse, iført røde, grønne eller gule Silkekapper og Uldkjortler, færdes mellem Søilerækkerne eller Buegangene, opfyldende de store Kirker, udhvilende sig paa Stenbænkene foran Dørene, og Alt dette badet i den syriske Sols glandsfulde Lys, da faaer man et prægtigt Billed af et stort og rigt Culturliv, hvoraf de nuværende Rester kun give en saare mat og svag Skygge.

— Fra Zora fortsatte vi vor Reise i sydostlig Retning til *Bosra*, den gamle Hovedstad i Landet. Den første Deel af Veien gik gjennem et tørt, ufrugtbart og stenet Land. Det var en yderst trættende Reise, hvor Øiet ikke mødte Andet end de mange Sten, som overalt vare spredte over Sletterne. Kun Synet af Dchebel Haurans blaalige Bjergformer i Østen skaffede lidt Afvexling i den trættende Ensformighed.

I Byen *Rachan* spiste vi Frokost: Værelset, der laa i øverste Stokværk i et gammelt hauranitisk Hus,

blev opdækket med Hynder og Tæpper — et Solseil spændtes ud over os, saa det Hele fik et ægte orientalsk Præg. Vi maatte her, som paa hele Reisen i Hauran, ligge til Bords, thi Stole og Borde findes ikke. Naar man som Araberne spiser med Fingrene, kan det være en meget bekvem og magelig Stilling, men for os, der stadig spiste med Kniv og Gaffel, var den liggende Stilling yderst ubekvem, og det var os en ikke ringe Nydelse, da vi omsider naaede Damaskus, atter at kunne sidde ordentlig til Bords paa europæisk Vis.

Vi fortsatte vor Reise over den store Slette, der efterhaanden antog et mere frugtbart og venligt Præg. Vi kom forbi vidtstrakte Hvedemarker, hvor den grønne Sæd bølgede for Vinden, og henover frodige Græsgange. Af og til mødte vi en Faarehjord eller en Flok Kvæg, der bragte os »Basans fede Oxer« i Erindring, men vi vare enige om, at Racen maatte være betydelig degenereret, thi det var kun smaat og magert Kvæg. Veien forekom os meget lang, og naar vi spurgte Hyrderne, hvor langt vi endnu havde til Bosra, fik vi forskjellige Opgivelser af Veilængden. Omsider kom vi op paa et Høidedrag, hvorfra vi i det Fjerne kunde see en stor Fæstning og forskjellige Taarne rage op i Horizonten: det maatte være Bosra. Vi havde endnu et godt Stykke Vei dertil — Solen sank dybere og dybere, og vi vilde dog gjerne naae Reisens Maal inden Solnedgang. Heldigvis blæste en forfriskende Vestenvind, Luften var let og kjølig — ja det forekom os, alt som den nedgaaende Sol kastede sine gyldne Straaler henover de bølgende Sædemarker, at vi havde et dansk Sommerlandskab udbredt for os.

Saa gik Solen ned, og vi havde endnu ikke naaet Bosra. Længselsfuldt speidede vi efter Taarnene og den store Borg, hvilken vi stadig rykkede nærmere. Det blev halvmørkt, inden vi naaede Byens Mure, og saa havde vi endnu et Stykke Vei tilbage. Først rede vi udenom Byen langs de gamle Mure og derefter ind i Byens snævre Gader, overalt var Veien som besaaet med store og smaa Sten — og saa kom vi endelig til Scheikens Bolig, hvor vi toge Nattekvarter. Atter her var en haurantisk Pragtbygning fra Oldtiden. Gjennem en Stenport kom vi ind i et meget stort Gaardsrum, der var omgivet af Bygninger og Vaaningsrum, hvoraf ikke faa vare sammenfaldne, andre stode ubenyttede. Alt var som sædvanlig opført af den mørke Basalt- eller Doleritsten. Til Venstre var en høi Terrasse, til hvilken en Stentrappe førte op, og her laa den egentlige Bolig. I Midten var en aaben Hal, der tjente som et Slags Modtagelsesrum for ankommende Gæster; ved Siden af den fandtes en lukket buehvælvet Stenhal, langs hvis Vægge Divaner og Sophaer, ja endog en Himmelseng. vare opstillede — dette Rum anvistes os til Natteqvarter, og i dette lode vi vore Senge opstille. I den aabne Hal indtoge vi vore Maaltider, og herfra havde vi den næste Dag et saare livligt Skue over det store Gaardsrum, der fyldtes af Æsler, Muldyr og Heste samt forskjellige Reisende, der kom eller droge afsted, thi det lod til, at Scheikens Gaard var et fælles Mødested for Alle.

Vi vare dygtig trætte efter det lange Ridt, og mine Reisefæller søgte snart Hvile. Alene Consul Løytved

blev siddende ude i den aabne Hal for efter Sædvane at ryge sin Narghile, og jeg satte mig ud til ham for at holde ham med Selskab. Det var nu blevet ganske mørkt, og vi saae Stjernerne funkle paa Himlen. Da vi havde siddet eller rettere ligget lidt og passiaret sammen, kom Scheiken, ledsaget af sin ældste Søn, hen og hilste paa os. Vi bad dem tage Plads: Scheiken satte sig ned foran os med korslagte Been, medens Sønnen blev staaende i nogen Afstand og viste i det Hele stor Ærbødighed overfor Faderen. Scheiken var en kraftig og vel bygget Mand, han havde et prægtigt Ansigt med mørke Øine og et kulsort Skæg. Endnu smukkere var dog Sønnen, der saae ud til at være omkring tyve Aar gammel, han var høi og slank og bar en høirød Kappe, der gav ham et fyrsteligt Udseende. Gjennem Løytved som Tolk spurgte jeg Scheiken, om han havde arvet denne smukke Gaard efter sin Fader. Han svarede Ja og fortalte, at hans Fader var død for et Par Aar siden paa Hjemreisen fra en Pilgrimsfærd til Mekka. Paa vore videre Forespørgsler fortalte han, at der var kommen Budskab til ham, at Faderen laa dødssyg et Par Dagsreiser fra Bosra — »saa samlede jeg 70 Ryttere og drog hen til ham, men fandt ham død, saa jeg kunde kun føre Liget her tilbage og jorde det«. — Jeg spurgte videre, om Scheiken var gift — jo han havde fire Hustruer. »Hvormange Sønner har Scheiken?« »Fem«. »Og hvor mange Døtre?« »Det veed jeg ikke.« Det sidste Svar var charakteristisk — det faaer man altid af en Araber, naar man spørger, hvormange Døtre han har — dem betragter han som sig uvedkommende.

Vi vare alle meget spændte paa at see *Bosra*. Den har tidligere været Landets Hovedstad, og en stor Mængde Ruiner vidne om dens fordums Herlighed. Man har meent, at Bosra skulde være det i det gamle Testamente hyppig nævnte Bozra, som laa i Edom, eller det i Jer. 48, 24 nævnte, som laa i Moab. Men det nuværende Bosra ligger for langt imod Nord — rimeligere er det, at der har været flere Stæder af dette Navn (Bosra betyder Indhegning; det er beslægtet med »Bazar«, og kunde altsaa godt anvendes paa flere Byer). Vort Bosra omtales først paa den romerske Keisertid og skylder navnlig Keiser Trajan sin Opblomstring. Den opkaldtes efter ham som *Nova Trajana Bostra*, og fra hans Tid regnes den saakaldte Bostraske Tidsregning (106 eft. Chr.), der anvendtes i det omliggende Land. Rimeligvis har paa denne Tid den ovenfor omtalte Indvandring af rigt udviklede Culturstammer fra Sydarabien fundet Sted og hurtig hævet Byen til Magt og Anseelse. Dens Beliggenhed var overmaade gunstig som et af de store Handelscentra mellem Østen og Vesten; indiske og persiske Handelsvarer førtes hertil og ombyttedes med Vesterlandenes Produkter, og Bosra spillede i hine lykkelige Aaringer en lignende Rolle som Damaskus. Store Rigdomme ophobedes her, en Mængde offentlige og private Pragtbygninger opførtes. Christendommen vandt tidlig Indgang i Bosra, Korset og det christelige Monogram anbragtes paa de rige Handelsborgeres Huse over Vinduer og Døre, store Kirker og Klostre opførtes; Biskopper fra Bosra nævnes som deltagende i de store økumeniske Kirkeforsamlinger. I det syvende Aarhundrede erobredes

Byen af Araberne, og fra den Tid begynder den langsomt at synke. Dog var den endnu i Middelalderen en stærk og mægtig By, hvilken Korsfarerne forgæves søgte at erobre. Men da den saa kommer under Tyrkernes Herredømme, er det snart forbi med den tidligere Herlighed, den prægtige By synker hurtig ned i Armod, Jordskælv ryste Søilerækkerne og de stolte Pragtbygninger sammen; nuomstunder er Bosra kun en Ruinhob, i hvis sammensunkne Paladser henved 50 Araberfamilier have opslaaet deres Boliger.

Bosra har altsaa gjennemlevet tre store Kulturperioder: den antik græsk-romerske, den christelige og den muhamedanske. Fra alle tre Perioder findes betydelige, om end stærkt ødelagde Bygningværker, og disse ere det, som endnu kaste en Straale af Fortidens Glands over Byen i dens nuværende Usselhed og Elendighed. —

— Paa en lille Morgenvandring, som jeg foretog rundt om i Scheikens Gaard, steg jeg op paa et af de flade Tage for at vinde et Overblik over Byen. Forskjellige Taarne og Kupler ragede i Veiret; men hvad der mere end alt Andet fængslede min Opmærksomhed, var fire ranke Søiler, som ragede op i umiddelbar Nærhed af Gaarden. Til dem begav jeg mig allerførst hen, ledsaget af en af Reisefællerne, og da vi kom derhen, stode vi i et af Midtpunkterne i det gamle Bosra. Netop her krydsede de to Hovedgader hinanden, der gjennemskare Byen efter dens fulde Længde og Bredde, den ene fra Vest mod Øst, den anden fra Syd mod Nord. De vare smykkede med lange Søilerækker, saaledes som det endnu kan sees i Palmyra, men her

vare Søilerne kastede til Jorden, og vi saae kun Stumper og Stykker af dem liggende spredte omkring. Disse fire Søiler, som først havde vakt vor Opmærksomhed, staae paa Skraa af Gaden: de have tilhørt et stort Tempel eller en anden Pragtbygning, som nu er forsvunden. Men de fire Søiler staae endnu, de ere 42 Fod høie, Capitælerne ere korinthiske og ypperlig udført Arbeide. Ligeoverfor sees to andre Søiler staaende, der staae som to Yderposter, thi de mellemstaaende Søiler ere styrtede sammen, bagved dem staaer et Stykke Murværk med tre Rækker Nischer: muligvis et Gymnasium, et Bibliothek eller lignende Pragtbygning. Meget bedre bevaret er en romersk Triumphbue i ikke lang Afstand herfra: den bestaaer af en høi Bue i Midten og to mindre Buer paa hver Side; ogsaa paa langs er den gjennemskaaret af Buer. Denne Triumphbue danner Indgangen til en Gade, som fører ned til Theatret. Gaden var opfyldt af Stenblokke, som vi kun med Besvær kunde komme over, til begge Sider ligge Oldtidens Husrækker sammenfaldne og i Ruiner. Vi gik ind i flere af dem og kunde iagttage Døre og Vinduer samt Stenbjælkerne, der vare rammede ind i Væggen forat bære det øvre Stokværk. Vor Vandring blev dog besværliggjort af forskjellige Arabere, som efterhaanden samlede sig om os og endelig vilde sælge os gamle Mønter, som de havde fundet mellem Ruinerne. Heldigvis fik vi Øie paa det øvrige Reiseselskab, der havde tiltraadt Vandringen under Ledsagelse af Scheikens Søn, hvis høirøde Kappe tog sig prægtig ud i de øde Ruingader. Han skaffede os af med vort paatrængende Følgeskab, saa at vi i Ro kunde fortsætte vore Iagt-

tagelser. Navnlig vakte nogle Thermer eller store Badeanlæg vor Opmærksomhed. Herfra gik vi gjennem den nys omtalte Triumphbue og Theatergaden til Theatret. Dette er nu ikke saa let at faae Adgang til, da det er bygget helt ind i en Fæstning, som arabiske Sultaner have opført i det 13. Aarhundrede. Da denne Fæstning for Tiden gjør Tjeneste som tyrkisk Castel og der ligger tyrkisk Garnison i den, maatte der selvfølgelig gjøres nogle Ophævelser, inden vi fik Lov til at komme ind[1]). Vi ansaae det ikke for stemmende med vor

[1]) Den tydske Professor Euting, Overbibliothekar i Strasburg og bekjendt ved sine lange og dristige Reiser blandt Araberne, fortalte mig senere, da jeg traf sammen med ham i Damaskus, meget morsomt om sit Besøg i Castellet i Bosra. Det var lykkedes ham og en Ledsager mod en lille Bakschisch at slippe ind i Castellet. De stode netop og betragtede de interessante Oldtidslevninger, da der pludselig hørtes en Tordenstemme oppe fra et af Taarnene: »Død og al Landsens Ulykke! hvem har vovet at føre disse Fremmede herind!« Soldaterne bleve yderst forfærdede over denne Himmelrøst og forklarede, at den kom fra den tyrkiske Oberst, som havde Kommandoen. Lidt efter kom Obersten ned fra sit Taarn og gjentog i en barsk Tone sit Spørgsmaal. Prof. Euting svarede, at han havde et Brev med fra Guvernøren i Damaskus, men uheldigvis havde glemt det hjemme hos Scheiken, hvor han boede. »Ja den Snak kan jo Enhver komme med, men den gjælder ikke hos mig,« svarede den vrede Oberst, og nu maatte der afsendes et Ilbud forat hente Brevet. Imidlertid begyndte det at regne, og Obersten bød dem træde indenfor. Men Euting og hans Ledsager fandt sig fornærmede ved hans Mangel paa Tillid og mente, at deres Værdighed bød dem at blive staaende i Regnen. Saa kom da Budet tilbage med Guvernørens Brev, Obersten læste det, og nu blev han saa mild som Smør. Ikke alene førte han dem selv omkring, men bød sine Soldater, at de skulde vælte de tunge Sten bort, for at de bedre kunde see, ja tog selv Haand i med, og saaledes endte Alt i Fryd og Venskabelighed.

europæiske Værdighed at blive staaende og vente udenfor Porten og gik derfor hen til den store Vandbeholder Syd for Byen. Den danner en Rectangel, hvis lange Side er over 600 Fod lang. Siderne vare omhyggelig stensatte, og Trappetrin i Hjørnerne førte ned til Vandet. Arabiske Kvinder vaskede Tøi deri, medens andre hentede Vand deraf: slige Bagateller ændse Araberne ikke. Saadanne store Vandbeholdere eller aabne Cisterner træffer man jævnlig ved Byerne i Hauran; de hidrøre fra Oldtiden og benyttes endnu den Dag idag til Byernes Vandforsyning. De kaldes »*Birket*« og ere enten udhuggede i Klippegrunden eller opsatte med Kvadersten; der er anvendt stor Omhu paa deres Bygning. Vandet tilføres dem enten af Kilder i Nærheden eller gjennem lukkede Kanaler fra Bjergene. Vi saae oftere disse store Vandbeholdere, de vare gjerne fulde af Vand og gjøre et velgjørende Indtryk i det tørre Øde, som omgiver dem. Befolkningen, der lader alt Andet forfalde, søger dog nogenlunde at holde disse Cisterner vedlige for Vandets Skyld, som ikke kan undværes. I Bosra er der ikke mindre end tre saadanne store Vanddamme: den nys omtalte Syd for Byen; en anden, som er 300 Fod lang paa hver Side, som er Øst for Byen, og endelig findes inde i den nordvestlige Deel af Byen en stor Indsænkning i Jorden, der utvivlsomt hidrører fra en lignende stor Vandbeholder.

Vi vendte atter tilbage til Fæstningen eller Slottet og fik nu Tilladelse til at komme ind. Det er bygget i Halvcirkelform, idet det har bevaret Formen af det græske Theater, omkring hvilket det er bygget, og som danner den inderste Kjærne deri. Høie Taarne flan-

kere det, og en dyb Grav omgiver det. En Bro med sex Buer fører over Graven og hen til Fæstningsporten. Vi kom ind gjennem denne og førtes derefter gjennem forskjellige mørke Gange og høie spidsbuede Sale. De tyrkiske Soldater, som vi mødte herinde, saae ikke ud til at glæde sig ved noget særligt Velbefindende. Uniformerne vare pjaltede, og navnlig var Fodbeklædningen i meget slet Stand; flere af dem spadserede rundt i de bekjendte røde tyrkiske Sko med spidse Snuder, hvad just ikke bidrog til at forhøie det militære Udseende. Omsider kom vi ind til vort egentlige Hovedformaal, nemlig det antike Theater. Omendskjøndt det til alle Sider er ombygget med og tildeels overbygget med Fæstningsværker, er det ikke vanskeligt at finde Grundtrækkene. De sex øverste Sidderækker ere meget vel bevarede; over dem løber et aabent Galleri, baaret af joniske Søiler, i hvilket Tilskuerne kunde vandre rundt og søge Skygge; Rester af denne Porticus og enkelte Søiler ere endnu blevne staaende. Der opstod et Ordskifte mellem os, om de nævnte sex Sidderækker, som ere bevarede, vare de eneste (i hvilket Tilfælde hele Bygningen vilde være besynderlig disharmonisk) eller om de lavere Sidderækker skulde være skjulte under Grusmasser og senere Tilbygninger. Den sidste Opfattelse er dog vistnok den rigtigste. Hele Gulvet, det saakaldte Orchester, er blevet skjult under vældige Bygninger paa to Stokværks Høide, hvilke Araberne have opført til Magasiner. Derimod er Scenen, den egentlige Skueplads, vel bevaret — den er 150 Fod lang og 30 Fod dyb -- og ligesaa Væggen, der danner Baggrunden, med sine forskjellige Ind- og

Udgangsdøre for Skuespillerne; den er smykket med joniske Halvsøiler, der danne en Fortsættelse af det før omtalte Galleri, med Nischer og lignende Prydelser. Trods de skæmmende Omgivelser afgiver dog denne Bygning et godt Exempel paa et græsk Theater, rimeligvis fra det 2det Aarhundrede efter Christus.

En Deel af Bosras gamle Mure ere vel bevarede, ligesom ogsaa et Par af de gamle Porte. Blandt disse maa særlig fremhæves den vestre Port, som kneiser for Enden af den lange Hovedgade. Vi gik ud til den om Eftermiddagen, en meget besværlig Vei, da hele den lange Strækning er dækket med Stenblokke, der ere væltede over hverandre. Dette maa dog væsentlig tilskrives Jordskælv, thi Menneskehænder vilde ikke kunne afstedkomme en saa forfærdelig Ødelæggelse. Det Hele er et af de vildeste og goldeste Syn, man kan tænke sig: som et bølgende Hav af lutter væltede Stenblokke, og ikke et eneste Træ eller Busk var at see, hvis friske Grønne kunde give et Indtryk af Liv i al denne Død og Ødelæggelse. Omsider naaede vi ud til Porten og kastede et Blik ud over de øde og udyrkede Marker udenfor. Den nedgaaende Sols matte Straaler faldt hen over det vilde Øde og forhøiede det usigelig melancholske Indtryk, som al denne Ødelæggelsens Vederstyggelighed fremkaldte.

Vi gik atter tilbage gjennem den lange Gade, der tidligere har været smykket til begge Sider med Søilerækker, hvoraf enkelte Stumper og Stykker endnu saaes henslængte mellem Stenhobene. For den anden Ende af Gaden reiste atter en Triumphbue sig, saaledes at altsaa den lange søilesmykkede Gade for begge

Ender har været afsluttet med to pragtfulde Porte. Naar Solen, saaledes som vi netop saae den, i sin Nedgang har staaet udenfor den vestre Port og kastet sit Gyldenskær henover de lange Søilerækker og den brogede Folkemasse, som færdedes mellem dem, da maa dette have været et høist livfuldt og glimrende Skue. Nogle faa Skridt herfra findes anselige Levninger af et meget stort Palads med store Gaardsrum og mange Værelser i forskjellige Stokværk. Vi stege op i et af dem forat vinde et friere Overblik; da vi atter stege ned, mødte vi en Hjord af sorte Geder, der mylrede og trængtes op ad de steile Trapper for at søge Nattely i en af Paladsets tidligere Pragtsale.

Hvad hidtil er beskrevet, hidrører utvivlsomt fra det hedenske Bosra, altsaa fra de nærmeste Aarhundreder efter Chr. Men Christendommen fandt tidlig og hurtig Udbredelse i disse Egne, der laa saa nær ved dens første Oprindelse, og Bosra blev en christelig By. Blandt dennes Mindesmærker indtager den store Kathedralkirke, beliggende midt i Byen, den fornemste Plads, den er bygget efter samme Grundplan som St. Georgskirken i Ezra: en firkantet Kuppelbygning. Ydermurene danne en Firkant, i denne er en Cirkel indskreven, over hvilken den store Kuppel hvælvede sig. Over den midterste Indgangsdør er ligesom paa Kirken i Ezra en græsk Indskrift anbragt, der meddeler, at Kirken er opført af Ærkebiskop Julianus i Aaret 407 (d. e. 512 e. Chr.). Men Dimensionerne ere her dobbelt saa store som i Kirken i Ezra, og Architekterne have ikke kunnet magte disse store Forhold. Det synes, som om den store Kuppel er styrtet ned, fordi man

ikke havde evnet at give Pillerne, der skulde støtte den, den fornødne Bærekraft, eller Kuppelen den fornødne Lethed. Nu staaer kun Ydermurenes Firkant tilligemed Choret og to Sidekapeller, hele Kirkens indre Parti er styrtet sammen. Alligevel gjør endnu det store Rum et grandiost Indtryk, og man kommer til at tænke paa, at det har været en rig og anselig Menighed, som kunde lade en saadan Bygning opføre, selv om man endnu savnede den fornødne techniske Dygtighed til at tumle med saa store Masser.

I Nærheden af Kirken sees Ruinerne af et Kloster; det er bygget i en langagtig Firkant, men ogsaa her er Taget og hele det Indre styrtet sammen og kun de fire Ydermure med deres Vinduesaabninger ere blevne staaende. Klosteret og en lille forfalden Kirke tæt ved fører Navn af Boheiris Kloster og Kirke, og her begynde de muhamedanske Sagn og Traditioner at gribe ind. Muhamed skal nemlig som Dreng være kommen til Bosra med Handelskaravanerne, inden han selv eller nogen Anden anede hans kommende Storhed. Munken Boheiri, hvis egentlige Navn er Sergius eller Georgius, skal da have mødt ham og forudsagt ham hans store Fremtid; senere skal han have gjort ham bekjendt med det gamle Testament og udpeget forskjellige Stykker, som bleve indlemmede i Koranen. Da Bosra efter Muhameds Død blev erobret af hans fanatiske Tilhængere, skulle Boheiris Kloster og hans Kirke være blevne skaanede.

Og hermed ere vi naaede frem til den muhamedanske Periode i Bosras Historie, der endnu stedse vedvarer og vel kan siges at være den fornemste Aarsag

til dens dybe Fald og den Elendighed, hvori den nuomstunder befinder sig.

Fra denne Tid hidrøre Bosras forskjellige Moskeer, alle i mere eller mindre faldefærdig Stand. Blandt disse er Moskeen El Mebrak (d. e. Nedknæling) en Gjenstand for særlig Ærefrygt. Her skal nemlig Chalifen Omars Kamel, som bar Koranen (efter Andre Muhameds egen Kamel) have knælet: paa en Stenplade vises endnu fire Huller som Indtryk af Kamelens Knæer. Foruden denne kan fremhæves Chalifen Omars Moskee med sin udmærket skjønne Søilerække, hvoraf de sexten ere af Marmor, de andre af Basalt; muligen ere de tagne fra ældre Bygninger, Kirker eller Templer, men den phantastiske Sammenstilling af de forskjellige Søileordener er meget virkningsfuld. I det ene Hjørne findes et høit firkantet Taarn, til hvis Top en vel tilhugget Stentrappe fører op. Heroppe fra overskuer man hele den store Ruinmark, som Bosra nu er: de tagløse Huse, de sammenfaldne Kirker, de revnede Mure og den uendelige Mængde Stenblokke, som ere henslængte overalt — udenfor Byen de udyrkede og træløse Marker, og endelig længst ude i den fjerne Horizont Ørkenen.

Hvad der giver Bosra sit eiendommelige Udseende fremfor andre Ruinstæder i Syden og Østen, er Mangelen paa Vegetation. Ellers pleier Naturen at drage ligesom et Slør af levende Grønt over Ødelæggelsen, men dette er ikke Tilfældet her. Ingen Træer, ingen Buske, neppe nok et Par Græsstraa hist og her, men overalt de nøgne Stene i uhyre Masser, op af hvilke de enkelte Søiler og Murrester hæve sig i Veiret. Netop denne øde Goldhed i Modsætning til det yppige og rige

Kulturliv, som tidligere har blomstret her, giver Bosra Præget af den dybeste Melancholi.

En stærk Modsætning hertil danner Kanawat, hvorhen vi begave os fra Bosra. Ogsaa her er Ruiner af Theatre, Templer og Kirker, maaske fuldt saa mange som i Bosra, men her er rindende Vand, her er Træer og Buske, som spire op mellem Ruinerne, og disse faae derved et ganske anderledes frisk og tiltalende Udseende.

Vi kom til Kanawat sent om Aftenen, da det allerede var mørkt. Vi havde nemlig gjort en lille Omvei fra Bosra forat se to andre mærkelige Ruinstæder, *Kreje* og *Hebran*. I den første saae vi et prægtigt Vandbassin midt i Staden, omgiven paa de to Sider af en tredobbelt Søilerække, dækket med fladt Tag, under hvis Skygge man kunde tage Sæde og glæde sig ved Synet af det klare Vand — en Indskrift meddeler, at det er et Værk af Romerne. Hebran er en Druserby, liggende paa en fremspringende Høi med vide Udsigter over Sletterne rundt om. Vi vare nu komne op i Hauranbjergene paa den østlige Side af Sletten, her findes en Del Trævæxt. Vi spiste vor Frokost under Søilehallen af en tidligere Pragtbygning, halvt Slot, halvt Kirke, idet vi tillige nøde den herlige Udsigt, der aabnede sig til alle Sider. Lige for os mod Nord havde vi den pyramideformede Vulkan *Kleb*, der nu er udbrændt, men hvorfra engang vældige Lavamasser strømmede ud og dækkede Sletterne. Nede langs Foden af Bakken saae vi et langt Tog af unge Kameler drage forbi: man fortalte os, at de tilhørte en omvandrende Nomadestamme, men vare blevne optagne paa Byens

Sædemarker, og at Scheiken vilde indkræve Mulkter for dem, inden han atter tilbagegav dem — en halv Mejiddi (d. e. omtrent halvanden Krone) for hver Kamel.

Medens vi selv droge op i Bjergene, havde vi sendt Pakdyrene med Proviant, Senge og den øvrige Bagage i Forveien ad en bedre Vei til *Suweidah*, hvor vi skulde indtræffe Kl. 2. Vi forsinkede os imidlertid ved vore Besøg i Kreje og Hebran saa meget, at Klokken blev sex, inden vi naaede Suweidah, og Følgen heraf var, at da vi gjorde Holdt foran Scheikens Hus, der er omgivet af en Søilerække, Resterne af et Tempel, i hvilket det er bygget ind, meddelte man os, at hele Bagagen var gaaet Nord paa til Kanawat. Saa vare vi nødte til at følge bagefter, skjøndt vi grumme gjerne vare blevne i Suweidah, hvor der er Adskilligt at see. Vi maatte nu nøies med i største Hast at gjøre en Vandring gjennem Byen, hvor vi navnlig dvælede ved Ruinerne af den store Kirke fra det fjerde eller femte Aarhundrede. Taget er styrtet ned og det Meste af Sidebygningen er forsvundet, kun Søilestumper omgive Kirkens Grundplan; derimod er en stor Del af Ydermuren bevaret; navnlig gjør Vestsiden et prægtigt Indtryk med sine tre Indgange, ligeledes Nordmuren med en Række af rundbuede Vinduer. Men der var ingen Tid til lange Undersøgelser, thi Solen stod allerede lavt paa Himlen. Vi bestege atter vore Heste og droge videre. Udenfor Byen saae vi en lille Bygning tegne sig skarpt mod Aftenrøden. Det er et Gravmonument i romersk Stil, som ifølge en Indskrift en arabisk Emir i det første Aarhundred har ladet opføre over sin Hustru. Ikke langt herfra mødte vi et Par Arabere

med lange Bøsser. Paa vort Spørgsmaal, hvor de skulde hen, svared de: til Kanawat; vi toge dem da med os som Veivisere og tillige som en Art Escorte. Vi stege nu op i Dschebel Haurans vestlige Affald og beundrede den pragtfulde røde Aftenhimmel ude over Sletten.

Men Lyset svandt hurtig, og det gjaldt om at komme rask afsted. Vi dreve vore trætte Heste fremad og skyndede paa, saa meget vi kunde. Vore Veivisere fortalte os, at vi ikke vilde finde Scheiken i Kanawat hjemme: han var reist bort for at mægle Fred mellem et Par Araberstammer i Nærheden, der vare komne i Strid. De havde leveret hinanden et formeligt Slag, hvori tyve Mand vare blevne dræbte, og ligesaa mange saarede. Dette var nu ikke videre beroligende, thi naar slige indbyrdes Feider udbryde, vaagner ogsaa Arabernes Rovlyst, og det gaaer da let ud over de Reisende. Vi rede gjennem Skov og saae Krat og Buske til begge Sider; Mørket faldt saa stærkt paa, at jeg ikke kunde see Veien, der var fuld af Sten, men maatte overlade min Hest at finde frem, idet jeg styrede efter mine Reisefællers lange hvide Støvkapper, der lyste for mig som Spøgelser i den mørke Skov. Af og til plaskede Hesten gjennem Vand, vi passerede da en Bæk eller et Vandløb. Pludselig kom vi ud paa et mere aabent Sted og overraskedes ved Synet af ranke Søiler, der reiste sig mod den lyse Nattehimmel. Det var den første Hilsen fra Kanawat: Ruinerne af et Tempel, der ligger udenfor Byen. Endnu et Stykke Vei havde vi at tilbagelægge gjennem Skoven, saa kom vi til lange Mure, Huse og Bygninger glede forbi os

som Skygger, endelig kom vi op paa Toppen af en Bakke. Der gjorde vi Holdt foran et lille Hus, hvorhen vore Senge og den øvrige Bagage var bragt. Paa den Vis kom vi altsaa til *Kanawat.*

Som efter Bosra, saaledes har man ogsaa søgt efter Kanawat i det gamle Testamente og troet at gjenfinde det i Kenath, som nævnes i 4. Mos. 32, 42. Byen vilde i saa Fald være meget gammel, men det er tvivlsomt, om det er den samme By, og om ikke Kanawat ligesom Bosra er af en meget senere Oprindelse, fra Romerherredømmets Tid henimod Christi Fødsel. Josephus omtaler den under Navnet Kanatha, og de talrige Ruiner samt forskjellige Indskrifter vise, at den i den romerske Keisertid, fornemmelig under Antoninerne, har staaet i fuld Blomstring. Christendommen fandt tidlig Indgang her som i Bosra, og paa de store økumeniske Concilier i femte Aarhundrede nævnes Biskopper fra Kanatha.

— Fredag Morgen den 3. Mai vare vi tidlig oppe, da Natteleiet ikke havde været det bedste. Morgentoilettet blev af Mangel paa Plads foretaget udenfor Huset under aaben Himmel i Overværelse af en talrig Skare af Byens Indvaanere, som med største Interesse fulgte Paaklædningsscenens Enkeltheder, der for dem syntes at være noget Nyt og Ukjendt. Saa gik vi ud for at tage Byen og dens Ruiner i Øiesyn. Vi vare noget trætte og følte os medtagne af de sidste Dages Anstrængelser, men den friske Luft og de interessante Oldtidslevninger styrkede os snart og gav os nye Kræfter.

Staden er bygget paa begge Sider af Bjergstrømmen *Kanawat*, der gjennemskærer den som en dyb Dal

eller Wadi. Nuomstunder er den kun beboet af nogle faa Druserfamilier, medens en stor Deel af den gamle By er ubeboet, ja ligger tildeels skjult under Egekrattet og maa opsøges mellem dette. Men netop denne Kratskov i Forbindelse med enkelte Kilder og Vandløb giver Kanawat et malerisk og langt mere tiltalende Udseende end Bosra. Hele Staden er bygget paa en Bjergskraaning, der langsomt reiser sig i Veiret i Retningen fra Nord til Syd, saaledes at den sydligste Deel danner en Art Akropolis, oppe fra hvilken man seer Byen brede sig og danne et vidtstrakt Skue, gjennemstrømmet af Wadien, der gaaer i Retningen fra Sydøst til Nordvest.

Vi gik over den temmelig dybe og steile Wadi, over hvilken en gammel Vandledning fører, forbi en Vandmølle og kom først til det antike Theater. Det er anlagt i selve Wadien, udhugget i dens Klippesider, der danne et naturligt Rygstød for det. Ni Rækker Bænke ere bevarede, og fra de øverste af disse haves en herlig Udsigt til det snedækte Hermon. I Midten af Theatret var et skyggefuldt Figentræ voxet op og ikke langt fra dette fandtes en Cisterne. I Omfang var dette Theater meget mindre end det i Bosra, med hvilket det rimeligvis er samtidigt, men det friske Grønne og den deilige Udsigt gjorde det til en overmaade yndefuld og tiltalende Plet, fra hvilken vi kun ugjerne løsreve os. Ikke langt fra Theatret fandtes Levninger af et Nymphæum, atter her udøvede en Kilde og den rige Plantevæxt en høist velgjørende Virkning. I nogen Afstand saaes et høit Taarn, der har hørt til Stadens Befæstning. Vi stege langsomt op ad Bjergskraaningen,

kom forbi mange Huse fra Oldtiden, som nu stode ubeboede, gik tilbage over Bjergstrømmen og stege op til Akropolis. Her mødte os først Ruinerne af et stort Bygningscomplex, der nuomstunder benævnes Serailet eller Paladset. Det bestaaer af to eller tre Søilehaller, der ere byggede ind i hinanden. Vi træffe først en stor treskibet Basilika med Choret i Syd. Anlæget minder i Meget om de gamle Kirker St. Agnese og St. Lorenzo i Rom og synes at være omtrent fra samme Tid, det fjerde eller femte Aarhundrede. Taget og Loftet er styrtet sammen, men de fleste af de korinthiske Søiler, over hvilke Rundbuerne hvælvede sig, staae endnu. Foran denne Kirke er en firkantet Søilegaard, der har dannet en Forgaard til den og aabner sig mod Nord til en Porticus med sex pragtfulde korinthiske Søiler. Umiddelbart ved Siden af denne Forgaard findes en anden rimeligvis endnu ældre Pragtbygning, som det synes en Basilika, der oprindelig har havt Choret i Øst, men senere ved en Ombygning er blevet dreiet saaledes, at Choret kom til at ligge i Syd, medens det ældre Chor blev gjennembrudt ind til hin førnævnte Forgaard, ind til hvilken en tredobbelt Bue fører, baaren af korte Søiler. Over Portalen i Vest, som fører ind i Kirken, er udhugget Korset og dernæst Forziringer af Vindruer og Ranker. Det er vanskeligt at danne sig en klar Forestilling om Forholdet mellem disse Bygninger. Muligvis har den sidstnævnte oprindelig været et hedensk Tempel, der er blevet ombygget til en christelig Kirke. Men det synes, at man senere har fundet den for lille og opført en meget større Kirke, nemlig den, som først blev omtalt, til

hvilken den ældre og mindre Kirke blev et Slags Capel. hvorfor hin Gjennembrydning af Muren fandt Sted. Andre holde for, at hin større Pragtbygning har været det biskoppelige Palads. Hvordan dette nu end forholder sig, var det meget interessant her at iagttage, hvorledes de forskjellige Bygningsstile blande sig mellem hverandre: paa den ene Side de rene strængt lovbundne classiske Byggeformer. paa den anden Side de nye christelige Elementer, der sammenstillede med hine tage sig disharmoniske, stundom smagløse ud, men alligevel varsle om en hel ny Kunststil, der er i Færd med at arbeide sig frem. Det Hele giver da et tro Billede af hin urolige Gjæringstid, da den antike høit udviklede Cultur og den nye christelige Tro kæmpede med hinanden om Verdensherredømmet.

Fra de sammenbyggede Basiliker gik vi nogle Skridt høiere op ad Skraaningen og traf paa dennes øverste Høide et Monument af utvivlsomt hedensk Oprindelse, nemlig et Tempel med en Forhal, der bæres af fire store Søiler, hvoraf de to endnu staae opreiste, indenfor staae to mindre Søiler, der danne Indgangen til Hallen. Hele Bygningsstilen er elegant og vel gjennemført i alle Forhold, et Udtryk for den classiske Stil i dens fulde Renhed. Templet bærer tydelige Spor af i senere Tider at have været omdannet til et Castel, hvortil dets høie Beliggenhed, som dominerer hele Byen, der ligger nedenunder, gjorde det vel skikket. Ogsaa Stykker af Stadens gamle Mure og Porte ere bevarede, ligesaa forskjellige Grave udenfor Byen, tildeels skjulte i Egekrattet, som overgroer og dækker dem.

Vi stege ned fra Høiborgen og gik rask gjennem

Egekrattet, der voxer frodig heromkring og synes at være den sidste Rest af Basans navnkundige Egeskove. Her traf vi paa hint Tempel, hvis Søiler vi havde seet rage i Veiret den foregaaende Aften. Ogsaa det tilhører, ligesom Templet oppe paa Akropolis, den classiske Oldtid; det bestaaer af en Celle, omgivet af sytten Søiler og desforuden en Porticus, bestaaende af en dobbelt Søilerække, hver paa sex Søiler. Cellen er ganske forsvunden og af Søilerne staae endnu kun syv opreiste. De staae paa Piedestaler, ere 22 Fod høie og tilhøre den korinthiske Orden, alle ere udførte med megen Elegance. Ifølge en Indskrift, som endnu er bevaret, var Templet indviet til Solguden; det er opført paa en Stenterrasse og dets høje Beliggenhed frembyder et herligt Rundskue til alle Sider. Efter tilstrækkelig at have nydt dette skjønne Skue vandrede vi atter tilbage til Byen, gik opad Gader, hvis faste Brolægning øiensynlig skrev sig fra Romertiden, besøgte Scheikens Hus, der er et smukt bevaret Hus fra Oldtiden med tvende Søiler foran Indgangen, og naaede saa endelig atter vort Kvarteer.

Efter at have indtaget vor Frokost og hvilet os lidt ud, bestege vi atter vore Heste og rede til de store Ruiner af Templet i *Siah*, som ligge en halv Mils Vei Syd for Kanawat. Dette vældige Tempel blev opført af idumæiske Fyrster i Tiden umiddelbart før og efter Christi Fødsel. I Nischer i Forhallen vare Statuer opreiste af dem, deriblandt ogsaa en Statue af Herodes den Store, hvoraf desværre kun ubetydelige Rester ere tilbage, men en græsk Indskrift paa Piedestalen nævner hans Navn. Templet var helliget til

den syriske Afgud *Baalsamin* og menes efter hele sit Anlæg at have frembudt Lighed med Templet i Jerusalem. Vi vare meget spændte paa at tage dette mærkelige Sted i Øiesyn, men her ventede os en Skuffelse. Templet er anlagt paa Toppen af en aflang Høi, ad hvis bratte Skrænter vi med Besvær arbeidede os op. Omsider naaede vi Toppen og saae — en vældig Ruinmasse af større og mindre Stenblokke væltede over Høiens Flade. Ødelæggelsen var fuldstændig, der var ikke et eneste Murstykke eller Søilestykke, som reiste sig over dette Chaos. Atter her er Templets Ødelæggelse rimeligvis paabegyndt af Menneskehænder (muligvis troesivrige Christne, der have villet nedbryde det hedenske Tempel), men den er bleven fuldført af Jordskælv. Thi kun et eller flere saadanne have formaaet saa skaanselløst at strække Alt til Jorden, som det her er skeet. Paa den anden Side har dette havt det Gode, at det Meste er blevet liggende i den Orden, hvori det er blevet nedkastet, og da intet større Byggeforetagende har fundet Sted i Nærheden, har det faaet Lov at blive liggende saa temmelig urørt. Herved er det blevet muligt, at man ved et omhyggeligere Eftersyn og ved at bortvælte nogle af de sværeste Stenblokke kan eftervise Grundplanen og paa sine Steder Trapper og Murenes Fundamenter, som nu ligge skjulte under Ruinhobene. Grundanlæget syntes mig dog ikke saa meget at minde om Templet i Jerusalem, som snarere om de store ægyptiske Templer. Ligesom ved disse findes der to store Forgaarde foran Helligdommen: den første er 120 Fod lang, den anden 160, Bredden er den samme for begge, nemlig 48 Fod. De ere bro-

lagte med Lavaplader, og til hver af dem har en mægtig Port, i Lighed med de ægyptiske Pyloner, ført ind, hvilke dog nu ere ganske omstyrtede. Efter at have gjennemvandret disse to Forgaarde skred man ad en Række Trin, som for største Delen ere skjulte under de nedvæltede Stenblokke, op til den tredie Afdeling, liggende Øst for de to foregaaende og indesluttende den egentlige Helligdom. Denne indledes med en ny Forgaard, der paa de tre Sider var indhegnet af Søilegange, paa den fjerde Side, mod Øst, laa Templet[1]). Dette var opført i tvende Stokværk: i det nederste var anlagt en Forhal, i hvilken hine ovennævnte fire Statuer vare opstillede, en pragtfuld Dør førte ind til Tempelcellen. Om dennes Udstyr vides endnu Intet, men det er sandsynligt, at en Rydning af Pladsen og mulige Eftergravninger ville skaffe Underretning herom.

Vi kravlede omkring paa de store Stenblokke og søgte at danne os et anskueligt Billed af Tempelanlæget. Ogsaa undersøgte vi mange af Stenblokkene og det Billedværk, som var udhugget paa dem. Vi fandt Brudstykker af vingede Ørne, af Vinranker, Græshopper o. Lign., som have tjent til Decoration. Ogsaa et Alter saae vi med to Bukke udhuggede paa Siderne, det har formodentlig været opstillet foran Templet og tjent ved Offringer, som frembares her. Der syntes i alt dette at fremtræde en særegen Blanding af græsk Kunststil med en yppig og mere ubunden østerlandsk Phantasi. Det fritliggende Tempel har havt en herlig Beliggen-

---

[1]) Grundplaner og Tegninger af Templet findes i de Vogües store Pragtværk: *La Syrie centrale.*

hed: til alle Sider frembøde sig frie Udsigter, navnlig til Kanawat og dets Paladser og Tempelbygninger, som reiste sig lige overfor os i nordlig Retning.

Vor Reise gik derefter atter mod Nord, vi kom igjen forbi Kanawat, hvis rige Bygningslevninger vi havde paa vor venstre Haand, og stege op paa det vestre Affald af Hauranbjergene. Tæt ved vor Vei laa et Par af de pyramideformede Vulkaner, som nu ere udbrændte, men hvis Lavamasser engang have oversvømmet Ledscha'en. Vi rede langs Bjergskrænten med pragtfulde Udsigter over Sletten, der bredte sig under os paa vor venstre Side. Det var en deilig solklar Eftermiddag, Ledscha'en laa i en herlig Belysning, langt borte saae vi Vand skinne i Sollyset, det er Smaasøer, som findes derinde. Maalet for vort Ridt var Schubba, det gamle Philippopolis. I denne By var den romerske Keiser Philippus Arabs født, og han hædrede sin Fødeby ved at udsmykke den med en Række Pragtbygninger. Murenes Omfang og de betydelige Ruiner, som findes indenfor disse, vidne om, hvor statelig og anselig denne By engang har været. Nu er det Meste af den ubeboet, og kun nogle Druserfamilier have taget Bolig i den.

Schubba ligger ved Foden af Bjergene paa et Lavaplateau lige paa Grændsen af Ledscha'en. Det var blevet seent paa Eftermiddagen, inden vi oppe paa Bjergskraaningen fik Øie paa den, og saa havde vi endnu et godt Stykke Vei at ride ned ad Bjerget for at naae Sletten. Byens gamle Mure ere fuldstændig bevarede samt de otte Porte, hvoraf hver fører ind til en lang Gade. Vi kom ind gjennem den søndre Port og droge op ad en saadan lang Gade, hvis antike

Brolægning med de fast sammenføiede polygone Lavaplader var i fortræffelig Stand. Solen var gaaet ned. men den vestre Aftenhimmel lyste endnu med et stærkt rødligt Skær, og mod dette saae vi Søiler og Buer aftegne sig skarpt. Det var overordentlig stemningsfuldt og storartet at see disse Rester af en rig og pragtfuld Oldtidscultur halvt omtaagede af de dunkle Aftenskygger, medens det svindende Sollys paa Himlen lagde ligesom Erindringens forklarede Gyldenskær over dem.

Vi tog, som vi pleiede, ind hos Scheiken, der her boede i et Palads med et vældigt Gaardsrum og en saadan Labyrinth af Gange, at jeg kun med Besvær kunde finde ind til den høie Stenhal. i hvilken vore Senge vare opstillede. Mine Reisefæller gik ud forat tage nogle af Ruinerne i Øiesyn, men fik paa Grund af det nu stærkt indtrædende Mørke ikke Stort at see; jeg foretrak at tage Plads i en aaben Porticus .med Spidsbuehvælvinger, som laa lige ved Indgangen til Scheikens Gaard, og hvorfra man i uforstyrret Ro kunde betragte den svindende Aftenrødme.

Næste Dag havde vi Sol og Lys nok til at gjøre en frisk Morgenvandring gjennem Staden. Som Bosra blev ogsaa Philippopolis gjennemskaaret af to lange snorlige Gader, der rimeligvis have været smykkede med Søiler langs Siderne. Den antike Brolægning er ypperlig bevaret. Hvor de to Gader skære hinanden under en ret Vinkel, sees endnu fire meget store Postamenter. Man har meent, at paa disse have store Statuer været opstillede, men da der intet Spor findes af saadanne, vilde det maaske være rigtigere at ansee dem for Levninger af en firkantet Buehvælving i Lighed

med den bekjendte Janus qvadrifrons i Rom, og som altsaa maa antages at have staaet lige over Skæringspunktet af de to Gader. Tæt ved staae fire store korinthiske Søiler, rimeligvis Levninger af et Tempel. Længere borte i en anden Gade findes store Ruiner af Thermer eller Bade, der frembyde Lighed med Caracallas Thermer i Rom, ligeledes høie Buer af en Vandledning, der har ført Vandet fra Bjergene ind i Staden. Endelig kan nævnes det antike Theater, hvoraf de syv Sidderækker ere tydelig bevarede tilligemed en Deel af Scenen, samt Levninger af Templer og andre Bygninger, hvilket Alt vidner om den fremtrædende Plads, som denne By har indtaget i de første Aarhundreder efter Christus.

Schubba var den sidste store Ruinstad, som vi besøgte i Hauran. Vi droge herfra i to trættende Dagsreiser i nordlig Retning op til Damaskus. Veien gik langs den østre Side af Ledschaen, atter her kom vi forbi store høie Vulkankegler, blandt hvilke *Tell Schihan*, paa hvis Top en lille muhamedansk Weli kneiser, er den betydeligste. Iøvrigt frembød Veien Intet af Interesse, den gik for største Delen over et stort udyrket Plateau. Efter et langt Ridt naaede vi Druserbyen *Dekir*, hvor vi gjorde Rast hos Scheiken, der anviste os et Rum ovenover et gammelt Tempel, hvis Søiler tildeels endnu sees i det lavere Stokværk. Vort Komme vakte stor Opsigt, thi i denne By havde man ikke før seet Mænd i frankisk Klædedragt. Selvfølgelig samledes lidt efter lidt Størstedelen af Befolkningen, Store og Smaae, deels inde i vort Værelse, deels i en tæt Klynge udenfor Døren, og iagttoge os med største Opmærksom-

hed, medens vi indtoge vort Maaltid. Derefter fortsatte vi vor Reise Nord paa; vi havde ventet at kunne faae Nattekvarteer i Byen *Suwaret el Kebireh*, men den befandtes at være »død« eller i saa høi Grad forladt af sine Indbyggere, at vi ikke kunde finde Modtagelse nogensteds. Saa maatte vi drage videre og kom temmelig seent om Aftenen til Byen *Brak*. Den var ikke i stort bedre Tilstand, idet de fleste Indbyggere havde forladt den paa Grund af jævnlige Overfald af Beduinerne. Vi fandt dog Kvarteer hos en Druse, der netop var ankommen nogle Dage forinden. Han havde tidligere boet i Libanons Bjergdale, men var, som han fortalte os, bleven indviklet i en Proces, og det var begyndt at gaae op for ham, at denne Proces vilde ende med hans fuldstændige Ruin. Saa tog han en rask Beslutning, samlede sin Familie og sine rørlige Eiendele og drog ned til Hauran, hvor han nu havde taget en af de mange tomme Gaarde i Besiddelse og netop var i Færd med at indrette sig. Han overlod os meget villig en Deel af Gaarden til fri Afbenyttelse, og vore Folk havde allerede tændt et muntert Baal samt opstillet vore Senge ude i det frie Gaardsrum under aaben Himmel, medens de havde sat Heste og Muldyr ind i en Stald. Vi fandt det dog hensigtsmæssigere at gjøre det omvendt: vi lode Dyrene drive ud i Gaarden og vore Senge flytte ind i Stalden, efterat vi først havde faaet den nogenlunde renset. Vi manglede i hvert Fald ikke frisk Luft derinde, thi Ydervæggen og det halve Loft var borte, saa vi havde deilig fri Udsigt til Stjernerne, hvis der havde været saadanne at see. Men det var der uheldigvis ikke; en Chamsin var

ifærd med at reise sig og dækkede Himlen med sine Skyer. Natten var usædvanlig lummer og trykkende, men heldigvis blev det ikke Regn, i hvilket Tilfælde vi vilde have været ilde farne. I Nærheden var opført en tyrkisk Kaserne, hvori nogle Soldater vare indkvarterede; et Par af dem fik vi mod en Bakschisch til at holde Vagt for os om Natten, der iøvrigt hengik uforstyrret.

Og dette var den sidste Nat i Hauran. I en deilig frisk Foraarsmorgen rede vi op imod Damaskus over den store Slette, som i det Fjerne krandses af blaalige Bjerge, blandt hvilke det snedække Hermon særlig frydede vort Øie. Veien her er fra gammel Tid usikker og fører Navnet »Røverveien«, thi Beduinerne have uhindret Adgang fra de store Ørkener, fra hvilke de komme og atter forsvinde med Lynets Hurtighed. Vor Dragoman fra Palæstina speidede ud til alle Sider, om der pludselig skulde vise sig Ryttere i den fjerne Synskreds. Der viste sig dog Intet, som kunde vække Uro; enkelte fredelige Reisende droge forbi os, venlig hilsende. Det tør vistnok antages, at Sikkerheden her er afhængig af Aarstiderne, hvilket atter vil sige af Beduinernes Vandringer. I Foraaret og Forsommeren færdes de længer Øster paa, og da vil der neppe være Noget at frygte for et større Antal Reisende. Men længer ud paa Sommeren, naar den brændende Solhede afsvider Græsset og Urterne, drive de deres Hjorder længer mod Vest og nærme sig Damaskus, og da turde det være mindre sikkert at færdes her.

Det var et herligt Skue, da vi naaede op til Slettens Høiderand og i det Fjerne saae Damaskus, om-

givet af sine Haver, som her i den lange Afstand viste sig i et dunkelblaat Lys i Modsætning til de omgivende Bjerges lysblaa Baggrund. Vi havde dog endnu et godt Stykke Vei dertil og skulde i rigeligt Maal føle Dagens Hede og Besvær, inden vi naaede did. Solen brændte varmt i Middagstimerne, og en trykkende Lummerhede leirede sig over de aabne skyggeløse Sletter. Først ud paa Eftermiddagen kom vi til Damaskus' Porte og havde endnu et trættende Ridt først gjennem den meget lange Forstad *Meidan* og dernæst gjennem Staden selv, inden vi naaede det engelske Victoriahotel, hvor vi kunde udhvile os et Par Dage og atter glæde os ved det civiliserede Livs Bekvemmeligheder efter at have overstaaet de Besværligheder og Afsavn, som en Reise i Hauran medfører. Her i Damaskus skiltes vi fra vor vakkre Fører, Consul Løytved, med en hjertelig Tak for den Omhu, han havde viist for os, og for den Iver og Interesse, hvormed han havde ført os om i dette mærkelige, af Fremmede kun lidet besøgte Land. —

Og hvad betyder saa dette Hauran? kan man vel tilsidst spørge — hvad betyde disse Templer, Triumphbuer, Kirker, sønderbrudte Portaler og omstyrtede Søiler? Svaret kan gives ganske kort: Hauran betyder et udfyldt Hul i Culturhistorien. Det er et nyt Pompeji, ikke under, men over Jorden. Hvad Vulkanens Aske har bevirket hist, det har Barbarernes Vildhed og Ørkenens Ensomhed bevirket her, at Landet har ligget urørt og ukjendt i lange Aarhundreder. Ganske vist, fuldt saa vel som Pompeji er Hauran ikke blevet bevaret, men

der er dog altid saa Meget tilbage, at det lettelig i Tanken lader sig sammenføie til et Hele. Ei heller er det et enkelt Øieblik, hvori som i Pompeji Alt er blevet fæstnet og stivnet, men en Række Aarhundreder, næsten et halvt Aartusind, og tilmed en af de vigtigste Perioder i Historien, nemlig den, da Hedenskabet med al sin rige Cultur langsomt forsvinder, og en ny Tro er ifærd med at vinde Hjerterne. Den optager først Hedenskabets Culturformer umiddelbart, saaledes som den forefinder dem, dog snart begynder den en Omdannelse, først ganske umærkelig, men efterhaanden i stedse større Fjernelse, indtil omsider en heelt ny Cultur er fremkommen, den, som har behersket Verden indtil den Dag idag, den christelige Cultur. Og denne Omdannelsesproces kunne vi følge i Hauran og Mellemsyrien som intet andet Sted. Ikke, at den har været noget Enestaaende for denne Landsdel — paa ingen Maade. Hvad her er skeet, er slet ikke Andet, end hvad der er skeet i hele Sydeuropa, en Deel af Tydskland og Frankrig, i alle Lande, hvor Christendommen mødtes med den fuldt udviklede antike Cultur. Men af den Brydning, som herved fremkaldtes, er i disse Lande Lidet eller Intet tilbage; de nye Slægter, som voxede op, omdannede eller nedbrøde, hvad Fædrene havde virket, og hine Blandingsformer maatte vige Pladsen for renere og skarpere udviklede Kunst- og Culturformer. Men i Hauran ere de blevne staaende paa Grund af de eiendommelige Vilkaar, hvorunder dette Land blev stillet, saaledes som det ovenfor er paavist. Beskuelsen af de mærkelige Mindesmærker her fremkalder et Indtryk i dobbelt Retning. Den rene

og ædle Klassicitet er i Begreb med at forsvinde. en subjectiv Vilkaarlighed begynder at gjøre sig gjældende, ofte med en underlig Smagløshed. Det er Kunstens Forfald, der her er stillet os for Øie, og det virker frastødende. Men man vilde have høilig Uret, om man kun har Øie for denne Side af Sagen. En opmærksommere og dybere Betragtning vil vise, at vi her ikke blot have Culturens Efteraar og Vinterdvale, men at her ogsaa er et spirende Foraar. Udaf den classiske Culturs faste og lovbundne Former er der noget Nyt, der arbeider sig frem, keitet, usikkert, famlende, ofte staaende aldeles isoleret, og det er, som om de, der føre det frem, ikke selv vide, hvad de skulle gjøre med det, men vi gjenfinde det i en senere Udvikling i Occidenten udviklet til Klarhed, Bestemthed og Harmoni med sine Omgivelser, og vi forstaae da, at hvad vi saae i Hauran, var de første Elementer af en ny Kunststil, der er ifærd med at arbeide sig frem. Fornemmelig gjælder dette om Kirkerne, der vise os en Overgangsperiode, som ligger forud for den fuldendte Stil, hvilken Middelalderen viser os. Saaledes med de to ovenfor omtalte Domkirker i Zora og Bosra: de ere byggede nogle faa Aaringer før Sophiakirken i Konstantinopel, men det er tydeligt at see, hvorledes det store architektoniske Kuppelproblem, som er heldig løst i den sidstnævnte, forsøgsvis arbeider sig frem i de to første. Det bliver Kunsthistoriens Sag at gjennemføre dette i Enkelthederne; her vil det være nok at antyde, hvilken Betydning de talrige architektoniske Mindesmærker i Hauran have for den rette Forstaaelse af den vesterlandske Kunstudvikling.

Hertil kommer et Fund af en heel anden Art, som har ikke mindre Interesse for de mere specielle Forskninger, det er den store Mængde Indskrifter, som findes paa Bygninger eller paa enkelte Stene. Netop naar man kommer fra Jerusalem, hvor næsten Alt, hvad der kan kaldes for Indskrifter, fattes, hvorfor man ved Studiet af Jerusalems Topographi i Oldtiden stadig bevæger sig paa usikker Grund og kun med den største Forsigtighed kan opstille sine Gisninger — netop da paaskjønner man Værdien af disse Indskrifter i Hauran og kan kun ønske, at lidt af denne store Rigdom kunde være bleven Jerusalem til Deel, hvor ganske vist de antiquariske Undersøgelser bevæge sig i langt fjernere liggende Tidsperioder. De talrige Indskrifter i Hauran ere affattede deels paa Arabisk, deels paa Græsk og Latin: de angive for en stor Deel Opførelsen af Bygningsværker eller Indvielse af Tempelgaver, udtale Bønner eller fromme Velsignelsesønsker, mange ere Grav-Indskrifter, og de have ofte stor Betydning ved at afgive faste Støttepunkter for Tidsberegningen. Endnu større Betydning i saa Henseende have de mange Mønter, som ere fundne og stadig findes i Hauran. Consul Løytved har paa sine forskjellige Reiser efterhaanden samlet en betydelig og værdifuld Møntsamling. Det maa høiligen ønskes, at man i Tide vil erhverve sig den her i Danmark, inden den gaaer over til fremmede Hænder, Amerikanere eller Englændere, som allerede ere stærkt ude efter den.

Og det gjælder ikke at forsømme Tiden. Er Adgangen til dette mærkelige Land bleven lettere og Sikkerheden bleven større, saa at man kan færdes

uden at møde de Farer, hvorfor tidligere Reisende vare udsatte — saa er paa den anden Side Haurans Monumenter mere udsatte for Ødelæggelse paa Grund af den stigende Sikkerhed. Alt som Indvandringen i Landet tiltager og Befolkningen sikkres mod Beduinernes røveriske Indfald fra de omliggende Ørkener, blive ogsaa de forladte Bygninger og Paladser tagne i Brug, og mange af dem nedrevne. Navnlig klages der stærkt over de indvandrede Tscherkesser, der vise megen Flid til at opdyrke Landet, men netop derfor ogsaa megen Flid til at ødelægge de gamle Monumenter. Slig Ødelæggelse af Oldtidsminderne truer ikke blot Hauran, men hele Palæstina og Jerusalem i Særdeleshed. I samme Grad som Samfærdselsmidlerne gjøre Reisen lettere og den stigende Sikkerhed gjør Farerne mindre, i samme Grad tiltager Usikkerheden for de gamle Mindesmærker, og de faa Rester, der endnu ere bevarede, svinde bort. Men desto nødvendigere bliver det ogsaa, medens det endnu er Tid, omhyggelig at iagttage og beskrive, hvad der endnu er at see, at dette i alt Fald kan tjene til Veiledning for de kommende Slægter, der muligvis ikke mere kunne faa at see, hvad der blev forundt os at skue.

XI.

Tyrkiske Forhold.

Ordet »tyrkisk« fremkalder en dobbelt Tankebevægelse hos os, som gaaer i lige modsat Retning, nemlig Tanken om det Ophøiede og Tanken om det Latterlige. Som bekjendt ligge disse tvende Begreber trods al anden Forskjel hinanden meget nær, ja saa nær, at de stundom slaae over i hinanden, men det hører dog til Sjældenhederne, at de begge fremkaldes samtidig, saaledes som ved det nævnte Udtryk. Dette fremkalder paa een Gang Tanken om noget overordentlig Stort og Mægtigt, Alvorsfuldt og Værdigt, og til samme Tid Tanken om noget Tomt og Intetsigende, Bagvendt og Forkeert, der fremkalder Latter. Undersøge vi nærmere Grunden til denne mærkelige Dobbelthed, ville vi finde, at den ligger i Tyrkiets forskjellige Magtstilling i Fortiden og i vore Dage. For to og tre Aarhundreder siden var Tyrkiet en vældig Krigsmagt, som seirrig trængte frem til Lands og til Vands, en Skræk for det christne Europa, der stillede sig for dette som selve Antichristen og truede hele Christenheden med Undergang. De store Sultaner, som snart gjennemile Jorden i Spidsen for deres seir-

rige Hære, snart udhvile sig i deres Harem, omringede af de skjønneste Kvinder og uddelende Skatte og Kostbarheder med en rund Haand, fremkalde for Phantasien Billedet af det Storartede og det Ophøiede. Men lige det modsatte Indtryk fremkalder Tyrkiet i vore Dage, da det er nedsunket til et Skyggerige, som kun bestaaer ved de christne Stormagters Naade og maa kæmpe en frugtesløs Kamp mod den overlegne vesterlandske Cultur. Modstræbende tvinges det til at bøie sig for denne, men da det er fremmed for dens indre Aand, nøies det med at antage de ydre Culturformer, og den komiske Virkning fremkommer ved den Brask og Bram, hvormed disse overalt føres frem, og den indre Tomhed, som skjuler sig under dem. Og saaledes skeer det. at det Tyrkiske virker i dobbelt Retning paa os: forsaavidt der nemlig endnu er levnet Rester af hin ældre Tids Aand, virker det endnu stedse paa os med ophøiet Ro og Værdighed — hvor derimod den moderne Cultur er paaklistret som en ydre Fernis, der staaer i skrigende Modsætning til Aanden og Livet, vil den næppe undlade at fremkalde vor Latter.

Hvor dybt Tyrkiet end er faldet og hvor bundraadden Tilstanden i det hele er, besidder den tyrkiske Aand dog endnu Egenskaber, som fremkalde vor Beundring, og som særlig hos os Nordboer ville finde Sympathi. Hertil hører den Ro og Værdighed, hvormed Tyrken optræder, og som danner en velgjørende Modsætning til Arabernes og Grækernes skrigende Larm, fremdeles hans Ærlighed og Paalidelighed, og endelig hans levende Natursands. Tyrken besidder stor Kjærlighed for en rig og blomstrende Natur,

han elsker skyggefulde Træer, rislende Vandløb og klare Søer. Netop her træder Modsætningen mellem Tyrken og Araberen skarpt frem — den sidste er Ørkenens Søn, der helst streifer i ubunden Frihed om paa de skyggeløse, vidtstrakte Stepper. Hvilken Forskjel paa en arabisk og en tyrkisk Begravelsesplads: hist stikker en Deel hvide Stene og Støtter op af Sandet nøgent og bart under de brændende Solstraaler — her derimod høie Cypresser og Plataner, i hvis dæmrende Skygger Fuglenes melodiske Fløiten lyder. Og høist tiltalende er det, naar man har gjennemreist Palæstinas og Syriens træløse Høider, da at komme op til Lilleasien, hvor en rigere Trævæxt møder os. Saasnart man kommer til en større tyrkisk Stad f. Ex. Smyrna, glæder man sig ved at see de løvrige Træer mellem Bazarerne og Husrækkerne, ja man tænker med et lille Suk paa sin egen kjære Fødeby og ønsker, at dennes høie Øvrighed vilde gjøre en lille Udflugt til Smyrna og Konstantinopel for ved eget Øiesyn at overtyde sig om, hvilken malerisk Virkning spredte Trægrupper fremkalde i Gadernes og de lange Husrækkers trættende Ensformighed.

Et herligt Land med store landskabelige Skjønheder er nu tilvisse Tyrkiet! Hvilket lifligt Syn at seile op under Asiens Kyster en Foraarsmorgen og see de prægtigt farvede Bjerge at reise sig af det blaa Havdyb! Jo længere man kommer frem, desto skjønnere bliver det, indtil endelig Alt samler sig i en betagende Skjønhedsvirkning om Marmorhavet, Bosporus og Konstantinopel.

Med Rette nyder denne glimrende Hovedstad midt

imellem to Verdensdele Ry for sin henrivende Beliggenhed. De mægtige Husmasser, over hvilke Moskeernes Kupler og slanke Minareter hæve sig — Havet, der skyder sig ind mellem Kæmpestadens enkelte Dele, et Mylr af Mastetoppe og mellem de svære Skibe en Mængde let henglidende Baade — Cypresserne og Platanerne, den broget klædte Befolkning i tætte Skarer, de herligste Kyster og Smaaøer i Stadens umiddelbare Nærhed — Alt dette vil ikke undlade at sætte Phantasien i den stærkeste Bevægelse. Det kan da ikke undre, at poetisk stemte Reisende have givet deres Pen frit Løb og ikke kunne blive trætte af at udmale Konstantinopels Skjønheder med de meest glødende Farver. Og heelt Uret have de ikke, forsaavidt der ikke er Tale om en grundig og dybere gaaende Undersøgelse, men kun om det første umiddelbare Indtryk, som kan vindes ved nogle faa Dages Besøg under gunstige Veirforhold, thi saadanne ere rigtignok absolut nødvendige. Her vil Konstantinopel for den Reisende, som besidder Ungdommens Følelse og Varme, fremstille sig som en gylden Æventyrstad i Stemningernes brogede Farveskær. Kommer nu hertil den ubundne Frihed, hvilken man nyder her som andensteds i Orienten, idet man bevæger sig, hvor man vil, gjør og lader efter sine øieblikkelige Indfald uden nogensinde at hindres af kedsommelige Politibestemmelser, ja da vil man i den første Tid troe sig henflyttet i Phantasiens Vidunderland, hvor alle Vesterlandets trykkende og hæmmende Culturformer ere borttryllede og have givet Plads for et stemningsfuldt og rigt Naturlivs lykkelige Udfoldelse.

Dog et heelt andet Indtryk modtager man, naar man ikke nøies med det første flygtige Indtryk, men gjennem et længere Ophold eller gjennem et fornyet Besøg faaer Leilighed til en nærmere Undersøgelse. Det første Trylleskær, som lægger sin magiske Glands over Alt, forsvinder snart, og istedenfor faaer man det sørgelige Syn af et hensygnende Samfundsliv, som gaaer sin Undergang i Møde, og som ikke længer holdes oppe af nogen indre Livskraft, men kun af de ydre Omstændigheders Tryk, der forhindrer det fra at falde heelt fra hinanden. Her er ingen Trivsel eller Fremgang, men kun Stagnation og Tilbagegang; Vold og Uretfærdighed sidder i Herskersædet, Uvidenhed og Dovenskab lægger sit tætte Slør over Alt.

Hvad der allerførst vækker Vesterlænderens Forbauselse, saasnart han begynder at faae Øinene op for de virkelige Forhold, og det brogede farverige Tæppe, hvormed Østerlandet skjuler sin Elendighed, drages lidt til Side, er den fuldkomne Retsløshed. Vi, som fra vor første Barndom oplæres om vore Rettigheder og voxe op med Bevidstheden om vor lovlige Ret, som Ingen kan fratage os, vi have meget ondt for at tænke os et Samfund, hvor der aldeles ingen Ret er for den Enkelte, og hvor han er prisgiven for al Magthavernes Vilkaarlighed. Og saaledes er det i Tyrkiet. Sultanen eier alt Landet og al rørlig og urørlig Eiendom og kan tage det, naar han vil, ja ikke det alene, men han kan ogsaa tage en Mands Hustru og Børn, thi han er uindskrænket Hersker over alle troende Muselmænd og kan gjøre, hvad han finder for godt. Og om Sultanen ikke selv gjør det, saa kunne

hans Paschaer og høiere Embedsmænd gjøre det, thi de handle paa hans Vegne.

Under mit Besøg i Klosteret i Tiberias ved Genezareth Sø havde jeg en længere Samtale med en af Munkene. Han havde i en lang Række Aar opholdt sig der og klagede bittert over Tilstandene. Skjøndt Landet er frugtbart og godt, er Befolkningen dog dybt nedsunken i Fattigdom og Elendighed, og Intet vil trives. »Ere Skatterne da saa høie?« spurgte jeg. Han rystede paa Hovedet: »Dem er der Ingen, som klager over.« »Eller er Jorden saa dyr?« »De kan kjøbe Land for en Spotpris.« »Hvad er der da i Veien?« »Der er det i Veien, at her aldeles ingen Ret er. Seer De: De kan kjøbe et Stykke Land, dyrke det op til Vinhaver eller til Hvedeavl — eller De kan maaske anlægge en Fabrik og bringe den i rigtig god Gang. Nu vel, netop som det Hele gaaer allerbedst, og De har en rundelig Indtægt deraf, saa kommer en Pascha eller Guvernør og siger, at Regeringen har Brug for dette Stykke Land og saa tager han det Altsammen, uden at De faaer den ringeste Erstatning.« Han udbredte sig noget videre herover og vedblev derpaa: »Og saa har jeg saa inderlig ondt af de stakkels Bønder heromkring. Hvert Foraar, naar deres Smule Hvede kommer frem, og Markerne love godt Udbytte, komme de store Skarer af Reisende med deres Dragomaner. Dragomanerne ere ofte nogle raa Karle, de slaae Teltene op paa Bondens Marker og sætte Hestene til Græsning midt i den unge Hvede. Kommer Bonden saa og klager, bliver han modtaget med Skældsord, og er han ikke fornøiet dermed, faaer han Prygl. Her er

Ingen, som vil tage sig af Bonden og skaffe ham hans Ret.«

Munkens Skildring var ikke i nogen Henseende overdreven, man vil ofte faae Bekræftelse paa den. Da jeg senere i Konstantinopel kjørte sammen med en Landsmand, som i mange Aar har opholdt sig der i den østerrigske Lloyds Tjeneste, viste han mig en lang Gade i Staden, som i lige Linie førte ned til Havnen. »Den Gade blev anlagt,« fortalte han, »for nogle Aar siden, da den østerrigske Kronprinds Rudolph besøgte Sultanen. Her var fuldt af Kringelkroge og smaa Gyder, men alt det blev revet ned, forat Kronprindsen kunde kjøre i lige Linie fra Havnen op til sit Hotel.« »Fik Huseierne da ingen Erstatning?« »Nei de gjorde ikke — ja man gav dem jo nok nogle Papirsedler, som skulde sikkre dem Erstatning, men man har aldrig hørt, at Nogen har faaet en Hvid udbetalt paa dem.«

Charakteristisk for Forholdene er det ogsaa, at der i en By som Jerusalem ikke findes nogen Boghandler. Ganske vist vilde Stadens egne Indbyggere ikke yde en saadan nogensomhelst Fortjeneste, men den store Strøm af Reisende, som hvert Aar gjæster Byen, vilde nok skaffè en driftig Boghandler Afsætning. Ikke desmindre kan man søge hele Jerusalem igjennem uden at kunne faae en Bog til Kjøbs. Jeg spurgte om Grunden og modtog den Oplysning, at en Boghandler bærer Ansvaret for alle de Bøger, som findes i hans Lade, og hvis nogen af disse muligvis skulde indeholde Angreb paa Sultanen eller paa den tyrkiske Religion, kan han til Straf faae hele sit Lager confiskeret. Under

disse vanskelige Betingelser har naturligvis Ingen Lyst til at forsøge sig som Boghandler i Jerusalem.

Til enkelte Tider, hvor forskjellige ydre Omstændigheder støde sammen, kan denne Mangel paa retslig Sikkerhed hobe sig op til en Verden af Uretfærdighed, der med Blod og Vold, Brand og Plyndring vælter sig frem over de ulykkelige Indbyggere. Saaledes ved de forfærdelige Massacrer i Libanon og Damascus i Sommeren 1860, hvor flere Tusende Christne bleve paa den mest barbariske Maade nedsablede eller i egentlig Forstand nedslagtede, uden at den tyrkiske Regering gjorde den ringeste Mine til at beskytte dem. Vel tvang de europæiske Stormagter med et energisk Tryk Porten til at straffe nogle af de værste Niddingsmænd, men atter her var det en Udøvelse af tyrkisk Justits, idet man uden nøiere Undersøgelse lod Straffen gaae ud over Skyldige og Uskyldige og overhovedet intet Hensyn tog til hvem, der blev straffet, naar blot overhovedet Nogen blev straffet, saa at Retfærdighedens Krav kunde synes fyldestgjorte. [1])

I denne Mangel paa en betryggende Retsorden ligger Hovedgrunden til den store Elendighed og Fattigdom, hvori disse af Naturen saa rigt udstyrede Landes Befolkning er nedsunken. Palæstina, der i Oldtiden var tæt bebygget og befolket, er nu et øde og folketomt Land, hvor man kan ride i Timer og halve Dage uden at see en menneskelig Vaaning. I Ægypten, som

[1]) Jfr. En Pilgrimsfærd i det hellige Land. 1861, S. 341. Da jeg i Foraaret 1889 atter gjæstede Damaskus, fandt jeg hele det afbrændte Christenkvarteer paa Ny opført og den tidligere Ødelæggelses Spor udslettede.

var det rige Kornkammer for det romerske Rige, møder man nu en Befolkning af Tiggere fra Kairo til Landets Sydgrændse. Alt Arbeide, al Fremgang og Trivsel hæmmes ved, at ingen stærk Lovens Arm beskytter det. Neppe har Bonden skrabet nogle Skillinger sammen, før Skatteopkræveren kommer og tager dem, og begynder der at vise sig større Velstand, saa har en eller anden høiere Embedsmand snart et eller andet Paaskud for at tilegne sig den. Følgen er, at der overalt kun arbeides fra Haanden i Munden, der erhverves kun det allernødtørftigste Livsophold, mere udøves eller arbeides der ikke, thi man har ingensomhelst Sikkerhed for, at man kommer til at nyde Frugterne af sit Arbeide.

Denne sørgelige Tilstand kan vel i sidste Instants føres tilbage til det asiatiske Despoti, der underlægger Alt Vilkaarlighed og lunefulde Indfald og derved suger Kraften af Folket, men den bliver i mange Henseender fremskyndet ved den slette og yderst mangelfulde Administration. Denne er bleven uddannet efter det europæiske Bureaukrati som Forbilled paa en saadan Maade, at alle dettes Former ere bevarede, medens Aanden og Livet er borte, det Hele bliver derved et ørkesløst Maskineri, der virker med den størst mulige Kraftudfoldelse og det mindst mulige Udbytte. Vor bekjendte indviklede og skruede Kancellistil overgaaes langt af den tyrkiske og bliver til Enfold ved Siden af dennes bombastiske Phraser; Østerlænderen ynder som bekjendt et blomsterrigt og billedrigt Sprog, og denne Tilbøielighed giver han frit Løb ved Udfærdigelsen af officielle Skrivelser. Kunsten bestaaer i

at gjøre Sætningerne saa lange og Perioderne saa indviklede som mulig, saaledes at et Punktum med alle sine Participial- og Pronominalsætninger kan udfylde to eller tre Sider. Jo større Ordenes Rigdom er, des vanskeligere bliver deres Mening at fatte, og den diplomatiske Smidighed viser sig i sin fulde Glands ved at faae det mindst mulige Kvantum Mening pakket ind i det størst mulige Antal Ord. Forretningsgangen i Ministerierne er yderst langsom, Dage og Uger regnes for Intet, man maa vente i Maaneder og Aar forat faae et Svar, og man maa gjøre mange Trin, indfinde sig mange Gange forgjæves og stundom anvende betydelige Summer til Bestikkelse, inden man tør gjøre sig Haab om at faae sin Sag dreven igjennem. Kontorerne ere opfyldte af ventende Skarer, som skulle have deres Tilgodehavende udbetalt, Embedsmænd, som skulle have deres Gage, Enker, som hæve deres smaa Pensioner, Kjøbmænd, som skulle have deres Regninger betalte. Time efter Time sidde de med korslagte Ben, taalmodig ventende, og komme saa igjen den næste Dag forat tilbringe Tiden paa samme nyttige Maade. Det talrige Kontorpersonale tilbringer Tiden med at ryge Cigaretter, drikke Citronvand og studere de kunstige Aktstykker; af og til trøste de de Ventende med, at om et Par Dage vil deres Sag nok komme for.

Tyrkerne ville overmaade gjerne være Embedsmænd, de faae derved Leilighed til at udfolde den Værdighed og Majestæt, hvorpaa de sætte saa høi Pris, men hertil indskrænker ogsaa hele deres Embedsvirksomhed sig; ogsaa savne de den nødvendige Fordannelse til en indgribende Ledelse af Forretningerne. De tyr-

kiske Embedsmænds Uddannelse er nemlig som oftest meget slet. Nogle af dem gjennemgaae de høiere Dannelsesanstalter i Konstantinopel, men Flertallet gaaer en langt lettere Vei gjennem Protection, Anbefaling og en rigelig Anvendelse af Bakschisch. Store Krav stilles der nu heller ikke til deres Dygtighed, tværtimod vil denne altfor let kunne voxe over de tilbørlige Grændser. Der kræves nemlig en fuldstændig Opgivelse af al Selvstændighed, fremfor Alt maa man ikke selv ville handle eller tænke, men skal i blind Lydighed efterkomme de Ordrer, som gives fra oven, og besørge dem videre. Den tyrkiske Phlegma befinder sig fortræffelig ved denne Forretningsgang og forstaaer ypperlig at skjule sin Uvidenhed og Udygtighed under en paatagen Værdighed. Store Krav kan Regeringen nu heller ikke godt stille til sine Embedsmænd, naar der sees hen til den ringe Lønning, som ydes dem, og som endda udbetales dem meget uregelmæssig, saa at der kan gaae Maaneder og halve eller hele Aar, hvori de slet ingen Gage faae udbetalt. De maa da selv søge at hjælpe paa Gageringen efter bedste Evne ved en Forøgelse af Indtægterne *per fas et nefas.* Dette finder navnlig Sted ved Toldvæsenet, hvor den Reisende meget hurtig gjør Bekjendtskab dermed. Ve ham, om han i misforstaaet europæisk Ærlighed vilde holde paa ikke at give Toldbetjenten den Bakschisch, som denne gjør Krav paa! hans Bagage vilde i saa Fald faae en meget ilde Medfart, Tøiet blive væltet ud paa Gulvet eller paa Gaden, Alt spredt fra hinanden, Adskilligt sønderbrudt, indtil det endelig gaaer op for ham, at Bakschischen her antager Form af et berettiget Nødværge. Naturligvis

dreier det sig her kun om et Par Francs, hvormed man løskjøber sig, men værre stiller Sagen sig for Kjøbmændene, som stundom maa betale ret betydelige Summer forat faae deres Varer indførte.

En særegen Plads midt i det tyrkiske Bureaukrati indtager Sultanens Hofpersonale. Eftersom dette staaer i hans umiddelbare personlige Tjeneste, betragter det sig som aldeles uafhængigt af den øvrige Embedsstand, det vil sige som staaende udenfor Lovens Forpligtelser, der paahvile Landets øvrige Borgere. Den øverste Plads i Hofstaten indtager Kislar Aga, den sorte Gilding, som har Overopsynet over Sultanens talrige Harem. Han ansees for den meest indflydelsesrige Person i hele Riget, da han altid har uhindret Adgang til Sultanen. Under ham staaer det øvrige Hofpersonale med sin Mangfoldighed af Tjenere og Tjeneres Tjenere, hvis samlede Antal anslaaes til henved 3000 Personer. Alle disse have til Opgave at sørge for Sultanens personlige Velfærd, og denne skulde derfor antages i alle Maader at være saa sikkret, at den omtrent maatte være Toppunktet af jordisk Lyksalighed. Og dog er netop det Modsatte Tilfældet, og for en stor Deel er den store Talrighed Skyld i dette uheldige Resultat. Alle disse mange opvartende Kavallerer have nemlig ikke stort Andet at bestille end at hæve deres Lønning; for nu dog at anvende Tiden til Noget og tillige overtyde Sultanen om deres Vigtighed og Uundværlighed, vise de den største Opfindsomhed deels i at spinde Intriger for gjensidig at fortrænge hinanden deels i at opfinde de vildeste Rygter om Sammensværgelser og fylde Sultanens Øren dermed. Den ulykkelige Hersker,

der allerede er svækket ved Haremlivets Glæder, svæver i en stadig Frygt for pludselige Revolter og Oprør og kan forsaavidt have god Grund dertil, som ikke faa af hans Forgængere have mistet baade Throne og Liv ved saadanne. I Virkeligheden lever han som en Fange i sit prægtige Palads og vover sig ikke udenfor dets Omraade. Det nuværende Sultan-Palads, *Yeldiz*-Paladset, er bygget paa Høideryggen, som behersker Pera, med en prægtig Udsigt over den herlige Omegn. Haver og Lunde omgive det, men udenfor dem vover Sultanen sig ikke, ja der fortælles endog, at i Bosporus, til hvilket en lang Gang fører ned, ligger altid et Dampskib med Dampen oppe, forat Sultanen ved det første Nys om et begyndende Oprør strax kan gaae ombord og bringe sit Liv i Sikkerhed. Een Gang om Ugen er han dog nødt til at forlade sit Palads, nemlig om Fredagen, da han skal besøge Gudstjenesten i Moskeen. Det holdes imidlertid omhyggelig skjult, til hvilken Moskee Sultanen vil begive sig, og i de sidste Aar er der, for ogsaa at undgaae denne Udflugt, bleven opført en Moskee i Paladsets umiddelbare Nærhed. Ved denne Leilighed udfoldes et pragtfuldt militært Skuespil, idet Pladsen foran Moskeen som ogsaa Veien dertil er besat med Militær til Fods og til Hest. Vi vare saa heldige at faae Adgang til dette Skue i en Kiosk. Naar man ellers rundt om i Tyrkiet seer Soldaterne i pjaltede Uniformer, er det Modsatte Tilfældet her, alle Soldaterne vare godt uniformerede, og navnlig beundrede vi de ypperlige Heste, paa hvilke Kavalleriet tumlede sig. En Mængde høie Rangspersoner i glimrende Uniformer indfandt sig,

endelig kom Sultanen selv, kjørende i en aaben Vogn med Osman Pascha, den bekjendte Forsvarer af Plevna, ved sin Side. Sultanen saae bleg og lidende ud, men kjørte saa hurtig, at der ikke var Tid til længere Iagttagelse.

En eiendommelig Følge af den stadige Frygt for Oprør og Revolution, som paa en ofte ubehagelig Maade føles af de i Konstantinopel bosiddende Europæere, er, at der ingen Fodpost findes i denne store Stad. Man holder nemlig for, at der ved dennes Hjælp skal kunne stiftes særlig farlige Sammensværgelser, og derfor maa Enhver selv besørge sine Breve enten ved en Tjener eller et leiet Bud, eller om dette falder ham for kostbart, ved selv at aflevere dem.

Men, kan der spørges, naar der er saa ringe retslig Sikkerhed i Tyrkiet, og naar som Følge deraf Alt er vaklende, hvorledes kan man da overhovedet leve og virke der? Ja det simple Folk lever, som vi have seet, under yderst fortrykte Vilkaar og er glad, naar det blot kan bjerge Føden samt Husly og Klæder; om Fremgang og Velstand kan der ikke være Tale, men som afgjort Fatalist finder Tyrken sig heri uden at klage. De bosiddende Europæere ere bedre stillede, da de nemlig staae umiddelbart under deres Lands Konsuler og hos disse kunne finde en stærk Beskyttelse, men de maa ogsaa være forberedte paa, om de ville grunde nye og større Foretagender, at maatte kæmpe med idelige Hindringer og alskens lunefuld Vilkaarlighed hos de Styrende, som ofte kun kan overvindes ved betydelige Bakschischer. Hvad endelig de Reisende angaaer, da ere disse forholdsvis bedst stillede. Ogsaa

de staae under deres Konsulers Beskyttelse og nyde derfor særlig Begunstigelse, da Regeringen helst vil undgaae diplomatiske Forviklinger [1]). Af samme Grund sørger den for, at der opholdes en ydre Orden i de større Stæder; baade i Kairo og Jerusalem kunde vi færdes om Aftenen paa Gaderne i fuld Tryghed, hvad man tidligere ikke kunde. Ogsaa den almindelige Reiseroute gjennem Ægypten og Palæstina er sikker, selv Damer kunne reise uden Fare. Anderledes er det i de mere afsides Egne: der høre Røverbander og Overfald ikke til Sjældenhederne, og her forholder den tyrkiske Styrelse sig som oftest passiv, saa Indbyggerne maa selv værne om sig. Ganske eiendommelige fandt vi Forholdene i Smyrna. Her ligge Dampskibene an ved de ny anlagte prægtige Kaier, saaledes at man uden Vanskelighed vilde kunne gaae i Land. Men saa let slipper man ikke til det: man faaer ikke Lov til at gaae i Land uden at vise sit Pas og forestilles for Toldvagten. Og vil man atter ombord, gaaer det paa ingen Maade an at tage en af de talrige Baade, som ligge langs Kaierne og roe ud til Skibet — nei man maa passere samme Vei tilbage forbi Toldvagten, og det er Baadførerne strængt forbudt at roe udenom Vagten. Medens der saaledes øvedes et meget strængt Tilsyn ved Søsiden, gik det desto lystigere til paa Landsiden: her er slet intet Tilsyn, og Røverbanderne husere lige ind til Byens Gader, hvorfor man advarede os mod at gaae alene ud til Pagosbjerget med dets gamle Borg. Dette er nu

[1]) Jvfr. hvad ovenfor S. 153 er bemærket om det Ønskelige i Oprettelsen af et dansk Consulat eller Viceconsulat i Jerusalem.

ægte tyrkisk: hvor der ingen Usikkerhed er, føres en skarp Control, og der hvor Røveriet gaaer i Svang, lader man Alt skøtte sig selv. Iøvrigt ere Klagerne over Usikkerheden i Smyrnas nærmeste Omegn gamle, og der paastaaes, at Røverne have formaaende Forbindelser i selve Staden. For et Par Aar siden var der en energisk Pascha i Smyrna, som greb Sagen an for Alvor. Han sendte Tropper ud, fangede flere af Røverne og lod dem hænge og skaffede i Løbet af nogle Maaneder fuld Sikkerhed. Men nu indløb der saamange Klager over ham til Regeringen i Konstantinopel, at denne maatte forflytte ham og give ham en mildere Efterfølger, under hvem Røveriet atter kom i sin gamle hyggelige Gænge.

Svarende til den slette Styrelse og Forvaltning er Finantsernes ynkelige Tilstand. Om tyrkiske Finantser kan man neppe tale uden at komme til at tænke paa Danaidernes Kar. De rigeste og frugtbareste Lande med det herligste Klima staae under Tyrkiets Herredømme, og dog befinder det sig stadig paa Randen af en Fallit og er mangen Gang ude af Stand at skaffe Penge til Veie til de nødvendigste Udgifter. Dette grunder sig i en yderst uheldig Skattefordeling og i den asiatiske Ødselhed, hvormed de vundne Indtægter slænges bort til unyttige Øiemed. I første Henseende kan mærkes, at store Landstrækninger ere heelt fritagne for at yde Skat, nemlig Alt, hvad der tilhører Moskeerne, det saakaldte *Vakhuf* og dernæst Kronens Eiendomme. Navnlig de førstnævnte ere af meget betydeligt Omfang og forøges stadig ved Testamenter og Gaver, samt ved den Bestemmelse, at hvor der ikke findes Børn, til-

falder ved Eierens Død hans Gods Moskeen. Bestemt kjendes ikke Omfanget af Moskeernes *Vakhuf*, men det antages at omfatte henved en Trediedel af Riget. Da nu ogsaa Kronens Eiendomme ere vidtstrakte, bliver der altsaa en betydelig Deel af Landet, hvoraf der slet ingen Skat svares. Hvad dernæst den øvrige skattepligtige Jord angaaer, da betales der Tiende af den *in natura*, hvorved den virkelige Indtægt i høi Grad forringes. Kornet maa nemlig ikke bringes i Hus, før Tiendekræveren har været der og taget sin Deel. Da han først efterhaanden kan komme rundt til Bønderne, maa den afskaarne Sæd ofte blive staaende paa Marken, hvor den stundom raadner af Fugtighed, eller en Deel fortæres af Fugle og Mus. Naar saa endelig Tiende-Sæden er bleven tagen, skal den sælges, men Salget er afhængigt af de vexlende Kornpriser, og der danner sig gjerne en fast Ring af Kornopkjøbere, som fastsætte Prisen paa Statens Korn, selvfølgelig til Fordeel for sig selv. Forat undgaae dette bortforpagtes Tiendekrævningen, men det gaaer da ud over de ulykkelige Bønder, som udpresses paa det Skammeligste uden at have noget Værn mod Skattekrævernes Vilkaarlighed. Og atter her er der saa mange Hænder, gjennem hvilke Pengene skulle gaae, inden de naae frem til Statskassen, at de gjerne formindskes med over en Trediedeel. De rige Bjergværker og herlige Skove ligge saa godt som unyttede hen, fordi Tyrkerne selv slet ikke forstaae at drive dem, og naar europæiske Selskaber ville overtage dem, gjøres der saa mange Vanskeligheder og lægges der saa mange Hindringer i Veien, at de atter maae opgive det. Ikke engang Postvæsenet kunne Tyrkerne

selv drive, men maa overlade det til Europæere. I Konstantinopel og alle større tyrkiske Byer overraskes man ved at træffe særlige østerrigske, tydske, engelske Posthuse, som besørge Brevforsendelsen til vedkommende Lande. Der angives som Grund, at den tyrkiske Brevforsendelse er altfor langsom og usikker, hvilket ogsaa er sandt, thi Breve, som jeg afsendte til Hjemmet med den tyrkiske Post, kom altid otte Dage senere end med de andre Poster.

Gaaer det kun smaat med Indtægterne, saa gaaer det desto flottere med Udgifterne. Overfor disse synes man endnu stedse at følge de samme økonomiske Principer, som gjøres gjældende i »Tusind og een Nat« — der ødsles med en rund Haand med Guld og Ædelstene, som om det kun var Sand og Glimmer. Dette gjælder fornemmelig om Sultanens nærmeste Omgivelser. Den talrige Hofstat regnes at koste mellem 40 og 50 Millioner Kroner om Aaret, idet de mangfoldige Lønninger ydermere forøges ved de kostbare Gaver, Sultanen jævnlig skænker sine Yndlinge og sine Hustruer. Hertil kommer saa Sultanernes Byggelyst, der giver sig Vidnesbyrd i de forskjellige Paladser, Villaer og Kiosker, som man træffer langs Bosporus' Bredder, og hvoraf de fleste staae øde og forladte. De udstyres af Bygherren med den største Pragt og den kostbareste Luxus og forlades af den følgende Sultan, der iler med at opføre et lignende Fepalads. Hertil kommer saa de betydelige Pengesummer, som forsvinde, uden at Nogen veed, hvor de blive af. Snart er det store Foretagender, Landbrugsskoler, Fabrikanlæg o. Lign., som sættes i Gang og pludselig standse, inden de ere førte til

Ende — snart er det europæiske Selskaber, som stille sig i Spidsen for slige Foretagender og berige sig paa Statens Bekostning. Dette er navnlig Tilfældet med flere Jernbaneanlæg, der have kostet uhyre Summer paa Grund af taabelige eller letsindige Contracter. Meest bekjendt blev Jernbanen fra Konstantinopel til Adrianopel, det første Stykke af den Bane, som skulde sætte Sultanstaden i umiddelbar Forbindelse med Vesteuropa. Her havde Regeringen udsat en Præmie for hver Mil, der blev færdig, for derved at fremskynde Arbeidet, men den havde ingen Bestemmelser truffet om Banens Længde og Retning. Man anlagde nu Banen i saa mange Krumninger som mulig for derved at vinde saa mange flere Præmier, og Følgen blev, at Banen blev dobbelt saa lang og dobbelt saa kostbar, som den behøvede at være. Ogsaa af de Skatter og Afgifter, som ordentligvis betales, gaaer en betydelig Deel tabt ved de mange Mellemmænd. Pengetrykket forøges endydermere ved den store Forvirring i Møntvæsenet, idet Kursen er forskjellig og Pengene som Følge deraf have forskjellig Værdi. I Palæstina har saaledes hver By sin Møntberegning, og man maa altsaa ændre sin Beregning, eftersom man kommer fra den ene til den anden. Ulæmpen forøges derved, at det fattes paa Smaamønt, hvilket medfører, at der altid maa betales noget Mere end forlangt, fordi der ikke kan gives Penge igjen. Rundtomkring paa alle Gader og Stræder i de tyrkiske Byer sidde Vexellerere med deres smaa Borde foran sig, hvorpaa under et Staaltraadsnet er opstablet Guld-, Sølv- og Kobberpenge, og til disse maa man

idelig henvende sig forat faae Penge byttet, og selv om man nøie kjender Dagens Kurs, maa man dog have Øinene med sig for ikke at faae daarlige eller falske Mønter. Naturligvis trykkes den daglige Handel og Omsætning i høi Grad ved denne stadige Vexlen af Pengene og den deraf følgende Usikkerhed i Pengenes Værd. I Smaat som i Stort see vi derfor den samme Forvirring og den samme Uorden, og overalt møde vi den samme Pengemangel og deraf følgende Standsning i Virksomheden. Truer saa pludselig en Krig med at udbryde, eller blive andre uforudsete Udgifter nødvendige, da veed Regeringen ikke at hjælpe sig paa anden Maade end ved at pantsætte et Stykke Land eller en af de mange Øer i Middelhavet, og da der aldrig viser sig Udsigt til at indløse Pantet, fremskyndes herved Rigets Opløsning og Undergang.

Den samme Opløsning, som møder os i de offentlige Samfundsforhold, gjenfinde vi i det tyrkiske Familieliv. Dette faar sit Særpræg ved det lovhjemlede Polygami, hvorom der rigtignok hyppig i Vesten hersker falske og barnagtige Forestillinger. Den frie Kjærligheds hemmelige eller aabenbare Tilhængere udmale sig gjerne det tyrkiske Harem som et Slags muhamedansk Paradis, hvor den lykkelige Tyrk sidder omringet af unge feagtige Skjønheder i letteste Paaklædning. Dette er dog nærmere Æventyret end Virkeligheden. Polygamiet er nemlig ogsaa et Ægteskab, om end en ufuldkommen Form; det medfører ligesaa vel som Monogamiet sine Rettigheder og sine Pligter. Koranen indskrænker de lovlige Hustruers Antal til fire, men tillader rigtignok at holde Friller ved Siden af disse.

Men den vigtigste Bestemmelse bliver den, at hver Hustru skal have sin særlige Bolig og dertil svarende Husholdning, ligesom Loven kræver, at enhver af Hustruerne nyder de hende tilkommende Rettigheder. Saaledes opløser det phantastiske Harem sig i to, tre eller flere Husholdninger. der kun deri adskille sig fra vore, at de have en fælles Husfader. Herved paalægges der Polygamiet en betydelig Indskrænkning af reent økonomiske Grunde, idet kun de Færreste have Raad til at underholde flere Hjem. Den langt overveiende Deel af Tyrkerne leve derfor i Monogami. Hertil kommer, at her som paa andre Omraader ere de vesterlandske Ideer i langsom, men ustandselig Fremtrængen, og selv blandt de Rige begynder den Anskuelse at gjøre sig gjældende, at Monogamiet er finere og fornemmere end Polygamiet. Denne Opfattelse finder naturligvis ivrig Tilslutning hos de tyrkiske Kvinder, som stadig komme i hyppigere Berøring med deres europæiske Søstre og optage disses Tanker om Ægteskabet og dets Betydning. Ikke sjældent hænder det, at Bruden stiller Krav til sin Trolovede om ikke at tage flere Hustruer, hvad han da ogsaa i sin første Elskovshede lover hende.

Det er da ikke Polygamiet, som ødelægger det tyrkiske Familieliv, men det er Ægteskabets store Løshed. Det indgaaes vel under religiøse Ceremonier og afsluttes af Imamen, men det har kun ringe bindende Kraft for Manden. Han kan, naar det behager ham, sende Hustruen bort fra sig med de Ord »Du er fri«, og behøver ikke at give nogensomhelst Grund derfor. Den forstødte Hustru begiver sig da i Regelen

hjem til sin Slægt. Den eneste Sikkerhed, der er stillet hende, er, at Medgiften eller rettere Kjøbesummen, som Manden har maattet betale for hende, skal i saadant Tilfælde betales hende tilbage, og da denne i rigere Familier kan være meget betydelig, lægges herved noget Baand paa Manden, da han i saa Fald kan have Vanskelighed forat udrede den. Ikke sjældent tager Manden sin forstødte Hustru atter tilbage, hvad han kan gjøre to Gange, men gjør han det tredie Gang, indtræder den besynderlige Bestemmelse, at hun skal have indgaaet Ægteskab med en anden Mand og være bleven skilt fra denne, inden hendes første Mand faaer hende tilbage. Denne Lovbestemmelse søges da gjerne omgaaet ved, at man betaler en fattig Krøbling eller Blind til at indgaae et Skinægteskab.

Ganske retsløs er Kvindernes Stilling dog ikke. Ogsaa de kunne forlange Skilsmisse, naar Manden ikke sørger for deres tilbørlige Underholdning, reiser bort fra dem ell. Lign. De siges i Regelen at blive vel behandlede af deres Mænd, de have megen Frihed til at aflægge hinanden Besøg og til at gaae i Badet. Saavel i Konstantinopel som i alle større tyrkiske Byer møder man Kvinderne i store Skarer paa Gader og Spadseregange, altid dog tæt tilslørede og tilhyllede. Men de ansees i det Hele forat staae dybt under Manden. En Tyrk taler aldrig om sine Hustruer og Døtre og vilde ansee sig fornærmet, om en naiv Fremmed vilde spørge til deres Befindende. Paa Spørgsmaalet om, hvor mange Børn han har, angiver han Sønnernes Antal, men ikke Døtrenes (jvfr. ovenfor S. 346). Paa praktisk Vis giver denne Ringeagt for Kvinderne sig

Udslag i den store Uvidenhed, hvori de opvoxe. De lære saa godt som Intet, og Livet i Haremerne er den fuldstændigste Lediggang, hvor det fattes paa al aandelig Sysselsættelse. For at faae Tiden til at gaae, udfyldes den med Intriger og Rænkespil; mere uskyldige Glæder ere et jævnligt Gnaskeri af Sukkergodt og Syltetøi, hyppige Besøg med tilhørende Kaffesladder, endelig Sang og Musik, som udføres af dertil oplærte Slavinder. Dog kan et begyndende Omslag spores, ogsaa her bryde de europæiske Ideer om Kvindens Kald og Betydning sig Vei; flere Steder, navnlig i Syrien, have Englændere og Amerikanere faaet oprettet Pigeskoler, der give den opvoxende kvindelige Ungdom en bedre Uddannelse. De rigtige Gammeltyrker see dog med største Mishag derpaa og rynke Panden derover som over unødige Ophævelser, der kun tjene til at gjøre deres Kvinder oprørske og fylde deres Hoveder med alskens Taabeligheder. Iøvrigt leve de to Kjøn aldeles adskilte fra hinanden, den unge Mand har intet Kjendskab til sin tilkommende Hustru, før det i Brudekamret tillades ham at løfte hendes Slør og for første Gang see hendes Ansigt. Ved denne strænge Adskillelse mellem de to Kjøn og ved den Uvidenhed og Fornedrelse, hvori den tyrkiske Kvinde holdes, unddrages Hjemmet den forædlende og mildnende Indflydelse, som under lykkeligere Forhold netop udgaaer fra Kvinden, og Raahed og Brutalitet vinder videre Udbredelse. En Undtagelse herfra danner dog den dybe Ærefrygt, i hvilken Sønnerne opdrages overfor Moderen, og som de bevare, ogsaa efterat de ere blevne voxne. Dette er i Virkeligheden det eneste Lyspunkt, som møder os

i det tyrkiske Familieliv, og herfra udgaaer utvivlsomt den Magt, som endnu formaaer at sammenholde det.

I Modsætning til den Opløsning, hvori Orientens Familieliv og Samfundsliv befinder sig, er det religiøse Liv tilsyneladende i fuld Blomstring i hine østlige Lande. I høi Grad paafaldende for Vesterlænderen er den aabne Uforbeholdenhed, hvormed det fremtræder, og den mere overfladiske Iagttager vil let lade sig skuffe deraf. Medens der i vore evangeliske Lande vises Tilbageholdenhed og Sky for at lade de religiøse Følelser træde utilslørede frem overfor Andre, og man ofte med altfor stor Ensidighed har lagt sig Christi Ord paa Sinde: »naar Du beder, gak ind i dit Lønkammer« — saa træde i muhamedanske Lande de religiøse Livsyttringer frem med den størst mulige Aabenhed uden mindste Sky eller Ængstelse.

Allerede paa Dampskibene i Middelhavet bliver man overrasket, naar ved Solnedgang de ombord værende Tyrker eller Araber brede deres Tæpper ud og derefter holde Bøn med alle de foreskrevne Bøininger og Kaælinger. Og paa Landjorden gjentager det Samme sig, selv inde i Byerne vil man ofte i den tætte Folkevrimmel see den fromme Tyrk træde lidt til Side forat faae mere Plads og derefter med Ansigtet vendt mod Mekka forrette sin Bøn og Andagt. Ikke mindre gribende er det, naar man snart midt i Dagens travle Arbeidsliv, snart i Nattens Stilhed hører *Muezzinen* oppe fra de slanke Minareter med høi Røst opfordre alle fromme Muselmænd til Bøn og Lovprisning af Guds Almagt og Godhed. Disse Tilraab træde nemlig istedenfor Klokkerne hos os, hvilke ikke anvendes i de

muhamedanske Lande. Moskeerne ere flittig besøgte; navnlig om Fredagen, Islams Helligdag, flokkes talrige Skarer i dem. Fromme Ønsker og Velsignelser høres der ogsaa mangfoldige af, der ere knyttede til de daglige Hilsener og anvendes i rigeligt Maal af de talrige Tiggere. Til de mange Bønner slutte sig Almisser og Faster, hvorigjennem den fromme Muselmand lægger sin hellige Troesiver for Dagen. Blandt Fasterne indtager *Ramadanen* den første Plads. Den varer en heel Maaned igjennem, og i denne maa der, saalænge Solen er paa Himlen, hverken spises eller drikkes, hverken nydes Vaadt eller Tørt, ja ikke engang ryges Tobak. Den falder i Aarets niende Maaned, i hvilken Muhamed skal have erholdt sin prophetiske Kaldelse, men da det tyrkiske Aar bestaaer af Maanemaaneder, skifte disse bestandig, og Ramadanen kan saaledes i de forskjellige Aar falde paa meget forskjellige Aarstider. Indtræffer den midt i den hede Sommer, er den overordentlig besværlig, da der ikke maa nydes en Draabe Vand før Solnedgang. Ikke desmindre overholdes Ramadanen med stor Punktlighed af de lavere Folkeclasser, medens de Rige og Fornemme enten heelt fritage sig derfor eller hjælpe sig med at sove det Meste af Dagen bort. Fastes der nemlig om Dagen, gaaer det saa meget lystigere til om Natten, thi da spises og drikkes der saameget man vil, og ikke sjældent vexler Dagens Fasten med Nattens Orgier. Det traf sig saa heldigt, at Ramadanen netop faldt under vort Ophold i Beirut og Konstantinopel, og vi havde saaledes Leilighed til at overvære den. Man maa i den Periode være forsigtig i sin Optræden, da de fromme Muselmænd ved

den strenge Faste let blive pirrelige og i Følelsen af deres egen Hellighed med endnu større Foragt end ellers see ned paa de christne Hunde, som æde og drikke saa meget, de ville. Ved Solnedgang falder et Kanonskud, som tilkjendegiver Festens Ophør for den Dag, og det morede os at see, hvorledes de i samme Øjeblik gave sig til at spise med den skjønneste Appetit efter tolv Timers Sult. En deilig Maaneskins Aften gjorde vi en Vandring gjennem Beirut og saae Liv og Lystighed overalt efter Dagens Stilhed; vi tittede ind i en Moskee, som vi dog ikke fandt det raadeligt at gaae ind i, og saae her de Troende ligge i lange Rækker under Knælinger og Bøininger, men navnlig i de mange Kaféer og Beværtninger var der fuldt op af Gæster, som gjorde sig til Gode, medens der andre Steder blev spillet Komedie eller dreves forskjellige Gøglerkunster. Og ligesaa lystigt gik det til i Konstantinopel. Her var det prægtigt at see de mange Minareter, som efter Solnedgang illumineredes og speilede sig i det gyldne Horns stille Vande. En Aften lykkedes det os at faae Adgang til et af Gallerierne i Sophiamoskeen og overvære den muhamedanske Aften- eller Nattegudstjeneste. De mægtige Lysekroner vare tændte og lange Lysrækker vare anbragte foran Væggene, hvorved de skjønne architektoniske Linier traadte klart og bestemt frem. Det Hele afgav et prægtigt Skue og fremkaldte Anelser om den rige Pragt, som i tidligere Dage udfoldedes her af den byzantinske Cultus. En ubehagelig Forstyrrelse var det rigtignok at høre de vilde fanatiske Hyl, som jævnlig udstødtes til Allahs Pris, og som mere mindede om indianske Krigshyl end om en ordnet

Gudstjeneste. Bagefter kjørte vi i en aaben Vogn gjennem Stambul og saae atter de lystige Nattescener: et Steds i en Kafé saae vi Mændene dandse i lange Rækker. Desto bedre synes man til Gjengjæld at sove om Dagen: en Formiddag henvendte vi os i Krigsministeriet forat faae Tilladelse til at bestige det høie Seraskiertaarn, hvorfra haves et prægtigt Rundskue over Konstantinopel, men vi kunde ikke faae Nogen i Tale. thi paa Grund af Ramadanen holdt hele Ministeriet Hvile.

Allerede den Maade, hvorpaa Ramadanen holdes under vexlende Faster om Dagen og lystige Gildeslag om Natten vækker Mistanken om, at dens aandelige Virkninger ikke kunne være af meget indgribende Natur. Det vil da ogsaa for en nærmere Betragtning snart vise sig, at al den megen Fromhed, som møder os i Islam, mangler dybere Rod og ligesom saa meget Andet kun er østerlandsk Blændværk. Det Hele er en tom Skal uden indre Kjærne. I de mange Bønner, Fasterne og Pilgrimsfarterne kommer det kun an paa at gjøre de foreskrevne Bevægelser og sige de udenad lærte Ord paa rette Maade, men der knyttes ingensomhelst indre Sindsrørelse til dem. Naturligvis kan der ogsaa indenfor Islam findes virkelig Fromhed, thi saadan kan findes i enhver, selv den laveste og raaeste Religion, idet den fremgaaer af den naturlige Trang til Ærefrygt og Tilbedelse. som er nedlagt i Menneskehjertet. Men Islam er ude af Stand til at give denne religiøse Naturrørelse nogen Veiledning eller forædlende Uddannelse. Her er ikke Tale om nogen Syndserkjendelse uden overfor de allergroveste Overtrædelser,

følgelig heller ikke om Omvendelse og Helliggjørelse, og Troen opfattes kun som en blind Underkastelse, hvorfra der ikke kan udgaae nogen fornyende sædelig Indflydelse. Følgen heraf er, at det religiøse Liv enten ganske sygner hen og viger Pladsen for en fuldkommen Ligegyldighed, saaledes hos de rige og fornemme Tyrker, eller der opelskes en glødende Fanatisme, som paa Grund af sin store Uvidenhed vender sig i bittert Had mod enhver anden religiøs Tro, saaledes i Regelen hos den lavere Befolkning, der stadig opildnes og ophidses af det fanatiske Præsteskab. Denne Fanatisme vilde utvivlsomt skaffe sig Luft i en vild Ødelæggelseskrig mod Christendom og al vesterlandsk Cultur, om den ikke holdtes nede af de europæiske Stormagter. Men den er tilstede, og den ulmer stedse i Grunden og giver sig af og til Luft i vilde Tumulter og blodige Christenforfølgelser, hvorom bl. A. Mord- og Brandscenerne i Damaskus 1860 afgive et talende Vidnesbyrd. Men denne skjulte Fanatisme er det, som holder Liv i Tyrkiet og lægger sig for Dagen i den begeistrede Tapperhed, hvormed den tyrkiske Soldat endnu stedse kæmper, idet han holder sig forvisset om, at om han falder paa Valpladsen, gaaer han lige lukt ind til Paradisets sandselige Glæder, hvor han vil have Mad og Drikke, kjølende Skygge og deilige Haver i Overflod og favnes af skjønne Huris. Den tyrkiske Regering er sig vel bevidst, hvilken Magt der ligger i denne Fanatisme, og den har derfor i de senere Aar bestemt modsat sig ethvert Forsøg paa at drive christelig Mission blandt Muhamedanerne. Denne er derfor nu gaaet aldeles i Staa. Medens der tidligere arbeidedes af engelske og amerikanske Mis-

sionærer, rigtignok kun med ringe Fremgang, saa er dette Arbeide nu ganske ophørt. Enhver Muhammedaner, der lader sig døbe, bliver uden Videre udskreven som Soldat og sendt bort til Rigets fjerneste Provindser, hvor han snart omkommer i et hedt og usundt Klima. Christelige Skoler, Hospitaler og andre Velgjørenhedsstiftelser blive øieblikkelig lukkede, saafremt der fra dem gjøres Missionsforsøg blandt Muhamedanerne. Paa alle Forestillinger, som gjores herom, lyder Svaret bestandig, at Tyrkiet er nødt til at opbyde alle sine Kræfter forat kunne holde Stand mod Stormagterne. Kun blandt de gamle christne Confessioner tillades den evangeliske Mission, idet disses Tilhængere nu engang ere døbte, og hvilken christelig Lære, de ville bekjende, er den tyrkiske Regering ligegyldigt.

Fra et politisk Standpunkt er denne Betragtning ikke uden Berettigelse, thi Islam er ganske vist saa nøie sammenhængende med den tyrkiske Regeringsform og Samfundslivets Udvikling, at en Ophævelse af hin utvivlsomt vil medføre en fuldkommen Omdannelse af disse. Men paa den anden Side er det ligesaa sikkert, at den dybeste Aarsag til det Forfald, hvori Tyrkiet befinder sig, netop maa søges i Religionen, i selve Islam og intet andet Steds. Vel har man villet opstille andre Forklaringer, men ingen af disse er fyldestgjørende. Nogle holde saaledes for, at Aarsagen til det Forfald, hvori dette store, engang saa mægtige og frygtelige Rige befinder sig, maa søges i dets Ælde, thi det gaaer med Stater og Folkeslag som med Mennesker, de ældes og svækkes. Men herimod kan gjøres gjældende, at de fleste christelige Stater have en meget

høiere Ælde, uden at noget tilsvarende Forhold viser sig i dem. Andre svare, at Tyrkerne, som tidligere vare et haardført Krigerfolk, nu ere nedsunkne i Blødagtighed og Vellevnet, dog dette er intet Svar, men kun en Omgaaen af Spørgsmaalet. Atter Andre pege paa den vesterlandske Cultur. som ustandselig trænger ind over Tyrkiet og er uforenelig med de Principer, hvorpaa denne Stat er bygget, og derfor umærkelig undergraver det. Men hvorfor er Tyrkiet ikke stærkt nok til at stænge denne fremmede Cultur ude? og hvilke ere da de Principer, hvorpaa det tyrkiske Rige er bygget?

Med disse nye Spørgsmaal komme vi til at røre ved den egentlige Aarsag, som ligger dybere skjult og derfor ikke sees ved første Øiekast. Denne er ingen anden end Landets Religion, og her som andensteds stadfæster det sig, at den inderste Livsnerve i Folkelivet, hvoraf Fremgang saavel som Tilbagegang er betinget, ligger i den religiøse Livsanskuelse.

Islam har som Folkereligion to blivende Charakteermærker: Fanatisme og Fatalisme. Den er fra sin første Oprindelse en Kampreligion, og dens hele Verdensanskuelse hviler endnu den Dag idag paa Kampen mod de Vantro d. e. mod alle dem, som ikke ville anerkjende Allah som den sande Gud og Muhamed som hans Prophet. Og dette er ingen aandelig Kamp med Ordets og Samvittighedens overbevisende Kraft, men en raa physisk Magtudfoldelse, der brutalt slaaer al Modstand til Jorden. Paa denne Vis trængte først Araberne frem, drevne af religiøs Fanatisme og Byttelyst, og kuldkastede de brøstfældige christne Riger, indtil ende-

lig Karl Martel lærte dem, at Frankernes Næver vare haardere og Frankernes Arme stærkere end Saracenernes, og dermed standsedes disses Seirsløb. Ganske paa samme Maade brød senere Tyrkernes vilde Skarer ind over Lilleasien og det sydostlige Europa, indtil de endelig i Wiens Mure fandt et Bolværk, som de ikke mægtede at omstyrte. Fra den Tid har Tyrkiets Magt været i stadig Synken, medens omvendt de christne Magter have været i stadig Fremgang. Dette er vedblevet indtil den Dag idag, da Tyrkiet er en Skygge og kun lever ved de christne Stormagters indbyrdes Skinsyge. Men derfor har Islams religiøse Livsanskuelse ikke mistet sit oprindelige Præg, den er kun bleven omsat fra sin ydre Kampiver til en indre Vredesglød, der ulmer dybt i hver troende Muselmands Hjerte. Gjenstanden for denne Vrede er Christendommen og dens seirrige Cultur. Islam er efter sit inderste Væsen Fjendskab mod al Vesterlandets Cultur, Jernbaner, Telegrapher, Dampskibe og alle de andre store Opfindelser, som have givet Vesterlandet en ubetinget Overvægt over Østerlandet. Og dog kan Orienten ikke undvære det, men Følelsen heraf gjør netop Hadet og Fanatismen saa meget bittrere. De rigtige Tyrker mene vel at kunne hæve sig derover med stolt Foragt og hovmodig Uvidenhed, saameget mere, som dette Folk aldrig har været begavet med nogen særlig høi Grad af Intelligents, men de kunne dog ikke lukke Øinene for den Kjendsgjerning, at Vestens Cultur vinder større og større Fremgang.

Til Fanatismen kommer Fatalismen, der ligeledes finder god Støtte i Tyrkernes Indolents og Magelighed.

I Europa har Fatalismen aldrig kunnet vinde ret Fremgang, dertil er Frihedsfølelsen og den til samme knyttede personlige Ansvarsfølelse, som gjennem Aarhundreder er næret og pleiet af Christendommen, altfor stærk. Enkelte Philosopher have udtænkt et kunstigt sammensat deterministisk System, men de have aldrig kunnet formaae sig selv end sige Andre til for Alvor at troe derpaa, og deres Praxis befinder sig altid i Strid med deres Theori, saa stor er Opdragelsens, Traditionens og Omgivelsernes Magt. Ganske anderledes i de Lande, hvor Islam er herskende. Slægt efter Slægt voxer op i en blind Skæbnetro og indsuger Determinismen med Modermælken. Her bliver den gjennemført i Livet til sine yderste Conseqventser. Hver By, hver Gade bærer Vidnesbyrd om den med nedfaldne Huse eller sammensunkne Moskeer. Paa Spørgsmaalet om, hvorfor det ikke bygges op paa Ny, gives altid det samme Svar: »Er det Allahs Villie, at det skal opbygges paa Ny, vil det ogsaa skee«. Med dette Svar slaaer man sig til Ro og lader Tingene gaae deres egen skæve Gang. Kommer saa hertil Despotiet, der lammer al selvstændig Handlen, og som ligeledes er begrundet i Islam, samt den fuldkomne Retsløshed, i hvilken den Enkeltes Interesser befinder sig, saa vil man kunne forstaae Sandheden af Ordsproget: hvor Tyrkens Hest sætter sin Hov, groer intet Græs. Her er Alt viet til Stagnation og langsom Undergang; enhver Frihedsrørelse og dermed enhver Fremadstræben er umuliggjort ved Despotiet og Fatalismen, som er Islams inderste Kjærne.

Her maa Grunden søges til det uforsonlige og for-

bittrede Had, hvormed den troende Muselmand betragter saavel Christendommen som den fra samme udgaaende europæiske Cultur. Alt dette er for ham formastelig Trods og Oprør mod Allah og Skæbnetroen. Hvis nu det tyrkiske Rige laa inde paa Asiens Høisletter, hvorfra det oprindelig stammer, fjernt fra al Vesterlandets Cultur, da kunde det selv under Islams jernhaarde Tryk fortsætte sin Tilværelse i uforandret Stilstand som en patriarchalsk Naturstat endnu i Aarhundreder. Men dette er saa langtfra Tilfældet, at det tværtimod er den yderste Grændsestat mod Vest for Asiens Barbari, i umiddelbar Berøring med den europæiske Culturstrømning, der i stedse stigende Magt og Vælde bryder ind over det faldefærdige Rige. Og saaledes bliver Tyrkiet, særlig Konstantinopel, Mødestedet for tvende Culturtrin med absolut uensartede Principer. Medens den vesterlandske Cultur bæres af Christendommen, der sætter Livets Formaal i en sædetig Frihedsudvikling, som skal omdanne Naturstoffet, saaledes at dette mere og mere gjennemtrænges af Aanden og derigjennem forklares til et Afbilled af Gud — saa bæres den østerlandske Cultur af Islam, som nægter al Frihed og fordrer blind Underkastelse. Derfor er den i sit inderste Væsen culturfjendtlig og vil i grændseløs Abstraction kun erkjende Guddommen som den uendelige Almagt, medens al selvstændig Livsrørelse, enhver Frihedsstræben allerede ved sin blotte Existents er en Haan og Trods mod Allah, ikke bedre værd end at slaaes ned. Saaledes komme Christendom og Islam til at staae overfor hinanden som Liv og Død, men af disse tvende er Christendommen ubetinget den stærkeste.

ikke blot paa Grund af sin aandelige Overlegenhed, men ogsaa i physisk Magtudfoldelse. Dette ere Tyrkerne sig ogsaa bevidst, og det kunde da heller ikke godt blive skjult for dem. De føle sig som Fremmede i Europa, medens Asien er deres rette Hjemstavn: de rige Tyrker i Konstantinopel bygge deres Villaer og Landsteder paa den asiatiske Kyst, ligesom de ogsaa have deres Begravelsesplads her, fordi de ere forvissede om, at de inden kortere eller længere Tid ville blive uddrevne af Europa. Samtidig trænger den vesterlandske Cultur ustandselig frem. Det europæiske Marked oversvømmer de tyrkiske og arabiske Handelsstæder med sine Frembringelser; overalt i Bazarerne, endogsaa i de mindre Byer, træffer man engelske og tydske Fabriksvarer. Haand i Haand hermed vinde europæiske Sæder og Dragter Indgang i alle større Stæder. Damaskus og Jerusalem ligge endnu noget afsides, gjemte bag høie Bjerge, saa her har Livet endnu saa temmelig bevaret sit østerlandske Præg. Alligevel finder man ogsaa her Bazarerne fulde af europæiske Fabrikvarer, som oftest lavede efter den bekjendte Regel: »billig aber schlecht«, men det finder god Afsætning, naar det blot glimrer og falder i Øinene. Mere tilgængelig end disse fjernere Østens Stæder er Smyrna formedelst sin Beliggenhed ved Søen. Denne livlige Handelsstad er da ogsaa i den sidste Snes Aar blevet stærk europæiseret, navnlig i de prægtige nye Kai-Anlæg langs Havnen. I Smyrnas østre Del ind mod Landet ligger den saakaldte Karavanebro, som tidligere afgav et ægte østerlandsk Skue, idet endeløse Skarer af Kameler, alle med den ringende Klokke om Halsen, vandrede over

den, bringende Handelsvarer fra det Indre af Asien. Jeg opsøgte den paa Ny, men blev skuffet: der saaes ikke en eneste Kameel, Jernbanerne have overtaget deres Forretninger. Allerstærkest kan dog den vesterlandske Paavirkning kjendes i Kairo og Konstantinopel. Medens Kairo med sine Boulevarder og Cafés chantants har antaget Præget af et orientalsk Paris, uddanner Konstantinopel sig stedse mere til et orientalsk London. Sporvogne, Telegrapher, selv en underjordisk Jernbane gjennemskære nu Pera og Galata, ja driste sig endog over i selve det hellige Stambul, hvor de danne en barok Modsætning til Tyrkernes lange folderige Dragter og uforstyrrelige Gravitet. Og endelig er Kronen bleven sat paa Værket, efterat den nye Jernbanelinie er bleven aabnet imellem Konstantinopel og Wien, og hin derved sat i directe Forbindelse med alle europæiske Storstæder. Ustandselig rulle nu de fyldte Jernbanewaggoner fra Vesten ind i den tyrkiske Hovedstad og dermed Vestlandets Cultur og Tankesæt i alle mulige Skikkelser.

Banegaarden ligger i Stambul tæt ved Serailet, og det første Stykke af Jernbanen løber umiddelbart under de gamle Mure langs Marmorhavet. Paa denne Banegaard tog jeg Afsked med Orienten, og det en Afsked, hvori den tyrkiske Forvirring viste sig i sin fulde Glands. Med sædvanlig Sindrighed have Tyrkerne fundet paa, at den Reisende samtidig med, at han tager Billet, skal vise sit Pas og lade sit Tøi visitere. Dette giver nu Anledning til den frygteligste Forvirring. Passagererne trænges om det lille Hul i Billetcontoret, Penge skulle vexles, og der skal gives igjen, Passet kan kun med Vanskelighed læses — Raaben og Skrigen,

af og til Ringen med Klokken eller Piben af Lokomotivet, hvad der sætter Alt i febrilsk Uro — saa kan Tøiet ikke findes, eller Billetten er i Forvirringen kommen bort og findes først ved en Gjennemsøgning af alle Lommer — endnu i selve Waggonen fortsættes Spektaklet, idet Lastdragerne trænge sig ind og kræve høiere Betaling, medens Jernbanebetjentene kaste dem ud igjen, indtil endelig den sidste Piben høres, og Toget langsomt sættes i Bevægelse. Sandseløs og forvirret efterseer man sit Tøi og opdager til sin Forbauselse, at man virkelig har faaet alle Pakker og Reisestykker med sig. Og nu har man Tid nok til efterhaanden at komme i Ro efter den Ophidselse, hvori man nys har været, thi nu kjøre vi uafbrudt 40 Timer, indtil vi naae Buda-Pest. Et Par lange Dagsreiser med Hvil i Wien og Berlin førte mig til Hjemmet, hvor jeg ankom d. 3. Juni, netop Firemaanedersdagen efter, at jeg havde forladt det en raakold Vintermorgen. Nu var det lyst og varmt, den danske Skærsommer modtog mig i al sin Skønhed. Alt stod vel til i Hjemmet, og Glæden over de østerlandske Reiseminder forhøiedes ved Tanken om at have hjemme i et Samfund, over hvilket Christendommen og dens Cultur udstrækker sin livskabende og bevarende Magt.

XII.

Rom og Jerusalem.

Tale ved Universitetets Reformationsfest

d. 14. November 1890.

Den Gang, da hin fromme og nidkjære Munk fra Klostret Ny Corvey bragte Christendommens Velsignelser til vore vilde og hedenske Forfædre, da var det ikke længer i samme Renhed og Inderlighed, hvori Evangeliet oprindelig var blevet forkyndt paa Galilæas blomstersmykkede Bjerge og indenfor Jerusalems stærke Fæstningsmure. Der var siden den Tid alt gaaet flere Aarhundreder, Tidens Opfattelse var bleven mere og mere udvortes, man opfattede nærmest Christendommen som en Række ydre Bud, hvilke indledes med Daaben og fortsattes i en Række Kirkebud, mod hvilke der skulde vises Lydighed. Og ved Siden af al denne Værkhellighed havde Phantasien begyndt sin Virksomhed og deels omdannet Evangeliet deels skjult det under et Skin af broget og æventyrlig Digtning. Alt som Tiderne gik, levede man sig mere og mere ind i en sælsom Drømmeverden med Helgener og Engle, med Jomfru Maria som thronende over alle Himle og med Paven som Ihændehaver af al Magt i Himmel og paa Jord. Paa den Vis gik der et halvt Aartusind efter Christendommens Ind-

førelse her i Norden og endnu et Par Aarhundreder — da lød der atter en Munkerøst, som paa Ny satte hele Norden i Bevægelse. Denne Gang var det ikke en fin og ædel Franskmand, men en djærv og stærk Tydsker. Det var Munken fra Wittenberg, som tog til Orde — ham med det underlige grove Mæle, men tillige med det varme og stærke Hjerte og fremfor Alt med hin forunderlig høie og klare Aandens Oplysning, der lod ham see videre og dybere end nogen Anden siden Apostlenes Dage. Stor er vor Kjærlighed til Ansgar, og der er ingen troende Christen, ja jeg kan vel gaae videre og sige, at der er ingen dansk Mand eller Kvinde, der ikke i sit Hjerte vil føle en dyb Taknemlighed og Ærefrygt for hin ædle og fromme Mand, der dreven af Christi Kjærlighed forlod sit varme sollyse Land og drog op til Nordens Skygger og Kulde forat udrive Hjerterne af Hedenskabets gruelige Mørke og lade Sandhed og Retfærdighed lyse over dem — men endnu større er dog vor Kjærlighed til Morten Luther, som ved Guds Naade drog Evangeliet op af den Formørkelse, hvori det var nedsunket og lod det lyse for os i sin fulde uforvanskede Renhed. Ansgar viste os Veien til Rom, thi længer rakte hans Syn ikke, men Luther viste os Veien heelt tilbage til Jerusalem, det vil sige til Evangeliets første Forkyndelse af Christus selv og hans Apostle, saaledes som vi have Vidnesbyrdet opbevaret i vore hellige Skrifter.

Rom og Jerusalem! disse to Navne staae for os som Symbol paa Ansgars og Luthers forskjellige Christendomsforkyndelse. Det ligger da nær, naar Universitetet idag feirer sin aarlige Reformationsfest, i Aanden

at gjøre en stille Pilgrimsfærd til hine Christenhedens to Hovedstæder for derigjennem at stille os for Øie ikke blot, hvad Forskjellen var paa Ansgars og Luthers Lære, men hvad der for os Nulevende er langt vigtigere, hvad Forskjellen er mellem de to Samfund, hvori Christendommen endnu den Dag idag er spaltet, og som vi betegne med Navnene Katholicisme og evangelisk Christendom.

Lykkelig den, hvem det forundtes at gjæste Rom! Dobbelt lykkelig er han, om det hændtes ham i Ungdommen, da Sindet er mere modtageligt og Hjertet aabent til at indsuge al hin Poesiens og Digtningens Skønhed, som endnu stedse hviler over den syvhøiede Stad ved Tiberfloden. Han vil derfra have samlet Minder, som høre til hans Livs gladeste Eie, og tidt og ofte vil han i senere Aar, naar Dagens Arbeide og Besvær tynger haardt paa ham, atter vende tilbage til hine gyldne Ungdomsminder, og i dem finde en Kilde til ny Friskhed og ny Livsglæde. Keiserpaladsernes Ruiner og Tempelsøilerne paa *forum Romanum* kalde Tanken til hine Tider, da Rom sammenknyttede den daværende Menneskehed til et eneste Rige — end stærkere virker Synet af Pantheons hvælvede Kuppel, der ligesom stiller os hin Alt forenende Verdensmagt legemligt og sandseligt for Øie. I Vatikanets og Kapitoliets Museer og Galerier fængsles Blikket af de skjønne Marmorstatuer, og atter her træder Oldtidens herlige Skønhed os lyslevende i Møde. Vi gaae videre og

træffe en ny Tid med Christendommens dybere og inderligere Kunst — i Raphaels og Michel Angelos Billedværker lyser en vidunderlig Skjønhedsfylde os i Møde trods Forvittringen og de desværre altfor tydelige Spor af Tidens fortærende Magt. Og trættes Øiet af den altfor overvættes Rigdom, saa aabner Naturen sine Arme — i Roms Villaer med de blomstrende Mandeltræer og de duftende Roser er Hvilen dobbelt sød i Skygge af Laurbær- og Myrthetræer. Hvo har vandret under *Villa Borgheses* eller *Doria Pamphilis* Pinietræer og glemt dem? Eller hvo har staaet paa *Monte Pincio* og seet Solen synke luerød bag Peterskirkens vældige Kuppel og mindes ikke atter og atter dette vidunderlige Skue? Og endelig udenom Staden med dens Hundreder af Kirker, dens Paladser og Søilehaller, dens Obelisker og plaskende Vandspring — der strækker Campagnen sig milevidt, hvor Blikket uhindret svæver om i den store Ensomhed og først standses af de blaae Bjerge i det Fjerne. Et herligere Sted til at tænke over Menneskehedens vexlende Skæbner og til at lade disse i store Syner drage forbi Blik og Tanke kan vel neppe tænkes! Ja Rom er Phantasiens Stad, Digtningens og Synernes Stad — intet Under, at Kunstnere og Digtere i den finde deres Længslers Maal, og at ogsaa udenfor disses Kreds en stor Skare Reisende fra alle Europas Lande samles der forat tilbringe kortere eller længere Tid og kvæge Sind og Hjerte ved den rige Skønhedsfylde, som der udfolder sig. Men man vogte sig dog vel og dvæle ikke altfor længe i den herlige Stad, thi det kunde da let hændes En, hvad der fortælles i vore Folkesagn om dem, som af Elverpiger

eller Alfer drages ind i Høien og bjergtages — saaledes kunde det ogsaa hændes, at man droges ind i en Drømmeverden og over dens Skjønhed glemte Virkeligheden og de Krav paa virksom og indgribende Handlen, som den stiller til os.

Hint Phantasiens lette og yndefulde Slør har da ogsaa lagt sig over Christentroen og fostret mange dybsindige og skjønne Legender, der knytte sig til de mange Kirker og Klostre i Rom. Lad mig ud af den store Mængde gribe blot en enkelt Fortælling, der altid har grebet mig stærkt ved sin rørende Simpelhed. Et Stykke udenfor Roms sydlige Port, *St. Sebastiano*, ligger i dyb Ensomhed en lille Kirke, der fører det besynderlige Navn: *»Domine, quo vadis?«* Til den knytter sig følgende Fortælling. Apostelen Peter sad i det mørke Fængsel og ventede Martyrdøden. Da blev han greben af en pludselig Angst, og en Dag, da Fangevogteren sov, lykkedes det ham at slippe bort. Med hurtige Skridt ilede Apostelen gjennem den larmende By og ud af dens Port. Da han var kommet et Stykke videre — netop der, hvor hin lille Kirke staaer — mødte han en kjendt og elsket Skikkelse — det var den Herre Christus. Fuld af Glæde ilede Apostelen hen til ham og udbrød: Herre, hvor gaaer Du hen? (*Domine, quo vadis?*) men fik af Herren det alvorsfulde Svar: Jeg gaaer til Rom for atter at korsfæstes! Apostelen forstod Svaret, bøiede sit Hoved og vendte tilbage til Fængslet og til Martyrdøden.

Nu vel, er dette ikke skjønt, er det ikke dybsindigt? Er det ikke vort eget Hjertes Historie, naar det stundom i Livets haarde Kamp kan hændes, at vi grebne af

pludselig Angst ville svigte den Opgave, som er stillet os, og Herren da selv i vor Samvittighed kommer os i Møde og taler sit Alvorsord til os —?

Jo visselig, skjønt og dybsindigt er det, men — — det er kun Digtning, kun Sagn, det er ikke historisk Virkelighed. Thi vore Evangelier og hellige Skrifter fortælle os Intet om, at den opstandne Frelser nogensinde har aabenbaret sig for Apostelen Peter udenfor Roms Porte.

Som det nu forholder sig med denne lille Legende, saaledes med saa meget Andet i Romerkirkens Tro og Lære: det er Digtning og Phantasi, men savner Historiens og Evangeliets faste Grund. Thi da Digtningens Aand først fik Lov uhindret at brede sig, saa har den i Aarhundreders lange Løb stedse skudt mere og mere ind af egen Opfindelse om Jomfru Maria og Helgener, om Aflad og Skærsild — ja heelt ind i vort Aarhundrede og lige til vore Dage fortsætter den sin Virksomhed og fastsætter endog nye Dogmer om Jomfru Marias ubesmittede Undfangelse og om Pavens Ufeilbarhed, ved hvilket sidste Dogme Kronen først ret er bleven sat paa alle hine luftige Phantasidrømme, thi hvad nu Menneskeaanden digter og drømmer, derpaa har Paven Ret til at sætte den fuldvisse Sandheds evig gyldige Stempel.

Se dette var det, som allerede for henved fire Hundred Aar siden hin Munk fra Wittenberg — ham med det grove Mæle og den høie Aandens Oplysning — saae klarere end nogen Anden før ham havde seet det. Og saa løftede han sin stærke Røst, som ogsaa fandt Gjenlyd her i Nord: »Bort fra Romerkirkens

falske Lære og Digtning — tilbage til Evangeliet og dets historiske Sandhed! Bort fra Rom — tilbage til Jerusalem!«

Lader os følge Raabet! lader os i Aanden fortsætte vor stille Pilgrimsfærd fra den syvhøiede By ved Tiberfloden til Østens Stad, der ligger gjemt bag Bjergene hinsides Havet!

Og hvad faae vi da at see derovre? Ja have vi ventet at skue Phantasiens Æventyrstad med viftende Palmetræer og skinnende Marmorslotte, da venter der os en stor Skuffelse. I ydre Glands og Skønhed har Jerusalem Intet, hvori det kan sammenstilles med Rom: her er ingen Templer og Søilehaller, ingen Museer og Gallerier med Skulpturværker og herlige Malerier, ingen Villahaver og duftende Rosenhække — det eneste Skønhedssyn, som her møder Øiet, er Omars pragtfulde Moskee med den fordums Tempelplads, men her føler den Christne sig som Fremmed, thi den tilhører Islam, og kun mod Erlæggelsen af en Pengesum tillades det ham at vandre om herinde nogle Timer, fulgt af Tyrkernes hovmodige Blikke og Haansord. Her i den herlige Moskee og under de høie Cypresser udenfor med Blik over til Oliebjerget møder et virkeligt Skønhedssyn, men iøvrigt er Jerusalem nutildags kun en lille tyrkisk Provindsby i al dens Fattigdom og Usselhed. Snævre, mørke, urenlige Gader med daarlig Luft, tilstængede Døre og tilgittrede Vinduer, Bunker af Smuds og Murbrokker — Alt dette fremkalder et mørkt og tungsindigt Indtryk. Og udenfor Byen er det ikke bedre: hede solbeskinnede Veie, fulde af Sten og fulde af Støv snoe sig omkring Byen, hvor man overalt møisomme-

ligt maa stige op og ned ad de steile Bakker og Skrænter. Ingensteds findes skyggefulde Lunde eller Haver, kun hist og her staae enkelte spredte Oliventræer og byde Vandreren en sparsom Skygge. Udenfor Portene sidde de ulykkelige Spedalske og fremvise deres græsselige Lemmer — indenfor Portene overfaldes man af pjaltede Tiggere, som med en utrættelig Haardnakkethed begjære Almisse. Hjertet bliver tungt af al denne Elendighed. og man sukker med Propheten: »Er det den Stad, hvorom de sagde: »Udmærket skjøn! al Landets Fryd!« —[1])

Visselig, ved det nuværende Jerusalem er der kun Lidet, der kan tilfredsstille det skuelystne Øie eller mætte Skønhedstrangen. Men det er Rørelser og Tanker af heel anden Art, som flamme op i Sjælen og sætte den i stærke Svingninger. Kunst, Skønhed. Poesi møde os ikke i denne fattige og smudsige By. men Noget, som er høiere end alt dette, Historien selv. Ikke saaledes at forstaae, som om der ikke i Jerusalem skulde findes Sagn — tværtimod, der er fuldt op af Munkefabler og Krøniker, for ikke at tale om de muhamedanske Sagn, der knytte sig til Omarmoskeen og Harampladsen og overbyde sig selv i vildt Phantasteri — men Alt dette er med Lethed feiet til Side. og saa staaer man paa Historiens faste Klippegrund. Thi her er Zions Bjerg, hvor David byggede sin faste Borg, og hvor han rørte Harpen til Guds Ære i Psalmer. som endnu den Dag idag med samme Kraft klinge ud over den ganske Jord — og her er Tempelpladsen,

[1]) Jer. Klagesange 2. 15.

hvor den pragtfulde Helligdom stod, et af Verdens architektoniske Underværker, hvor den Herre Christus omringet af sine Apostle vandrede om i den tætte Folkeskare, hvor senere Apostelen Paulus blev omringet af den rasende Folkehob og kun frelstes ved de romerske Soldaters Mellemkomst — og her er Kedrons Bæk, hvor Jesus »i hin Nat« gik over med sine Disciple — og her er endelig Oliebjerget, hvorfra han, omgivet af sine Disciple, lod Blikket hvile paa det marmorskinnende Tempel og udtalte det prophetiske Ord, at der ikke skulde blive Sten paa Sten tilbage deraf, hvad der en Menneskealder efter hans Bortgang fandt sin forfærdelige Opfyldelse. Ja her staae vi paa Historiens Grund og overalt vidne Høi og Bjerg og Dal tydelig om det gamle og nye Testamentes hellige og dyrebare Minder.

Ville vi da nu sammenstille Rom og Jerusalem ud fra den religiøse Betragtning, hvilken vi her følge, da kunne vi sige: Rom er Phantasiens og Legendens Stad, Jerusalem er Historiens og Sandhedens Stad.

Men nu reises et nyt Spørgsmaal: er da det, som Jerusalem byder os, virkelig historisk Sandhed, eller er det ikke blot ny Digtning, nye Drømme? Og var det, som Morten Luther gjorde, egentlig Andet, end at han fra Vesterlandets Digtning førte os tilbage til Østerlandets endnu mere phantastiske Drømme?

Her staaer jeg overfor Tidens store brændende Spørgsmaal, det, som skiller os i to Leire, og for hvis fuldvisse Besvarelse mange Søgende og Tvivlende gjerne vilde give deres halve Liv. Det tilkommer ikke mig her fra dette Sted at give det afgjørende Svar, thi

dette gives ikke fra en Talerstol eller et Katheder, men Svaret gives først gjennem Livets Prøvelser og Erfaringer i Henhold til, hvad Enhver føler sig bunden til i sin Samvittighed. Men nogle Bemærkninger vil man dog maaskee tillade mig, som naturlig frembyde sig i den Tankerække, hvilken vi her forfølge.

Og først vil jeg da sige dette: er Evangeliet kun Digtning og Christendommen kun en Drøm — nu vel, saa har Menneskeslægten aldrig havt en skjønnere Drøm. Thi søg rundt omkring, hvor I ville, i Oldtid og Nutid — hos Plato og Sakjamuni, hos Homer og Shakespeare — aldrig har Nogen havt en skjønnere Drøm end Evangeliets Tilsagn om Syndernes Forladelse, Legemets Opstandelse, evigt Liv og Salighed — aldrig har der lydt mere trøsterige Ord end hin Prædiken paa Galilæas Bjerg om den himmelske Fader, som klæder Lilierne og føder Spurvene, men elsker sine Menneskebørn høiere end alt Andet — og aldrig er der hørt Ord, som gaae os saa dybt til Hjertet som hine simple Fortællinger om den fortabte Søn, der atter vender tilbage til Faderhjemmet, eller om den gjældbundne Tjener, der selv fik al sin store Gjæld eftergivet, men ikke vilde eftergive Medtjeneren hans ringe Gjæld. Er Alt dette kun Drøm og Digtning, nu vel saa lad Menneskeslægten vedblive at sove og drømme sin skjønne Drøm! Vi finde jo, at det er Synd at vække den smertefuldt Lidende, over hvem der falder et styrkende Blund, der for en Tid lader ham glemme Sygdom og Vaande — er det da ikke ogsaa Synd at vække Menneskeslægten op af hine salige Drømme forat kalde den tilbage til Livets haarde Tryk og Virkelighed, over-

for hvilken vi dog ingen Trøst eller Lægedom have at byde?

Men jeg gaaer videre og siger: dette er ingen Drøm, det er Virkelighed, det er Historie, det er Sandhed. Thi, spørger jeg i Fortsættelsen af den Tankerække, som her er ført frem: hvor vil man sætte Grændseskjellet mellem Drøm og Virkelighed? Hvad forvisser os om, at vort Liv i vaagen Tilstand er Virkelighed, vort Liv i Søvne kun lette og luftige Drømme, og at det ikke forholder sig omvendt? Det hjælper ikke at henvise til Indtrykkenes Styrke, thi det afgiver ingen paalidelig Maalestok. Kan det ikke stundom hændes os, at vore Drømme, navnlig naar de føre vore kjære Afdøde frem for os, have et saa forunderligt Liv, at vi, naar vi atter vaagne, undrende maae besinde os paa, at det kun var en Drøm — og omvendt, hvor ofte udbryde vi ikke, at meget af det, som vi virkelig have oplevet, bagefter staaer for os som en Drøm. Hvad der da skiller Drøm og Virkelighed fra hinanden, er ikke Indtrykkenes umiddelbare Liv, men det er den indre Rækkefølge, den lovordnede Sammenhæng. Derpaa, at vore Drømme ere løse og usammenhængende, uden indre Forbindelse, kjende vi, at de ere Drømme, medens omvendt det vaagne Liv paa Grund af dets indre Sammenhæng og Lovmæssighed staaer for os som virkeligt. Anvende vi nu dette paa Christendommen i Forhold til de andre Religioner eller philosophiske Systemer, som Menneskene have udtænkt sig, da ville vi finde, at alle disse bære Drømmenes Mærke, medens Christendommen alene bærer Virkelighedens Præg. Thi hvad enten vi tage Hedenskabets brogede

mythologiske Væv for os eller Buddhismens tungsindige Pessimisme eller Islams phantasirige Legender — Alt dette staaer for vor Bevidsthed som Drømme uden indre Sammenhæng, medens Christendommen udfolder sig som Guds Aabenbaring i Aartusinders lange Levnetsløb, der knytter Slægtens første Begyndelse sammen med os, som nu leve og tænke og arbeide. Og hvad de philosophiske Systemer, Oldtidens saavel som Nutidens angaaer, da ville vi ingenlunde nægte Værdien af de dybe Sandhedsglimt, som de kunne indeholde, men som Helheder betragtede staae de dog som tomme Abstractioner fjernt fra Livets Virkelighed og Fylde og derfor ude af Stand til at forstaae og forklare Virkeligheden. Christendommen derimod griber dybt ind i Menneskelivet, tager sit faste Tag i Samvittigheden, medens den paa den anden Side viser sig som den styrende og ledende Magt i Verdenshistoriens indviklede Løb. Ad disse to Veie, ved sin Magt over Samvittigheden og ved sin Magt i Historien kundgjør Christendommen sin Sandhed som guddommelig Aabenbaring.

Forsaavidt der da overhovedet kan være Tale om at bevise Christendommens Sandhed (thi den fuldvisse og afgjørende Overbevisning herom vindes først gjennem den personlige Overbevisning, som i sin sidste Grund er og bliver en Guds Naade), saa maa det da ogsaa være ad disse tvende Veie, at Bevisførelsen skal gaae. Medens en ældre Tid fortrinsvis valgte den første Vei og søgte at bevise Christendommens Sandhed ved at henpege paa dens fuldkomne Sædelære, dens ophøiede religiøse Ideefylde, saa foretrækker derimod vor Tid

med sin stærkt udprægede historiske Sands den anden Vei og stræber at bevise Christendommens Sandhed ved at henvise til dens Plads som betydningsfuldt Led i Historien og derigjennem godtgjøre, at den selv er ikke Drøm eller et Foster af Phantasien. Og derfor har vor Tids Forskning med Iver vendt sig mod den historiske Side af Christendommen.

I Særdeleshed er det Land, hvor Christendommens Vugge stod, bleven Gjenstand for ivrige og ihærdige Undersøgelser. Siden Christenhedens første Dage har Palæstina og Jerusalem været Gjenstand for fromme Længsler; utallige Pilgrimsskarer ere dragne did for med egne Øine at see det Land, i hvilket Guds underfulde Aabenbaringer have fundet Sted, i Middelalderen stige de til en heel Folkevandring, som kommer med Sværdet i Haanden forat udrive de hellige Steder af de Vantroes Vold. Nogen Prøvelse og Undersøgelse fandt ikke Sted, man tog for gode Varer Alt, hvad Munkene derovre fortalte. Den hellige Historie og den fromme Digtning voxede sammen i Phantasiens brogede Væv, uden at Nogen tænkte paa at skille dem fra hinanden. Først i vort Aarhundred med dets skærpede kritiske Sands er et saadant Arbeide begyndt og grundlagt, og Palæstina-Geographien har efterhaanden udviklet sig til en selvstændig historisk-kritisk Videnskab. Det var den amerikanske theologiske Professor Robinson i New York, som gjorde Begyndelsen; den Reise, som han i Aaret 1838 i Forening med sin lærde Ven Eli Smith gjorde til Palæstina, er bleven epokegjørende. Medens man hidtil i naiv Umiddelbarhed havde godkjendt alle de gamle Traditioner, som knytte sig til de

hellige Steder, begynder nu en omhyggelig Prøvelse og Sigtelse. Fra alle Europas Lande og heelt ovre fra det fjerne Amerika strømme de Lærde til, Theologer, Archæologer og Geographer arbeide Haand i Haand med hinanden, forskjellige Selskaber stiftes med det Formaal at lede Undersøgelserne i bestemte Retninger, kostbare Udgravninger foretages forat finde de faa og sparsomme Rester af Oldtidens kæmpemæssige Byggearbeider, der endnu findes bevarede under dybe Gruslag, som i Aartusinder have dækket over dem. Selvfølgelig bliver Jerusalem, Landets gamle og engang saa pragtfulde Hovedstad, fortrinsvis Gjenstand for disse Undersøgelser, og medens Munketraditionerne og Pilgrimslegenderne næsten udelukkende holde sig til Christi Liv, som det, der har størst Interesse for den religiøse Tro, saa drages nu hele den tidligere Historie under Israels Konger ind med i Betragtningen. Paa Grund af de faa og sparsomme Meddelelser, der ere os opbevarede fra hine fjerne Dage, blive disse Undersøgelser yderst indviklede og have fremkaldt en Række Kampe, der ikke sjeldent ere førte med et Liv og en Varme, som grændser nær til Lidenskabelighed. Den Udenforstaaende vil undre sig herover og have ondt forat forstaae Betydningen af disse Kampe; han vil mene, at det for vor religiøse Tro kan være ligegyldigt, om den ene eller den anden af de stridende Parter har Ret. Dette er nu ganske sandt, men med denne Betragtning vil man hurtig kunne befordre alle theologiske ja alle videnskabelige Stridsspørgsmaal ud af Verden. Forat dømme om et videnskabeligt Spørgsmaals Betydning og Rækkeevne, maa man fremfor Alt

betragte det i den Sammenhæng og paa den Plads, hvor det hører hjemme, thi udrevet herfra vil det tage sig ud som ørkesløst Pindehuggeri. Denne Betragtning maa ogsaa gjøres gjældende her. For den umiddelbare religiøse Tro kan det tilvisse være aldeles ligegyldigt, hvor Jerusalems Mure have staaet, og hvor de forskjellige Porte og Taarne skulle søges, om Zions Bjerg laa paa Vesthøien eller paa Østhøien. Men anderledes stille disse Spørgsmaal sig, naar vi betragte dem i den Sammenhæng, hvori de høre hjemme, thi her gjælder det om at danne sig saa klart og tydeligt et Billed af Oldtidens Jerusalem, som det paa nogen Maade er os muligt. Paa samme Vis søge vi jo ved Archæologiens og Videnskabens Hjælp at danne os et tydeligt og anskueligt Billed af Oldtidens Athen og Rom, hvis Cultur har givet Menneskehedens Historie sit Præg lige indtil vore Dage og endnu stedse er en medbestemmende Factor i vor aandelige Udvikling. Vor Interesse kan da visselig ikke være ringere for Jerusalem, fra hvilken Stad Guds Aabenbaring er udgaaet over den ganske Jord, og som derigjennem har givet os, hvad der er høiere end Cultur og Kunst, nemlig Moral og Religion. Og det nøiere Kjendskab til denne Oldtidsstad bliver atter et Led i hin større Tankerække, som jeg før berørte, at nemlig Jerusalem er en virkelig historisk Stad, bygget her paa Jorden, og ikke en Æventyrstad, bygget i de gyldne Aftenskyer. En af mine Venner har engang fortalt mig, at i en Skole, hvor han underviste i Religion, yttrede en af Smaapigerne stor Forundring ved at høre, at Jerusalem var en virkelig By her paa Jorden med virkelige Huse og Gader; hun havde altid

tænkt sig, at Jerusalem laa oppe i Himlen. Dette var nu vel en meget barnlig Forestilling, men er dog, dybere forstaaet, et træffende Udtryk for, hvad mangfoldige Voxne tænke i deres stille Sind, om de end ikke vove at sige det høilydt, at nemlig Christendommen slet ikke er sand Historie, som er skeet paa Jorden, men kun en gylden Drøm, som har hjemme i Phantasiens Verden. Og her ere vi da midt inde i Tidens Strid, som har den allerstørste Betydning for den religiøse Tro. Vel er det nu langtfra, at disse topographiske Undersøgelser som overhovedet lærde og videnskabelige Undersøgelser skulde kunne afgjøre denne Strid, men de lægge dog et Lod i Vægtskaalen, de blive ligesom faste og stærke Ankertoug, der knytte Herlighedens oversandselige Haab fast i denne Erfaringens og Sandselighedens Verden, hvori vi leve, idet de føre det Hinsides, der er hævet over alt Rum og al Tid, ind i den nærværende af Rummet og Tiden begrændsede Verdensorden. Derfor bliver Jerusalem for os Historiens Stad og Palæstina Kjendsgjerningernes Land, til hvilket vor Tro paa Guds Naades Aabenbaring er knyttet, og til hvilket vi derfor atter og atter i Aand og Tanke vende tilbage.

Saa dyrebar som denne Historie er os, saa vigtigt er det os ogsaa at bevare den reen og uforvansket af al senere Omdannelse og Digtning. Er nu, som vi have seet, for os Jerusalem Historiens og Virkelighedens Stad, medens Rom bliver Digtningens og Phantasiens Stad, da maae vi ogsaa afvise ethvert Mæglingsforsøg overfor Rom, som mener, at vi kunne gjerne for Fredens og Broderskabets Skyld opgive Noget af

Historien og Sandheden og i dens Sted tage Noget af deres Helgenfabler og Pavekrøniker og selvlavede Dogmer. Herom kunne og ville vi Intet høre, thi vort Bannermærke er et andet end deres. I deres Banner staae Pavens to korslagte Nøgler, hvormed de mene at kunne aabne sig Himmeriges Porte, men hvormed de i Virkeligheden kun aabne sig en Verden af Drøm og Digtning — men i vort Banner staaer skrevet »Jerusalem« og vort Feltraab skal være »Zions Bjerg og Davids Stad!« d. e. vi staae paa Evangeliets og Aabenbaringens faste og sikkre historiske Grund og ville ikke vige en Fodsbred derfra!

Heller ikke frygte vi Kampen med Rom. Ikke rører det os, naar de triumpherende vise deres store Antal, de 200 Millioner, som bøie Knæ for Paven i Rom, thi skal Sandheden maales efter Tallene, da tilkommer vel Seirskrandsen Buddhismen som den talrigste af alle Religioner. Og beraabe de sig paa deres gamle Traditioner, da svare vi, at vi have endnu ældre Traditioner, thi medens hine tabe sig i Middelalderens begyndende Tusmørke, da kunne vore, sikkrede af vore hellige Skrifters Vidnesbyrd, i Historiens Daglys føres tilbage til Jesus Christus selv og hans Apostle. Og komme de endelig med deres store Afgudsbilled, Paven i Rom — da ville vi slaae dem med Guds levende Ord og Evangelium, og da skal det skee, hvad vor store Kirkelærer synger i sin herlige Troespsalme:

»Det Ord de vel skal lade staae
Og dertil Tak ei have,
Thi nu vil Herren hos os gaae
Alt med sin Aand og Gave.«

Ja saaledes har Herren vandret iblandt os med sin Aand og sin Gave, sit Ord og sine Sakramenter, og saaledes vil han fremdeles vandre blandt os, om vi holde fast ved hans Ord, hans rene uforfalskede Evangelium. Vore Fædre have holdt fast ved dette Guds Ord og kjendt den Velsignelse, som udgaaer derfra, de have i halvfjerde Hundredaar arbeidet og kæmpet mod Romerkirken forat bevare det reent og uforfalsket til os. Og vi ville træde i deres Fodspor, vi ville holde vort Troesbanner høit i Veiret og kæmpe ikke blot for os selv, men ogsaa for vore Børn og for vore Efterkommere. Vi ville ikke lade os daare af nogen Lokketale til atter at vende tilbage til Roms Phantasier og Fabler og Menneske-Lærdomme, men vi ville bygge og boe der, hvor vi ved Guds Naade ere førte hen, i Aandens Jerusalem, Historiens Sandhed, paa Evangeliets urokkelige Klippegrund!

INDHOLD.

Kort:

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 09 01 06 08 029 0